Monumenta Linguæ Slovacæ
Vol. II

Monographiæ

Urbs et Lingua

Bartpha Recentioris Aevi

Tomus 1

Scripsit

Petrus Benka

2019

Universitas Comeniana Bratislavensis

Pamätníky Slovenského Jazyka
Vol. II

Monografie

Mesto a jazyk

Bardejov v ranom novoveku

Diel 1

Napísal

Peter Benka

2019

Univerzita Komenského v Bratislave

Táto publikácia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-16-0374 *Slovacikálne texty z bývalého Uhorského kráľovstva na príklade Horného Uhorska (1500 – 1780)*

© Peter Benka

Recenzovali:
Prof. Martin Homza, Dr.
PhDr. Eva Benková, PhD.

Jazyková úprava:
Ivana Labancová

Preklad resumé do angličtiny:
Stanislava Kuzmová

Obrázok na obálke: Iniciála „S“ z diela Martini Cromeri *De origine et rebus Gestis Polonorum libri XXX*. Basileæ: Ex Officina Oporiniana, 1568, s. 4.

Návrh obálky: Martin Homza a Matúš Brilla
Grafika: Matúš Brilla

Vydala Univerzita Komenského v Bratislave, 2019.
ISBN 978-80-223-4853-9

Obsah

1. Pramene a historiografia 13

1.1 Pramene 13

1.2 Historiografia 24

2. Teoretické a metodologické východiská bádania 38

2.1 Jazyk a história 38

2.2 Mesto raného novoveku ako predmet kultúrno-historického výskumu 44

2.3 Terminologické otázky 49

3. Neskorostredoveký Bardejov: reálie mesta a jazyková situácia 54

3.1 Počiatky a stručné dejiny mesta Bardejov v stredoveku 56

3.2 Fyzická podoba mesta: topografický a urbanistický obraz 65

3.3 Ideová podoba mesta: mestská samospráva a ideály komunity 69

3.4 Bardejovskí mešťania a ich jazyk 75

3.5 Slovanské listy z Bardejova z 15. storočia 84

4. Slobodné kráľovské mesto Bardejov v 16. a 17. storočí 100

4.1 Bardejovské mestské elity v závere 15. a na začiatku 16. storočia 103

4.2 Zlomové obdobie dvadsiatych a tridsiatych rokov 16. storočia 116

4.3 Obdobie konsenzu vo svetských záležitostiach (cca. 1540 – 1670) 129

4.4 Cirkevné pomery a jazyk v 16. a 17. storočí 151

4.5 Kníhtlačiari v meste a otázka jazyka 170

4.6 Mestské školstvo a otázka jazyka 178

5. Bardejov v 18. storočí 183

5.1 Prelom 17. a 18. storočia: stret mesta s „Leviathanom“ 184

5.2 Bardejovské politické elity v procese transformácie 190

5.3 Mestská samospráva v 18. storočí 203

5.4 Otázka prísah 208

5.5 Konfesionálna situácia v Bardejove v 18. storočí 218

5.6 Jazykové spoločenstvo mešťanov v 18. storočí 225

Záver 238

Summary 243

Bibliografia 249

Archívne pramene 249

Publikované pramene, staré tlače 250

Sekundárna literatúra 254

Index 278

Prílohy 291

Obrazové prílohy 295

Úvod

Rok čo rok sa počas čítania pašiových textov pred Veľkou nocou poslucháčom naprieč rôznymi kresťanskými denomináciami a spoločenstvami predkladá aj nasledovný príbeh s nenápadnou jazykovou narážkou. Ide o notoricky známe rozprávanie o trojnásobne zapierajúcom Petrovi a kikirikajúcom kohútovi. Väčšinou sa poslucháči sústredia na posolstvo o zlyhaní, zrade, pokání a vidine odpustenia. Keď zajatého Ježiša viedli pred židovskú veľradu, na nádvorie ho nasledoval aj jeho horlivý učeník Peter. Ohrievajúc sa pri rozloženom ohni, upútal pozornosť niektorých z chrámových služobníkov. Na ich dobiedzavé otázky a poznámky, že ho predsa videli s tým, ktorý je práve súdený vo vnútri, však vždy odpovedal negatívne. Podľa verzie zaznamenanej v Matúšovom evanjeliu reagovala posledná podozrievavá narážka na jednu črtu, ktorú nedokázal cudzinec zakamuflovať ani oblečením, ani obsahom svojich odpovedí. Ľudia na nádvorí mu totiž namietli, že i on bol s tým Nazaretským, „veď aj jeho nárečie ho prezrádza."

V istom zmysle by mohol byť tento krátky úryvok, zaznamenaný len v jednom zo štyroch evanjelií, mottom nasledujúceho textu. Poukazuje totiž na skutočnosť, že jazyk je jedným z dôležitých identifikačných znakov v ľudských spoločenstvách. Nielen obsah povedaného, spôsob ako bol konkrétny jazyk či jeho varieta použitá, ale aj kontext, v ktorom to či ono odznelo, majú nemalú výpovednú hodnotu. V konečnom dôsledku aj ľudová slovesnosť našich predkov prináša svedectvo, že *„vtáka poznať po perí, človeka po reči"*. I keď toto príslovie možno interpretovať rovnako z obsahovej i formálnej stránky, správnu intuíciu pri posudzovaní jazykových vzťahov mu uprieť nemožno.

Na prvý pohľad to síce nemusí byť úplne zrejmé, po kratšej úvahe sa nám však zvykne javiť ako samozrejmé, že k úlohám jazyka nepatrí iba samotný prenos informácií obsiahnutých vo výpovedi, ale celý komplex iných posolstiev vysielaných prostredníctvom rôznych ďalších prvkov, ktoré sú súčasťou komunikácie. Odhliadnuc od fyzických atribútov, akými sú napríklad gestikulácia, mimika alebo tón a intenzita hlasu, patria medzi ne samotný použitý jazyk, prípadne jeho konkrétna varieta, výber jazykových prostriedkov, slovná zásoba a podobne. Všetky tieto aspekty sú v bežnej komunikácii v dnešnej, zdanlivo jazykovo uniformnej slovenskej spoločnosti, ešte omnoho zjavnejšie v rôzne heterogénnych priestoroch. Na národnostne zmiešaných územiach, kde popri sebe koexistujú dva a viaceré jazyky, v regiónoch, kde nárečie ešte nevymizlo z používateľskej praxe, na hraniciach profesijných, záujmových či svetonázorových svetov, ktoré disponujú

svojimi vlastnými odbornými terminológiami a žargónom, všade tam možno naďalej vo vypointovanej podobe sledovať procesy, ako sa konkrétna podoba jazyka stáva nástrojom formovania a demonštrovania identity alebo sociálnych stanovísk rôzneho druhu, vo vedomej i podvedomej rovine.

Celý komplex laicky práve načrtnutých problémov je študijným poľom predovšetkým pre sociolingvistiku. Jej hlavným zámerom je analyzovať rôzne socio-kultúrne aspekty jazyka v súčasnosti, keďže mnohé z bádateľských prístupov by bolo možné iba ťažko aplikovať v inak časovo definovanej výskumnej sfére. Napriek tomu však niektoré podnety sociolingvistického bádania začali prenikať v uplynulých dvoch desaťročiach aj do historického výskumu. Viacerí zahraniční bádatelia začali hovoriť o potrebe historickej sociolingvistiky. Takto definovaný výskum je však ešte i vo svojom medzinárodnom kontexte iba v začiatkoch, napriek existencii viacerých významných čiastkových i syntetizujúcich vedeckých prác, rozoberajúcich anglický jazyk.

Ambíciou nasledujúceho textu je využiť podnety týchto súčasných výskumov a aplikovať niektoré z nich v slovenských reáliách, na príklade slobodného kráľovského mesta Bardejov v ranom novoveku. Vzhľadom na skutočnosť, že v domácom prostredí na takto chápané aspekty jazyka v dejinách nebol doposiaľ realizovaný rozsiahlejší výskum, som si od počiatku vedomý, že aj predkladaný text iste trpí na nedostatky a chyby „prvolezcov". Predovšetkým metodologické uchopenie problematiky so sebou prináša nemalé výzvy. Totiž nie všetky prístupy, ktoré boli vyvinuté zahraničnými bádateľmi, sú z rôznych dôvodov v slovenských, respektíve uhorských reáliách použiteľné. Popredné miesto medzi nimi zaujíma všeobecne známa maxima každého historického výskumu, a to závislosť na pramennom materiáli, jeho charaktere a rozsahu. Tejto téme je venovaná detailnejšia pozornosť v prvej kapitole. Tu postačí podotknúť, že v slovenských podmienkach ide o otázky (ne)zachovanosti a/alebo sťaženej prístupnosti veľkej časti dokumentov, ktoré by poslúžili podobne definovaným výskumným zámerom.

Otázka jazyka a jeho používateľov je zároveň úzko previazaná s otázkami skupinovej identity. V prípade etnicky rôznorodého prostredia, akým boli hornouhorské slobodné kráľovské mestá, k tomu navyše v časoch pomerne rozsiahlych zmien obdobia raného novoveku, zohrávali záležitosti sociálnych, konfesionálnych a etnických identít nezanedbateľnú úlohu. Jazyk je už zo svojej podstaty súkromnou (neraz aj výrazne osobnou) záležitosťou svojho používateľa, no zároveň má verejný charakter. Každá komunikácia je z princípu kolektívnou záležitosťou s potenciálom rozširovať okruh zainteresovaných – obzvlášť tá, ktorá sa odohrala pred niekoľkými storočiami

a ostala písomne zaznamenaná. Je preto len prirodzené, že práca zameraná na jazykové aspekty sa nemôže otázkam identity vyhnúť. Konfesionálne a sociálne aspekty života mestských spoločenstiev raného novoveku už boli v slovenskej historiografii predmetom viacerých štúdií. Obzvlášť náročným cieľom sa však v našom kontexte javí uchopenie otázok etnickej identity, jej zviazanosti s jazykom a úloh v politickom živote miest na miestnej a krajinskej úrovni. V súčasnosti získava tento problém ešte väčšiu komplexnosť, predovšetkým vďaka postupnej otvorenosti slovenskej historiografie vplyvom zahraničných metodologických postupov a ich teoretických východísk. Vzhľadom na rôznorodosť prístupov a neraz ich protichodnosť s tradičnými vzorcami uvažovania o téme v domácom prostredí nadobúda argumentácia v tejto výskumnej oblasti nezriedka výrazne polemický charakter. Nie je cieľom predloženej práce vstupovať do takýchto diskusií, napriek tomu však budú vzhľadom na predmet výskumu na príslušnom mieste (v druhej kapitole) aspoň stručne predstavené teoretické východiská použitej argumentácie.

Napriek už zmienenej absencii rozsiahlejších historických štúdií o sociálnych a kultúrnych rolách vernakulárnych jazykov v minulosti nemožno poprieť, že by sa slovenskému jazyku a jeho historickému výskumu v domácej akademickej sfére doposiaľ nevenovala pozornosť. Skôr opak je pravdou, ako bude ešte spomenuté pri detailnejšom prehľade doterajšieho stavu bádania v prvej kapitole. Väčšina prác je však primárne jazykovedného charakteru. Viaceré zistenia jazykovedcov môžu byť, samozrejme, pri historickom výskume užitočnou pomôckou, veď napokon (historická) jazykoveda býva zaraďovaná aj medzi pomocné vedy historické. Treba však podotknúť, že pre úzko odborne historické školenie autora si tento text nekladie žiadne lingvistické ambície.

Otázky konkrétnej podoby jazyka nebudú vo väčšej miere rozoberané, aj keď sa im úplne vyhnúť nemožno. Najvýraznejšou oblasťou medzi nimi ostáva otázka terminológie. Konkrétne ide o výber vhodného označovania variety slovenského jazyka používaného v kontexte hornouhorských slobodných kráľovských miest u slovenského obyvateľstva. Medzi odborníkmi nepanuje úplná zhoda a v odborných prácach sa možno stretnúť s možnosťami ako slovakizovaná čeština, respektíve čeština s rôznymi prívlastkami (renesančná, biblická, a podobne), bohemizovaná slovenčina alebo (kultúrna) slovenčina. V celej práci je dôsledne používaný posledný zmienený termín, pričom argumentácia v prospech tohto výberu je ponúknutá v druhej kapitole.

Z vyššie uvedeného sa ponúka dojem, že zo značnej časti šlo o rozpravu na tému, na čo sa predložená práca nebude zameriavať. Je teda na mieste následne venovať primeranú pozornosť aj „pozitívnemu" predstaveniu jej

predmetu. Rámcovať ju možno nasledovne: geograficky sa sústreďuje na mesto Bardejov, chronologicky na raný novovek, tematicky na už predstavenú problematiku vernakulárnych jazykov a ich kultúrnych a sociálnych rol.

Prvé formulovanie výskumného zámeru rátalo so širším geografickým záberom. Aj zameranie na slobodné kráľovské mestá v Šarišskej stolici, teda Bardejov, Prešov a Sabinov bolo v daných podmienkach pomerne široké. Napokon ostalo predmetom výskumu už iba prvé menované mesto. V texte sa však objavujú aspoň čiastkové výsledky doterajších výskumov v ostatných slobodných kráľovských mestách regiónu, obzvlášť ak slúžia pre lepšiu ilustráciu situácie alebo ponúkajú možnosti komparácie. Bardejov je pre podobne zameraný výskum vhodným predmetom z viacerých dôvodov. Od neskorého stredoveku po záver 18. storočia prekonal zaujímavý vývoj, ktorý bol v prvej polovici sledovaného obdobia charakterizovaný hospodárskym a kultúrnym rozmachom, v druhej polovici postupujúcou stagnáciou a ústupom z výslnia. Práve v kontexte takýchto zmien je zaujímavé sledovať zmeny jazykovej praxe, pridržanie sa zdedených vzorcov alebo ich nahrádzanie novými postojmi. V meste sa zároveň zachoval rozsiahly archív, ktorý takýto výskum do veľkej miery umožnil. V neposlednej miere má mesto význam aj v osobnej rovine, keďže je mojím rodiskom a už počas štúdia som mal možnosť pracovať na menších čiastkových výskumoch, ktoré súviseli s jeho dejinami, a následne tak ponúkli dobrú východiskovú pozíciu pre rozsiahlejší výskum.

Ťažisko práce sa síce sústreďuje na mesto Bardejov, ani jeho obyvateľstvo a právne postavenie však nemožno vnímať mimo kontextu politických, vojenských, konfesionálnych a hospodárskych pomerov vtedajšieho Uhorského kráľovstva. Ich zohľadňovanie či analyzovanie vo vlastnom texte sa však obmedzuje na zásadné a nevyhnutné miesta, s priamym vzťahom k mestu a s bezprostredným vplyvom na vývoj pomerov v ňom. Pri ostatných problémoch sa vychádza z predpokladu všeobecnej známosti vývojových trendov v uhorskej spoločnosti raného novoveku. S tým ale tiež súvisí, že ani pramenná báza výskumu nebola limitovaná iba na materiály nachádzajúce sa v archívnych fondoch magistrátu mesta. V prípade, že si to ale analýza vyžadovala a charakter a zachovanosť pramenného materiálu umožňovali, boli využité aj dokumenty pochádzajúce z ďalších dobových svetských a cirkevných inštitúcií.

Chronologické rámcovanie práce raným novovekom (16. – 18. storočím) je pri výskume jazykových zmien tiež prirodzenou voľbou. Tieto tri storočia sú odbornou i zainteresovanou laickou verejnosťou oprávnene vnímané ako doba ústupu latinčiny z predošlých dominantných pozícií jazyka

(predovšetkým v písomnej komunikácii na oficiálnej úrovni) v prospech vernakulárnych jazykov naprieč európskymi krajinami, patriacim k západnému kultúrnemu okruhu. Procesy ako reformácia a protireformácia/rekatolizácia/katolícka reforma, vynález kníhtlače či zvyšovanie alfabetizácie spoločnosti patria medzi sprievodné javy a hýbateľov procesu rozširovania používania vernakulárnych jazykov v nových kontextoch. Obdobia zmien patria medzi výskumne najzaujímavejšie a do istej miery aj najprístupnejšie, keďže práve vtedy – v konfrontácii s novým – vystupujú do popredia výraznejšie aj staré spôsoby myslenia a konania.

Opakujúcim sa motívom tohto úvodu je nemožnosť výskumu jazyka mimo jeho kontextu. Toto poznanie má svoj praktický odraz vo formálnej i obsahovej štruktúre predloženej práce. Vo svetle načrtnutého geografického a chronologického rámca to teda znamená, že zvýšená pozornosť bude vo vlastnom texte venovaná práve osvetľovaniu dobovej situácie a okolností. Môže vyvolať zdanie, že predmet práce – jazyk a konkrétne zachované prejavy jeho používania v minulosti – je zanedbávaný, vytráca sa z celkového obrazu a ustupuje iným problémom.

Za takýchto okolností je však potrebné byť si vedomý skutočnosti, že jazykovej praxi v jej historickom vývine nemožno porozumieť bez poznania používateľov jazyka a ich sveta. Ak niekedy vôbec reflektovali použitie konkrétneho jazyka, nikdy sa tak nedialo oddelene od ďalších sociálnych či konfesionálnych otázok, ale vždy len v úzkej previazanosti s nimi. V snahe vyhnúť sa skreslenému pohľadu na problematiku, bude teda nutné venovať nemalý priestor práve analýze kontextov a okolností, iba zdanlivo nesúvisiacich s hlavným predmetom bádania. Už pri letmom pohľade na názvy kapitol a podkapitol v obsahu nadobúdajú dôsledky predloženého vysvetlenia konkrétnejšie kontúry. Aby sa však učinilo zadosť jazykovej stránke veci, v záverečnej časti práce sa nachádza príloha s konkrétnymi textovými ukážkami a príkladmi použitia dobovej kultúrnej slovenčiny, na ktoré sa hlavný text odvoláva a ktorých historickú analýzu prináša.

Text je založený na dizertačnej práci predloženej a obhájenej na Katedre slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v roku 2018. Odvtedy po publikáciu textu uplynulo čosi vyše roka, počas ktorého boli realizované ďalšie archívne výskumy. Tie však poslúžili väčšmi k formulovaniu ciest budúceho výskumu, než k uzavretiu výskumu ako takého. Napokon bolo by aj naivné očakávať, že akýkoľvek vedecký výskum môže dosiahnuť status úplného vyčerpania a ukončenia. Preto aj táto kniha stojí na rozhraní – na konci jedného výskumu, ktorý sa zameral na preskúmanie možností problematiky a zmapovanie situácie, prípadne jej

základných rysov na príklade jedného mesta. Zároveň ju možno chápať ako východisko pre ďalší výskum, dopĺňanie, upravovanie či poopravovanie interpretácií a metodologických prístupov, v rôznych kontextoch. Mnohé témy, otvorené pri jej písaní, si tak vyžiadajú ešte ďalšiu vedeckú prácu.

Na tomto mieste náleží ešte vysloviť poďakovanie tým, ktorí umožnili jej vznik. V prvom rade je to prof. Martin Homza, ktorý stál pri zrode myšlienky na takýto výskum. Z pozície školiteľa najprv diplomovej, neskôr aj dizertačnej práce počas niekoľkých rokov sledoval, usmerňoval a formoval moju vedeckú prácu a napokon aj významne prispel k jej knižnému publikovaniu. Ďalej je to celý zástup vedeckých pracovníkov a kolegov, s ktorými som počas uplynulých rokov prišiel do kontaktu a cennými pripomienkami usmerňovali môj výskum i interpretácie. Za všetkých by som chcel menovite spomenúť Dr. Evu Kowalskú z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. Keďže výskum bol realizovaný v mnohých archívnych inštitúciách, štátnych i cirkevných, kniha by nebola vznikla bez ústretovosti a trpezlivosti ich pracovníkov. Mám tu na mysli najmä Jozefa Petroviča a jeho kolegyne zo štátneho archívu v Bardejove, Jána Velebíra a Jelu Petričovú z farského úradu ECAV v Bardejove, Ondreja Koča z farského úradu ECAV v Prešove, Róberta Eliáša z Arcidiecézneho archívu v Košiciach, Ivonu Kollárovú z Lyceálnej knižnice v Bratislave a mnohých ďalších. Akejkoľvek práci, akademickú nevynímajúc, sa možno úspešne venovať iba vtedy, ak má človek oporu vo svojom okolí. Počas uplynulých rokov som takéto zázemie mohol nachádzať v kruhu svojej rodiny a priateľov, za čo som všetkým svojím blízkym vďačný. Bez ich podpory, povzbudenia a neraz aj trpezlivosti by som sotva mohol dospieť až k zavŕšeniu výskumu napísaním tejto práce.

1. Pramene a historiografia

1.1 Pramene

Každý historický výskum, vrátane tohto predkladaného, je limitovaný rozsahom, dostupnosťou a charakterom zachovaného pramenného materiálu. Keďže je predmetom práce jazyková situácia v slobodnom kráľovskom meste Bardejov, ťažisko výskumu spočívalo na písomnom materiáli z fondov miestneho archívu. Rozsah i povaha zachovaných dokumentov z prostredia mesta z raného novoveku prispel k rozhodnutiu koncentrovať sa na užšie geograficky definovaný výskum.

Pri práci zameranej na jazyky a ich meniace sa roly v mestskej komunite sa pramenná báza z podstaty veci zužuje a koncentruje na písaný materiál. To, samozrejme, neznamená, že sa v nasledovnom texte neobjavia príležitosti, keď bude možné obrátiť sa aj na iné typy prameňov (vizuálne, materiálne, a podobne). V porovnaní s možnosťami, ktorými v tomto smere disponujú výskumy zameriavajúce sa napríklad na vojenské či kultúrne (v užšom zmysle slova) dejiny, je však prínos nepísaných prameňov predsa len limitovaný a ich použitie skôr výnimkou, než pravidlom.

Vzhľadom na povahu prezentovaného výskumu boli využité materiály z rôznych archívnych inštitúcií doma i v zahraničí, svetskej i cirkevnej proveniencie. Z toho dôvodu je preto potrebné priblížiť komplexnosť situácie v jednotlivých inštitúciách a charakter písomností, ktoré uchovávajú, aby sa tak položil rámec pre ďalší text.

1.1.1 Štátne archívy

Mestský archív v Bardejove

Vo fondoch mestského archívu v Bardejove[1] sa nachádza rozsiahly materiál k dejinám mesta, počnúc dokumentmi listinného charakteru pochádzajúcimi už z prvej tretiny 14. storočia (najstaršia listina pochádza z roku 1319). Od začiatku 15. storočia pribúdajú mestské a účtovné knihy a rozširujú sa aj zbierky korešpondencie. Hoci od prelomu 15. a 16. storočia

[1] Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky, Štátny archív Prešov (ďalej ŠA PO) – pracovisko Archív Bardejov (ďalej p. BJ). Pri označení pracoviska Archív Bardejov pojmom „mestský archív" sa, pochopiteľne, nemyslí jeho organizačné, resp. administratívne zaradenie v archívnej sústave Slovenskej republiky (oficiálne by takéto označenie prislúchalo iba Archívom miest Bratislava a Košice). Avšak vzhľadom na charakter zachovaného a analyzovaného materiálu sa tento, v podstate ad hoc vytvorený názov javí ako užitočný a jednoduchý nástroj, obzvlášť vzhľadom na charakter analyzovaného materiálu z jeho fondov.

množstvo materiálu exponenciálne rastie, je potrebné podotknúť, že nie je zachovaný rovnomerne, napríklad z prvej polovice 16. storočia sa nezachovali všetky mestské knihy.

O takúto pomerne priaznivú situáciu sa zaslúžilo viacero faktorov. Prvým z nich bolo právne postavenie Bardejova ako slobodného kráľovského mesta, ktoré bolo na jednej strane – z dôvodov svojho vlastného praktického fungovania – samo producentom rozsiahleho množstva písomností. Aktívny ekonomický život znamenal udržiavanie množstva kontaktov v domácom uhorskom prostredí aj v zahraničí, tak jednotlivými mešťanmi ako aj mestom ako právnym subjektom. Zároveň bola mestská komunita predmetom viacerých právnych úprav a zvýhodnení zo strany panovníckeho dvora. Všetky tieto faktory sa od neskorého stredoveku prejavili v spísomňovaní. Vzhľadom na dôležitosť viacerých dokumentov vo vlastníctve mesta boli už v 15. storočí podniknuté kroky pre zachovanie neporušených prinajmenšom najdôležitejších materiálov. Prvé informácie o archíve tak pochádzajú už z roku 1487, keď sme v Účtovnej knihe Kostola sv. Egídia informovaní, že v Kaplnke svätej Barbory boli uložené najdôležitejšie privilegiálne listiny, ktoré definovali právny status mestskej komunity.[2] Neskôr, po dokončení novej radnice uprostred námestia (v roku 1511), boli prenesené a uložené tam do špeciálnej skrine zhotovenej na tieto účely.[3] Ďalším faktorom, ktorý prispel k značne dobrej zachovanosti mestských písomností je skutočnosť, že bardejovský archív nebol zasiahnutý požiarmi ani žiadnymi inými pohromami, ktoré by sa podpísali na podstatnejšom znehodnotení uchovávaných písomností.[4]

Mestské knihy

Pre výskum boli z archívnych fondov dôležité viaceré typy dokumentov. Na prvom mieste je potrebné spomenúť mestské knihy. Najstaršia kniha protokolov a záznamov pochádza z 15. storočia, konkrétne z rokov 1436 – 1498.[5] K jej zložitému charakteru prispieva aj fakt, že na tvorbe jednotlivých

---

2 MV SR, ŠA PO – p. BJ, fond Magistrát mesta Bardejov (ďalej f. MMB), Účtovná kniha kostola svätého Egídia, rok 1487, signatúra (ďalej sign.) 2598: „Item exposita sup[er] labore et edificatione reservatorii privilegior[um] in cappella S[an]cte Barbare." Dostupné tiež v zdigitalizovanej podobe online: Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (ďalej MNL OL), Diplomatikai fényképgyűjtemény (ďalej DF), 215356.

3 Jozef Petrovič: História bardejovského archívu. In: Júlia Ragačová (ed.): *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava : MV SR – Odbor archívov a registratúr, 2008, s. 65.

4 *Ibidem*, s. 65 – 68. Azda najvýznamnejšiu komplikáciu v dejinách archívu predstavovalo obdobie druhej svetovej vojny. V jej konečných fázach bol okupačnými jednotkami nariadený transport archívu na vlastné nemecké územie. Po skončení vojny sa však materiály našli ešte na československom území a boli postupne vrátené späť.

5 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB, *Mestská záznamová kniha*, sign. 305.

záznamov sa postupne podieľalo viacero notárov.[6] Pre výskum boli obzvlášť zaujímavé kniha pôvodu mešťanov (*Registrum nationum hominum et concivium certorum civitatis Bartpha*) a kniha udelených meštianskych práv (*Registrum iuris civilis*).[7] Okrem toho obsahuje kniha protokoly z predmetného obdobia, zápisy testamentov a pomedzi to pomiešané notárske zápisy rôzneho druhu. Obdobný typ prameňa sa opäť objavuje až v podobe Senátneho protokolu z rokov 1567 – 1644,[8] ktorý obsahuje na 217 stranách záznamy o „politických" rozhodnutiach mestských orgánov z daného obdobia. Podobný typ informácií je po polovici 17. storočia už spravidla súčasťou magistrátnych protokolov spolu so záznamami o súdnych konaniach. Obzvlášť zaujímavé boli tie prípady, keď sa rozhodnutia zaoberali jazykovou či etnickou situáciou v mestskej komunite. Takéto prípady boli ale veľmi zriedkavé. Interpretačný potenciál mali skôr nepriame informácie obsiahnuté vo formálnej či obsahovej stránke textov.

V skoršom období sa však súdne písomnosti nachádzajú v samostatných mestských knihách. V Bardejove pochádza najstaršia z rokov 1416 – 1443.[9] Zo 16. storočia je zachovaných iba niekoľko takýchto kníh, ktoré však nepokrývajú celé obdobie.[10] Až od roku 1595 sú mestské protokoly zachované kontinuálne, v podstate až do zániku uhorskej štátnosti.[11] Približne od polovice 17. storočia sa k údajom o súdnych procesoch pridávajú aj informácie o zasadnutiach mestských orgánov, nimi preberaných záležitostiach a prípadných schválených rozhodnutiach. Interpretačná hodnota takýchto prameňov je pre výskum rol jazyka rôznorodá. Veľmi zaujímavý prameň predstavujú predovšetkým záznamy svedeckých výpovedí. Avšak ich výpovednú hodnotu nemožno preceňovať, keďže ich priama a pravdepodobne presná reprodukcia v písanej podobe sa v starších obdobiach objavuje pomerne sporadicky. Totiž, až neskôr, od prelomu 17. a 18. storočia ustupuje

---

6 Mária Petrovičová: Mestskí a verejní notári v Bardejove v 15. storočí. In: Martin Pekár (ed.): *Annales historici Presovienses*. Prešov : Inštitút histórie FiF PU, 2009, s. 290 – 291. Stanisław Andrzej Sroka: *Bardejov v XV. storočí. Štúdie z dejín mesta*. Bratislava : Goralinga, 2011, s. 21 – 22.

7 Záznamy o prijímaní meštianskeho práva spolu s materiálmi z knihy uloženej v budapeštianskej Széchényiho knižnici edične spracoval a publikoval Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí do meštianskeho stavu v Bardejove z rokov 1432 – 1450 a 1462 – 1488. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 9 – 10, 2010, s. 349 – 381.

8 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Uznesenia senátu (Conclusa senatus et communitatis)*, sign. 43.

9 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Zápisnica právnych úkonov (Iuditium bannitum)*, sign. 2.

10 Ide predovšetkým o knihy svedectiev z rokov 1548 – 1586 (sign. 34), 1564 – 1686 (sign. 35) a 1590 – 1595 (sign. 36).

11 Pre nami skúmané obdobie ide o magistrátne protokoly počnúc rokom 1595 (sign. 44) až po rok 1780 (sign. 80).

pisárska parafráza mierne (!) do úzadia. V obmedzenej miere tiež môžu pomôcť pri zameraní sa na konkrétnych jednotlivcov a istom „personalizovaní" historického výskumu. K analýze jednotlivcov a ich postojov predstavujú nápomocný typ prameňa knihy testamentov (*Liber haereditatum*), ktoré sú ako samostatné zväzky v Bardejove zachované od záveru 16. storočia.[12]

Dôležitý typ mestských kníh ďalej predstavujú daňové súpisy mešťanov a účtovné knihy. Od polovice 15. storočia sú zachované takmer pre každý rok, čo potom platí aj pre celý raný novovek, azda len s výnimkou komplikovaného obdobia v poslednej tretine 17. storočia, ktorému ešte bude v práci venovaná bližšia pozornosť. Pri účtovných knihách ide spravidla o dva typy dokumentov. V prvom prípade, ktorý je dostupný viac-menej pre každý rok, ide o jednoduchú účtovnú knihu (*Rapularium*), ktorá obsahuje predovšetkým výdavky praktického a materiálneho charakteru. Pre náš výskum však boli zaujímavejšie komplexnejšie zápisy príjmov a výdavkov mesta (*Regestum omnium perceptorum et expositorum*), ktoré zvyčajne pokrývajú dlhšie časové obdobia.[13] Ich interpretačná hodnota spočíva predovšetkým v možnosti sledovať personálne obsadenie mestských úradov (vrátane cirkevných inštitúcií), príp. aspoň čiastočne identifikovať a analyzovať postavenie vybraných jednotlivcov, a tak odhaliť možné vnútorné mechanizmy v komunite.

Veľká časť mestských kníh sa týka hospodárskeho života, obzvlášť obchodu s plátnom a vínom, a správy vinohradov vo vlastníctve Bardejova v tokajskej oblasti. Tento typ prameňa však nebol zohľadnený pre jeho nízku výpovednú hodnotu pre predmet bádania.

Korešpondencia

Okrem toho je v bardejovskom archíve uložený ešte rozsiahly korpus korešpondencie zo sledovaného obdobia, ktorého možnosti bádania sú priblížené nižšie. Zväčša ide o listy, ktoré boli mestskej komunite adresované jednotlivcami či inštitúciami zvonka. Mnohokrát teda neposkytujú priame svedectvo pre jazykovú situáciu vo vnútri mestskej komunity. Napriek tomu však prinášajú obraz o širšom vývoji podôb komunikácie a v istej miere sú stále svedectvom o situácii v Bardejove – prinajmenšom v rovine vnímanej navonok. Ak sa napríklad poľské mestá alebo šľachtici na Bardejovčanov obracali písomne v poľštine, svedčí to o ich presvedčení, že im bude porozumené. V prípade, že komunikácia s ostatnými mestami

[12] Napríklad knihy dedičstiev a kúp MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 38 (roky 1595 – 1605), sign. 39 (roky 1610 – 1645), sign. 40 (roky 1640 – 1690), sign. 41 (1691 – 1747). Pre neskoršie obdobie, ktoré by ešte spadalo do chronologického rámca predloženej práce, už zachované nie sú.

[13] Napríklad MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Účtovná knihy príjmov a výdavkov mesta*, sign. 1700 (roky 1509 – 1523), 1746 (roky 1552 – 1578), 1777 (roky 1579 – 1588), 1797 (1604 – 1625) a podobne.

Pentapolitany prebiehala v nemčine, naznačuje to zase dôraz na spoločnú kultúrnu identitu, odhliadnuc od aktuálnej situácie v jednotlivých mestách. Pre analýzu jazykových vzťahov vo vnútri komunity môžu byť popritom zaujímavé listy, ktorými sa jednotliví mešťania alebo poddaní mesta obracali na mestskú komunitu. Takýchto dokumentov, prinajmenšom v staršom období, nie je síce zachovaných veľa, o to zaujímavejšia je však ich interpretačná hodnota. Okrem toho sa zachovali ešte zbierky kópií alebo konceptov listov, ktoré mestské orgány odosielali iným adresátom.[14] Tieto zbierky však zďaleka nie sú úplné, nepokrývajú celé sledované obdobie a často obsahujú aj materiály odlišného charakteru. Napriek tomu predstavujú pre výskum dôležitý zdroj informácií.

Čo sa týka aktuálneho spracovania a prístupnosti materiálu, resp. existencie archívnych pomôcok, situácia je tiež pomerne zložitá. Prvé pokusy o usporiadanie a zmapovanie písomností sa uskutočnili už v prvej polovici 19. storočia.[15] Pre súčasných bádateľov sú však významnejšie neskoršie práce. Dokumenty datované pred rok 1526 sú zmapované v podobe dvoch inventárov. Prvý z nich je dvojzväzkové dielo pripravené Bélom Iványim na začiatku 20. storočia. Tlačou vtedy však vyšiel iba prvý zväzok, ktorý sa týka rokov 1319 – 1500.[16] Druhý diel, pre roky 1501 – 1526, ostal iba v rukopisnej podobe a jeho kópia je dostupná bádateľom priamo v archíve. Obe práce zaznamenávajú komplexne všetok materiál – listiny, knihy i korešpondenciu. V päťdesiatych rokoch 20. storočia bol vtedajším riaditeľom archívu do slovenčiny preložený starší Iványiho inventár a doplnený o niektoré dokumenty. Okrem neho bol v druhej polovici storočia zhotovený aj inventár mestských kníh.[17] V súčasnosti je zároveň v štádiu príprav inventár cechového materiálu.

Rozsiahly súbor korešpondencie a listinného materiálu však ostáva nezinventarizovaný, roztriedený podľa jednotlivých rokov, bez presnejších informácií o obsahu škatúľ. Pri koncipovaní výskumu boli teda pre obrovský korpus pramenného materiálu (vyše 38 tisíc jednotlivín v podobe listov, listín či iných písomností) zvolené iba niektoré roky, pri ktorých sa po predošlej analýze prameňov javil najväčší potenciál na zisk relevantných informácií. Tam patrili napríklad roky 1530, keď sa v zložitej vojensko-politickej situácii v regióne i v meste samotnom vystupňovali viaceré, vzájomne

---

14 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, *Koncepty listov (Conceptus literalis)*, sign. 901 (roky 1529 – 1572), 902 (roky 1556 – 1572), 903 (roky 1637 – 1657) a 904 (rok 1660).

15 Jozef Petrovič: História bardejovského archívu, s. 66.

16 Béla Iványi: *Bártfa szabad királyi város levéltára, 1319 – 1526* : vol. 1, *1319 – 1501*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1910.

17 Jozef Petrovič: História bardejovského archívu, s. 68.

previazané problémy, rok 1564, keď došlo k v doterajšom bádaní nejednoznačne vnímaným výmenám na poste slovenského kazateľa, rok 1640 spätý s rekonštrukciou bývalého kláštorného kostola pre potreby slovenskej evanjelickej komunity, alebo roky 1713 a 1714, keď dochádzalo ku konsolidácii situácie v meste po potlačení Rákociho povstania a vytvoreniu základných rámcov pre politický systém, ktorý bol používaný po väčšinu 18. storočia.

Archívy ďalších slobodných kráľovských miest

Okrem dokumentov z Bardejova bolo v jednotlivých prípadových štúdiách siahnuté aj po materiáli, ktorý sa týkal ostatných slobodných kráľovských miest na území Horného Uhorska.[18] Predovšetkým v prípade niektorých mechanizmov v prostredí mestských elít, ich konfesionálneho a etnického formovania, sa ako užitočné javí porovnanie s Prešovom, prípadne Sabinovom. Archívne materiály magistrátov oboch miest sú uložené v pracoviskách Štátneho archívu Prešov v Prešove.[19] Zaujímavý materiál predstavuje napríklad aj súbor mestských prísah pochádzajúcich z Levoče.[20]

Centrálne archívy vo Viedni a Budapešti

Vzhľadom na vývoj v ranom novoveku v priestore habsburskej monarchie je pri zaoberaní sa mestskými dejinami potrebné zohľadňovať vzťahy medzi centrálnymi orgánmi politickej moci, usilujúcimi sa o jej koncentráciu v štruktúrach pod vlastnou kontrolou, a jej lokálnymi držiteľmi, snažiacimi sa o udržanie predošlého, pomerne partikularizovaného *status quo*. Preto bol výskum – i keď v podstatne menšej miere – realizovaný aj na vzorke špecifických dokumentov, ktoré sa nachádzajú v zbierkach verejných archívov v zahraničí.

V prvom rade to boli fondy Rakúskych štátnych archívov vo Viedni. V prípade Haus-, Hof- und Staatsarchiv ide o rozsiahlu zbierku materiálu, ktorý je koncentrovaný na bývalé dvorské centrum a jeho uhol pohľadu. V prípade výskumu uhorských mestských dejín je v jeho zbierkach najvýznamnejší fond Ungarische Akten, ktorý obsahuje predovšetkým korešpondenciu medzi panovníckym dvorom a uhorskými poddanými, ktorá sa týkala politických a vojenských záležitostí.[21].

---

18 Pojem „Horné Uhorsko" je používaný v jeho význame z raného novoveku, teda ako (administratívna) oblasť na severovýchode Uhorského kráľovstva, s tradičným centrom v Košiciach.

19 ŠA PO – pracovisko Archív Prešov (ďalej p. PO). Pre bližšie informácie pozri Milica Bodnárová: Štátny oblastný archív v Prešove. In: *Fórum archivárov*, roč. 6, 1995, č. 2, s. 1 – 3.

20 ŠA PO – pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej p. SA LE), fond Magistrát mesta Levoča (ďalej f. MML), Knihy prísah, sign. XXI 86 (rok 1552), XXI 87 (rok 1675). Za upozornenie na tento materiál ďakujem prof. Martinovi Homzovi, Dr.

21 Österreiachisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (ďalej HHStA), Länderabteilungen, f. Ungarische Akten. Okrem toho bude do budúcnosti pri pokračovaní výskumu užitočné zužitkovať fondy Finanz- und Hofkammerarchiv, Alte Hofkammer, f. Hoffinanz Ungarn.

Druhé významné zahraničné centrum pre výskum uhorských dejín raného novoveku predstavuje Maďarský národný archív v Budapešti (Magyar Nemzeti Levéltár). Z jeho zbierok je pre sledované aspekty mestských dejín najdôležitejšia Miestodržiteľská rada a Uhorská, resp. Spišská komora.[22] V oboch prípadoch ide o materiály centrálnych orgánov, ktorým jednotlivé slobodné kráľovské mestá predovšetkým od konca 17. storočia podliehali v čoraz väčšom množstve hospodárskych a politických (samosprávnych) otázok.

1.1.2 Cirkevné archívy

Náboženský život bol v premodernej spoločnosti neoddeliteľne prepojený s jej ďalšími sférami. Cirkevná štruktúra počas reformácie – v nadväznosti na neskorostredovekú prax voľby vlastného kňaza – veľmi úzko spolupracovala so svetskými inštitúciami. Sekulárne orgány, ak vôbec v premodernej spoločnosti takýto termín možno použiť bez rizika uvádzania anachronistického chápania súčasnosti, ovplyvňovali nielen personálnu, ale do istej miery aj vieroučnú a disciplinárnu politiku cirkevného zboru v ich pôsobnosti. Na druhej strane zase cirkevné orgány formovali svetonázorové stanoviská mestských politických elít a praktických opatrení, ktoré prijímali. Tento vzájomný vzťah je potom prirodzene reflektovaný aj v samotnom archívnom materiáli. Mestské písomnosti prinášajú množstvo informácií o cirkevnom živote a zároveň dokumenty cirkevnej proveniencie umožňujú nahliadnuť do politického a v menšej miere aj hospodárskeho života meštianskej komunity.

Evanjelický zbor v Bardejove

Keďže reformačné hnutie je tradične spájané s podporou ľudových jazykov v cirkevnom živote, najmä vo sfére liturgie a biblických prekladov, cirkevné materiály predstavovali dôležitý zdroj informácií aj pre výskum ako tento. Vzhľadom na vývoj konfesionálnej štruktúry Bardejova tak v prvom rade šlo o evanjelickú cirkev, ktorá predstavovala počas väčšiny 16. a 17. storočia[23] jedinú cirkevnú organizačnú štruktúru na území mesta. Evanjelický cirkevný archív je v súčasnosti umiestnený na Farskom úrade v Bardejove.[24] Nejde síce o rozsiahlu zbierku dokumentov, po obsahovej stránke je však nezanedbateľná. V minulosti disponoval cirkevný archív väčším

[22] Magyar Nemzeti Levéltár (ďalej MNL), fond Helytartótanácsi levéltár. Pre výskum boli použité mikrofilmové kópie, ktoré sú uložené v Knižnici Historického ústavu SAV v Bratislave.

[23] Presnejšie chronologické vymedzenia týkajúce sa náboženského života mesta budú podané nižšie. Samozrejme do tej miery, do akej je predovšetkým pri počiatkoch šírenia reformácie v mestskej komunite vôbec možné presne posúdiť, kedy došlo k sformovaniu štruktúr jednoznačne definovaných ako evanjelické v konfesijnom zmysle slova.

[24] Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru Bardejov (ďalej ECAV BJ).

množstvom dokumentov, ako dokladá zachovaný register[25] nemeckého zboru[26] z roku 1837. V predhovore k registru zároveň jeho autor, notár cirkevného zboru Samuel Henszelmann, uvádza, že práce na diele boli spojené s chronologickým usporiadaním a roztriedením zachovaných písomností. Z množstva zaznamenaných jednotiek sa však do súčasnosti vo vlastníctve zachoval síce aj rozsiahly listinný materiál. Ten bol však dlhšie obdobie nesprístupnený pre bádanie. Situácia sa zmenila až v poslednom období, napriek tomu však už nemohol byť pre túto prácu dostatočne využitý.

Protocollum pastorale vetustior

Väčšinu zachovaných dokumentov tvoria rukopisné diela v knižnej väzbe. Najstarším, pre tento výskum relevantným spomedzi nich je tzv. *Protocollum pastorale vetustior*.[27] Ide o rukopis vo formáte *folio fracto*, kde sú na takmer 400 stranách v chronologickom slede zapísané z hľadiska autorov významné udalosti týkajúce sa života miestnej evanjelickej komunity. Prvé, stručné záznamy sa síce vzťahujú na počiatky reformácie v meste, pri väčšine údajov o 16. storočí však ide o neskôr, nárazovo zaznamenané informácie, ktoré vznikli na začiatku spisovania dokumentu. Jeho počiatky totiž možno klásť až do prvej polovice 17. storočia, pravdepodobne do súvisu s pôsobením farára (a neskoršieho superintendenta Piatich slobodných kráľovských miest) Martina Wagnera. Od tohto obdobia boli záznamy dopĺňané priebežne, viacerými pisárskymi rukami, až do roku 1755. Po obsahovej stránke sa v dokumente nachádzajú rôznorodé informácie. Okrem politických, vojenských a hospodárskych udalostí, ktoré mali priamy vplyv na život evanjelickej komunity v meste a v krajine (medzi nimi napríklad aj prepis rozsudkov nad vodcami magnátskeho, tzv. Vešeléniho sprisahania), ide v 17. storočí ešte aj o informácie o bohoslužobnom živote zboru a rozsudky cirkevného konzistória (súdu) v manželských a rodinných záležitostiach. Na záver je uvedený chronologický súpis zborových farárov, nemeckých i slovenských kazateľov, zamestnancov cirkevnej školy, organistov a ďalších cirkevných funkcionárov, od 18. storočia aj svetských predstavenstiev. Avšak, predovšetkým pre 16. storočie môžu byť tieto informácie nepresné či zavádzajúce.

---

25 ECAV BJ, *Registrum Archivi*, bez sign.

26 Obzvlášť zaujímavé by mohli byť materiály, charakterizované špecificky ako vlastníctvo slovenského evanjelického zboru, ktorý sa ako poloautonómna jednotka u bardejovských evanjelikov (samozrejme, nadväzujúc na predošlú dlhšiu prítomnosť slovenských kazateľov a s nimi spojených štruktúr) sformoval na začiatku 18. storočia. Tie však v dokumente nie sú zaznamenané.

27 ECAV BJ, *Protocollum pastorale vetustior*, bez sign. V *Registrum* uvedené pod číslom 1 v sekcii *Protocolla Ecclesiæ* ako *Protocollum pastorale vetustissimum, a tempore Reformationis usque ad annum 1755*.

Zo záznamov staršieho *Protokolu* vychádza ďalšie dielo, *Dejiny evanjelického a. v. cirkevného zboru v Bardejove*.[28] Dielo si kladie za cieľ zaznamenať obdobie od Lutherovej reformácie (*a Reformatione B. Lutheri*) až po súčasný rok 1785. Jeho autor je podpísaný iba iniciálami *I. G. K. Bartphen*. Hypotézu, že by šlo o vtedajšieho nemeckého zborového dozorcu Jozefa Kellera, príslušníka dôležitej bardejovskej rodiny, ktorá hrala významnú rolu v miestnych dejinách, by však bolo potrebné overiť ďalším výskumom. Napriek deklarovanému zámeru, údaje pre 16. storočie sú pomerne strohé a niekedy aj nepresné. Pri spisovaní diela autor vychádzal, ako aj sám uvádza, z dostupných starších písomností, pričom pre udalosti týkajúce sa 17. storočia si vypomáhal už aj osobnými svedectvami a spomienkami účastníkov diania.[29]

Historia Ecclesiastica

Okrem takto naratívne poňatých rukopisných diel sú v cirkevnom archíve ešte k dispozícii prepisy viacerých prameňov vo forme Protokolov. V predloženej práci sme využili dva takéto zväzky.[30] Prvý pokrýva obdobie rokov 1539 – 1670[31] a obsahuje prepisy viacerých významných prameňov, ako napríklad cirkevné poriadky prijímané od udomácnenia sa reformácie v meste v štyridsiatych rokoch 16. storočia (medzi nimi tzv. Šarišské články, Confessio Pentapolitana a Stöckelove Zákony bardejovskej školy), zápisnice viacerých synod slobodných kráľovských miest (v Bardejove roku 1590, Prešove 1656 a Košiciach 1665) a prepisy listov (vokátoriá pre významné postavy bardejovského cirkevného a školského života, časť korešpondencie s Petrom Hrabovským, arcibiskupom Jurajom Selepčénim/Szelepcsényi a ďalšie). Dokumenty sa podľa údajov na titulnej strane zväzku nachádzali v miestnom cirkevnom archíve a do tejto podoby boli prepísané v roku 1723.[32] V druhom prípade[33] ide o priebežne zapisované záznamy o živote nemeckej evanjelickej komunity v rokoch 1720 – 1733, ktoré tiež obsahujú prepísané viaceré významné dokumenty. Obdobie po roku 1720, keď v nemeckej evanjelickej komunite pôsobili Eliáš Fischer a Michael Krumbholtz, sa teda javí ako čas, keď sa aj vzhľadom na aktuálne celokrajinské dianie vo vzťahu k protestantským konfesiám venovala zvýšená pozornosť historickej

Protokoly zboru

[28] ECAV BJ, *Historia ecclesiastica Augustanæ Confessioni addictorum Ecclesiæ Bartphensis* (ďalej *Historia Ecclesiastica*), bez sign.

[29] ECAV BJ, *Historia Ecclesiastica*, § 1, s. 1.

[30] V zborovom archíve boli krátko pred pripravením tejto publikácie do tlače sprístupnené aj ďalšie dokumenty, medzi nimi protokoly z neskoršieho obdobia, tie však nemohli byť z pochopiteľných dôvodov vo výskume ešte náležite zužitkované.

[31] ECAV BJ, *Protocollum Eccl. Ev. Bartph., 1539 – 1670*, bez sign.

[32] *Ibidem*, s. 1: „Kirchen Prothocoll: od[er] Copia der jenigen Schrifften, so jetzo bey der Evangelisch-Lutherischen Kirchen in k. f. Stadt Bartfeld befindlich, zusammentrag[en] im Jahr MDCCXXIII."

[33] ECAV BJ, *Prothocollum 1720 – 1733*, bez sign.

legitimizácii vlastnej existencie – jednak pre uchovanie vlastnej identity, ale aj pre prípadné zužitkovanie ako argumentačného nástroja v právnych sporoch. Z tohto obdobia totiž pochádza aj iniciatíva na spísanie životopisov významných postáv z bardejovských evanjelických dejín. Do súčasnosti sa zachoval úvod s načrtnutým plánom projektu a biografie piatich osobností zo 16. storočia.[34]

Miscellanea

Okrem vyššie zmienených prác sa v zborovom archíve nachádza ešte rôznorodý súbor listov, niekoľko liturgických textov (najvýznamnejšia azda liturgia Martina Wagnera ml. z dvadsiatych rokov 17. storočia) a osobná kniha Jána Ocherlana, príslušníka mestských elít z prelomu 17. a 18. storočia, obsahujúca rôznorodé záznamy, ktoré jej vlastník považoval za dôležité pre svoju činnosť (okrem iného aj denníkové zápisy). Rôznorodosť tohto pramenného materiálu predstavovala významné obohatenie pre výskum jazykových vzťahov v mestskej komunite, a to nielen z náboženského zreteľa.

Na tomto mieste je ešte potrebné podotknúť, že pri výskume boli zohľadnené aj pramene z evanjelického zborového archívu v Prešove[35] a bratislavskej evanjelickej Lyceálnej knižnice.[36] Významný zdroj informácií predstavuje aj centrálny Evanjelický krajinský archív v Budapešti,[37] v ktorom sa nachádza množstvo informácií aj k hornouhorským reáliám. Pramene vo všetkých týchto zbierkach ale bude potrebné ešte podrobiť systematickejšiemu výskumu, nateraz sa obmedzíme na zopár všeobecných konštatovaní.

Ďalšie evanjelické archívy a knižnice

V prešovských zbierkach sa nachádzajú materiály týkajúce sa, okrem iného, aj seniorátu a superintendencie Piatich (neskôr Šiestich) slobodných kráľovských miest, ktorej bol Bardejov prominentnou súčasťou. Navyše sa v prípade Prešova zachovali materiály miestneho slovenského evanjelického zboru z 18. storočia,[38] ktoré tak môžu slúžiť ako pomôcka pri analýze evanjelickej komunity budovanej na jazykovom princípe aj v Bardejove v sledovanom období. Pri výskume sa však ako problematický element sťažujúci bádanie javila istá chaotickosť usporiadania pramenného materiálu. V prípade Lyceálnej knižnice ide vo vzťahu k Bardejovu skôr o všeobecnejšie práce a prepisy dokumentov s nadregionálnym významom a nevzťahovali

---

34 ECAV BJ, *Kirchenbuch der Evangelisch-Lutherischen Deutschen Gemeine in der k. f. Stadt Bartfeld*, bez sign. Obsahuje krátke biografie Leonarda Stöckela, Michala Radašína, Johannes Schadera, Martina Wagnera st. a Severína Škultétyho.

35 Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Prešove (ďalej ECAV PO).

36 Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied, Historické fondy – Lyceálna knižnica (ďalej ÚK SAV – LK). Napriek tomu, že v súčasnosti sú zbierky Lyceálnej knižnice v správe verejnej inštitúcie, vzhľadom na jej pôvod a charakter materiálu je v tomto prehľade zaradená medzi cirkevné archívy.

37 Evangélikus Országos Levéltár Budapest.

38 ECAV PO, škatuľa 65.

sa len na jednotlivú komunitu (medzi nimi napríklad rozhodnutia synod). Okrem toho sa v jej zbierkach nachádzajú viaceré významné staršie tlače s bardejovskými vzťahmi.

Rímskokatolícke archívy

Keďže od poslednej tretiny 17. storočia došlo k ustanoveniu rímskokatolíckych cirkevných štruktúr v prostredí mesta, či už šlo o farnosť alebo o františkánsku rehoľnú komunitu, pre výskum predovšetkým 18. storočia boli významné aj pramene nachádzajúce sa v rímskokatolíckych cirkevných archívoch, v prvom rade v Arcibiskupskom archíve v Košiciach.[39] Košická arcidiecéza bola oficiálne ustanovená až na začiatku 19. storočia, rozdelením pôvodného Jágerského biskupstva pápežom Piom V. roku 1804. V jej archívnych fondoch sa však nachádzajú aj staršie materiály, keďže pri rozdelení diecézy došlo aj k rozdeleniu jej archívu. Časť materiálov k územiu Abovskej, Šarišskej a Zemplínskej stolice bola presunutá do Košíc. Aj z praktických dôvodov nešlo o úplnú delimitáciu všetkých predmetných zbierok. Do archívu novej biskupskej kúrie sa tak z predošlého obdobia dostali predovšetkým kanonické a dekanské vizitácie a spisy farností. Niektoré materiály, najmä spisy jednotlivých kňazov ostali naďalej v Jágri.[40]

Kánonické vizitácie a spisy farnosti

Pre výskum jazykových vzťahov v Bardejove však boli najdôležitejším prameňom práve delimitované spisy kanonických a dekanských vizitácií. V prípade prvej polovice 18. storočia ide o spoločný súbor pre celú Šarišskú stolicu, ktorý obsahuje dokumenty z vizitácií jágerských kanonikov alebo šarišských archidiakonov z rokov 1691, 1700, 1703, 1712, 1714, 1733, 1734 a 1749.[41] V jednotlivých rokoch však neboli zaznamenané všetky farnosti. Zároveň nie je množstvo zapísaných informácií pre každú farnosť rovnaké. V prípade druhej polovice 18. storočia už ide o biskupské vizitácie z rokov 1749 (za biskupa Františka Barkóciho/Barkóczyho)[42] a 1775 (biskupa Karola Esterházyho).[43] Obe sú rozsiahlejšie a obsahujú pomerne detailné informácie ku každej farnosti. Vizitácie sú obzvlášť dôležité vďaka skutočnosti, že pomerne často spomínajú jazykovú, príp. etnickú situáciu v jednotlivých lokalitách. Pozornosť je venovaná aj vzdelaniu a „jazykovej vybavenosti" kňazov. Keďže v 18. storočí mali rímskokatolícki biskupi právo vizitovať nielen vlastné cirkevné komunity, ale aj protestantské zbory, obsahujú podobné informácie aj o situácii v jestvujúcich evanjelických zboroch, Bardejov nevynímajúc. Okrem toho sa v nich občas objavujú poznámky k reflexii

39 Archív Košickej arcidiecézy – Archivum Archidioecesis Cassoviensis (ďalej AACass.).
40 Peter Zubko: Dejiny arcibiskupského archívu Rímskokatolíckej cirkvi v Košiciach. In: Júlia Ragačová (ed.): *Dejiny archívov*, s. 141 – 160.
41 AACass., Vizitácie – Šariš, škatuľa 7.
42 AACass., Visitatio Canonica Bardejov, A.D. 1749, sign. 104 – 105.
43 AACass., Visitatio Canonica Bardejov, A.D. 1775, sign. 106 – 107.

aktuálnej situácie na mieste a nevyplývali nevyhnutne z centrálne predloženej schémy vizitácie.

Druhým typom prameňa, zohľadňovaným z fondov Košickej arcidiecézy, sú spisy farnosti Bardejov. Tie sú rozdelené na dve skupiny – vlastné spisy farnosti, pre 18. storočie rozdelené na dve časti[44], a súbor dokumentov, ktoré sa primárne sústreďujú na vzťahy k miestnym nekatolíkom.[45] Oba súbory obsahujú rôznorodý materiál, medzi ktorým zastáva najdôležitejšiu kategóriu korešpondencia medzi kňazmi farnosti, mestskými a stoličnými orgánmi, a biskupstvom. Pre sledované obdobie nie sú zachované všetky materiály rovnomerne pre celé obdobie, príp. niektorým otázkam, napr. finančným, môže byť venovaná väčšia pozornosť. Napriek tomu však dokumenty obsahujú viaceré cenné informácie pre život nielen vlastnej rímskokatolíckej farnosti, ale aj pre vzťahy s miestnymi evanjelikmi a svetskými úradmi.

1.2 Historiografia

1.2.1 Problematika vernakulárnych jazykov v ranom novoveku[46]

Historiografia a výskum jazyka

Problematike výskumu jazykových vzťahov sa v slovenskej historiografii dostala zmiešaná pozornosť. Na jednej strane jestvujú predovšetkým staršie práce, ktorých hlavným cieľom bolo edičné spracovanie a následná publikácia pramenného materiálu v dobovej kultúrnej slovenčine, na druhej strane sa však okrem sprievodných štúdií v týchto publikáciách jazykovým vzťahom a zvlášť úlohám dobovej kultúrnej slovenčiny nevenovala dostatočná pozornosť. Obzvlášť závažným sa toto tvrdenie javí vzhľadom na skutočnosť, že i samotné edície sú už viac než polstoročie staré. Vo sfére jazykovedného a literárnovedného výskumu je situácia odlišná, keďže vývoju podoby jazyka a jednotlivých jeho charakteristík sa venovala a naďalej

[44] AACass., Acta Parochiæ Bardejov – Ab A.D. 1700 – 1750; Ab A. D. 1751 – 1800, bez sign.

[45] AACass., Acta Parochiæ Bardejov – De excessibus Acatholicorum 1665 – 1768; De excessibus Acatholicorum 1782 – 1792, bez sign.

[46] Pre šírku a rôznorodosť problematiky aj jej bádania má nasledujúca podkapitola skôr prehľadový charakter. Jej cieľom je primárne upozorniť na trendy vo výskume, nie priniesť jeho kompletný súpis. V tejto podkapitole sú zároveň uvedené práce, ktoré sa týkajú jazykových a etnických vzťahov v ranom novoveku v širšom priestore. Texty zamerané na situáciu a vývoj v Bardejove sú potom uvedené v nasledujúcej podkapitole.

venuje rozsiahla pozornosť.[47] Širšie historické usúvzťažnenie však nie je primárnym cieľom takýchto výskumov.

Po prvýkrát sa odbornejší záujem o výskum používania starších podôb slovenčiny v radoch slovenských vzdelancov, nie vždy nevyhnutne profesionálnych historikov, objavil v druhej polovici 19. storočia. Do periodík ako *Slovenské pohľady*,[48] evanjelické *Cirkevné listy*,[49] *Letopisy Matice slovenskej*, príp. aj periodiká vychádzajúce v českom prostredí,[50] posielali prispievatelia, často vzdelanci z jednotlivých regiónov, staršie listy a ďalšie písomnosti predovšetkým z raného novoveku. Tie boli sformulované v dobovej kultúrnej slovenčine, pričom niektoré z nich boli sprevádzané aj krátkymi štúdiami. Pozornosť sa v tomto smere pohybovala na rozmedzí historického, jazykovedného a literárnovedného záujmu.[51]

V medzivojnovom a vojnovom období sa na tento záujem nadviazalo na odbornejšej a profesionálnejšej úrovni. Pribúdali štúdie predovšetkým na stránkach Historického[52], Jazykovedného a Literárnohistorického[53] zborníka Matice Slovenskej, príp. v zborníkoch Učenej spoločnosti Šafaříkovej,[54]

---

47 Ako príklad tohto jazykovedného záujmu možno na tomto mieste upozorniť na práce J. Stanislava, J. Doruľu, E. Paulinyho, R. Kuchara, P. Žiga, Ľ. Ďurovičа, J. Skladanej a ďalších, príp. *Historický slovník slovenského jazyka.* Ed.: Milan Majtán a kol. Bratislava : Veda, 1991 – 2008. Pri výskume staršej literatúry, predovšetkým z obdobia raného novoveku, je situácia v porovnaní s minulosťou (predovšetkým práce R. Brtáňa, J. Minárika, M. Okála a ďalších) komplikovanejšia.

48 Ján Slávik: Slovenské „povstanie" v Krupine roku 1614. Príspevok k objasňeniu národnostných pomerov XVII. storočia. In: *Slovenské Pohľady*, roč. 29, 1909, s. 1. Josef Škultéty: Ján Jiskra a český jazyk na Slovensku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 21, 1901, s. 336 – 343.

49 Ján Krížan: Zákony bitčanské. In: *Cirkewní listy*, roč. 2, 1866, č. 2, s. 62 – 66. Ján Krížan: Synoda Lewočská. In: *Cirkewní listy*, roč. 4, 1868, č. 44 – 45, s. 345 – 347 (a pokračovanie v nasledujúcich číslach). Ján Slávik: Príspevok k objasneniu otázky o jednakosti služieb Božích. In: *Cirkevné listy*, roč. 24, 1905, č. 5, s. 154 – 155.

50 Josef L. Holuby: Jak psávali Slováci Trenčánské stolice okolo r. 1600. In: *Český lid*, roč. 14, 1905, s. 347 –349.

51 V konečnom dôsledku už dielo Bohuslava Tablica *Poesye* alebo text Jozefa Miloslava Hurbana *Slovensko a jeho život literární* predstavujú jedni z prvých významnejších príkladov záujmu o používanie slovenčiny (aj) v ranom novoveku, i keď v oboch prípadoch primárne na poli literárnej tvorby.

52 Bohuslav Klimo: Okoličánská listina z r. 1435. In: *Sborník Matice Slovenskej*, roč. 6, 1928, s. 55 – 56.

53 S+B [neuvedené meno autora]: Peter Pázmány a slovenská literatúra. In: *Literárnohistorický sborník*, roč. 2 – 3, 1945 – 1946, s. 195 – 198. Josef Bánský: Príspevok k dejinám vydania Hallskej Biblie z r. 1722. In: *Literárnohistorický sborník*, roč. 5, 1948, s. 74 – 80.

54 Branislav Varsik: *Národnostný problém trnavskej univerzity.* Bratislava : Učená společnost Šafaříkova, 1938. Idem: Muráňske artikule z roku 1585. In: *Časopis učené společnosti Šafaříkovy*, 1929, s. 129 – 132.

Slovenskej učenej spoločnosti.[55] Istá pozornosť sa problematike použitia ľudových jazykov v písomnej kultúre raného novoveku aj mimo rámca literárnej tvorby dostala v prácach zameraných na dejiny literatúry a jazyka.[56]

Prvé edície slovenských písomností

V období do polovice 20. storočia okrem toho vyšli dve významné edície slovenských písomností z neskorého stredoveku a počiatkov raného novoveku so sprievodnými štúdiami. Autorom prvej z nich bol český historik venujúci sa problematike starších slovenských dejín, Václav Chaloupecký.[57] V práci *Středověké listy ze Slovenska*[58] prináša súbor dovtedy z veľkej časti nepublikovaných listov a listín v českom/slovenskom jazyku pochádzajúcich z územia dnešného Slovenska. Zbierka obsahuje aj 61 dokumentov v českom a slovenskom jazyku z archívu v Bardejove, predovšetkým z polovice 15. storočia, súvisiacich s kontaktmi s bratríkmi. Z hľadiska jazykových vzťahov je významné ešte Chaloupeckého vydanie Žilinskej mestskej knihy, tiež z 15. storočia.[59]

Krátko po polovici 20. storočia vydal ďalší významný autor – Branislav Varsik – druhú zbierku listov a listín v slovenskom jazyku z prelomu 15. a 16. storočia.[60] Ním spracovaný materiál však pochádza výlučne z územia západného Slovenska, pričom ťažisko tvoria dokumenty z Trnavy, miest a mestečiek regiónu (Trenčín, Nové Mesto nad Váhom, Vrbové) a miestnych šľachtických rodov. Edícia je sprevádzaná úvodnou štúdiou, v ktorej je analyzovaný vývoj používania češtiny v písomnej praxi na území Uhorského kráľovstva. Branislav Varsik sa problematike jazykových vzťahov a ich súvisu s dobovým politickým a náboženským vývojom venoval aj v ďalších prácach.[61] Okrem iného sa mu definitívne podarilo preukázať historickú ne-

---

55 Desiader A. Dubay: Kremnické listy z rokov 1564 – 1569. In: *Linguistica Slovaca*, roč. 1, 1939 – 1940, s. 307 – 352. Vševlad Gajdoš: Slovenské glosy v latinskom Misáli zo XVI. storočia. In: *Historica Slovaca*, roč. 1, 1939 – 1940, s. 221. Ľudovít Novák: Najstaršia doteraz neznamá česká listina z Slovenska. In: *Linguistica Slovaca*, roč. 3, 1941, s. 130. Ladislav Šimovič: Z kníh mesta Skalice z XVI. a XVII. storočia. In: *Linguistica Slovaca*, roč. 3, 1941, s. 134 – 146. Štefan Faith: Slovenskí katolícki kazatelia XVIII. storočia. In: *Theologia Catholica Slovaca*, roč. 1, 1941, s. 117; a iné.

56 Napríklad Albert Pražák: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu*. Praha : Nákladem Gustáva Volenského, 1922, 476 s. Jaroslav Vlček: *Dejiny literatúry slovenskej*. Bratislava : Matica slovenská, 1933, 406 s.

57 Najnovšie bola o ňom a jeho prístupe k dejinám publikovaná práca Milan Ducháček: *Václav Chaloupecký : Hledání československých dějin*. Praha : Karolinum, 2014, 516 s.

58 Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy ze Slovenska : Sbírka listů a listin, psaných jazykem národním*. Bratislava : Učená společnost Šafaříkova; Praha : Československý státní ústav historický, 1937, 266 s.

59 Idem (ed.): *Kniha žilinská*. Bratislava : Učená společnost Šafaříkova, 1934, 304 s.

60 Branislav Varsik (ed.): *Slovenské listy a listiny z 15. a 16. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956, 440 s.

61 Branislav Varsik: K otázke udomácnenia češtiny na Slovensku v 15. a 16. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 4, 1956, č. 2, s. 170 – 221. Idem: K otázke používania češtiny na Slovensku v 14. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 6, 1958, č. 1, s. 93 – 100.

podloženosť tvrdení o konfesionálnej kontinuite medzi bratríckym hnutím a reformáciou v niektorých slovenských regiónoch (Gemer, okolie Myjavy).[62]

Bádatelia z druhej polovice 20. storočia

Od polovice 20. storočia sa v slovenskej historickej vede – nadväzujúc na staršie tradície[63] – začalo v intenzívnejšej miere pracovať s prepojením jazyka a etnickej, národnej a národnostnej identity.[64] Problematike vývoja v ranom novoveku sa venovali predovšetkým Ján Tibenský,[65] Pavel Horváth,[66] Jozef Vlachovič,[67] Jozef Vozár[68] Peter Ratkoš,[69] Anton Špiesz[70] a ďalší.[71] V prácach týchto autorov sa pozornosť koncentrovala predovšetkým na vývoj medzietnických vzťahov, obzvlášť v mestskom prostredí, pričom pri analýzach zohrávali významnú rolu jazykové a kultúrne otázky. Medzi rôznymi prípadmi, na ktoré sa sústreďujú vo svojich všeobecnejšie a geograficky širšie zameraných textoch, sa napríklad často objavovala listina Ferdinanda I. pre bardejovskú mestskú radu z roku 1530 svedčiaca

---

62 Branislav Varsik: *Husiti a reformácia na Slovensku do Žilinskej synody*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1932, 226 s.

63 Napríklad Anton Augustín Baník: Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná i kultúrna obrana Slovákov roku 1728. In: *Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha*, roč. 3, 1936, č. 1 – 2, s. 119 – 225.

64 Dobová terminológia hovorila v prípade spoločnosti raného novoveku o „feudálnej národnosti," aby ju tak odlíšila od neskoršieho moderného, „buržoázneho národa." Pozri napríklad Ján Tibenský: Formovanie sa ideológie slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 4, s. 575 – 591. Pozri tiež Jenő Szűcs: Národnosť" a „národné povedomie" v stredoveku. K vytváraniu jednotnej terminológie. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 4, s. 495 – 547.

65 Ján Tibenský: Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 2 – 3, s. 198 – 224. Idem: Problémy výskumu vzniku a vývoja slovenskej feudálnej národnosti. In: *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 397 – 419. Idem: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrodením. In: Július Mésároš (ed.): *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 92 – 113.

66 Pavel Horváth: Slovenská národnosť v 16. a 17. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, č. 3, s. 364 – 380. Idem: Ďalšie sloveniká v poľských archívoch a knižniciach. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 2, s. 297 – 300.

67 Jozef Vlachovič: Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí. In: Július Mésároš (ed.): *Slováci a ich národný vývin*, s. 73 – 92.

68 Jozef Vozár: Národnostné zápasy v stredoslovenských mestách a slovenské národné povedomie od 16. do polovice 18. stor. In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, č. 4, s. 554 – 577.

69 Peter Ratkoš: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. stor. In: *Historický časopis*, roč. 20, 1972, č. 1, s. 19 – 64.

70 Anton Špiesz: Slovenské meštianstvo v 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 10 – 36. Idem: Národnostný konflikt v Trnave roku 1709. In: *Trnavský zborník*, roč. 1, 1975, s. Idem: Slováci a ich hospodársko-sociálne postavenie v Uhorsku v 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, č. 3, s. 381 – 399. Idem: Slovenský element v remeselnej výrobe miest a mestečiek v období neskorého feudalizmu. In: Richard Marsina (ed.): *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin : Osveta, 1984, s. 175 – 184.

71 Jozef Šimončič: Slovenské listy obcí dnešného Trnavského okresu mestu Trnava z rokov 1550 – 1750. In: *Trnavský zborník*, roč. 1, 1975, s. 58 – 82.

o istom nemecko-poľsko-slovenskom antagonizme v meštianskom prostredí. Okrem takejto stránky bývali bádateľmi zohľadňované aj demografické kritériá, predovšetkým od 18. storočia, keď začínajú byť vo väčšej miere dostupné pramene vhodné pre takýto výskum.[72]

Zahraniční bádatelia slovenských jazykových vzťahov

V povojnovom období sa historickou analýzou vývoja jazykových dejín na slovenskom, prípadne uhorskom prípade zaoberali aj historici (a jazykovedci) v zahraničí, medzi ktorými zaujímali veľmi dôležité miesto maďarskí bádatelia. Z polovice dvadsiateho storočia ide predovšetkým o práce a edičnú činnosť slavistu Istvána Kniezsu, ktorý sa – nadväzujúc do istej miery na staršie maďarské jazykovedné a literárnovedné výskumy – zameriaval na vzájomné slovansko/slovensko-maďarské jazykové vzťahy,[73] s čím súvisela aj edícia slovanských jazykových pamiatok.[74] Jeden zväzok zameraný na „české listy" v Uhorsku bol publikovaný aj vo vtedajšom Československu.[75] Z tohto intelektuálneho okruhu vzišli následne aj ďalšie práce, ktorých autori sa zameriavali na kultúrne a sociálne otázky používania kultúrnej slovenčiny v ranom novoveku.[76] Tento bádateľský záujem pretrváva v maďarskom akademickom prostredí až do súčasnosti, pričom sa nesústreďuje iba výlučne na lingvistické a literárnovedné témy, ale zohľadňuje aj širšie historické súvislosti,[77] obzvlášť zložitý konfesionálny kontext v procese reformačného hnutia.[78] Ak je reč o edíciách, nemožno opomenúť poľského bádateľa Władysława Semkowicza, ktorý publikoval pramene k dejinám hornej Oravy.[79]

Pre etnický a jazykový charakter Uhorského kráľovstva získavala téma vzájomnej koexistencie rôznych kultúr na jeho území pozornosť aj v prostredí iných historiografií. Situácia bola však ovplyvnená politickou

---

72 Juraj Žudel: Súpisy obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku z 2. polovice 18. storočia. In: *Slovenská archivistika*, roč. 22, 1987, č. 1, s. 82 – 101.

73 Napríklad István Kniezsa: *Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez*. Budapest : Athenæum, 1941, 60 s.

74 István Kniezsa (ed.): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai, vol. 1 – 2*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1955.

75 István Kniezsa, Béla Bottló, Erik Fügedi a Péter Király (eds.): *Stredoveké české listiny*. Budapest : Maďarská akadémia vied, 1952, 205 s.

76 Napríklad Erik Fügedi: *K otázke používania slovenského jazyka na panstvách v 17. storočí*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1955.

77 Napríklad István Käfer: A jezsuiták szerepe a szlovák nemzettudat formálásában. In: Csaba Szilágyi (ed.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Piliscsaba : PPKE BTK, 2006, s. 264 – 270.

78 Zoltán Csepregi: A magyarországi evangélikusság nyelvi és etnikai viszonyai a 16. – 17. század fordulóján. In: Lajos Szabó (ed.): *Teológia és nemzetek*. Budapest : Luther Kiadó, 2016, s. 91 – 106.

79 Władysław Semkowicz (ed.): *Materiały do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*, vol. 1 : *Dokumenty*. Zakopane : Nakładem Muzem Tatrzańskiego, 1932, 199 s. a Idem: *Materiały do dziejów osadnictwa Górnej Orawy*, vol. 2 : *Listy i akta*. Zakopane : Muzeum Tatrzańskie, 1939, 480 s. + 3 mapy.

situáciou počas väčšiny druhej polovice 20. storočia, ktorá sťažovala intelektuálnu výmenu. Rolu zohrávala aj relatívna uzavretosť (a jazyková neprístupnosť) stredoeurópskych historiografií. Vo významnej miere ovplyvnil nazeranie západoeurópskych bádateľov na jazykové pomery v Uhorsku francúzsky historik Jean Bérenger.[80] Jeho štúdia plní dodnes úlohu východiskového bodu v prístupe k jazykovým vzťahom v krajine. Napriek tomu možno s viacerými jeho tvrdeniami polemizovať, predovšetkým s prisúdením krajinského (respektíve oficiálneho) charakteru popri latinčine iba maďarskému, nemeckému a chorvátskemu jazyku.

Špecifická situácia je v nemecky hovoriacom priestore,[81] kde sa historický výskum uhorských jazykových a etnických reálií realizoval do veľkej miery aj pod vplyvom skutočnosti, že nemčina zohrávala veľmi významnú úlohu a zároveň patrila medzi domáce jazyky Uhorského kráľovstva.[82] Významnou postavou v tomto výskume sa stal fínsky germanista Ilpo Tapani Piirainen, ktorý stojí za výskumom a publikovaním nemalého množstva nemeckých jazykových pamiatok, pochádzajúcich predovšetkým z územia dnešného východného Slovenska.[83] Okrem neho sa ale problematike venoval aj rad ďalších významných nemeckých bádateľov,[84] často s využitím

---

80 Jean Bérenger: Latine et langues vernaculaires dans la Hongrie du XVIIe siècle. In: *Revue historique*, roč. 93, 1969, č. 1, s. 5 – 28.

81 Na tomto mieste možno spomenúť v nemčine vydanú staršiu prácu maďarského emigrantského historika Ludwig von Gogolák: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes,* vol. 1 *: Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526 – 1790).* München : R. Oldenbourg, 1963, 265 s. Napriek zastaranosti niektorých svojich metodologických východísk a občasnému polemickému charakteru predstavovala pre zahraničné publikum zhrnutie dovtedajšieho výskumu jazykových otázok v domácej, slovenskej aj maďarskej historiografii.

82 Počnúc Ferdinandom Kaindlom na prelome 19. a 20. storočia a jeho *Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern* sa tzv. karpatskonemecké komunity stali predmetom značného množstva predovšetkým jazykovedných, literárnovedných a etnografických štúdií. Zo starších prác možno spomenúť napríklad Pukánszky: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn* : *Von der ältesten Zeiten bis um die Mitte des 18. Jahrhunderts, vol. 1.* Münster : Aschendorff, 1931, 490 s.

83 Ilpo Tapani Piirainen: Spätmittelalterliche Stadt- und Bergrechte in der Slowakei. In: *Südostdeutsches Archiv*, roč. 28 – 29, 1985, s. 44 – 58. Idem: Zur Geschichte der stadtdeutschen Kanzleisprache in der Zips. In: Marián Gajdoš (ed.): *Urbs-Provincia-Orbis*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1993, s. 131 – 136. Idem: Ein deutsches Rechtsbuch des 17. Jahrhunderts aus Kirchdrauf. In: *Karpaten Jahrbuch*, roč. 48, 1997, s. 127 – 133. Idem: Sprachhistorische Beziehungen zwischen Schlesien und der Slowakei. In: Józef Grabarek (ed.). *Deutschsprachige Kanzleien des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. Bydgoszcz : WSP, 1997, s. 31 – 48. Ilpo Tapani Piirainen a Emil Skála: *Texte der Frühen Neuzeit aus der Slowakei*. Berlin : Weidler, 2004, 188 s.

84 Martin Zückert, Michal Schvarc a Jörg Meier (eds.): *Migration – Zentrum und Peripherie – Kulturelle Vielfalt : Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei*. Leipzig : BiblionMedia, 2016, 352 s. Jörg Meier: *Städtische Kommunikation in der frühen Neuzeit. Historische Sociopragmatik und historische Textlinguistik*. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2004, 365 s.

nových metodologických prístupov – práve týmito podnetmi možno uzavrieť tento prehľad bádania dejín jazykových vzťahov.

Inter disciplinárne prístupy

V uplynulých troch desaťročiach totiž došlo k výraznejšiemu rozvoju interdisciplinárneho bádania, ktoré sa vo sfére tzv. historickej sociolingvistiky snaží spájať podnety sociologického, jazykovedného a historického bádania.[85] Konkrétna podoba takto realizovaného výskumu už závisí od odborných a profesionálnych východísk jednotlivých bádateľov. Medzi najvýznamnejších z tých, ktorí dokázali tieto podnety uviesť do historického bádania, patrí Peter Burke.[86] V práci zameranej na vzťahy spoločnosti a jazykov v Európe raného novoveku využíva ako zaujímavý priestor pre ďalší historický výskum uhorský príklad, konkrétne spomienky Jána Amosa Komenského na „jazykový Babylon", ktorého svedkom sa stal počas svojho pobytu v Blatnom Potoku (Sárospatak).[87]

Takéto interdisciplinárne podnety boli následne zúročené viacerými bádateľmi zameranými napríklad na úlohy jazykov v ranom novoveku ako nástrojov politického tlaku a budovania identít rôzneho druhu, ekonomického a sociálneho vzostupu a zároveň na otázky viacjazyčnosti a prenosu kultúrnych hodnôt.[88] V zahraničných historiografiách už boli publikované nové práce orientované širšie na uhorský prípad[89] alebo konkrétne na

---

85 Stručný úvod do problematiky predstavuje Juan Manuel Hernández-Campoy a Juan Camillo Conde-Silvestre (eds.): *The Handbook of Historical Sociolinguistics*. Oxford : Wiley-Blackwell, 2012, 706 s.

86 Roy Porter a Peter Burke (eds.): *Language, Self and Society* : *A Social History of Language*. Cambridge : Polity Press, 1991, 368 s. Peter Burke: *Towards a Social History of Early Modern Dutch*. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2006, 36 s

87 Kniha vyšla aj v českom preklade Peter Burke: *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Trans.: Markéta Křížová. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 248 s., uvedený Komenského príklad na s. 106.

88 Z textov, ktoré sme mali k dispozícii pri výskume, možno uviesť nasledovné: Thomas Nicklas a Matthias Schnettger (eds.): *Politik und Sprache im frühneuzeitlichen Europa*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, 184 s. Anna Karin, Silvia Ulivi a Claudia Wich-Reif (eds.): *Regiolekt, Funktiolekt, Idiolekt* : *Die Stadt und ihre Sprachen*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 288 s. Helmut Glück, Mark Häberlein a Konrad Schröder (eds.): *Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit*. Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2013, 583 s. Tom Deneire (ed.): *Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular*. Leiden : Brill, 2014, 340 s. Balázs Trencsényi a Márton Záskaliczky (eds.): *Whose Love of Which Country?* : *Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*. Leiden : Brill, 2010, 784 s.

89 Gábor Almási a Lav Šubarić (eds.): *Latin at the Crossroads of Identity* : *The Evolution of Linguistic Nationalism in the Kingdom of Hungary*. Leiden : Brill, 2015, 326 s. Robert John Weston Evans: The politics of language and the languages of politics: Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary. In: Hamish Scott a Brendan Simms (eds.): *Cultures of Power in Europe during the Long Eighteenth Century*. New York : Cambridge University Press, 2007, s. 200 – 224.

niektoré aspekty dejín slovenčiny.[90] Nové podnety takéhoto výskumu zároveň v poslednom období prenikajú aj do slovenskej historiografie, kde sú v prípade raného novoveku často analyzované v spojení s konfesionálnymi a etnickými otázkami.[91] Zároveň je však potrebné podotknúť, že ich výskumný potenciál v domácej historickej obci ešte ani zďaleka nie je dostatočne zohľadnený a využitý.

1.2.2 Doterajšie výskumy dejín mesta Bardejov

Nie je prekvapujúce, zohľadňujúc už spomínaný rozsah a charakter v Bardejove zachovaného archívneho materiálu, že minulosť mesta bola doposiaľ predmetom množstva historických výskumov. Nie každej téme sa však dostalo rovnakej pozornosti a niektoré, ako napríklad postava miestneho reformátora Leonarda Stöckela, svojím spôsobom zatieňujú zvyšok a väčšina materiálu tak ostáva aj naďalej neprebádaná.

Počiatky profesionálneho výskumu bardejovských dejín

S profesionálnym výskumom dejín Bardejova sa začalo už v druhej polovici 19. storočia.[92] Pri zrode mestskej historiografie stojí miestny rodák, historik a umenovedec Viktor Miškovský (Myskovszky).[93] Medzi jeho najvýznamnejšie práce patrí monografia o umeleckých pamiatkach v Bardejove.[94] V prvom zväzku sa detailne venuje Kostolu sv. Egídia, priebehu a okolnostiam jeho výstavby a zároveň jeho súčasnej podobe, s podrobnou architektonickou a umeleckou analýzou zachovaných pamiatok. V druhom zväzku sa zameriava na mestskú radnicu zo začiatku 16. storočia a ďalšie

---

90 Aj keď ide až o výskumy konca raného novoveku a následne 19. storočia, je potrebné spomenúť Alexander Maxwell: *Choosing Slovakia : Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism.* New York : I. B. Tauris, 2009, 288 s. Idem: Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie. In: *Forum Historiæ* [online], roč. 3, 2009, č. 2, s. 1 – 24. Dostupné na internete: <http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/maxwell.pdf>

91 Eva Kowalská: Language as a means of transfer of cultural values. In: Peter Burke a Ronnie Po-Chia Hsia (eds.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 52 – 64. Peter Šoltés: *Tri jazyky, štyri konfesie* : *Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, 231 s.

92 Je potrebné upozorniť aj na staršiu edíciu prameňov: Carolus Wagner (ed.): *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*. Posoniensi – Cassoviæ : Bibliothecæ Universitatis Regiæ Budensis, 1780.

93 Pre viac informácií k Viktorovi Miškovskému pozri Alexander Balega (ed.): *Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 1999, 246 s. Mária Lamiová-Schmiedlová: Archeológ a historik umenia Viktor Miškovský (1838 – 1909). (K 170. výročiu narodenia). In: *Historický zborník Matice slovenskej*, roč. 18, 2008, č. 1, s. 240 – 242.

94 Viktor Myskovszky: *Bártfa középkori műemlékei, vol. 1: A Szent Egyed templomának műrégészeti leírása;* vol. 2: *A városház s a város erőditményeinek műrégészeti leírása*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1879 – 1880.

významné umelecké pamiatky v meste. V závere pripája krátku „kroniku", ktorá má obsahovať najvýznamnejšie udalosti od založenia mesta až po Miškovského súčasnosť, rok 1878. Okrem toho je autorom aj viacerých kratších štúdií, zväčša archivárskeho a umenovedného charakteru.[95]

Okrem Miškovského sa Bardejovu ako predmetu výskumu venovali ešte viaceré, najmä však historické a umenovedné práce. Pre poznanie vývoja knižnej kultúry v meste v neskorom stredoveku a ranom novoveku majú naďalej veľký význam práce uhorského historika Jenő Ábela, obzvlášť jeho monografia o farskej knižnici pri Kostole sv. Egídia.[96] Na výskum poľských vzťahov mesta Bardejov sa vo svojej vlastivednej práci zameral Eugeniusz Janota.[97] Dejinám mesta sa na prelome 19. a 20. storočia venoval aj bardejovský mešťanosta Alajos Rhody, ktorého najvýznamnejší počin predstavuje publikácia viacerých dokumentov z mestského archívu.[98] Z významnejších textov ešte možno spomenúť prácu Malviny Groszmann o živote v meste v prvej polovici 15. storočia, založenej na daňových knihách.[99]

Po vzniku Československa došlo spočiatku k istému poklesu bádateľského záujmu o bardejovské dejiny. Jedinú významnejšiu prácu z medzivojnového obdobia – okrem už spomínanej Chaloupeckého edície – tak predstavuje text Bartolomeja Krpelca, miestneho školského inšpektora, ktorá však nie je založená na rozsiahlejšom priamom výskume prameňov.[100] Z prvej polovice storočia možno ešte spomenúť prvé faksimilné vydanie tzv. bardejovských katechizmov s úvodnou štúdiou Borisa Bálenta.[101]

Historiografia druhej polovice 20. storočia

Opätovný rozvoj historického bádania o Bardejove priniesla druhá polovica 20. storočia. Doposiaľ jediné syntetické spracovanie dejín mesta[102]

---

95 Viktor Myskovszky: A XV. századi német költemény egy bártfai kéziratban. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, vol. 3, 1879, s. 523. Idem: A bártfai egyházi könyvtár szekrénye és könyvei a XV. – XVI. századból. In: *Magyar Könyvszemle*, 1880, s. 19 – 27. Idem:. Bártfa város legrégibb pecsétjei és címere. In: *Turul*, roč. 10, 1892, s. 125 – 130.

96 Jenő Ábel: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885, 206 s. Idem: Színügy Bártfán a XV. és XVI. században. In: *Századok*, roč. 18, 1884, s. 22 – 51.

97 Eugeniusz Janota: *Bardyjów : Historiczno-topograficzny opis miasta i okolicy*. Kraków : Drukarnia c. k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862, 222 s.

98 Alajos Rhody (ed.): *Régi érdekes okmányok szabad királyi Bártfa városa levéltárából 1. füzet*. Bártfa: Blayer, [1899], 42 s.

99 Malvina Groszmann: *Bártfa város 1418–1444-i számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból*. Budapest : Minerva, 1911, 119 s.

100 Bartolomej Krpelec: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : Miestny odbor Matice slovenskej, 1935, 394 s.

101 Boris Bálent (ed.): *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612*. Turčiansky Sv. Martin : Pavol Fábry, 1947, 139 s.

102 Zhrnutie poznatkov o stredovekých dejinách Bardejova s odkazmi na literatúru prináša Pavol Hudáček: Bardejov. In: Martin Štefánik, Ján Lukačka a kol. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 79 – 98.

vyšlo v roku 1975. Autorom kapitol venovaných stredoveku a ranému novoveku je Vendelín Jankovič.[103] Napriek tomu, že od jej vydania už uplynulo niekoľko desaťročí, stále obsahuje viaceré podnetné zistenia a impulzy – okrem iného aj v jazykových a etnických otázkach –doposiaľ slovenskými historikmi zaoberajúcimi sa problematikou veľmi nereflektované. Vendelín Jankovič je autorom aj viacerých ďalších štúdií o počiatkoch mesta, jeho neskorostredovekej topografii a počiatkoch reformácie.[104]

Hospodárske a sociálne dejiny

Zachovaný archívny materiál svojou povahou umožnil rozsiahle štúdie o hospodárskych a sociálnych dejinách mesta. Najvýznamnejšími medzi nimi sú texty Alžbety Gácsovej,[105] venujúce sa 15. a prvej polovici 16. storočia, a Marie Marečkovej,[106] ktorá svoju pozornosť zamerala na prvú polovicu 17. storočia. Okrem nich sa hospodárskym dejinám Bardejova v ranom novoveku, najmä v jeho druhej polovici, dostalo pozornosti aj vo všeobecnejšie zameraných prácach Antona Špiesza.[107]

---

103 Andrej Kokuľa, Andrej Lukáč a Ladislav Tajták (eds.): *Dejiny Bardejova*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975. Pre predložený text je obzvlášť významná Jankovičova kapitola V. Neskorý feudalizmus a jeho kríza pred buržoáznou revolúciou 1848, s. 103 – 173.

104 Vendelín Jankovič: Dejiny mesta Bardejova za feudalizmu. In: Imrich Sedlák (ed.): *Šesťdesiat rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 135 – 243. Vendelín Jankovič: Miestopisný obraz Bardejova v 15. storočí. In: *Nové Obzory*, roč. 5, 1964, s. 57 – 71. Idem: Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove. In: *Historický časopis*, roč. 38, 1990, č. 5, s. 639 – 650.

105 Predovšetkým monografia Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, 183 s. Okrem toho autorka publikovala viacero čiastkových štúdií, napríklad Eadem: K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 8, 1963, s. 117 – 128. Eadem: Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 15, 1970, s. 121 – 137. Eadem: Poddanské dediny Bardejova do prvej polovice 16. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 4, s. 607 – 612.

106 V edícii Spisy Pedagogické fakulty Univerzity J. E. Purkyně (neskôr Masarykovy univerzity) v Brně publikovala dve monografie Marie Marečková: *Společenská struktura Bardějova v I. polovině XVII. století*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1978, 227 s. Eadem: *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, 190 s. Okrem toho je autorkou množstva čiastkových štúdií, napríklad Eadem: Řemeslná výroba Bardějova a Prešova v prvé polovině 17. století. In: *Československý časopis historický*, roč. 24 [74], 1976, č. 1, s. 91 – 121. Eadem: Majetková struktura bardějovských obchodníků v prvé polovině 17. století. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univesity : řada historická (C)*, roč. 27 – 28, 1979, č. 25 – 26, s. 131 – 158. Eadem: K sociální struktuře bardějovských řemeslníků v 17. století. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university : řada historická (C)*, roč. 35, 1986, č. 33, s. 129 – 134. Eadem: Majetková struktura samostatných žen v Bardějově v prvé polovině 17. století. In: *Historický časopis*, roč. 29, 1981, č. 2, s. 244 – 258.

107 Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1781*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, 304 s. Idem: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, 341 s.

Vzťahy s poľským prostredím

Rozsiahly priestor Bardejovu vo viacerých monografiách najnovšie venoval poľský historik Stanisław Andrzej Sroka. V monografii sa upriamuje na vzťahy Bardejova s priľahlými poľskými územiami, predovšetkým na ich hospodársku stránku.[108] Zároveň však publikoval aj viacero čiastkových štúdií, v ktorých sa venoval niektorým otázkam vnútorného života v meste, napríklad augustiniánskemu kláštoru, cechovej štruktúre neskorého stredoveku alebo osudom bardejovských študentov na Krakovskej univerzite.[109] Nezanedbateľná je jeho edičná činnosť, napríklad projekt publikovania dokumentov poľskej proveniencie nachádzajúcich sa na území bývalého Uhorského kráľovstva,[110] s dominantným postavením práve materiálov z Bardejova.

Súčasná slovenská historiografia

V posledných rokoch sa výskumy v rozsiahlejšej miere orientujú tiež na právne postavenie mesta a otázky spojené s mestskou samosprávou. Výskum v týchto prípadoch býva postavený na vyššie spomínaných mestských a súdnych knihách. Situácii v 15. storočí sa vo svojich štúdiách venuje Mária Fedorčáková (rod. Petrovičová).[111] Rozbor súdnej samosprávy mesta v 16. storočí je predmetom výskumu Blanky Szeghyovej.[112] Zaujímavou témou

---

108 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2010, 328 s.

109 Viaceré vyšli spoločne pod názvom Stanisław Andrzej Sroka: *Bardejov v XV. storočí : Štúdie z dejín mesta*. Trans.: Ingrid Majeriková. Bratislava : Goralinga, 2011, 122 s. Okrem toho napríklad aj Idem: Spor Petra Kmitu s Bardejovom (1527 – 1530). In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 13, 2011, s. 243 – 251. Idem: Jakub Frater – bardejovský kupec z 15. storočia. In: Filip Fetko a Miroslav Števík (eds.): *Pocta Ivanovi Chalupeckému : Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého*. Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 97 – 102.

110 SROKA, Stanisław Andrzej (ed.). *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier, vol. 1 – 5*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 1998 – 2012.

111 Mária Petrovičová: Mestskí a verejní notári v Bardejove v 15. storočí. In: *Annales historici Presovienses*, roč. 8, 2009, s. 287 – 298. Eadem: Mestské knihy Bardejova ako prameň k dejinám správy mesta v 15. storočí. In: Alena Feriancová a Miroslav Glejtek (eds.): *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 53 – 58. Eadem: Predstavitelia mestských elít v Bardejove a ich pôsobenie v samosprávnych orgánoch mesta v 15. storočí. In: Marcela Domenová a Drahoslav Magdoško (eds.): *Poznávanie dejín Slovenska : pramene, metódy a poznatky*. Prešov : UNIVERSUM-EU, 2015, s. 247 – 260. Eadem: Komunikácia miest v 15. storočí na príklade korešpondencie Košíc, Levoče, Bardejova a Prešova. In: Miloslava Bodnárová (ed.): *Príspevky k starším dejinám slovenských miest a mestečiek*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 54 – 59.

112 Blanka Szeghyová: *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : VEDA, 2016, 188 s. Eadem: Príspevok k dejinám mestského súdnictva. (Mestská súdna kniha Bardejova 1559 – 1649.) In: *Slovenská archivistika*, roč. 38, 2003, s. 46 – 60. Eadem: Úradníci a zamestnanci súdnej samosprávy v mestách Pentapolitany v 16. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 47, 2013, s. 73 – 88.

z 15. storočia, ktorej sa dostalo širšieho spracovania, sú tiež vzťahy bratríkov[113] a zbojníkov s mestom. Známy zbojnícky list z konca 15. storočia sa stal predmetom záujmu viacerých bádateľov, domácich aj zahraničných.[114]

Keďže bol Bardejov v ranom novoveku jedným z kultúrnych a náboženských centier Horného Uhorska, novšia slovenská historiografia sa koncentruje práve na tejto téme. Odvtedy, čo klasický filológ Daniel Škoviera[115] predstavil bádateľskej obci postavu Leonarda Stöckela, podarilo sa tomuto bardejovskému reformátorovi výrazne ovládnuť záujem domácich aj zahraničných historikov.[116] Pri príležitosti okrúhleho výročia Stöckelovho narodenia (a zároveň aj úmrtia) bola v roku 2010 zorganizovaná vedecká konferencia. Jej výsledná publikácia[117] obsahuje tematicky pomerne rôznorodé príspevky, počnúc Stöckelovým humanizmom a úlohou v školstve, cez rozbor jeho teologických a filozofických postojov až po jeho vplyv na dobovú hudobnú kultúru. Viac než desaťročie pred touto konferenciou bol tiež vydaný zborník pri príležitosti výročia prijatia Confessio Pentapolitana, ktorého autorstvo bývalo tradične pripisované Stöckelovi.[118] Viaceré zaužívané názory, predovšetkým o autorstve niektorých textov pripisovaných Stöckelovi, sú v posledných rokoch revidované.[119]

Zvýšený záujem o Stöckela však zároveň znamenal odstrčenie ostatných postáv na okraj bádateľského záujmu. Niektoré osobnosti z počiatkov

---

113 Najnovšie Lukáš Repjak: *Bratríci na východnom Slovensku* [diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, 121 s.

114 Alexander Húščava: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci 15. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 2, 1956, s. 181 – 215. Monika Biesaga a Stanisław Andrzej Sroka: List zbójników z 1493 r. i jego język. In: *Studia Źródłoznawcze*, roč. 15, 2017, s. 49 – 57.

115 Daniel Škoviera (ed.): Epistulae Leonardi Stöckel. In: *Graecolatina et Orientalia Bratislavensia*, roč. 7 – 8, 1978, s. 265 – 359. Idem: Humanistický rektor bardejovskej školy Leonard Stöckel. In: Mária Novacká (ed.): *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 65 – 156. Autor sa ale ďalej venoval aj iným postavám spätým s Bardejovom: Idem: Veršovaná zmluva Leonarda z Uničova s bardejovským magistrátom. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 16, 2014, s. 312 – 318. Idem: Básnik Valentín Ecchius a mesto Bardejov. In: *Kniha 2003 – 2004*, zv. 2003, s. 142 – 153.

116 Napríklad Andrej Hajduk: *Leonard Stöckel. Život a dielo*. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, 1999, 140 s. Ľudmila Matuševská (ed.): *Leonard Stöckel (1510 – 1560). Personálna bibliografia*. Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010, 34 s.

117 Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, 262 s.

118 Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov*. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2011, 123 s.

119 Napríklad Barnabás Guitmann: *A bártfai reformáció első évtizedei és kapcsolatrendszere* [dizertačná práca]. Budapest : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2009, 180 s. Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*. Budapest : Balassi kiadó, 2013, predovšetkým s. 326 – 332.

reformácie, ako napríklad Wolfgang Schustell, Izaiáš Lang a Michal Radašín (Radaschin), bývali spomenuté najmä v súvislosti so širším vývojom.[120] Podobne aj neskorší intelektuáli a evanjelickí duchovní pôsobiaci v meste sú spomínaní najmä v starších prácach o dobovej literatúre[121] alebo pri rozbore kryptokalvinistických sporov na prelome 16. a 17. storočia.[122] Osobnostiam bardejovskej evanjelickej cirkvi zo 17. storočia, predovšetkým superintendentom Martinovi Wagnerovi ml. a Jakubovi Zablerovi st., sa doposiaľ nedostalo žiadneho systematickejšieho výskumu zo strany historikov.

Významným elementom vývoja Bardejova v ranom novoveku bolo kníhtlačiarstvo. Okrem všeobecných prác[123] bola doposiaľ detailnejšie skúmaná iba staršia, patriaca miestnemu rodákovi Dávidovi Gutgesellovi.[124]

---

120 Miloslava Bodnárová: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In: Ferdinand Uličný (ed.): *Reformácia na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí.* Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 19 – 38. Eadem: Reformácia v Bardejove v 16. storočí. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie*, s. 85 – 91. Andrej Hajduk: Prešovské články z roku 1546. In: *Cirkevné listy*, roč. 93 (104), 1980, č. 10, s. 156 – 157. Idem: Život a dielo Michala Radašína. In: Peter Kónya a René Matlovič (eds.): *Miscellanea Anno 1998*. Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 1998, s. 43 – 49. Názory o Wolfgangovi Schustellovi, ktoré formuloval Vendelín Jankovič vo vyššie spomenutej štúdii, sú najnovšie revidované: Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*, s. 143 – 155, v prílohe na s. 367 – 434 publikovaných aj viacero Schustellových listov a ďalších dokumentov k dejinám reformácie v Bardejove. Idem: Bund, Bundschuh, Verbundenheit. Radikales Gemeinschaftsprinzip in der frühen Reformation Ungarns. In: Gabriella Erdélyi (ed.): *Armed Memory. Agency and Peasant Revolts in Central and Southern Europe (1450 – 1700).* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2016, s. 147 – 168.

121 Ján P. Ďurovič: *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1940, *passim*. Ján Kvačala: *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranoscius, 1933, *passim*.

122 Napríklad David Paul Daniel: Ikonoklazmus v 16. storočí na Slovensku. In: Kvetoslava Kučerová (ed.): *Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1995, s. 120 – 127. Idem: Bartfeld/Bardejov zur Zeit der Reformation. In: Karl Schwarz a Peter Švorc (eds.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 37 – 49. Idem: Ortodoxia a evenjelická identita v Uhorsku v 16. – 17. storočí. In: Peter Kónya (ed.): *„Nezameniteľné je dedičstvo otcov…" Štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, s. 104 – 107.

123 Jozef Repčák: Knihy, knižnice a kníhtlačiarstvo v Bardejove. In: *Knižničný zborník*, 1968, s. 7 – 47. Knižnej kultúre v Bardejove a na Šariši bol venovaný *Kniha 2002 – 2003. Zborník pre dejiny knižnej kultúry*.

124 Jozef Repčák: *Kníhtlačiareň Dávida Gutgesella v Bardejove, 1577 – 1599*. Martin : Matica slovenská, 1975, 27 s. Ľudmila Matuševská (ed.): *Dávid Gutgesel a Bardejov : Zborník z odborného seminára*. Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010, 74 s.

Čiastočne to bolo zapríčinené aj tým, že práve v nej v roku 1581 vyšiel tzv. Bardejovský katechizmus, najstaršia slovenská tlačená kniha. Po viac než polstoročnej prestávke bolo v roku 2013 v Slovenskej národnej knižnici opäť pripravené jeho faksimilné vydanie, ktoré bolo zároveň sprevádzané viacerými jazykovednými a historickými štúdiami.[125] Mladšia, Klössova tlačiareň na svojho historika ešte čaká.

Posledný okruh tém z ranonovovekých dejín Bardejova, výraznejšie zastúpených v slovenskej historiografii, sa týka nepokojného obdobia na prelome 17. a 18. storočia. Okolnosti, za akých v meste prebiehala protireformácia a protihabsburské povstania, boli detailne prezentované Petrom Kónyom vo viacerých prácach.[126] Nasledujúce, 18. storočie je v prípade Bardejova takmer nespracované, s výnimkou všeobecných prác zameraných na dané obdobie, medzi nimi napríklad v už spomenutých textoch Antona Špiesza. Pre ďalšie bádanie, napríklad v oblasti vzťahov ústredných orgánov monarchie a lokálnych centier a držiteľov moci sa tak otvárajú pomerne rozsiahle možnosti.

---

125 Miloš Kovačka (ed.): *Bardejovský katechizmus z roku 1581 – najstaršia slovenská kniha*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, 256 s. Pozri tiež Ľubomír Ďurovič: Bardejovský katechizmus – prvá slovenská kniha. In: *Slovenská reč*, roč. 74, 2009, č. 4, s. 204 – 218.

126 Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670 – 1711)*. Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2000, 225 s. Idem: Horné Uhorsko a jeho úloha v procese reformácie a rekatolizácie. In: *Annales Historici Prešovienses*, roč. 12, 2012, č. 1, s. 75 – 89. Idem: Protireformácia a boj za slobodu vyznania v Bardejove v druhej polovici 17. a na začiatku 18. storočia. In: Idem: *Prvé augsburské vyznanie*, s. 101 – 113.

2. Teoretické a metodologické východiská bádania

Tvrdenie, že *„jazyk je iba dialekt s vojskom a námorníctvom,“*[127] nie je celkom pravdivé. Príklad slovenčiny totiž ukazuje, že status jazyka možno dosiahnuť aj vo vnútrozemí. Odhliadnuc však od humornej stránky, citát upozorňuje na často prehliadaný aspekt tohto média, ktorým je sociálna a politická podmienenosť jeho podoby aj okolností používania. Takáto stránka medziľudskej komunikácie býva laikom aj odborníkom nápadnejšia v oblastiach, kde sa na každodennej báze používa viacero rôznych jazykov, príp. viacero výrazne odlišných variet toho istého jazyka. Takýmto prostredím bola v premodernej spoločnosti väčšina stredovýchodnej Európy. Na dnešnom slovenskom území patrili v minulosti medzi reprezentantov multilingvality banské a slobodné kráľovské mestá, vrátane Bardejova, ktoré sa navyše vyznačovali špecifickým právnym a sociálnym statusom. Pre výskum jazykovej situácie v bardejovskej komunite je preto potrebné postupovať z dvoch základných východísk, a to z historického výskumu používania jazyka (nie však jeho „vnútorného“ vývoja v jazykovednom zmysle slova) a z charakteristík mestskej kultúry v ranom novoveku.

2.1 Jazyk a história

Sociolingvistické prístupy

Výskum jazyka sa dlho zdal byť výlučnou doménou lingvistických štúdií. V druhej polovici 20. storočia – aj keď, samozrejme, nie bez nadväzovania na predchodcov z minulosti – sa začalo upozorňovať na možnosti bádania jazyka aj v iných spoločenských a humanitných vedách. Značné uznanie si získali výskumy hovorového jazyka používaného rôznymi sociálnymi skupinami v odlišných kontextoch, ktoré sa pohybujú na pomedzí jazykovedy a sociológie.[128] Pozornosť jazyku začali vo výraznejšej miere venovať aj historici, zväčša formou kritického prístupu voči historiografickým naratívom v súčasnosti a minulosti.[129] Na ocenenie významu jazyka ako primárneho predmetu kultúrno-historického výskumu, a teda nielen média prenosu obsahov komunikácie, bolo potrebné počkať do osemdesiatych

[127] Ide o pomerne obľúbený citát medzi bádateľmi jazyka, obzvlášť sociolingvistami. Za jeho pôvodcu býva označovaný americký odborník na jazyk jidiš, Max Weinreich.

[128] Jedným z najvýznamnejších bádateľov, ktorí prišli s novými prístupmi k bádaniu jazyka v súvislosti s jeho skutočným používaním, je americký jazykovede William Labov. Z jeho prác napríklad William Labov: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1973, 364 s.

[129] Zo zahraničných autorov napríklad Hayden White: *Tropika diskursu : Kulturně-kritické eseje*. Trans.: Ladislav Nagy. Praha : Karolinum, 2010, 368 s.

a deväťdesiatych rokov 20. storočia. Významnú úlohu v tomto procese (znovu)objavenia dôležitosti výskumu sociálne a kultúrne podmienených aspektov používania jazykov zohrali viacerí britskí,[130] francúzski[131] a talianski bádatelia.[132] Ešte stále nemožno tvrdiť, že by bol tento smer v historiografii dostatočne rozvinutý alebo by jednotliví bádatelia dokázali s jasnosťou formulovať všetky svoje východiská. Na tomto mieste je ale možné poskytnúť aspoň stručný prehľad základných postupov a konceptov, ktoré sú pre historický, no zároveň nelingvistický výskum jazyka dôležité.[133]

Jazyk bol vždy nástrojom prenosu väčšieho množstva informácií, než sa nachádzalo len priamo vo výpovediach jednotlivých účastníkov komunikácie. Ľudia zvyknú aj pri bežnej komunikácii využívať viacero variet jazyka, prípadne striedať rôzne jazyky v závislosti od kontextu a toho, čo a za akých okolností považujú za vhodné alebo žiaduce na dosiahnutie svojho cieľa. Samozrejme, tento proces sa odohráva na škále od najvýhodnejšej dohody s komunikačným partnerom až po vedomé vymedzenie sa voči nejakej skupine v pozitívnom alebo negatívnom zmysle. V závislosti od rôznych významových rovín každý rečník disponuje prinajmenšom viacerými varietami svojho materinského jazyka, nezriedka bez toho, aby si to aktívne uvedomoval. V prípade reflexie týchto otázok dokáže jednotlivec cieľavedome pracovať s možnosťami diferenciácie a nepriamej komunikácie, ktoré mu ponúka rôznorodosť vlastného jazyka. Ak sa k tomu pridá znalosť druhého, prípadne tretieho jazyka, možnosti pre sprostredkúvanie neverbalizovaných posolstiev ešte vzrastajú. Významný americký sociolingvista

---

130 Inauguračná prednáška, ktorá krátkosť vynahrádza množstvom podnetov pre ďalšie bádanie, je Robert John Weston Evans: *The language of history and the history of language*. Oxford : Clarendon Press, 1998, 34 s. Z historikov sa vernakulárnym jazykom v ranom novoveku venoval najväčšiu pozornosť, s množstvom dôležitých pozorovaní Peter Burke: *Jazyky a společenství*, *passim*.

131 Daniel Baggioni: *Langues et nations en Europe*. Paris : Bibliothèque scientifique Payot, 1997, 378 s.

132 Práve v talianskom akademickom prostredí sa otázkam jazyka, „*questione della lingua*," venoval nemalý záujem, a to aj vzhľadom na to, že po zjednotení v 19. storočí sa taliansky štát musel vyrovnať s existenciou viacerých variet jazyka s vlastnými kultúrnymi tradíciami. Z tohto základu sa vyvinul záujem pre štúdium sociálnych a kultúrnych rol jazyka. Najdostupnejšia práca Aldo Scaglione (ed.): *The Emergence of National Language*. Ravenna : Longo Editore, 1984, 231 s.

133 V slovenskej historiografii sú zaujímavé staršie práce Daniel Rapant: *K Počiatkom maďarizácie*, vol. 1: *Vývoj rečovej otázky v Uhorsku v rokoch 1740 – 1790*, vol. 2 : *Prvé zákony maďarizačné, 1790 – 1792*. Bratislava : Zemedelské múzeum, 1927 – 1931. Z novších štúdií Eva Kowalská: Language as a means of transfer, s. 52 – 64. Jazykovo-literárny rozmer (aj) v historickom kontexte možno nájsť napríklad v príspevkoch v Katalin Misad a Zoltán Csehy (eds.): *Speculum varietatis: Jazykový a literárny manažment v multikulturálnom priestore a (pseudo)identita textov*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, 318 s. Iidem (eds.): *Ideológie, identity a sebaprezentácia v multikulturálnom priestore*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, 154 s.

Joshua Fishman ako príklad mnohorakosti sociálnych a kultúrnych rol jazykov uviedol flámskych úradníkov v európskych inštitúciách v Bruseli, ktorí plynule ovládajú holandčinu aj francúzštinu v rôznych ich podobách, od lokálne definovaných nárečí po „technokratický" jazyk nadnárodnej inštitúcie.[134] Pri historickom výskume jazyka je potrebné takúto rôznorodosť prístupov a šírku možností považovať za reálnu aj pre ľudí v minulosti, obzvlášť v mestskom prostredí neskorého stredoveku a raného novoveku.

Bádatelia súčasnej jazykovej praxe ale disponujú do istej miery zjednodušenou situáciou, keďže používanie živého jazyka možno pozorovať a analyzovať vo všetkých jeho aspektoch v reálnom čase, simultánne s jeho praktickým používaním. V prípade historického výskumu takáto možnosť pozorovania pochopiteľne nie je možná a bádatelia sú teda primárne odkázaní na nosiče zachytávajúce hovorený jazyk. Dôležité je mať na zreteli aj kultúrny rozmer, ktorý v sebe niesol prechod medzi hovoreným a písaným slovom, pri ktorom – podobne ako pri akejkoľvek inej zmene v prostriedkoch komunikácie, záznamu a sprostredkovaní informácií – išlo nielen o záležitosť formy, ale aj o implikácie pre obsahovú stránku.[135] Zároveň aj zapísané reprodukcie hovoreného slova, napríklad vo svedeckých výpovediach pri súdnych procesoch, nemožno vždy nevyhnutne považovať za dokonalú reprodukciu povedaného, keďže ich záznam bol ovplyvňovaný viacerými ďalšími faktormi, okrem iného osobou pisára. Keďže sú už jeho reprodukciou inej komunikácie, neraz obsahujú napríklad aj formulácie bežné v administratívnom jazyku, uvádzajúce poznámky a podobne. Ďalším rozmerom jazykových svedectiev z minulosti je fakt, že síce ide zväčša o písaný text, avšak raný novovek zažíval výrazný kultúrny a komunikačný zlom v podobe kníhtlače a rozšírenia tlačeného slova.[136] Z potenciálneho výskumu ale nemožno do budúcna vylúčiť napríklad ani epigrafické pamiatky, ktoré v dobovej spoločnosti tiež plnili nezanedbateľnú funkciu.[137]

---

134 Joshua A. Fishman: *Language in Sociocultural Change*. Stanford : Stanford University Press, 1972, s. 3 – 4. Podobne zaujímavý príklad zo Švajčiarska uvádza Daniel Baggioni: *Langues et nations en Europe*, s. 30 – 33.

135 Jack Goody: *The Interface Between the Written and the Oral*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987, 1987, 328 s.

136 Z množstva autorov, ktorí sa venujú fenoménu tlače a dôsledkom, ktoré so sebou priniesla pre spôsob ľudskej komunikácie, formovanie jazyka a poznanie, napríklad Elisabeth Lewisohn Eisenstein: *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge : Cambridge University Press, 1980, 794 s.

137 Miroslav Čovan: *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650*. Martin : [Miroslav Čovan], 2016, 336 s.

Vo všeobecnosti ale písané texty možno rozdeliť do viacerých kategórií.[138] Azda najzákladnejšie členenie spočíva v rozlišovaní metajazykových textov a pamiatok komunikačnej praxe v jej rôznorodých podobách. Do prvej skupiny teda patria také svedectvá, ktoré vedome reflektujú jazykové záležitosti alebo sa zaoberajú otázkami správneho používania. Okrem rôznych gramatických príručiek sem môžu patriť napríklad aj rozpravy o náležitom správaní sa v dvorskom alebo inom prostredí.[139] Istú podskupinu tu tvoria právne záväzné texty, priamo nariaďujúce alebo zakazujúce používanie niektorého jazyka. Tento okruh prameňov však vytváral skôr právny rámec alebo okruh pravidiel či odporúčaní, ktoré však nie vždy umožňujú vyslovovať závery o reálnej komunikačnej praxi.

Kategorizácia písomných prameňov k jazyku

Druhú skupinu prameňov tvoria texty, ktoré sú svedectvami o každodennom používaní jazyka. Keďže šlo neraz o praktickú záležitosť, môžu byť najautentickejším svedectvom, aj keď tento rozmer nemožno preceňovať. Ide napríklad o korešpondenciu, pričom je potrebné rozlišovať medzi osobnou a oficiálnou. Ďalej sem patria testamenty a predovšetkým svedectvá pri súdnych konaniach. Pri všetkých týchto typoch písomne (rukopisne i tlačou) zaznamenaného jazyka je však potrebné zohľadňovať kontext, v akom vznikli, komu boli adresované a podobne.

Na pomedzí zmienených dvoch skupín sa v istom zmysle pohybujú texty literárnej povahy, rovnako beletristické, ako aj odborné. Do literárnych prác sa napríklad mohol dostať nejaký aspekt jazykovej komunikácie v autorovom okolí, ktorý upútal jeho pozornosť. Prípadne mohol s nejakým špecifickým prejavom aj pracovať, napríklad pri typologizácii postáv vo svojom diele prostredníctvom vhodného výberu jazykovej variety, ktorou sa mali čitateľom (alebo divákom v prípade drámy) prihovárať.[140]

Raný novovek je v európskych dejinách navyše veľmi špecifickým obdobím, keďže práve s ním sa aj v povedomí širšej verejnosti spája nástup používania tzv. národných jazykov. Pod vplyvom rozvoja tlače sa rozširovali možnosti prístupu k slovu aj mimo úzku skupinu majetných a vzdelaných. Predpokladom však bola aspoň základná miera poznania na strane prijímateľov. Kým do konca stredoveku bol alfabetizmus často spojený so znalosťou latinského jazyka, od 15. storočia sa najmä v meštianskych kruhoch začali

Raný novovek a vernakulárne jazyky

138 Nasledujúce členenie bolo do istej miery inšpirované – a teda aj korešponduje s – prácou Peter Burke: *Towards Social History of Early Modern Dutch*.

139 Idem: *The Fortunes of the Courtier : The European Reception of Castiglione's Cortegiano*. University Park : Penn State University Press, 1996, 222 s.

140 Peter Burke: *Jazyky a společenství*, s. 14 – 16, 18 – 36 (pre úlohy sociolektu, dialektu a pod.).

rozširovať základné schopnosti čítať vo vlastnom jazyku. Trend bol len posilnený rozšírením kníhtlače a od prvej tretiny 16. storočia reformáciou. Komplexnosť a vzájomná prepojenosť rôznych do procesov vstupujúcich fenoménov neumožňuje jednoznačne rozlišovať medzi príčinami a následkami.[141] Tlačenie kníh bolo vo svojej podstate podnikateľskou aktivitou, pri ktorej bola dôležitým elementom ziskovosť pre producenta textov. V záujme jej dosiahnutia bolo teda prirodzené voliť pre svoje diela podoby jazyka so schopnosťou zasiahnuť čo najväčšie množstvo potenciálnych „zákazníkov." Tlačiari tak nepriamo napomáhali povýšeniu niektorých variet jazyka na všeobecné, nadregionálne komunikačné prostriedky. V kruhoch vzdelancov sa zase pod vplyvom klasickej filológie a humanistických štúdií rozvíjala tendencia k systematizácii a „gramatizácii" vernakulárnych jazykov, ktorým sa tak prepožičiaval prestížny status. Postupne dochádzalo k ich štandardizácii, aj keď o normatívnom rozmere procesu možno sotva hovoriť pred koncom 18. a prvou polovicou 19. storočia. Štandardizácia ale zase otvárala možnosti pre používanie vernakulárnych jazykov ako efektívny prostriedok administrácie formujúcich sa základov modernej štátnej moci.[142]

V ranom novoveku ide o príklad premodernej spoločnosti založenej na nerovnom, hierarchickom usporiadaní. Jedným z dôležitých aspektov takéhoto systému je zvyčajne potreba jasne demonštrovať svoju príslušnosť ku konkrétnej sociálnej skupine,[143] obzvlášť v tom prípade, ak je s tým spojené aj isté privilegované postavenie.[144] Medzi takéto rozlišovacie znaky patril aj jazyk. Dobrá znalosť latinčiny symbolizovala príslušnosť k vrstve vzdelancov, pričom tento efekt sa ešte znásobil v dôsledku humanistického zanietenia pre štúdium klasických jazykov. Používanie špecifického typu latinčiny zase mohlo vyjadrovať príslušnosť k niektorému z filologických táborov

---

141 Joshua A. Fishman: *European Vernacular Literacy : A Sociolinguistic and Historical Introduction*. Clevedon : Channel View Publications, 2010, 104 s.

142 Daniel Baggioni: *Langues et nations*, s. 73 – 120 hovorí o prvej „ekolingvistickej revolúcii" (*révolution écolinguistique*), k faktorom ktorej patrili práve rozvoj sekulárneho vzdelania, humanistických filologických štúdií, kníhtlač, reformácia a rekatolizácia, a formovanie sa centralizovaného štátu.

143 Richard van Dülmen: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*, vol. 2 : *Město a vesnice*. Praha : Argo, 2006, s. 171 – 188. V Bardejove je to napokon vidno na príklade Policajného poriadku (*Polizeyordnung*) z roku 1715, ktorý napríklad podľa príslušnosti k sociálnej skupine určoval povolené typy ošatenia. Šlo však len o dočasné riešenie, zapríčinené zložitou hospodárskou situáciou mesta. MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 294.

144 Ide o istú variáciu na uvedený príklad flámskych úradníkov v Bruseli alebo iných sociálnych skupín zo súčasnosti, ktoré sú definované profesijne, záujmovo alebo inak. Dnes sa s takouto potrebou odlíšiť sa zvyčajne nespája rozdielne právne postavenie členov voči zvyšku spoločnosti.

alebo k niektorej profesijnej skupine, napríklad právnikom.[145] Latinčina však bola v špecifickej pozícii, keďže v neskorom stredoveku a ranom novoveku už nedisponovala žiadnym spoločenstvom ľudí, pre ktorých by bola materinským jazykom. V prípade vernakulárnych jazykov ako tých primárnych pre niektorú skupinu, bez ohľadu na mieru ich rozšírenia či štandardizácie, však možno sledovať, resp. prinajmenšom predpokladať podobnú situáciu. Znalosť a používanie niektorého jazyka mohlo byť v rôznych kontextoch považované za podmienku príslušnosti k istej skupine. Ani vernakulárnym jazykom nemožno v tomto období uprieť mocenský rozmer.

Jazyk ako politikum?

Fenoménom, ktorý sa najnovšie dostáva do pozornosti bádateľov je prípadná existencia (a zároveň limity) jazykovej politiky v ranom novoveku.[146] V teoretických rozpravách alebo oficiálnych návrhoch politík sa objavujú v tomto období napríklad úvahy o prepojení jazyka s imperiálnou mocou.[147] O možnostiach uvedenia takýchto návrhov do praxe je však vzhľadom na absenciu vhodných inštitucionálnych mechanizmov nutné pochybovať. Napriek tomu samotná prítomnosť konceptov volajúcich po jazykovej politike v dobovom intelektuálnom diskurze nie je zanedbateľným faktorom. Konkrétna podoba jazyka, disponujúca prestížnym postavením v politickej sfére, ale mohla vyvíjať vplyv aj do oblasti kultúry (prípadne mohol proces prebiehať v opačnom poradí). V humanistickom diskurze prvej polovice 16. storočia sa napríklad aj jazyk stal jedným z kritérií pri formovaní vzdelaneckých koncepcií etnickej identity.[148]

Konfesionálne rozmery jazyka

Omnoho cieľavedomejšiu aktivitu bolo možné vyvinúť pri konfesionálnych otázkach, pričom aj tam sú úlohy jazyka nezanedbateľné.[149] Používanie niektorých formulácií bolo napríklad svedectvom o istej teologickej formácii alebo konfesionálnej príslušnosti.[150] Zároveň však aj celá varieta

---

145 Peter Burke: *Jazyky a společenství*, s. 48 – 49. Jan Bloemendal: Introduction: Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular: Some Thoughts Regarding Its Approach. In: Tom Deneire (ed.): *Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular*, s. 18 – 29

146 Thomas Nicklas a Mathias Schnettger (eds.): *Politik und Sprache im frühneuzeitlichen Europa*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, 184 s. Obsahuje viaceré zaujímavé prípadové štúdie.

147 Peter Burke: *Jazyky a společenství*, s. 22 cituje výrok autora gramatiky kastílčiny, Alejandra da Nebriju, že „*jazyk bol odjakživa sprievodcom impéria. Tak, ako dobyvatelia zavádzajú svoje zákony, zavádzajú aj svoj jazyk*."

148 Caspar Hirschi: *The Origins of Nationalism* : *An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge : Cambridge University Press, 2011, s. 104 – 118. Pre dôraz na stredoeurópsky kontext štúdie v Balázs Trencsényi a Márton Zászkaliczky: *Whose Love of Which Country?* Eva Doležalová a Jaroslav Pánek (eds.): *Confession and Nation in the Era of Reformations*. Prague : Institute of History, 238 s.

149 Jürgen Macha, Anna-Maria Balbach a Sarah Horstkamp (eds.): *Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit*. Münster : Waxmann, 246 s.

150 Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*, s. 38 – 55.

jazyka mohla nadobudnúť rozmer unifikačného alebo tiež rozdeľujúceho prvku. Vernakulárne jazyky sa v procese reformácie, ktorá ich povýšila na jazyky liturgie a biblických prekladov, teda na nástroj komunikácie s Bohom, stali významným prostriedkom identifikácie.[151] V prípade existencie viacerých konfesionálnych spoločenstiev na politicky alebo geograficky vymedzenom priestore, ktorého obyvateľstvo používalo lingvisticky vzájomne spríbuznené jazykové variety, naberal tento sakrálny, identitu tvoriaci rozmer jazyka na naliehavosti. Ilustratívny je ríšsky príklad, kde sa ku koncu 17. storočia používanie saského mestského dialektu, teda jazyka Lutherovho prekladu Biblie, samo osebe stalo svedectvom luteránskych sympatií. Hornonemecký úzus, vychádzajúci okrem iného z okruhu cisárskeho dvora, sa zase stal symptomatickým pre katolícke prostredie, a to aj v prostredí severonemeckých rímskokatolíckych biskupstiev, obyvateľstvu ktorých takýto jazyk znel cudzo.[152] Napokon aj v slovenskom prípade sa používanie konkrétnych variet jazyka stalo konfesionálne príznakové, čoho si boli vedomí aj tvorcovia osvietenských školských reforiem v 18. storočí.[153]

2.2 Mesto raného novoveku ako predmet kultúrno-historického výskumu

Premoderná spoločnosť[154] reagovala na prirodzenú ľudskú potrebu zaradiť sa do spoločenstiev rôzneho druhu súborom písaných i nepísaných pravidiel, prostredníctvom ktorých nadobúdala táto nutnosť stály inštitucionálny rozmer (v právnom alebo sociálnom význame slova). Každý jednotlivec bol tak v ranom novoveku trvalou alebo aspoň dočasnou súčasťou viacerých spoločenstiev, širšie či užšie definovaných. Jedným z nich bolo aj mestské prostredie s realizáciou sociálneho života človeka na viacerých úrovniach, od domácnosti (alebo „domu", či už vlastného alebo zdieľaného

---

151 Eva Kowalská: Deklarovanie a upevňovanie konfesijnej identity v období raného novoveku. In: Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská a Eva Krekovičová (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít.* Bratislava : Veda, 2009, s. 143 – 162.

152 Dieter Breuer: Katholische Konfessionalisierung und poetische Freiheit. In: Wolfgang Reinhard a Heinz Schilling (eds.): *Die katholische Konfessionalisierung.* Münster : Aschendorff, 1995, s. 166 – 183.

153 Eva Kowalská: *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, s. 95 – 96.

154 Pod pojmom „moderná spoločnosť" možno – pre potreby tohto textu veľmi zjednodušene – chápať sformovanie spoločenských, právnych, kultúrnych a hospodárskych pomerov, ktoré bolo založené na zmenách vyvolaných osvietenstvom, Francúzskou a priemyselnou revolúciou. Pre podrobnejší rozbor problému a jednotlivé aspekty predchádzajúce „modernej spoločnosti", respektíve pre pochopenie neskorších zmien a ich príčin pozri napríklad prácu Peter Blickle: *Das alte Europa* : *Vom Hochmittelalter bis zur Moderne*. München : Verlag C. H. Beck, 2008, predovšetkým s. 244 – 272.

s inými nájomníkmi) [155] cez susedské komunity, farnosti, profesijné organizácie (cechy) až po mestskú komunitu ako takú.

Spoločenstvo (communitas) mešťanov

Je potrebné však mať na zreteli, že nie všetci ľudia, ktorí žili vo fyzickom priestore mesta, boli súčasťou mestskej komunity v užšom zmysle slova. Vedomie spoločnej identity a príslušnosti k danému mestu bývalo aspoň v istej základnej podobe vlastné príslušníkom všetkých sociálnych vrstiev. Skutočným jadrom komunity, nositeľom a vykonávateľom jej hodnôt a reprezentantom (všetkých) privilégií ale boli iba právoplatní príslušníci meštianskeho stavu. Mesto v ranom novoveku sa formovalo ako korporatívna inštitúcia, spoločenstvo, ktoré nových členov do svojich radov prijímalo predpísaným, ritualizovaným spôsobom.[156]

Od vrcholného stredoveku sa komunity mešťanov definovali na korporatívnom princípe. V uhorských podmienkach od neskorého stredoveku získavali ako celok aj stavovskú identitu, definovanú ich postavením v právnom systéme kráľovstva.[157] Pre spoločenstvo (*universitas*) mešťanov sa však od počiatkov stala ideálom aspoň teoretická rovnosť v prístupe k právam a zdieľanie záujmov vo vzťahu k dobovej politickej realite. Tento implicitne prítomný cieľ mohol byť posilňovaný vhodnými biblickými paralelami. Od obdobia humanizmu sa k nemu pridávalo aj vonkajškové napodobovanie antických politických (republikánskych) tradícií.[158] Realita však za deklarovanými ideálmi zaostávala. V prípade, že tento rozpor prekročil isté limity, dochádzalo ku krízovým situáciám.[159]

Mestská komunita bola v ranom novoveku– podobne ako zvyšok spoločnosti – vnútorne výrazne diferencovaná, pričom však jednotlivé jej zložky nemali rovnaký vplyv na určovanie vývoja celku. V politickej rovine mali v meste výsadné postavenie všetci držitelia meštianskych práv, ktorí aspoň teoreticky disponovali možnosťou aktívnej aj pasívnej účasti na

---

155 Pozri Richard van Dülmen: *Kultura a každodenní život v raném novověku*, vol. 1 : *Dům a jeho lidé*. Trans.: Martin Všetíček. Praha : Argo, 1999, 340 s. Peter Blickle: *Das alte Europa*, s. 20 – 30. Katherine A. Lynch: *Individuals, Families and Communities in Europe, 1200 – 1800* : *The Urban Foundations of Western Society*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, s. 142 – 143.

156 Jaroslav Miller: 'In each town I find a triple harmony': idealizing the city and the language of community in early modern (East) Central European urban historiography. In: *Urban History*, roč. 39, 2012, č. 1, s. 3 – 19.

157 Anton Špiesz: Panovnícka moc a mestská samospráva vo východnej časti strednej Európy za feudalizmu. In: *Historický časopis*, roč. 24, 1976, č. 4, s. 497 – 515.

158 Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost a její nepřátelé* : *Město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 76 – 79.

159 Idem: Problém integrity : Úvaha o sociálních konfliktech v raněnovověkých městech a městské autonomii v kontextu reformace. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 3, s. 385 – 418.

samospráve. V praxi sa však uplatňovala dominancia miestnych elít, ktoré možno definovať na základe viacerých kritérií. V prvom rade ide o ich hospodárske zázemie a sociálne postavenie. Všeobecne možno tvrdiť, že miera politickej aktivity jednotlivca v komunite a rešpektu voči nemu bola priamo úmerná veľkosti jeho majetku, najmä v obdobiach spoločenskej a hospodárskej stability.[160] V časoch dynamickejších zmien, pozorovateľných aj na majetkových pomeroch členov meštianskej komunity, však mohlo dochádzať k vzniku nepomeru medzi oboma kategóriami. Najrešpektovanejší obyvatelia mesta, ktorí zároveň kontrolovali jeho politické orgány, nemuseli nevyhnutne na zmeny primerane reagovať. Ku konfliktným situáciám mohlo dochádzať obzvlášť v prípade, ak sa v pomerne krátkom období sformovala hospodársky silná vrstva nových mešťanov a pôvodné elitné štruktúry ich nestíhali dostatočne rýchlo a efektívne integrovať do svojich radov-[161] Vznik nepokojov v komunite zároveň podporovalo aj prípadné prehlbovanie alebo stieranie sociálnych rozdielov medzi jednotlivými vrstvami mestskej society. Predovšetkým prelom 15. a 16. storočia je v kontexte strednej a stredovýchodnej Európy obdobím, keď dochádzalo k viacerým zrážkam vo vnútri komunity. V (horno)uhorskom prostredí bol zložitým obdobím transformácie aj prelom 17. a 18. storočia, čo okrem hospodárskych výziev súviselo aj s vojensko-politickým vývojom.[162]

Humanizmus a reformácia v mestskom prostredí

Najneskôr od prieniku humanizmu a reformácie do stredoeurópskeho urbánneho prostredia možno k mestským elitám zaradzovať aj intelektuálov. Práve vývoj v 15. storočí umožnil v regióne vo výraznejšej miere existenciu skupiny vzdelancov, ktorá by nebola nevyhnutne závislá na cirkevných štruktúrach. Reformačné hnutie v priebehu 16. storočia tento trend posilnilo vytvorením sociálnej skupiny (protestantských) duchovných, v porovnaní so štandardmi starej cirkvi (prinajmenšom v teoretickej rovine) v oveľa väčšej miere prepojených so svetskými inštitúciami. Skutočnosť, že si smeli založiť vlastné rodiny, prispievala k vytváraniu rodov, kde sa intelektuálne povolanie dedilo z generácie na generáciu.[163] Ich členovia sa

---

160 Idem: *Uzavřená společnost*, s. 182 – 186. Interpretácii kultúrnych dejín mesta by mal predchádzať výskum hospodárskych a sociálnych pomerov. V prípade Bardejova sú pre obdobie 15. – 18. storočia dostupné viaceré významné štúdie A. Gácsovej, M. Marečkovej a A. Špiesza.

161 Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, s. 47 – 75.

162 Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov, passim*.

163 Fenoménu špecifického „stavu" lutherských duchovných v ranom novoveku už bola venovaná značná pozornosť, napríklad Thomas Kaufmann: *Konfession und Kultur : Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2006, s. 303 – 322. Prípadová štúdia Susan C. Karant-Nunn: *Luther's Pastors : The Reformation in the Ernestine Countryside*. Philadelphia : The American Philosophical Society, 1979, 79 s.

prirodzene zapájali do mestského života prinajmenšom ako formovatelia jeho ideálov a duchovného svetonázoru. Prostredníctvom rodinných zväzkov s tradičnými mestskými elitami zároveň mohli vstupovať priamo do procesu aktívneho rozhodovania o mestských záležitostiach.[164]

Mestské elity

Elity sa na formovaní mestského života podieľali nielen prostredníctvom aktívneho politického rozhodovania, ale aj pomocou sociálnych mechanizmov. Tento proces nemusel mať nevyhnutne cieľavedomý charakter. Ako držitelia rešpektu a postavenia v mestskej komunite takto v nemalej miere nepriamo rozhodovali o tom, ktoré kultúrne vzorce správania sa – medzi nimi napríklad aj používanie jazyka – nadobudnú prestížne postavenie a stanú sa nástrojom umožňujúcim prístup k istému spoločenskému statusu. Prostredníctvom imitácie ako prostriedku sa tieto modely správania sa šírili aj na nižšie položené stupne spoločenskej hierarchie, čím demonštrovali sociálnu mobilitu.[165] Samozrejme, niektoré, status definujúce faktory mohli byť pôvodne rozšírenejšie. Obzvlášť v prostredí uhorských mestských spoločenstiev je možné predpokladať aspoň v počiatočných fázach vyššiu formu uniformity (akési jadro hostí), kde niektoré kultúrne schémy – medzi nimi aj jazyk – boli vlastné širšiemu okruhu obyvateľov, bez potreby vedomého prispôsobovania sa. V procese demografického rastu a imigrácie z okolitého, slovenského prostredia však situácia nadobúdala heterogénnejší ráz. Napríklad Bardejov sa stal nemeckým jazykovým ostrovom. Jeho elity si tak snažili uchovať svoju identitu vyžadovaním prijatia zaužívaných kultúrnych modelov.

Obdobia zmien a oslabenia hospodárskeho a politického zázemia tradičných mestských elít so sebou ale prinášali výzvy, ktoré mohli v konečnom dôsledku viesť k výraznejším zmenám štandardov mestskej society. Takéto posuny sa mohli realizovať napríklad v konfesionálnej alebo

---

164 Na príklade hornouhorských slobodných kráľovských miest Marie Marečková: Spoločenské postavení duchovních ve východoslovenských městech v 17. století. In: *Historia Ecclesiastica*, roč. 3, 2012, č. 1, s. 77 – 83. Eadem: Sociální struktura Bardějova v prvé polovině 17. století a majetkové poměry evangelických duchovních. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie*, s. 93 – 98. V európskom kontexte (najmä na ríšskych príkladoch) napríklad Thomas A. Brady: *Communities, Politics, and Reformation in Early Modern Europe*. Leiden : Brill, 1998, 494 s.

165 Tento fenomén možno pozorovať aj v iných regiónoch, kde bolo mestské prostredie, respektíve jeho elitné vrstvy kultúrne a jazykovo odlišné od väčšiny okolitej populácie. Napríklad na čiernomorskom prostredí plnili rolu elít grécke obchodnícke vrstvy, pričom sociálny vzostup pre bulharských prišelcov znamenal ich „helenizáciu.“ РУСЕВ, Иван. Бяла и районът в ранния османски период (XV – XIX в.). По въпроса за етническия произход на местното население. In: ЙОТОВ, Валери (ed.): *Приноси към историята на град Бяла.* Варна: Онгъл, 2014, s. 237 – 310. Za upozornenie na tento fenomén ďakujem Dr. Konstantinovi Golevovi z Bulharskej akadémie vied v Sofii.

jazykovej sfére. Väčšina obdobných procesov v ranom novoveku nemala ale charakter do tej miery „revolučný," aby bolo možné vylúčiť značnú mieru kontinuity. Aj keď napríklad zásah formujúcej sa ranonovovekej štátnej moci do konfesionálnych pomerov v procese konfesionalizácie alebo protireformácie mohol mať za následok aspoň prechodné vytvorenie konkurenčných elitných štruktúr, avšak zvyčajne nie právne rovnocenných.[166]

Okrem elitnej zložky mestskej spoločnosti je ale potrebné pripomenúť aj existenciu vrstiev, ktoré nemuseli mať záujem alebo ani potrebu na preberaní kultúrnych vzorcov postupujúcich zhora nadol. Za istých podmienok mohli vznikať aj v menších mestách špecifické subkultúry, ktoré však neboli nevyhnutne konfrontačne naladené voči dominantnému étosu komunity. V prípade, že sa príslušníkom nedominantných prúdov v dôsledku politického a hospodárskeho vývoja vo väčšej miere otvorili cesty sociálnej mobility, mohlo dôjsť k pokusom o zmenu zaužívaných modelov.

Formujúci sa štát verzus mesto

Významným medzníkom pre vývoj miest bolo ich začlenenie do formujúcich sa štátnych štruktúr raného novoveku. Keďže jedným z atribútov moderného štátu je aj mocenský monopol, v procese jeho utvárania bolo potrebné vysporiadať sa s lokálnymi centrami „vlády." Diať sa tak mohlo cestou otvorenej konfrontácie, trvalejšie výsledky však boli zvyčajne dosiahnuté prostredníctvom integrácie a postupnej transformácie jestvujúcich štruktúr. V prípade mestských samospráv to znamenalo aktívnu intervenciu centrálnych úradov do personálneho obsadenia magistrátov, postupnou reguláciou rozsahu ich kompetencií a budovania vzťahov inštitucionálnych závislostí a zodpovednosti na hierarchicky nadradených inštitúciách.[167] V tomto procese dochádzalo k presunu dôrazu zo starších kritérií prestíže a elitného postavenia v komunite na profesionalizáciu. Byrokratizácia samosprávnych orgánov mala nepriamy dosah napríklad aj na jazykovú podobu mestského života, a to prinajmenšom v tom zmysle, že pomáhala uvoľňovať vzťahy starších lojalít a na ne naviazaných kultúrnych preferencií.

---

166 V súvislosti s reformáciou prehľadovo Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, s. 82 – 112.

167 István H. Németh: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: *The Hungarian Historical Review*, roč. 1, 2012, č. 1 – 2, s. 56 – 57. Idem: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 57, 2009, č. 4, s. 644. Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 29 – 68.

2.3 *Terminologické otázky*

Témou so zásadným významom v každej historiografii je používanie správnych pojmov a ich obsahová náplň, pričom niektoré z nich už zo samotnej diskurzívnej povahy vedy nemajú iba jeden, všeobecne akceptovaný význam. V súčasnosti sa, aj v prostredí slovenskej historiografie, stali takýmito pojmami „národ," „etnikum" alebo „identita."

Rôzne prístupy k identite

Pri zovšeobecňujúcom, a teda zákonite aj zjednodušujúcom pohľade sa situácia javí tak, akoby sa historici a ich koncepcie pohybovali na škále medzi dvomi krajnými pozíciami, z ktorých jedna absolutizuje novátorské prvky rôznych fenoménov (či už je reč o národoch, cirkevných alebo intelektuálnych prúdoch, a podobne). Na druhom póle je, naopak, dôraz kladený na kontinuitu a východiská aj zdanlivo nových fenoménov. Historiografické prístupy, ktoré by tieto schematicky naznačené pozície bezo zvyšku reprezentovali, v praxi pravdepodobne nejestvujú. Napriek tomu však na rôznych prístupoch možno badať ich inklináciu k jednému z nich, prinajmenšom v niektorých svojich tvrdeniach. V diskusii národných identít sa tak modernistické prúdy, kladúce ich pôvod do súvislosti s Francúzskou revolúciou a následným vývojom,[168] blížia k prvému menovanému. Prístupy, ktoré vidia prítomnosť „národného" alebo „etnického" prvku ako identifikačného faktora spoločenstiev už v premoderných spoločnostiach, pozorujú v celom procese väčšiu mieru kontinuity, v súčasnosti však so zdôraznením kvalitatívnych rozdielov pri pojme naprieč obdobiami.[169]

„Natio" v neskorom stredoveku a ranom novoveku

Výskum neskorého stredoveku a raného novoveku každého bádateľa skôr či neskôr konfrontuje so skutočnosťou, zachytenou v pramennom materiáli, že totiž už v tomto období bolo praxou zaraďovať jednotlivcov prostredníctvom „národných" či „etnických" charakteristík. Termínom, ktorý

[168] Klasickými prácami sú Gellner, Ernest. *Národy a nacionalismus.* Trans.: Jiři Markus. Praha : Hříbal, 1993, 158 s. Anderson, Benedict. *Představy společenství : Úvahy o původu a šíření nacionalismu.* Trans.: Petr Fantys. Praha : Karolinum, 2008, 276 s. Hobsbawm, Eric. *Národy a nacionalismus od roku 1780.* Trans.: Pavel Pšeja. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, 208 s.

[169] Napríklad Caspar Hirschi: *The Origins of Nationalism.* Colin Kidd: *British Identities before Nationalism* : *Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600–1800.* Cambridge : Cambridge University Press, 1999, 312 s. Robert Stein a Judith Pollmann: *Networks, Regions and Nations* : *Shaping Identities in the Low Countries, 1300 – 1650.* Leiden : Brill, 2009, 292 s. V slovenskom prípade novšie napríklad Martin Homza: A Few Words about the Identity of the Slavs, Yesterday, Today And Tomorrow. In: *Commentarii*, roč. 23, 2018, č. 1, s. 3 – 41.

sa v tomto kontexte používal, bol „*natio*," príp. v slovenskej jazykovej praxi – prinajmenšom hornouhorských kráľovských miest – „*nacia*." Na príslušných miestach v práci sa bližšie uvádzajú súvislosti takéhoto použitia. Nateraz je potrebné iba upozorniť na skutočnosť, že dôležitým identifikačným prvkom v danom kontexte býval spomínaný jazyk (príp. aj mravy), čo sa obzvlášť v multilingválnom uhorskom prostredí javí ako pomerne intuitívny prístup. Zahraničnými bádateľmi však bolo uvedených už viacero ďalších príkladov, kde sa jazyk a národ v dobovom diskurze kládli do úzkeho súvisu.[170] Cieľom, samozrejme, nie je oživovať túto starú tézu o jazyku a národe, ale skôr poukázať na existenciu takýchto prepojení aj v premoderných spoločnostiach. Podobne, v mestskom prostredí Bardejova sa v sledovanom období pri niektorých jednotlivcoch objavujú priezviská, najmä v 15. storočí, zdá sa, reflektujúce túto skutočnosť – „*Wyndisch*," „*Slavus*," „*(H)Unger*" či „*Walach*." Podobne je to s jazykmi ako „*alemanico*," „*slavonico*" či „*hungarico*." Napriek komplikovanosti výkladu termínu „Uhor" a „uhorskej" identity v historiografii nie je možné prehliadnuť, že aj v rámci tohto širšieho pojmu si súčasníci boli vedomí jeho vnútornej diferencovanosti bez toho, aby to znamenalo vzájomné vylúčenie sa. Skôr sa javí, že išlo o jej organickú súčasť. Napokon napríklad aj bardejovskí radní páni toto pozorovanie reflektovali, keď v roku 1638 označili „*Germanos, Hungaros et Schlavos*" za „*Indigenos et unius Regni Incolas*."[171]

Každý historik je, samozrejme, vždy postavený aj pred úlohu, ako pracovať s pojmami (a ako ich prekladať) v prameňoch. Najmä v nemeckej historiografii bola venovaná značná pozornosť významovým zmenám, ktoré sa spájajú s formálne rovnakým pojmom naprieč časom.[172] Použitie každého konceptuálneho termínu, pôvodného či nového, so sebou nesie istú interpretačnú záťaž, ktorú si je potrebné uvedomovať a kriticky reflektovať. Uvedené príklady diferenciácie na základe jazykov či pôvodu teda prinášajú výzvu, ako termíny prekladať a teda vysvetľovať. V tomto prípade ide predovšetkým o používanie prívlastkov „národný" a „etnický."

---

170 Napríklad Peter Burke: *Jazyky a společenství*, s. 18 – 19.

171 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 242 (Kniha občanov, s. 556. Iný príklad – z misie Daniela Krmana k švédskemu kráľovi Karolovi XII. – rozoberá Ľubomír Ďurovič: Zpráwa Pjsma Slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity. In: *Slovenská reč*, roč. 73, 2008, č. 3, s. 129 – 138. Idem: Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. In: Ján Bosák (ed.): *Ľubomír Ďurovič* : *O slovenčine a Slovensku* : *Vybrané štúdie I*. Bratislava : Veda, 2004, s. 204 – 219.

172 Reinhard Koselleck: *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache*. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2006, 569 s.

Pri návrate pojmu „národ“ (a s ním spojených termínov) do diskusií o ranom novoveku je však potrebné zdôrazniť rozdiely v jeho význame oproti súčasnosti, aby nedochádzalo k vnášaniu súčasných významov do spoločností, ktorým neboli známe. V ranom novoveku možno nájsť podobných identifikácií viacero a častokrát omnoho významnejších. Otázna je tiež miera (či absencia) jej reflexie naprieč hierarchizovanou spoločnosťou. Regionálna, sociálna, stavovská či konfesionálna príslušnosť zohrávali mimoriadne významné roly. Napriek tejto skutočnosti ale „etnický“ či „národný“ rozmer nemožno vylučovať iba preto, že jeho úloha nezodpovedala našim dnešným štandardom. Svojím spôsobom by sa práve podceňovaním možného významu fenoménu oproti jeho vlastnej dobe bádateľ dopúšťal anachronizmu. Viacerí výskumníci upozornili na to, že v neskorom stredoveku a ranom novoveku sa takto budované identity nevyhnutne neprekrývali s ideou politického spoločenstva. Zároveň pripúšťajú, že sa formálne ten istý termín mohol objaviť v rôznych kontextoch a v rôznych významoch, niekedy aj v rámci toho istého textu.[173]

Druhá poznámka sa týka pojmu „etnický,“ ktorý je v práci používaný síce častejšie, ale skôr s ohľadom na skutočnosť, že v slovenskom kontexte by mohlo v opačnom prípade dochádzať k väčším nedorozumeniam. Ani „etnikum“ však nie je interpretačne nezaťaženým označením. V súvislosti s dôrazom na „konštrukciu identity“ pri národe sa „etnické identity“ akoby v používaní niektorými bádateľmi implicitne posúvali do roly akýchsi „prednastavených,“ prirodzených realít. Vychádzajúc však zo skutočnosti, že súbor identít jednotlivca je výsledkom „sociálneho učenia“ v komunite, do ktorej vstúpil (pričom proces, pochopiteľne, nemožno limitovať iba na detstvo), ani „etnická“ identita nemôže byť výnimkou, ak nechceme skĺznuť k nenápadnej forme „primordializmu“. So zreteľom na toto konštatovanie sú v práci označenia typu „*slavonicus*“ prekladané ako „slovenský,“ na úkor pojmu „slovanský.“ Aj z už uvedených príkladov z prameňov je evidentné, že súčasníci pod nimi nemysleli to, čo sa pod pojmom „slovanský“ chápe dnes. Šlo skôr o označovanie špecifického jazyka, odlišného napríklad od poľštiny a rusínčiny, pre ktoré sa používali iné pojmy. Tie by sme ale dnes nemali problém zaradiť do kategórie „slovanskosti,“ aj keď za použitia iného referenčného rámca.

Kultúrna slovenčina

V odbornej, najmä jazykovednej literatúre sa tiež zaužívali pojmy ako „kultúrna (západo/stredo/východo)slovenčina,“ „slovakizovaná čeština,“

[173] Prvé dve kapitoly (pôvodne publikované ako samostatné štúdie) v práci Krista Zach: *Konfessionelle Pluralität, Stände und Nation : Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*. Münster : LIT Verlag, 2004, s. 5 – 47.

resp. „bohemizovaná slovenčina."[174] Už v úvode bolo zdôraznené, že text si nekladie jazykovedné ambície, ale zameriava sa skôr na socio-kultúrny kontext používania vernakulárnych jazykov v mestskom prostredí. Z tohto hľadiska teda pristupujeme aj k tomuto terminologickému problému a pokúšame sa nadviazať na spôsob, akým na daný jazyk nazerali jeho používatelia.[175] Odhliadnuc od rôznych slovanských vplyvov (českých, poľských alebo rusínskych) sa pridŕžame úzu, aký sa objavuje v prameňoch. V niekoľkých prípadoch sa totiž objavuje preklad práve v podobe „slovenský jazyk."[176] Z kontextu, v akom sa objavuje, je tiež zjavné, že aj napriek často výraznému prelínaniu poľských a slovenských vplyvov v podobe jazyka niektorých bardejovských mešťanov v sledovanom období, bolo stále prítomné a pomerne dôsledné dodržiavanie rozlíšenia medzi „slovenským" a „poľským" jazykom, nech už súčasníci za rozhodujúce kritérium považovali čokoľvek. V každom takomto prípade sa pridŕžame rozdelenia, s akým sa pracuje v prameni, ktorý je zase potrebné vnímať v kontexte jeho vzniku a použitia. Komplikovanejšia situácia sa na prvý pohľad javí v prípade rozlíšenia od češtiny. Pri niektorých starších textoch sa objavuje „*lingua bohemica*" ako synonymický výraz s „*lingua slavonica*." Od konca 16. storočia sa však synonymia medzi týmito pojmami z dobového diskurzu vytráca. Ako schodná cesta sa otvára uvažovanie o viacerých varietach dobovej kultúrnej slovenčiny. Napokon aj používanie českých prekladov, od prelomu 16. a 17. storočia najmä Kralickej Biblie, prispievalo v evanjelickom prostredí k budovaniu literárnej tradície aj osobných väzieb k variete jazyka, ktorý

[174] Klaiscké práce sú Ján Stanislav: *Dejiny slovenského jazyka,* vol. 1 : *Úvod a hláskoslovie.* Bratislava : SAV, 1956, 560 s. Rudolf Krajčovič a Pavol Žigo: *Dejiny spisovnej slovenčiny.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, 116 s. Ľubomír Ďurovič: Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. In: *Slovenské pohľady na literatúru a umenie*, roč. 109, 1993, č. 3, s. 88 – 101.

[175] V práci vnímanie hraníc jazyka, resp. jeho dialektov, nezávisle na jazykovedných charakteristikách, rozoberá Alexander Maxwell: Prečo má slovenčina tri nárečia : Prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie, In: *Forum Historiæ*, roč. 3, 2009, č. 2. [online] Dostupné na internete: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/23583/maxwell.pdf (prístup 27. marec 2018).

[176] Uviesť možno príklady z regiónu Horného Uhorska: tak píše Štefan Trebnický, prekladateľ Confessio Pentapolitana roku 1589, používa vo svojich textoch „*slowenský gazyk*." Bohuslav Tablic: *Poezye,* vol. 1. Wacow : Antonin Gotlib, 1805, § 10, s. 33 – 35. Z neskoršieho obdobia sa napríklad v dokumentoch prešovského evanjelického zboru z 18. storočia pravidelne hovorí o „*Slawneg Natii Slowenskeg Ewangelitskeg.*" ECAV PO, šk. 65 (dokumenty slovenské zboru, 18. storočie), bližšie neoznačené (napríklad potvrdenie z 1. novembra 1742).

z jazykovedného hľadiska možno sotva považovať za variant slovenčiny. Súčasníci ho však považovali a označovali za svoj vlastný jazyk, čo možno vidieť aj na viacerých príkladoch z bardejovského materiálu.[177]

Podobne je to s používaním termínu „Slovák." Pri otázkach identity sa často vynára problém, či je možné ju predpokladať, ak nie je explicitne deklarovaná samým jej nositeľom. V práci však vychádzame z predpokladu, že samotná existencia označenia a jeho prisúdenie jednotlivcovi má výpovednú hodnotu. Bez zachádzania do neprimeraných filozofických úvah možno iba v krátkosti uviesť východisko takéhoto uvažovania. Slová totiž zvyčajne pomenúvajú skutočnosti, ktoré buď jestvujú alebo sú za skutočné aspoň považované – teda ak niet toho, čo by bolo pomenúvané, niet v prvom rade ani potreby pre samostatný pojem. Absencia otvoreného deklarovania sa nezdá byť v takom prípade nevyhnutným kritériom, keďže rôzne typy identity plnia špecifické úlohy v rôznych kontextoch. Ak sa jednotlivec v daných okolnostiach nenachádza, nie je potrebná teda otvorená demonštrácia. V odlišných podmienkach sa však môžu objaviť. Zároveň vychádzame z predpokladu, že identita nie je pre väčšinu populácie v akejkoľvek dobe nevyhnutne komplexne vypracovaným intelektuálnym systémom,[178] ale neraz aj pasívne prijímanou (resp. aspoň nie aktívne popieranou) záležitosťou. To zase na druhej strane neznamená, že by používanie takýchto pojmov implikovalo úplne rovnaký význam, aký sa s nimi spája dnes. Kontinuitu síce v používaní označení poprieť nemožno, to však neznamená úplnú totožnosť významov termínu naprieč štyrmi storočiami až po súčasnosť.

[177] Ľubomír Ďurovič: Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. In: Ľubomír Ďurovič: *O slovenčine a Slovensku* : *Vybrané štúdie,* vol. 1. Bratislava : Veda, 2004, s. 204 – 219.

[178] Ranonovovekým intelektuálnym diskurzom na túto tému sa zaoberá práca Martin Homza a Naďa Rácová: *K vývinu slovenskej myšlienky do polovice 18. storočia.* Bratislava : Stimul, 2010, tu s. 121 – 246.

3. Neskorostredoveký Bardejov: reálie mesta a jazyková situácia

„Bardejov leží na úpätí Karpát, v blízkosti hraníc s Poľskom, na prekrásnom mieste a s obzvlášť zdravým ovzduším. Toto dobre opevnené mesto má veľmi vzdelaných obyvateľov. Navyše oplýva dostatkom divokých a ušľachtilých rýb. Neveľkému množstvu svojich obyvateľov k tomu poskytuje dobré víno, pšeničné pivo a všetky ostatné nevyhnutnosti pre život."[179]

Obraz Bardejova v ranonovovekých opisoch

Týmito slovami opisoval hornouhorské mesto Kremničan Wolfgang Guglinger v liste zo 6. marca 1541, adresovanom Martinovi Hankovi (Hancko), kazateľovi v sliezskom Kožuchowe (Freystadt/Freistädt). Guglinger si tým plnil úlohu, o ktorú ho požiadala bardejovská mestská rada, začiatkom štyridsiatych rokov 16. storočia usilovne hľadajúca vhodného kandidáta na post nemeckého kazateľa vo svojom meste. Napriek priaznivému opisu sa Hanka Bardejovčanom do svojich služieb získať nepodarilo. Zakrátko však mestská rada úspešne oslovila iného kazateľa, ktorý si práve hľadal nové pôsobisko, Michala Radašína (Radaschinus). Ten sa ukázal byť dobrou voľbou, keďže v nasledujúcich rokoch pomohol vtlačiť reformačnému učeniu v meste výrazne kompromisný a neradikálny charakter. Opis mesta, ktorý mu bol prezentovaný pri snahe získať ho do svojich služieb, sa nezachoval, nie je však mnoho dôvodov predpokladať, že by sa bol výrazne líšil od úryvku vyššie.

Všetky opisy mesta z raného novoveku, napríklad aj v dobovej cestopisnej literatúre, pracujú s opakujúcimi sa motívmi.[180] Bardejov sa nachádza na úpätí Karpát v blízkosti Poľského kráľovstva, v údolí, kde sa stretávajú tri vodné toky, uvádzané zvyčajne pod menami *Tepla* (Topľa), *Leika* (Lukavica) a *Brisel* (pravdepodobne Kamenec). Vnútorné mesto leží na malej, okrúh-

[179] *Egyháztörténelmi Emlékek a Magyarországi hitujitás korából,* tom. 3 (ďalej *ETE* 3). Eds.: Vincze Bunyitay, Rajmund Rapaics a János Karácsonyi. Budapest : Szent István Társulat, 1906, č. 542, s. 534 – 535: „Bartpha ad radices Carpathi montis, et in confinibus Poloniæ, in loco amoenissimo, auraque saluberrima sita est, Urbs ipsa munitissima, cives habet humanissimos, feris et nobilissimis piscibus abundat. Vino bono, et cerevisia tritices, et aliis ad vitæ usum necessariis rebus omnibus, paucis populis cedit."

[180] V duchu dobovej cestopisnej literatúry nejde vždy nevyhnutne o autorov, ktorí opisované miesta aj osobne navštívili, často pracujú s informáciami iných. V prípade, že na miestach boli osobne, často „videli" to, čo ich predošlé štúdium predmetnej literatúry naučilo očakávať. Pozri napríklad Peter Burke: *Varieties of Cultural History*. Ithaca : Cornell University Press, 1997, s. 94 – 110. V prípade hornouhorských reálií bol takým informátorom kežmarský vzdelanec Dávid Frölich (Fröhlich).

lej vyvýšenine, je dobre opevnené a v hradbách má tri brány. Vzhľadom na jeho neveľkú rozlohu je obklopené rozsiahlymi predmestiami tiahnucimi sa pozdĺž spomínaných vodných tokov. Pre jeho hospodársky život je dôležitá poľnohospodárska produkcia a tiež rozsiahla produkcia plátna, zúročená obzvlášť v obchode s blízkym Poľskom.[181] Pri krátkych zmienkach o dejinách sa nikdy neopomenie postava Leonarda Stöckela, miestna škola, tlačiareň a ich rola pri šírení reformácie v Hornom Uhorsku. U Dávida Frölicha v štyridsiatych rokoch 17. storočia má pôvod často opakovaná informácia o tom, že členovia mestskej rady sa svojich zasadnutí zúčastňujú oblečení v tógach podľa rímskeho zvyku,[182] čo niektorí pisatelia neskôr komentovali slovami, že tak aspoň „*ani medzi skalami Sarmácie nechýbali príklady rímskej vznešenosti*."[183] Krátky historický exkurz o meste ešte niektorí neskorší autori dopĺňajú datovaním vzniku mesta do obdobia vlády Karola Róberta,[184] čím sa vo väčšine prípadov správy o Bardejove v cestopisnej literatúre vyčerpávajú.

Napriek istej strohosti[185] však prinášajú až prekvapivé množstvo informácií, ktoré možno využiť pri opise reálií mesta a charakterizácií kontextu pre predložený výskum. Poloha na pohraničí, intenzita kontaktov s blízkym Poľskom, počiatky v 14. storočí i symbolický dôraz, ktorý v očiach súčasníkov získavala mestská samospráva, sú všetko faktory, ktoré zohrávali významnú úlohu v živote mešťanov v ranom novoveku. Predtým, než sa pristúpi k analýze jazykovej situácie a niektorých zachovaných

---

181 David Frölich: *Bibliotheca, seu Cynosura Peregrinantium, hoc est Viatorium Omnium hactenus editorum absolutissimum, iucundissimum, utilissimumq[ue]* : *In Duas Partes digestum* (…) *Liber Primus Partis Posterioris, Exhibens Geographiam Compendiosam, Peregrinantium Usui Accommodatam*. Ulmæ : Endterus, 1643, s. 295. Z neskorších autorov pracujúcich s Frölichovými informáciami, napríklad práce populárneho nemeckého geografa 17. storočia: Martin Zeiller: *Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn*. Wien : [bez vydavateľa], 1646, s. 44 – 45. Opis Uhorska zaznamenal ďalšie vydania v rokoch 1660, 1664 (v Ulme aj Lipsku) a 1690.

182 David Frölich: *Bibliotheca seu Cynosura Peregrinantium*, s. 295: „Senatores & Communitas in publicis congressibus Romanis togis utuntur."

183 Michael Bombardi, Nicolaus (de Kerestzseg) Csaki a Paul Moroni: *Topographia Magni Regni Hungariæ, Sive Nobilissimæ eius Ditionis, quam modo Hungariam dicimus* : *cum annexis etc*. Viennæ Austriæ : Voigt, [1718], s. 154: „(…) olim civitatis hujus seniores pallio veterum Romanorum more ex humeris defluo in Curiam procedere, ne scilicet vel inter Sarmatiae rupes Romanae gravitatis exempla deessent."

184 *Ibidem*, s. 155.

185 Prinajmenšom v cestopisnej literatúre do polovice 17. storočia býva opisu Bardejova pravidelne venovaný väčší priestor, než akého sa dostávalo susednému a v danom období už ľudnatejšiemu Prešovu. Túto skutočnosť možno vysvetliť tým, že Bardejov býval umiestňovaný na tretie miesto medzi Piatimi hornouhorskými slobodnými kráľovskými mestami a ešte stále požíval úctu (a prestíž) vyplývajúcu zo svojej úlohy v konfesionálnom a kultúrnom živote regiónu.

písomných pamiatok, bude teda pozornosť venovaná aspoň stručnému priblíženiu počiatkov a vývoja mesta až po skúmané obdobie a zároveň bude priblížená jeho topografia, ktorá tvorila fyzický rámec spoločenského a politického diania.

3.1 Počiatky a stručné dejiny mesta Bardejov v stredoveku

Prvé písomné správy o Bardejove

V súčasnosti sa za prvú písomnú zmienku o Bardejove považuje údaj v *Haličsko-volynskej kronike* o sídle menom „*Borduev*", v ktorom sa počas tatárskeho vpádu zastavil haličský knieža Daniel pri svojom návrate z Uhorského kráľovstva napadnutého Tatármi v roku 1241.[186] Prvýkrát na tento záznam upozornil Ferdinand Uličný pri výskume sídelných dejín Šariša.[187] Dovtedy sa totiž za najstarší údaj o Bardejove považovala listina kráľa Bela IV. z roku 1247, ktorou garantoval držbu majetkov cistercitským mníchom sídliacim pri Kostole svätého Egídia na území Bardejova.[188] Obe písomné zmienky sa však hlásia do štyridsiatych rokov 13. storočia[189] a obe sú navyše príznačné tým, že upozorňujú na dôležitosť kontaktov s priľahlými poľskými a haličskými pohraničnými územiami pre rozvíjajúcu sa sídelnú štruktúru oblasti.

Táto otvorenosť voči susedom vyplývala aj zo skutočnosti, že karpatské horské hrebene predstavovali práve v tomto regióne menšiu prirodzenú

---

186 Nikola F. Kotljar (ed.): *Galicko-Volynskaja letopis'* : *tekst, kommentarij, issledovanije*. Sankt-Peterburg : Aletejja, 2005, s. 110: „(…) ide [haličské knieža Daniel] iz Ugor v Ljachy na Borduev, i prijde v Sudomir." Príznačné je použitie slovanského tvaru názvu mesta. Slovenská edícia: *Haličsko – volynská kronika: Neznáme rozprávanie o rodine kráľov a kniežat východos-strednej Európy v 13. storočí*. Eds. a trans.: Martin Homza a Nora Malinovská. Martin : Matica slovenská, 2019, tu s. 187.

187 Ferdinand Uličný: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 20.

188 Richard Marsina (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciæ,* vol. 2. Bratislava : Obzor, 1987, č. 274, s. 193 – 194: „fratres de Copryuincia cisterciensis ordinis, apud ecclesiam sancti Egidii, prope Sarus commorantes, (…) metas terre ipsorum Bardfa vocabulo ubi supradicta ecclesia est sita".

189 Situáciu možno do istej miery sproblematizovať dôrazom na to, že sa do daného obdobia hlásia, nemusia z neho však nevyhnutne pochádzať. *Haličsko-volynská kronika* vznikla približne o dve desaťročia neskôr. Listina Bela IV. z roku 1247 už v slovenskej historiografii vyvolala diskusiu, keďže sa zachovala iba v odpisoch z konca 15. a začiatku 16. storočia, v ktorých boli upravené hranice mestského chotáru podľa vtedajších reálií. Stúpencom tvrdenia, že okrem tejto zmeny je jadro informácií o cistercitoch z poľskej Koprzywnice pravdivé, je Ferdinand Uličný: Listina Bela IV. z roku 1247 o majetkoch bardejovských cistercitov. In: *Slovenská archivistika*, roč. 14, 1979, č. 2, s. 87 – 98. Pre názor spochybňujúci autenticitu všetkých údajov v listine pozri Branislav Varsik: K otázke falza bardejovskej listiny z roku 1247. In: *Slovenská archivistika*, roč. 10, 1975, č. 2, s. 141 – 150.

prekážku pri prechode na sever než napríklad v iných častiach uhorského pohraničia. Fyzická podoba krajiny teda uľahčovala vzájomnú komunikáciu území na sever i na juh od hlavného karpatského hrebeňa a napomáhala tak formovaniu obchodných ciest. V bezprostrednej blízkosti Bardejova sa časom otvorili tri možnosti prechodu na sever, v širšom regióne sa núkali ďalšie.[190] Zmieňovanie všetkých týchto informácií, pochopiteľne, nie je samoúčelné. Hospodárske aj demografické prepojenie mesta Bardejov (respektíve v počiatočnom období svojej existencie skôr osady) na susedné poľské oblasti (predovšetkým Malopoľsko, v širšom okruhu aj Sliezsko a Haličsko) bolo počas celého stredoveku a väčšiny raného novoveku veľmi významným faktorom v jeho vývoji.

Nemecká kolonizácia

Prvým príkladom tohto tvrdenia je aj zintenzívnený rozvoj mesta a jeho posun na vyššiu kvalitatívnu úroveň po nástupe rodu Anjouovcov na uhorský kráľovský trón. V spomínanom opise Uhorska zo začiatku 18. storočia sa uvádza rok 1324 ako dátum vzniku mesta, spojený s Karolom Róbertom. Napriek chronologickej nepresnosti však jasne vyjadruje vžité presvedčenie, že práve v prvej polovici 14. storočia došlo v lokalite k zásadným zmenám. Pri staršej slovenskej osade sa usadili nemeckí kolonisti. V roku 1320 získali od Karola Róberta rozsiahle práva v súdnej a samosprávnej oblasti a na nasledujúce desaťročie boli oslobodení od daňových povinností.[191] Podobný proces prebiehal aj v prípade viacerých ďalších miest na dnešnom slovenskom území.

Problematika „Slovenskej ulice“

Jedným zo svedectiev o takejto podvojnej situácii, teda prítomnosti staršej osady, pri ktorej vznikla nová sídelná štruktúra kolonistov, býva existencia takzvanej Slovenskej ulice (v stredovekých nemeckých písomnostiach označovanej ako „*Windischgasse*,“ v latinských „*Platea Sclavorum*“).[192] V prípade Bardejova ide[193] o dlhú ulicu vedúcu v severo-južnom smere pozdĺž riečky Lukavica k jej ústiu do rieky Topľa. Kedže sa v týchto miestach nachádzal aj jeden z možných prechodov cez rieku, je existencia starších sídelných štruktúr pozdĺž obchodnej cesty pochopiteľná. Nové osídlenie

---

190 Vendelín Jankovič: Začiatočná etapa, s. 33 – 34.

191 Ľubomír Juck (ed.): *Výsady miest a mestečiek na Slovensku*, vol. 1 *(1238 – 1350).* Bratislava : Veda, 1984, č. 107, s. 94: „(…) civitas nostre Bardfa vocatum“. Pre analýzu sídelnej štruktúry i širší kontext pozri Ján Beňko: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, s. 187. Vladimír Rábik: *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej).* Bratislava : Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006, s. 130.

192 Ondrej Richard Halaga: „Ius Sclavorum“ a „Platea Sclavorum“ stredovekých miest Uhorska. In: *Historické štúdie*, roč. 12, 1967, s. 123 – 153.

193 Možno hovoriť v prítomnom čase, keďže historický názov Slovenská ulica pretrval vo viac–menej pôvodnej lokalite až do súčasnosti.

nemeckých kolonistov bolo založené na miernej vyvýšenine južne od staršej osady. Ešte v stredoveku sa však ukázalo, že priestor zabratý kolonistami bol pomerne malý. Stalo sa akýmsi leitmotívom dejín mesta, že nielen v časoch jeho hospodárskeho rozmachu nepostačoval potrebám jeho obyvateľov. Od 15. storočia, keď máme k dispozícii prvé konkrétnejšie údaje o miestnom obyvateľstve a jeho rozmiestnení, populácia predmestí často početne prevyšovala vnútorné mesto.[194]

Konkrétnejšie informácie o pôvode nemeckých kolonistov sa síce nezachovali, doposiaľ však bolo vyslovených viacero hypotéz. Vodcom prisťahovalcov a podľa privilégia Karola Róberta aj ich následným prvým dedičným richtárom bol istý Vavrinec. Podľa neskoršej miestnej tradície, ktorú vo svojej práci zaznamenal Bartolomej Krpelec, mal do regiónu priviesť osadníkov okolo roku 1314. Sám však nebol nemeckého pôvodu, ale do Uhorska sa mal dostať v sprievode Anjouovca z Neapolského kráľovstva.[195] Pre takéto tvrdenia však nejestvuje žiadna opora v písomných prameňoch. V prípade kolonistov, ktorých priviedol do horného Šariša, však možno vysloviť relevantnejšiu hypotézu. Lingvistické výskumy miestneho nemeckého nárečia, ako sa zachovalo v stredovekých písomnostiach, poukazujú na úzku spätosť so sliezskym prostredím.[196] Závažným zistením je zároveň ich značná odlišnosť od susedných, výraznejšie nemeckých oblastí na Spiši. Táto hypotéza sa javí celkom uspokojivo, ak sa vezmú do úvahy aj neskôr pretrvávajúce intenzívne kontakty Bardejova so Sliezskom v obchodnej i populačnej rovine.[197]

Rozvoj mesta za Anjouovcov

Obdobie vlády anjouovských kráľov sa pre Bardejov stalo odrazovým mostíkom, v ktorom boli položené základy pre ďalší hospodársky a spoločenský rast mesta. Pre politickú identitu mestskej komunity predstavovali významný prínos viaceré kráľovské privilégiá, ktoré v tomto období získala. V listine z roku 1320 bola zavedená funkcia dedičného richtára so súdnou právomocou nad svojou komunitou, čím sa – podobne ako v mnohých iných komunitách hostí – kládli základy pre jej suverenitu od okolitých svetských vrchností.[198] V slovenskej historiografii bolo upozornené

194 Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra Bardejova*, s. 34 – 51.
195 Bartolomej Krpelec, *Bardejov*, s. 21.
196 Herbert Weinelt: *Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei*. Wien : Rohrer, 1938, s. 250.
197 Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 349 – 353.
198 Ľubomír Juck (ed.): *Výsady miest a mestečiek*, s. 94. Originál privilegiálnej listiny z 28. novembra 1328 sa nezachoval. Jej znenie je však známe z odpisov a potvrdení z rokov 1346 a 1362, ktoré sa nachádzajú v archíve v Bardejove ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 17 (rok 1346), sign. 99 (rok 1362).

na nezvyčajnú šírku jej oprávnení,[199] v nasledujúcom období panovníkmi ešte viac posilňovanú. Konkrétne šlo predovšetkým o rozsiahle možnosti dedičného richtára pri súdení hrdelných zločinov. Roku 1365 získalo navyše mesto od kráľa na žiadosť svojho richtára Henricha takzvané právo meča, čím sa právna prax okrem vynášania rozsudkov v závažných prípadoch posunula aj k možnosti ich samotného výkonu. Zdôvodnenia pre udelenie práva svedčí v prospech naratívu o dôležitosti pohraničnej polohy pre dejiny mesta. Kráľ sa totiž odvolal práve na umiestnenie Bardejova v blízkosti hraníc, navyše v nebezpečnom kraji plnom ozbrojených lúpežníkov a iných hrozieb.[200] Tým sa do celkového obrazu dostáva ďalší prvok, významný pre jazykovú situáciu v mestskej komunite v 15. storočí. Nateraz je ale dôležité ešte poznamenať, že obdobná racionalizácia udelenia práv bola použitá aj pri nariadení na opevnenie mesta múrmi, ktoré vydal kráľ Ľudovít I. roku 1352.[201] V rovnakom dokumente získala mestská komunita aj právo konať každoročný jarmok počas ôsmich dní po sviatku svätého Egídia, patróna miestneho farského kostola.[202]

Obe tieto privilégiá znamenali posilnenie integrity a identity mestskej komunity. Postavenie hradieb nepredstavovalo napokon len fyzické vymedzenie sa jadra mestskej komunity voči nebezpečnému okoliu a rôznym „kriminálnym živlom" ohrozujúcim predovšetkým obchodné kontakty, ale zároveň aj mentálne znovu definovali, respektíve potvrdzovali priestor mesta a jeho status. Počas nasledujúcich štyroch storočí sa vlastníctvo nehnuteľnosti vo vnútornom, opevnenom meste stalo nielen záležitosťou bezpečnosti a praktickej nevyhnutnosti, ale najmä vecou spoločenského statusu. Táto rola bola ešte znásobená pomerne malou rozlohou mestského jadra a s tým spojeným nedostatkom a lukratívnosťou.

---

199 Vladimír Rábik: *Nemecké osídlenie*, s. 130 – 131.

200 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 19 (16. júl 1365): „(…) civitatem nostram Bartfa in confinibus regni nostri situatam ejusque inhabitatores per fures, latrones, spiliones et proscriptos, quos ibi certitudinaliter audivimus esse multiplicatos, sentimus devrsimodo angariari et devestari." Výkon práva sa týkal: „malefactores homines secundum exigentiam demeritorum suorum suspendendi, puniendi, dimembrandi, decollandi, plectendi et aliis poenis debitis tormentandi libera met plenariam (…) habeant perpetuis temporis facultatem". Listina bola opäť potvrdená kráľom Žigmundom 13. marca 1427, f. MMB, sign. 172. Okrem toho bola viackrát aj publikovaná: Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 143 – 144.

201 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 185 (znenie listiny zo 7. marca 1352 zachované v odpise z roku 1427). Publikovaná v Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 147: „(…) quia propter aedificationem novam civitatis nostrae Barthfae, quam muro et turribus ex majestate nostra regia muniri et roborari mandavimus pro cautela omnium inhabitantium firmiori, etc.".

202 *Ibidem*: „(…) dicta civitate nostra Bardfa annis singulis in die beati Aegidii confessoris forum annuale in eadem civitate nostra celebrandum libere concedimus et donamus".

Konanie jarmokov bolo zase významným hospodárskym privilégiom, ktoré spolu s neskôr udeleným takzvaným právom skladu[203] prispievalo k pretvoreniu Bardejova z prestupnej a oddychovej stanice pre obchodníkov prekračujúcich karpatský hrebeň, na skutočné obchodné stredisko. Svedectvom tohto procesu a zároveň aj jeho stimulátorom boli ďalšie privilégiá, ako napríklad udelenie práva konať jarmok v termíne okolo sviatku svätého Jána Krstiteľa,[204] patróna druhého z kostolov jestvujúceho na území mesta od konca 14. storočia. Od tohto obdobia zároveň mestskí kupci získavali rozsiahle práva a oslobodenia nielen od uhorských,[205] ale aj od poľských kráľov.[206]

Potenciálne hrozby pre rozvoj mesta

Mestské komunity v stredoveku sa však pochopiteľne nestretali iba s prvkami, ktoré podporovali ich rozvoj a rast. Svoju integritu a identitu boli nútené hájiť voči viacerým nepriaznivým faktorom ohrozujúcim ich samostatné postavenie či, v prípade hospodárskej prosperity mesta, usilujúcim o prevzatie vrchnostenských práv a možnosť získať podiel na zisku vyplývajúci z jeho hospodárskeho rozvoja. V tomto smere bol spojencom a podporovateľom mestskej komunity zvyčajne panovník, pochopiteľne tiež nie z nezištných dôvodov. Ani kráľovskú ochranu však nemožno považovať za univerzálne platné pravidlo, ako aj v prípade Bardejova ukázal neskorší vývoj, najmä v začiatkoch vlády Žigmunda Luxemburského.

Informácie o jednom takomto možnom ohrození pochádzajú z druhej polovice 15. storočia a nachádzajú sa v kronikárskom diele krakovského kanonika Jána Dlugoša (Długosz).[207] Podľa nich sa mal v polovici 14. storočia

---

203 Listina kráľa Žigmunda z 26. januára 1402. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 38.

204 Listina Žigmunda Luxemburského z 22. decembra 1427. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 185. Kostol svätého Jána Krstiteľa bol postavený na prelome 14. a 15. storočia pri augustiniánskom kláštore. Ten predstavuje ďalšie prepojenie s poľským prostredím, keďže prví mnísi sem prišli pravdepodobne z kláštora svätej Kataríny v Krakove. Aj neskôr jestvovalo medzi krakovským a bardejovským kláštorom personálne a intelektuálne prepojenie. Stanisław Andrzej Sroka: Stredoveký kláštor augustiniánov v Bardejove. In: Idem: *Bardejov v XV. storočí*, s. 25 – 38.

205 Napríklad listina kráľa Žigmunda z 1. marca 1402 o oslobodení bardejovských kupcov od platenia mýta na všetkých kráľovských mýtnych staniciach v kráľovstve ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 39.

206 Napríklad listina poľského kráľa Kazimíra Veľkého z 28. januára 1363 o oslobodení bardejovských kupcov od platenia mýta v Czchowe. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 18.

207 Joannis Dlugossii Senioris Canonici Cracoviensis *Opera Omnia*, vol. 9, tom. 3: *Liber beneficiorum cracoviensis nunc primum e codice autographo editus*. Ed.: Aleksander Przezdziecki: Cracoviæ : Ex typographia Kirchmajeriana, 1864, s. 399 – 400: „Notandum quia cum monasterium Coprzywniczense a primaeva sui fundatione, habuisset in sua proprietate et dominio oppidum notabile Barduyow alias Barthwa, cum tredecim villis in regno Hungariae, et tam oppidum, quam villas, usque ad tempora Ludovici Hungariae et Poloniae regis in pacifica et actuali possessione habuisset".

obrátiť na kráľa Ľudovíta I. opát cistercitského Kláštora svätého Floriána v malopoľskej Koprzywnici – Konrád – so žiadosťou o navrátenie mesta Bardejov a priľahlých trinástich dedín ich pôvodným vlastníkom, teda cistercitom. Dlugoš okrem iného tvrdí, že mesto aj s dedinami v jeho okolí bolo až do tých čias vo vlastníctve rádu a iba kráľ Ľudovít, podnietený zlými radcami, im ho odobral, čo ale nezodpovedá dobovej skutočnosti. Vierohodnosť všetkých informácií obsiahnutých v tejto zmienke komplikuje samotná unikátnosť zápisu žiadosti koprzywnických cistercitov u uhorského kráľa.[208] Prinajmenšom sa však ukazuje, že aj v neskorom stredoveku bolo živé isté povedomie o kontaktoch poľského a uhorského pohraničia v Šariši. Zároveň upriamuje pozornosť i na to, že ohrozenie relatívnej mestskej samostatnosti – ak teda vezmeme do úvahy tiež kráľovské vrchnostenské práva – mohlo prísť aj zo strany cirkevných inštitúcií.

Predtým, než sa však bližšie prizrieme na ohrozenie mestských práv zo strany svetských vrchností, je dôležité pripomenúť významný medzník v dejinách Bardejova. Listinou kráľa Ľudovíta I. zo 7. marca 1376 bolo totiž mesto povýšené medzi takzvané slobodné kráľovské mestá s rovnakými právami, aké užívali budínski a košickí mešťania.[209] Kráľ vykúpil práva a majetkové zabezpečenie posledného dedičného richtára Konráda[210] a udelil mestskej komunite právo slobodnej voľby richtára, doplnené povinnosťou platiť kráľovskú daň. Rozšírenia kompetencií v cirkevnej oblasti sa mešťanom dostalo až za Žigmunda Luxemburského, ktorý im potvrdil právo výberu mestského farára, čím sa definitívne zriekol svojho patronátneho

[208] Hoci Dlugoš v závere uvedenej pasáže tvrdí, že cisterciti zo Spišského Štiavnika svojich poľských spolubratov upovedomili o tom, že: „se occulis propriis in aerario regio in Buda Privilegium Coprzywniczensis coenobii, praefati oppidi Barduyow et tredecim villarum donationem continens, et manibus suis attractasse". *Ibidem*.

[209] Listina Ľudovíta I. zo 7. marca 1376 zachovaná v odpise vyhotovenom Spišskou Kapitulou roku 1387: ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 27: „(…) quandam civitatem nostram muratam, Bardfa nominatam, in comitatu de Sarus juxta fluvium Tapul vocatum existentem, in numerum, collegium et catervam civitatum nostrarum regalium Cassensis et Budensis de benignitate regia duximus aggregandam". Publikovaná Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 144 – 145.

[210] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 36. Udalosti bližšie analyzuje Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 33 – 34.

práva v prospech komunity.[211] Spolu s ďalšími, hospodárskymi privilégiami to znamenalo výrazné posilnenie statusu mesta a jeho obyvateľov.

V tomto období sa však v susedstve mesta zároveň objavil aj významný súper v podobe rodu Cudarovcov (Czudar), ktorého príslušníci získali v roku 1370 do dedičnej držby kráľovský hrad Makovica (Zborov) s priľahlým panstvom.[212] Občasné spory s ním prebiehali nasledujúce storočie, až do vymretia rodu v mužskej línii. Ako vážna hrozba pre integritu právneho postavenia mestskej komunity sa však ukazovali tiež iné šľachtické rody. Na jednej strane šlo opäť o poľský vplyv v podobe vojenských akcií rodu Balických, ktorí na začiatku 15. storočia na čas ovládli región spolu s mestom. V polovici storočia sa svoj vplyv pokúšali obnoviť.[213] Druhú hrozbu predstavovali kroky samotného panovníka Žigmunda Luxemburského. Ten totiž v období po porážke Balických udeľoval čoraz viac práv svojmu výbercovi tridsiatkov Marekovi z Norimbergu.[214] Tento jav dokonca ohrozoval kontrolu mešťanov nad atribútmi vlastného právneho postavenia, ako napríklad správou opevnenia a dohľad nad mestskými bránami.[215]

Bardejov v 15. storočí

Celé nasledujúce storočie sa nieslo v znamení posilňovania postavenia mesta, samozrejme, nie bez komplikácií. Po naznačenom konflikte z roku 1401, keď sa stalo jedným z cieľov vojenského útoku poľského šľachtického rodu Balických, prišlo aspoň dočasne odškodnenie v podobe hneď niekoľkých privilégií hospodárskeho charakteru, udelených Žigmundom Luxemburským v krátkom slede počas niekoľkých nasledujúcich rokov.[216] Pravidelne v nich do popredia vystupovala dôležitosť obchodných kontak-

---

211 V základnom privilégiu z roku 1320 nie je reč o voľbe farára. V otázke nasledovnej praxe boli doposiaľ predložené viaceré interpretácie. Keďže súčasťou práv pre nemeckých kolonistov v Uhorsku zvyčajne bývala aj slobodná voľba kňaza, analogickú situáciu niektorí predpokladajú aj v Bardejove. Prípadne sa autori odvolávajú na postavenie na roveň košickým a budínskym mešťanom z roku 1376, ktorí takéto právo užívali. Významná je informácia z roku 1391, keď pre mesto farára vybral kráľ Žigmund s dodatkom, že v budúcnosti si ho budú môcť voliť sami. Niektorí historici v tejto zmienke vidia kráľov zásah do zaužívaných právnych zvyklostí a záväzok budúceho návratu k nim. Pozri Pavol Hudáček: Bardejov (heslo), s. 82. Opatrnejšie tvrdenia o vývoji patronátneho práva v cirkevných záležitostiach formuluje Mária Petrovičová: Cirkev v Bardejove v predreformačnom období. In: Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel a reformácia*, s. 162 – 168. Spomínaný dokument z roku 1391: ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 30.

212 Pavol Hudáček: Komunikácia mesta Bardejov a majiteľmi Makovického hradného panstva. In: Ján Lukačka, Martin Štefánik a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 249 – 265.

213 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 33, 36 – 40.

214 *Slovenský biografický slovník,* vol. 4. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 67.

215 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 67. Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 35.

216 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 37 (listina z 22. januára 1402), 38 (listina z 26. januára 1402), 39 (listina z 1. marca 1403). Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 34.

tov mešťanov s poľskými a ruskými územiami. Podporu Bardejova panovníkom možno vnímať aj v širšom kontexte vtedajšej Žigmundovej politiky zameranej v prospech mestského „stavu" v Uhorsku, obzvlášť s jeho dekrétmi z roku 1405.[217] Do tohto obdobia taktiež možno klásť počiatky intenzívnejšej spolupráce hornouhorských slobodných kráľovských miest, neskôr známych pod názvom Pentapolitana.[218]

Dôležitá úloha plátenníctva

Do prvej tretiny 15. storočia zároveň spadá výrazný rozvoj plátenníctva, hospodárskeho odvetvia so zásadným vplyvom na hospodársky a sociálny vývoj mesta prinajmenšom počas nasledujúcich dvoch storočí. Rozvoj plátenníckej výroby v Bardejove sa v historiografii predpokladá už v skoršom období, pričom však práve príchod sliezskych kolonistov mal predstavovať jej technologické pozdvihnutie.[219] V listine z roku 1376, ktorou boli Bardejovčania postavení na roveň košickým a budínskym mešťanom, možno zároveň predpokladať aj implicitné potvrdenie práv v oblasti bielenia práva prislúchajúcom obyvateľom týchto dvoch uhorských centier. Prvé písomné informácie o existencii bielidla v meste pochádzajú z roku 1407 a ponúkajú svedectvo o už pomerne zabehnutej produkcii.[220]

Významným sa stalo privilégium z roku 1420, ktorým Žigmund Luxemburský Košiciam a Bardejovu potvrdil monopolné postavenie pri bielení plátna v krajine.[221] Okrem hospodárskeho polepšenia sa počas nasledujúceho storočia a pol pre mešťanov stalo zároveň základom pre vedenie viacerých súdnych sporov s okolitými mestami (napríklad Sabinov a Prešov) a mestečkami (napríklad Stropkov alebo Vranov nad Topľou), ktoré toto monopolné postavenie Bardejovčanov narúšali.[222] Pre menších hospodárskych

---

217 *Decreta Regni Hungariæ*: *Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301 – 1457*. Ed. Franciscus Döry, Georgius Bónis a Vera Bácskai. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, s. 189 – 213, 218 – 225. Július Bartl: Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 3, s. 281 – 296. Ján Holák: Počiatky politickej aktivity slobodných kráľovských miest v Uhrách. In: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 15, 1937, č. 3, s. 260 – 271. András Kubinyi: *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn*: *Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*. Herne : Tibor Schäfer Verlag, 1998, s. 69 – 74.

218 Ondrej Richard Halaga: Spoločenstvá miest na Slovensku. In: Richard Marsina (ed.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Bratislava : Osveta, 1984, s. 55. Idem: Pentapolis – ostslowakische Städtegemeinschaft und ihre Handwekerbünde. In: Karel Malý (ed.): *Městské právo v 16. – 18. století v Evropě*. Praha : Univerzita Karlova, 1982, s. 41 – 52.

219 Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 68.

220 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 59 (listina zo 6. januára 1407): „(…) quidem utensilia vulgo playch nuncucupant". Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 67 – 68. Rozsiahle informácie o podobe a dejinách produkcie plátna v Bardejove prináša Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 151 – 165.

221 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 86 (listina z 31. augusta 1420).

222 Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 162. Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 73 – 74. Spory pretrvávali až do 16. storočia.

hráčov v oblasti to prakticky znamenalo, že aj svoju vlastnú produkciu, ak ju chceli nechať bieliť, museli prinášať do Bardejova. Toto hospodárske odvetvie a jeho právne ukotvenie sa odrazilo vo viacerých formách života mestskej spoločnosti. Prvým z nich bola skutočnosť, že veľká časť miestneho obyvateľstva sa zamestnávala plátenníckou výrobou. Obchod s plátnom, spočiatku predovšetkým s oblasťami v južnom Uhorsku, kde si Bardejovčania platili aj vlastné sklady,[223] a s poľskými mestami,[224] priniesol niektorým meštianskym rodinám nemalé bohatstvo a prispel k utváraniu hospodárskych elít komunity, zvyčajne ako držiteľov lokálnej politickej moci.[225]

Nazhromaždené prostriedky našli už od prvej polovice 15. storočia svoj odraz v intenzívnej stavebnej činnosti. Zároveň znamenali rozširovanie majetku mesta ako právneho subjektu a tiež majetku jednotlivcov z radov jeho obyvateľov o okolité osady, ktoré sa stávali ich poddanskými dedinami.[226] Od druhej polovice storočia k tomu vo zvýšenej miere pristúpil nákup vinohradov v Tokajskej oblasti. Tie sa po plátne stali čoskoro druhým najdôležitejším zdrojom príjmov. V 16. a 17. storočí vývoz vína do Poľska (a obzvlášť do Krakova) v dôležitosti a ziskovosti napokon prekonal aj obchod s plátnom.[227] Zisky mesta sa preniesli do kultúrnej a duchovnej sféry, kde sa odrazili napríklad na výzdobe mestského farského kostola alebo udržiavaní kontaktov s významnými intelektuálnymi centrami doby až do 16. storočia.[228]

Bardejov ako pohraničné mesto

Vnútorný rozvoj mestskej komunity však narážal aj na prekážky opätovne vyplývajúce z jeho polohy v pohraničí. Od polovice 15. storočia došlo v regióne k viacerým vojenským akciám poľských i domácich vojsk,

---

223 Mária Jeršová: Z dejín plátenníctva na východnom Slovensku v 15. storočí. In: Libuša Bahurinská a Oľga Fabianová (eds.): *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 148.

224 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów, passim*.

225 Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, s. 250 – 252.

226 Alžbeta Gácsová: Poddanské dediny Bardejova do prvej polovice 16. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 4, s. 607 – 612. Jozef Petrovič: Poddanské dediny vo vlastníctve mesta Bardejov od 15. do polovice 19. storočia. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK – Historica*, roč. 45, 2002, s. 123 – 126.

227 O význame obchodu s vínom svedčia údaje v účtovných knihách mesta z raného novoveku, kde pravidelne zisk z tejto činnosti predstavuje jednu z najvýnosnejších položiek príjmovej stránky rozpočtu. O jeho dôležitosti svedčí aj množstvo zachovaných súpisov a účtovných záznamov z mestských vinohradov, predovšetkým v Tállyi, ktoré tvoria takmer polovicu jednotlivín v archívnom fonde MMB – Knihy. Problematika však doposiaľ nebola historikmi komplexne spracovaná.

228 Pre osudy študentov študujúcich na Krakovskej univerzite Pozri Stanisław Andrzej Sroka: *Bardejov v XV. storočí*, s. 105 – 122. Nezanedbateľnú rolu zohrávali študenti aj neskôr pri šírení reformácie, respektíve konkrétnej podoby hnutia, ktorá v meste našla odozvu.

zväčša v súvislosti s dynastickými konfliktmi.[229] Približne od štyridsiatych do šesťdesiatych rokov 15. storočia sa zároveň rozsiahle oblasti Horného Uhorska museli konfrontovať s bratríckym hnutím[230] a do istej miery s ním spojeným rozvojom zbojníctva.[231] K týmto aspektom sa ale ešte dostaneme nižšie, keďže svedectvom o nich sú aj písomné materiály, zaujímavé pre jazykovú kultúru mesta v sledovanom období.

3.2 Fyzická podoba mesta: topografický a urbanistický obraz[232]

Keď sa v prvých desaťročiach 14. storočia pri dovtedy jestvujúcej slovenskej osade Bardejov usadili nemeckí kolonisti, za centrum svojho osídlenia zvolili miernu vyvýšeninu v údolí, na naplaveninách rieky Tople, ako sa to opakovane spomínalo aj v uvedenej ranonovovekej cestopisnej literatúre.[233] Plocha, ktorá sa tak stala jadrom neskoršieho mesta, preto nadobudla dobré postavenie z hľadiska obranných možností. Na druhej strane však nemala veľkú rozlohu (12,55 ha), čo sa už v priebehu 15. storočia ukázalo ako do určitej miery limitujúci faktor. Veľká časť obyvateľov Bardejova totiž zvyčajne – teda v mierových časoch – žila na predmestiach, ktoré obkolesovali centrum mesta pozdĺž okolitých vodných tokov a obchodných ciest.[234] V slovenskej historiografii sa prijíma interpretácia, že kráľ Ľudovít I. v roku 1352 udelením Bardejovu právo konať každoročný jarmok spolu s nariadením ho opevniť reagoval na už zabehnutý stavebný a urbanistický proces. Predpo-

---

229 Stanisław Andrzej Sroka: *Średnioweiczny Bardiów*, s. 40 – 52. Peter Kartous: Akcie poľských vojsk na území Slovenska v rokoch 1438 – 1439. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 1, s. 21 – 36.

230 Najnovšie Lukáš Repjak: *Bratríci na východnom Slovensku*. Z ďalších prác napríklad Jiří Jurok: Čeští husitští a katoličtí kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století (období bratříků). In: *Vojenská história*, roč. 9, 2005, č. 4, s. 3 – 15. Belo Polla: Husiti, jiskrovci a bratríci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. In: *Archaeologia historica*, roč. 5, 1980, s. 69 – 103.

231 Alexander Húščava: O činnosti zbojníckych družín, s. 181 – 215. Mária Fedorčáková: „Vy zly a nespravedlivy lvde Bardiowci." Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí. In: *Theatrum historiae*, 2015, č. 16, s. 25 – 39.

232 Najrozsiahlejšiu a najdetailnejšiu štúdiu mestskej topografie v neskorom stredoveku, ktorá bola východiskom pre všetkých nasledujúcich bádateľov bardejovských dejín, doposiaľ publikoval Vendelín Jankovič: Miestopisný obraz Bardejova, s. 57 – 71. Text je základom aj nasledujúcej charakteristiky.

233 Pozri vyššie, poznámky č. 173 – 175.

234 Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 34 – 51. Predmestia bývali najviac zasiahnuté plienením počas vojenských útokov a obliehaní, ako napríklad v rokoch 1490 – 1492. V ranom novoveku sú ale známe aj príklady, keď sa mestská rada sama z bezpečnostných dôvodov rozhodla strhnúť strechy z domov (alebo nechať zrútiť samotné domy) v bezprostrednej blízkosti strategicky najdôležitejších častí opevnenia, tak napríklad roku 1679 v čase ohrozenia kurucmi. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 56 (Magistrátny protoko, 1675 – 1981), sign. 56, s. 460 (zápis rokovania senátu z 10. júla 1679).

kladá sa, že nemeckí kolonisti po roku 1320 nielen položili základy urbanistickej štruktúry mesta a uličnej siete, ale vzhľadom na polohu v horských oblastiach pohraničia začali aj s prácami na prvých múroch okolo mesta.[235]

Jadro mesta

Základné priestorové rozloženie sídla, ako bolo navrhnuté už v tomto období a pretrvalo až do súčasnosti, je pomerne jednoduché. Tvorili ho tri tepny smerujúce rovnobežne zo severu na juh, pričom prostredná z nich bola výrazne rozšírená a sformovala sa na námestie. Tieto tri komunikácie sa už v stredoveku stali základom pre ďalšiu výstavbu a dopravu. V severnej i južnej časti vnútorného priestoru mesta boli všetky tri komunikácie v pravom uhle preťaté dvomi dlhými, ale užšími ulicami, ktorých praktický význam bol najmä v stredoveku v porovnaní s hlavnými ulicami obmedzený.[236]

Vzhľadom na poznanie, že sakrálne priestory zvyčajne predstavovali najstabilnejšie body v priestore a nezvykli teda v rámci lokalít meniť svoju polohu, za najstaršiu časť jadra mesta sa považuje okolie Kostola svätého Egídia. Budovanie kostola mohlo poslúžiť aj ako prepojenie predpokladanej staršej, slovenskej osady v priestore neskoršej Slovenskej ulice a novších sídelných štruktúr nemeckých kolonistov.[237] Za najstaršiu nemeckú časť mesta sa považuje západná ulica, ktorá vedie od kostola zo severu na juh, rovnobežne s námestím. V priebehu stredoveku a raného novoveku niesla viacero mien. Samo najstaršie z nich – Stará ulica – doložené v daňových súpisoch z prvej polovice 15. storočia podporuje túto domnienku.[238] V jej priestore sa predpokladá existencia pôvodných priestorov slúžiacich zasadnutiam mestskej rady. Severný koniec ulice ohraničoval sakrálny areál okolo farského kostola, na jej južnom konci na prelome 14. a 15. storočia vznikol augustiniánsky kláštor s druhým mestským kostolom, zasväteným svätému Jánovi Krstiteľovi. Od neho napokon prevzala svoj neskorší názov – Kláštorná ulica, ktorý prežil aj počas raného novoveku, keď v dôsledku šírenia reformácie kláštor ani nejestvoval – a používa sa až dodnes.[239]

Najširšia ulica uprostred jadra mesta sa pravdepodobne už v súvislosti s udelením trhového privilégia z roku 1352 ešte viac rozšírila a transfor-

---

235 Vendelín Jankovič: Miestopisný obraz Bardejova, s. 64 – 65.

236 Vendelín Jankovič: Miestopisný obraz Bardejova, s. 57 – 58.

237 *Ibidem*, s. 58 – 60.

238 *Ibidem*, s. 60 – 61. László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 170 (rok 1418, najstaršia zmienka: „*plathea antiqua civitatis*“, s. 412 (rok 1435): „*Antiqua platea*“, s. 447 (rok 1437): „*dy alde gasse*“.

239 Po polovici 15. storočia sa isté obdobie označovala aj ako Tkáčska ulica, od druhého desaťročia 16. storočia už výlučne ako Kláštorná. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1397 (rok 1465): „*in platea lanificum*,“ sign, 3231 (rok 1495): „*wollen weber gass*,“ sign. 3641 (rok 1501): „*Wulweber gas*,“ sign. D 84 (rok 1514): „*Closter Gass*,“ sign. 5353 (rok 1524): „*Clostergass*.“

movala na námestie vo viac-menej dnešnej, obdĺžnikovej podobe.[240] Na východnej strane rovnobežne s námestím viedla Obručnícka ulica.[241]

Mestské opevnenie

Tento areál bol už v 14. storočí obkolesený hradbovým múrom, o ktorého podobe však nie sú známe žiadne detaily okrem existencie troch hlavných brán, Západnej, Dolnej (Východnej) a Hornej (Južnej). V priestore Hornej brány, južne od námestia vznikla na začiatku 15. storočia, v súvislosti s pôsobením kráľovského vyberača tridsiatku Mareka z Norimbergu, rozsiahlejšia fortifikácia, v prameňoch označovaná ako „hrad".[242] Podľa nej sa v nasledujúcom období ustálil aj názov pre širokú ulicu spájajúcu námestie s bránou ako „Hradná ulica", označenie používané dlhšie než samotná existencia takzvaného „hradu."[243] Opevnenie zo 14. storočia sa nezachovalo v pôvodnej podobe. Predovšetkým v prvej polovici 15. storočia bolo významne prestavané a zdokonalené, azda pod vplyvom vojenských hrozieb, ktoré predstavovali husitské vpády a následne bratrícke hnutie. Ďalšia významná stavebná činnosť zasiahla mestské fortifikácie v prvej polovici 16. storočia, keď vzniklo viacero renesančných úprav, vrátane niektorých bášt zachovaných dodnes.[244]

Predmestia

Už bola reč o veľkej rozlohe predmestí. Zaujímavosťou ale je, že do konca stredoveku sa žiadne z nich počtom obyvateľov ešte nevyrovnalo vnútornému mestu s omnoho vyššou hustotou osídlenia. Podobu a názvy predmestí možno tiež rekonštruovať z dobových daňových záznamov. Od Hornej brány priamo na juh, smerom k ceste vedúcej na Prešov, sa rozprestierala Hrnčiarska ulica, nazvaná tak pravdepodobne podľa väčšinového zamestnania miestneho obyvateľstva.[245] Na západ od nej, juhozápadne

---

240 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. D 12 13 (rok 1460): „*in Circulo*."

241 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 164 (rok 1417, najstaršia zmienka): „*Rewfirgasse*," s. 170 (rok 1418): „*Plathea nova der Reufer gasse*," s. 413 (rok 1435): „*Rewfergasse*," s. 451 (rok 1437): „*Dy neue gasse*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. D 84 (rok 1514): „*Rayffgass*".

242 Carolus Wagner (ed.): *Diplomatarium*, Diplomata urbis: č. 6, s. 101 – 103: „(…) portae ejusdem Civitatis sub castro nostro Regali, intra muros ejusdem Civitatis exstructo." Najstaršia zmienka o Hradnej ulici pochádza z tridsiatych rokov 15. storočia z daňových záznamov, niektoré publikované v László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 303 (rok 1432): „Item emimus domum horologistae in platea castrensi aput Allexium concivem nostrum pro fl. 305." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 214 (rok 1430): „*Burgasse*," sign. 5999 (rok 1440): „*platea castrensi*".

243 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 5395 (list zo 7. apríla 1525): „*pro* (…) *defensione Civitatehis et arce*."

244 Viktor Myskovszky: *Bártfa műemlékei, vol. 2*, s. Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 89 – 98.

245 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 166 (rok 1418): „*In plathea Lutifiguli*," s. 417 (rok 1435): „*Toeppergasse*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2849 (rok 1490): „*topper gasse*," sign. 5353 (rok 1524): „*Teppergass*."

od mestského opevnenia a neskoršieho kláštora, sa rozprestierala ulica Vysoký rad, v priestore ktorej sa nachádzal Špitál svätého Ducha.[246] Na sever od nej bola redšie osídlená oblasť, označovaná ako Pažiť, susediaca ďalej s takzvanou Hilpušovou ulicou, ktorá vychádzala priamo na východ z Východnej brány a bola kolmá na mestské opevnenie.[247] Menšou ulicou v susedstve, Krátkym radom,[248] bola prepojená s Dlhým radom,[249] ďalším miestopisným názvom, ktorý prežil do súčasnosti. Na jeho začiatku a konci sa nachádzali mestské mlyny.[250] Smerom na severovýchod od Dolnej brány sa rozprestierala Slovenská ulica.[251] Na východ od mestského jadra sa sieť predmestí pozdĺž riečky Lukavica uzatvárala Starým a Novým Bielidlom,[252] ďalšou ulicou s názvom Krátky rad a ďalšími menšími sídelnými štruktúrami za riečkou („Za vodou").[253]

V priebehu 15. storočia sa okrem prác na opevnení stalo mesto svedkom ďalšej stavebnej činnosti, ktorá potom utvárala jeho fyzickú podobu aj počas raného novoveku. Predovšetkým došlo k rozsiahlej gotickej prestavbe farského Kostola svätého Egídia[254] a stavbe Kostola svätého Jána Krstiteľa.[255]

---

246 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 166 (rok 1418): „*Hospitale*," s. 458 (rok 1437): „*Alta linea dy hoe zeil*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2849 (rok 1490): „*hohe zeyl*," sign. 5353 (rok 1524): „*Hoeezeil*."

247 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 167 (rok 1418): „*Hilpilsch Plathea. Ultra aquam*," s. 431 (rok 1435): „*Hylpuschgasse yst alhye*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2849 (rok 1490): „*Hellpysz gasz*," sign. 5353 (rok 1524): „*Hellpischgasse*."

248 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 415 (rok 1435): „*Curta linea ante valvam Symon Wal*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2849 (rok 1490): „*Extra civitatem kurz zeyl*," sign. 5353 (rok 1525): „*Kurcze Czeyl*."

249 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 165 (rok 1418): „*Longa linea*," s. 415 (rok 1435): „*Longa linea*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2849 (rok 1490): „*lang czeyl*," sign. 5353 (rok 1524): „*langczeil*."

250 Za Horným mlynom sa vytvorila ďalšia ulica, nazývaná Nová. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2849 (rok 1490): „*vetero molendine superioris New gasse*," sign 5353 (rok 1524): „*Neu gass*."

251 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 416 (rok 1435): *Windische Gasse*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign 1397 (rok 1465): „*platea Sclavorum*," sign. 2849 (rok 1490): „*wyndisch gasse*," sign 5353 (rok 1524): „*Vindisch Gass*."

252 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 417 (rok 1435): „*Alde Bleiche*" ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1397 (rok 1465): „*Albatorium antiquum*," sign 2849 (rok 1490): „*Alde plaich*."

253 Označenie „za vodou" sa ale objavuje častejšie aj pri iných súvislostiach, čím sa naráža na ich polohu za hradnou priekopou, identifikácia konkrétnych ulíc je možná na základe ich zapisovania v ustálenom poradí. Druhý Krátky rad sa dlho považoval za novoveký výtvor, našli sa však dôkazy na jeho existenciu už v neskorom stredoveku, napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1397 (rok 1465): „*Ein Kurzen Zeylchen*."

254 Komplexne sa medzi prvými venoval už spomínaný Viktor Myskovszky: *Bártfa középkori műemlékei*, vol. 1. Z novších prác napríklad Jana Božová, Gabriel Drobniak a František Gutek: *Kostol sv. Egídia v Bardejove*. Bardejov : Šarišské múzeum, 1998, 136 s.

255 Stanisław Andrzej Sroka: Stredoveký kláštor augustiniánov, s. 31 – 33.

V rokoch 1505 – 1511 došlo uprostred námestia k stavbe radnice,[256] začatej v gotickom štýle, ale dokončenej už s renesančnými vplyvmi, v čom možno vidieť ohlas hospodárskej prosperity mešťanov aj ich napojenie na aktuálne dobové trendy. Budovy radnice a farského kostola na námestí rámcovali najdôležitejší kultúrny, obchodný, ale aj politický priestor mestskej komunity a do budúcna zohrávali významnú symbolickú úlohu.

3.3 Ideová podoba mesta: mestská samospráva a ideály komunity[257]

Počiatky mestskej samosprávy

Podľa základného privilégia z roku 1320 stál na čele komunity mešťanov dedičný richtár. Už z polovice 14. storočia je známe meno jedného prísažného,[258] na základe čoho možno predpokladať formovanie sa ďalších postov v správe mesta. Po povýšení mesta Bardejov roku 1376 na úroveň Budína a Košíc bol úrad dedičného richtára nahradený richtárom slobodne voleným. V priebehu prvej polovice 15. storočia sa popri tomto úrade sformovala do konečnej podoby užšia mestská rada (v ranom novoveku zvyčajne nazývaná „senát") spočiatku s ôsmimi, neskôr už s dvanástimi členmi.[259] Okrem týchto orgánov sa ustanovila aj širšia, volená obec mešťanov.[260] V Bardejove sa však nikdy nezaužíval záväzný štandard počtu jej členov, takže v neskorom stredoveku a ranom novoveku sa mohol v jednotlivých rokoch dosť rôzniť, zvyčajne v závislosti od aktuálnej hospodárskej a politickej situácie.

---

256 Viktor Myskovszky: *Bártfai műemlékei*, vol. 2, s. Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 121.

257 Bližšiu analýzu reálnych, „fyzických" fenoménov a na ne naviazaných ideálov v reprezentácii mestských komunít na príklade neskorostredovekého ríšskeho mesta Augsburg možno nájsť v Daniela Kah: *Die wahrhaft königliche Stadt*. Leiden : Brill, 2017, 488 s. Mathias Franc Kluge: *Die Macht des Gedächtnisses : Entstehung und Wandel kommunaler Schriftkultur im spätmittelalterlichen Augsburg*. Leiden : Brill, 2014, 442 s. Najnovšie vyšla publikácia zameraná na podobné aspekty v živote uhorských slobodných kráľovských miest Katalin Szende: *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. Turnhout : Brepols, 2018, 416 s.

258 Ide o prísažného Šimona, ktorý sa spomína v listine z roku 1351. Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, s. 249. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 10 (listina kráľa Ľudovíta I. z 21. októbra 1351): „*Symo juratus civis*."

259 Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, s. 249 – 250. Ferdinand Uličný: K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14. – 16. storočí. In: Richard Marsina (ed.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Bratislava : Osveta, 1984, tu s. 125 – 126.

260 Ferdinand Uličný: K vývinu správy, s. 127 – 129. Blanka Szeghyová: Úradníci a zamestnanci súdnej samosprávy v mestách Pentapolitany v 16. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 47, 2013, s. 73 – 88.

Obnovy magistrátu

V priebehu 15. storočia sa zároveň ustálil mechanizmus volieb do týchto úradov, ktorý s menšími zmenami potom pretrval až do obdobia na prelome 17. a 18. storočia a v niektorých základných rysoch ešte aj potom. Podľa rozhodnutia mestských predstaviteľov z roku 1467 sa voľby richtára a užšej mestskej rady mali konať každoročne na sviatok svätej Agnesy (21. január). Samotnej voľbe malo ešte na sviatok Zjavenia Pána (6. január) predchádzať skladanie účtov z hospodárenia odchádzajúcich správcov mestských úradov. Po voľbe nový richtár a členovia rady mali na sviatok svätého Vincenta (22. január) vybrať volenú obec a jej hlavného predstaviteľa, tribúna.[261] Tento ideálny model sa, pochopiteľne, nie vždy podarilo udržať aj v praxi, napriek tomu sa však – opäť s výnimkou udalostí záveru 17. a 18. storočia – podarilo všetky volebné záležitosti úspešne zrealizovať v období na prelome rokov.

Keďže právne postavenie komunity sa zakladalo na viacerých spomínaných kráľovských privilégiách, nie je prekvapujúce, že základné dokumenty si nechávali mešťania novými panovníkmi pravidelne potvrdzovať.[262] Zároveň aj počiatky mestského archívu siahajú už do druhej polovice 15. storočia, keď boli najdôležitejšie listiny uschovávané v bezpečí Kaplnky svätej Barbory vo farskom kostole.[263] Okrem týchto „rukolapných" dôkazov postavenia mešťanov pri reprezentácii svojho mesta a jeho statusu disponovali i ďalšími, vizuálnymi atribútmi.

Mestský erb a pečať

Mestský erb získal Bardejov od kráľa Ladislava V. v roku 1453[264] a mal nasledovnú podobu: štít bol horizontálne rozdelený na dve polovice. V hornej časti sa na modrom podklade nachádzali dve skrížené zlaté halapartne. V ich hornom výseku sa voľne vznášala zlatá koruna, v dolnom výseku zlatá ľalia. Dolnú polovicu štítu tvorilo sedem červených a strieborných vodorovných brvien. Nosičom erbu bol anjel. V takejto podobe sa používa až do súčasnosti.[265] V mestských písomnostiach však jestvujú indície, že už

---

261 Ferdinand Uličný: K vývinu správy, s. 126 – 127.

262 Napríklad aj veľmi významné povýšenie medzi slobodné kráľovské mestá z roku 1376 sa nezachovalo v origináli, ale v rade neskorších odpisov a potvrdení. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 27 (rok 1387), sign. 31 (1392), sign. 112 (rok 1424), sign. 165 (rok 1426), sign. 278 (rok 1434). Podobne to bolo s udelením monopolu na bielenie plátna Košiciam a Bardejovu z roku 1420. Iné dôležité privilégium, Žigmundovo oslobodenie od povinnosti platiť celý tridsiatok, z 21. augusta 1419 bolo následne potvrdzované Matejom Korvínom, Vladislavom II., Ľudovítom II. a napokon aj Ferdinandom I. Habsburským roku 1550. MNL OL, A – Magyar Kancelláriai Levéltár, f. 57 *Libri Regii*, vol. 5, s. 292 – 300.

263 Pozri vyššie, s. 16.

264 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 702 (originál listiny z 5. júna 1453).

265 *Ibidem*, s. 97 – 98.

predtým – azda na základe podoby mestských pečatí – mesto istý starší erb používalo.[266]

Okrem erbu možno k vizuálnym symbolom mestskej komunity – berúc do úvahy, samozrejme, ich praktický význam v dobovej právnej a písomnej praxi – priradiť aj pečate. Ešte zo 14. storočia sú známe dve staršie, jedna znázorňujúca patróna farského Kostola svätého Egídia, druhá stvárňujúca halapartňu, vysvetľovanú ako symbol pohraničnej polohy mesta. Tretia pečať potom vizuálne odzrkadľovala mestský erb, udelený v polovici 15. storočia, a bola kontinuálne používaná aj v nasledujúcich storočiach.[267]

Články pre mestskú radu z roku 1404

Okrem takýchto vonkajškových reprezentantov mestskej komunity a jej postavenia sa možno teraz bližšie prizrieť jej politickým a spoločenským ideálom, ako sú reprezentované takzvaným Štatútom mesta.[268] Na úvodnej strane textu sa uvádza, že vznikol v roku 1404. Viacerí starší bádatelia bardejovských dejín vychádzali zo zdanlivo samozrejmého predpokladu, že dokument bol domáceho, bardejovského pôvodu a interpretovali ho ako dôkaz výrazného rozvoja mestských inštitúcií už na prelome 14. a 15. storočia.[269] Ako však ďalšie bádanie ukázalo, text nepochádza z Bardejova, ale v deklarovanom roku 1404 bol spísaný v Košiciach Hansom Hebenstreytom, pisárom a neskôr v štyridsiatych rokoch 15. storočia aj tamojším richtárom.[270] Pre výskum jazykových vzťahov v mestskej komunite je ešte dôležité upozorniť na skutočnosť, že text bol spísaný v nemčine.

Predpokladá sa, že odpis, momentálne k dispozícii v bardejovskom archíve, vznikol z popudu mestskej rady niekedy v závere 15. storočia, keď došlo k viacerým významným premenám a narušeniu dovtedajšej pomernej stability v mestskej spoločnosti. Počas poľsko-uhorských konfliktov prechodne poklesol počet obyvateľov mesta, predovšetkým v dôsledku

---

266 Jozef Novák: *Slovenské mestské a obecné erby*. Martin : Osveta, 1972, s. 98 – 99. Pavol Hudáček: Bardejov, s. 89.

267 Idem: *Pečate miest a obcí na Slovensku*, vol. 1 : *A – M*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2008, s. 54 – 55. Pavol Hudáček: Bardejov, s. 89.

268 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1 (*Articuli pro consulibus*, staršie zaradenie vo f. MMB, sign. 51).

269 Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 56.

270 V pôvodnom košickom texte je daná skutočnosť vyjadrená hneď na titulnej strane dokumentu. V jeho bardejovskom odpise sa však takáto zmienka už nenachádza. Košický text je publikovaný v Kálmán Demkó (ed.). Kassa város hatósági szabályzata (Articuli communitatis) 1404 – ből. In: *Történelmi Tár*, 1886, s. 140 – 150. Košickým richtárom Hebenstreytom sa zaoberala Mária Tischlerová: Stredoveký richtár Hans Hebenstreyt v Košiciach. In: *Historica*: *Zborník Filozofickej fakulty UK*, roč. 26, 1975, s. 51 – 75. Najnovšie Drahoslav Magdoško: K pôvodu pravidiel pre košickú mestskú radu z roku 1404. In: Marcela Domenová a Drahoslav Magdoško (eds.): *Poznávanie dejín Slovenska* : *Pramene, metódy, poznatky*. Prešov a Košice : Universum, 2015, s. 237 – 246.

vyplienenia predmestí v roku 1490.[271] Ako ukázal aj neskorší vývoj, analyzovaný v nasledujúcej kapitole, na prelome 15. a 16. storočia sa tiež otvorili možnosti pre hospodársky vzostup nových obyvateľov mesta, v dôsledku čoho sa predstavitelia starších ekonomických elít mohli cítiť ohrození vo svojich pozíciách.[272] Zároveň dochádzalo v danom období k výraznejšej generačnej výmene v radoch politických reprezentantov mesta. Všetky tieto skutočnosti mohli prispieť k potrebe nanovo dôrazne zregulovať vzťahy a predstaviť starý ideál mestskej komunity, na čo bol zmienený košický štatút svojím obsahom obzvlášť vhodný.[273]

Na úvod treba podotknúť, že text sa na rozdiel od domácich nariadení z roku 1467 nezaoberá praktickými otázkami voľby mestských úradníkov ani rozsahom ich kompetencií v pravom zmysle slova. V omnoho väčšej miere ho možno považovať za akési ideové stanovisko o spôsobe vystupovania vedenia mestskej komunity vo vzájomných vzťahoch i pri reprezentácii navonok. Medzi jeho 48 článkami sa, samozrejme, nachádzajú aj viaceré praktické nariadenia, obzvlášť v oblasti súdnictva, vyplývajúce však z celkového zamerania dokumentu.

Ideály komunity mešťanov

Ústredným motívom, neustále explicitne formulovaným, je ideál jednoty mešťanov a obzvlášť ich politických reprezentantov, richtára a členov mestskej rady. Predovšetkým poslední menovaní majú voči sebe vystupovať vo vzájomnej láske, majú byť ochotní k napomínaniu (ako jeho pôvodcovia i prijímatelia). Všetko sa má diať vo vedomí nimi zložených prísah, ktoré ich zaväzujú k jednote a práci na spoločnom cieli.[274] Regulujú sa vzťahy v prípade súdnych sporov medzi jednotlivcami v rámci mestských orgánov i v ich vzťahu k širšej komunite mešťanov, pričom sa opätovne zdôrazňuje zdržanlivosť a podriadenosť vyššiemu záujmu komunity, vlast-

---

271 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 49 – 51.

272 Analýze hospodárskej situácie na prelome 15. a 16. storočia sa dôkladne venovala Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra Bardejova*, s. 172 – 176. Eadem: Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 15, 1970, s. 121 – 137.

273 Je príznačné, že pôvodný odpis pravdepodobne z konca 15. storočia je nasledovaný ďalším prepisom toho istého textu (a niektorých neskorších nariadení podobného zamerania) z druhej polovice 17. storočia, teda obdobia, ktoré sa tiež vyznačovalo výraznou nestabilitou a navyše aj systematickým narúšaním zaužívaných právnych a politických práv komunity zo strany panovníckeho dvora a centrálnych úradov.

274 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1: „Der Ander Artickel. Der den Richter und Rotman angehörende ist, das der Richter sol sunderlich liben dy selben dy mit ym geschworen haben yn den bünden dy den eyde angehörent seyn vnd eyner des andern bürde der gebrechen und der unwissenheit guttlich mit ym tragen sol yn zw underwisen durch die ere got und durch den zelen selikeit nichts vorsweygen.“; „Der dritte Artickel. In solcher moss wir yn entrechtiger brüderlicher libe sollen uns an eyn ander weysen leren und strafen“.

ného spasenia i Božej autority.[275] Hospodárske aktivity sú vo všeobecnom zmysle usporiadané tak, aby sa neškodilo mestu ako celku z dôvodu dosiahnutia vyššieho vlastného prospechu.[276] Všetky tieto pravidlá a úpravy sú popretkávané vyjadreniami o dôležitosti mestskej komunity a biblickými narážkami. Okrem všeobecných zásad sa objavuje aj niekoľko výsostne konkrétnych nariadení usmerňujúcich richtára alebo členov mestskej rady, aby príliš neholdovali alkoholu, pretože by tak mohlo dôjsť k vyzradeniu záležitostí mesta nepovolaným osobám.[277]

Práve zmienky o prísahách sú pre našu ďalšiu analýzu, obzvlášť v neskoršom období, dôležité. Z textu je zjavné, že v druhej polovici 15. storočia boli chápané ešte ako konštitutívny prvok spoločenstva, základ stredovekej meštianskej komunity ako korporatívnej jednotky.[278] Napriek tomu, že žiadne prísažné texty z daného obdobia sa v Bardejove nezachovali, ak vôbec možno predpokladať, že mali nejakú ustálenú (spísomnenú) podobu, je zjavné, že vo vedomí dobových politických aktérov mesta hrali dôležitú úlohu. Mesto ako korporácia sa malo – aj v duchu kresťanského ideálu o podobe spoločenstva – zjednotiť a nedávať vonkajším činiteľom žiadne príležitosti na narúšanie svojho postavenia. V ešte väčšej miere to platilo o členoch mestskej rady, ktorí mali byť nielen jednotní, ale zároveň udržiavať mlčanlivosť a nič, čo sa prerokúvalo v užšom kruhu mestských vodcov a nebolo určené pre širšie publikum, nevyzradiť ďalej.[279] Tento dôraz na mlčanlivosť a zachovávanie tajomstva je v prípade volených mestských predstaviteľov druhým, pomerne častým ideálom.

---

275 *Ibidem*: „Der XXXII Artickel. Item. keyn Richter noch Rotman wen her gesant wirt von eynes gemeynen nütz wegen, her sol dy selbe zeyt seyne besundern nütz nicht suchen. (…) wer das thut derthut wyder got den herrn und wyder seyne gewissn, Und wer sach das es geschech mit wissen ader vorhenckniss der andern, Si teten als ubel ader mer wer der der das gethon hette."

276 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1: „Der XVIII Artickel. Item weder Richter Rotman noch burger sol nicht hemlich lossen verkofen noch vorsetzen keynerley erb wis sy geuant mügn sein keynem fremling auswendig der Stat (…) Wen es brecht grossen schaden eyner gantzen gemeyn."

277 *Ibidem*: „Der XXXVII Artickel. Item. Ein ytzlicher vorweser ader vormünder von ander lewt, Es sey Burregrmester ader Richter, der sol eyn Ordenung an Im haben das her nicht in der unbescheydenheit ubrigen trank zu Im nem wen ubriger tranck vortreybt dy vornunft und tembt das gedächtnis also das ofte hemlichkeyt geöffent wirt das do sunst blib vorswigen. Solche person (…) von den sol men sich ab zyen dasmen von yn nicgt gros hemlichkeyt handel, wen men ist unsicher von yn."

278 Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, s. 168 – 171.

279 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1: „Der VII Artickel. (…) Dy hemlichkeit des rotes zuvorsweygen uf leyb und uf zele Insolcheley weyss die hemlichkeit des rotes nymermer ebichlichen auswendig den roth ol offenbaren."; „Der XXIX Artickel. Item dy Rotherrn sollten nicht zugemen sein mit den lewten auswendig des rotes, und nicht bösse beysachen geben den lewtn uf das das nicht entstee eyn nyderung der ere des ambts als men macht vorsmenis der er."

Dôležitosť latinčiny pre vedenie písomnej komunikácie

Zaujímavé pre analýzu jazykovej situácie v mestskej komunite sú nariadenia z 39. článku dokumentu, ktoré sú zároveň jednou z prvých formulácií určitých profesionálnych požiadaviek na mestského zamestnanca. Tam sa uvádza, že pokiaľ niekto nebol obdarený schopnosťou rozumieť latinským písmenám (v prenesenom význame jazyku), má sa úloha otvárania listov prenechať mestskému notárovi, ktorý následne pretlmočí ich obsah do všeobecne zrozumiteľného jazyka.[280] V tomto prípade (v origináli v Košiciach, pri odpise napokon aj v Bardejove) šlo o nemčinu, obzvlášť vzhľadom na skutočnosť, že práve nemčina plnila úlohu jazyka politických elít a oficiálna mestská korešpondencia bola v kompetenciách mestskej rady a nie mesta ako takého. V mierne odlišnom duchu sa potom nesie zmienka, že v prípade nedostatočnej vzdelanosti mestských politických predstaviteľov sa má otváranie listov prenechať notárovi. Diať sa tak ale má vždy v prítomnosti niekoho z vedenia mesta, ktorému má byť obsah prečítaný a pretlmočený. Má sa prísne dbať na to, aby nedošlo k prehliadnutiu alebo zanedbaniu nejakých informácií na škodu mesta.[281]

Erb a pečať mali nezanedbateľnú úlohu pri formovaní identity a reprezentácii ideálu mestskej komunity. Dôležitosť týchto symbolov napokon tiež nachádza svoj výraz v texte štatútu. Nejde tam síce priamo o rozpravu o pečati mesta, ale o pečatiach iných dobových inštancií. Možno však predpokladať, že podobný význam reprezentanta moci pripisovali mešťania aj svojej vlastnej pečati. V 40. článku sa hovorí o pečati na korešpondencii od pápeža a spôsobe jej otvárania. Prítomní majú vstať zo svojich miest a následne pokľaknúť. S úctou sa má zaobchádzať aj s pečaťami patriarchov, kardinálov, arcibiskupov a biskupov.[282] V prípade svetských pánov majú pri

---

280 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1: „Der XXXVI Artickel. (…) Als eyn Burgermeister ader Richter des Rotes und dem von got enzogen ist, das her selbest nicht die lateinischen buchstaben awflegen, yn der selben gemeynen sproch des getzünges, das do selbst ist: Der soll nicht brif öffnen noch lossen lesen nymant es sey den des selben Rotes ader der den dorzu gesworen ist als ein Statschreiber."

281 *Ibidem*: „Der XXXVIII Artickel. (…) und wen eyn Statschreiber nur alleyn gelert ist, und dy andern des Rotes nicht aus dem Rot sol eyner dobey seyn do der brif gelesen wirt (…) das sich dorynne nicht vorgee eyn vorsawmnis ader vorkurzung der sachn."

282 *Ibidem*: „Der XXXIX Artickel. (…) wen brif kommen von gestlicher ader wertlicher herrschaft Als von unserem heyligen vater dem Bobist. Dy Ere und wirdykeit derzegen kegn der person dy dy brif antwort. So sol men uf steen und die knye negen und den büss derpitten dem Sigel. In der ere got und seynem vicario." Podobne aj „Patriarchen, Cardinalen, Erzbischofen, Bischoffen sol men ire Sigel wirdichlichen uf nemen." Zaujímavosťou je, že táto pasáž bola v 17. storočí preškrtnutá a na jej okraj bola doplnená nasledovná poznámka: „Ad hos articulos non summus allegati. imo et alie legati saeculo Papicolae."

otváraní zapečatených listov prítomní na znak úcty voči pozemskej i Božskej autorite povstať a skloniť hlavy.[283]

Na požiadavkách štatútu vidno viaceré opakujúce sa motívy. Okrem už spomínanej potreby svornosti v komunite, zachovávania vzájomnej úcty a poriadku hrali nemalú úlohu – prinajmenšom v politickej imaginácii doby, ak už nie vždy aj v praxi – ideály poriadku a rešpektu voči autoritám. Teraz je však na mieste bližšie sa pozrieť na aktérov, ktorým boli zmienené napomenutia určené, ich partnerov i súperov a jazyky ich vzájomnej komunikácie.

3.4 Bardejovskí mešťania a ich jazyk

Demografický a spoločenský vývoj v 15. storočí

Demografický a spoločenský obraz mesta v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia bol na základe dôkladne analyzovaného zachovaného pramenného materiálu vypracovaný Alžbetou Gácsovou, ktorá výsledky svojich výskumov spracovala v podobe už spomínanej monografie.[284] Ako hlavné východisko jej poslúžili daňové súpisy, pričom však vzhľadom na ich značné množstvo použila z každého desaťročia iba jeden, čím sa ich počet zúžil na 14. Napriek takémuto zjednodušeniu práce však naďalej mohla sledovať trendy vo vývoji množstva domov a s tým súvisiaceho počtu obyvateľov. Jeho určenie však zvyčajne nie je jednoduchou záležitosťou, keďže informácie o platcoch dane ani zďaleka nezohľadňujú všetkých ľudí v priestore mesta. Brať do úvahy je teda potrebné aj ďalšie okolnosti, v prvom rade, kto bol v meste povinný odvádzať dane. V prípade slobodných kráľovských miest to okrem majiteľov nehnuteľností boli aj ich nájomníci a v podstate väčšina zárobkovo činných osôb, a to aj vtedy, ak žili v tej istej domácnosti. Špecifický prípad predstavujú napríklad žobráci, ktorí sa v bardejovských daňových súpisoch objavujú tiež.[285] Naďalej však veľká časť obyvateľov

[283] *Ibidem*: „Der XXXXII Artickel. Item dy wertlichen Erbherrn dy gesalbten fürsten als künig etc. Ire brif und Sigel (…) Burgermester Richter Rotherrn dy sollen solche wirdikeyt erbiten: kegenwertig vor dem der dy brif gebracht hat. Sy sulln uf steen und ihr hopt negen, Und das Sigel drucken an Ire gestyrn. In signum dilectionis et obedientiae. Als sy dem selben yren herrn wolden an derbitten yn seyner kegenwertikeyt der person etc."

[284] Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra Bardejova*, tu predovšetkým s. 10 – 54. Na tejto práci je z veľkej miery založený nasledovný výklad hospodárskych východísk pre poznanie situácie v meste.

[285] A. Gácsová upozorňuje napríklad na príklad z roku 1516: ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 4633 (daňový súpis z roku 1516, záznamy sa týkajú nájomníčok na Kláštornej ulici): „Sophia Jung Janoschin mendica. Katherina mendica."

mesta, napríklad ženy a deti, prípadne služobníctvo v domácnostiach často ostávalo mimo záberu daňových zoznamov. Avšak pri výskumoch takéhoto typu je dôležité pamätať i na to, že niektorí z obyvateľov mesta mohli byť trvale (napríklad šľachtici a duchovní, prípadne okrem krízových situácií aj richtár a členovia mestskej rady) alebo dočasne oslobodení (v bardejovskom prípade sa napríklad niekoľkomesačné oslobodenie týkalo novomanželov a nových mešťanov) od platenia daní, a teda sa do zápisov tiež nemuseli dostať. Ako prostriedok na vyrovnanie sa s týmito problémami pri neskorostredovekom demografickom výskume boli predovšetkým v nemeckej historiografii vypracované koeficienty predpokladajúce istý priemerný počet členov domácnosti v meste. Týmto prístupom sa vo svojich výskumoch riadila aj A. Gácsová a pomocou takzvaného Bücherovho koeficientu dospela aspoň k približným počtom obyvateľov Bardejova v pozorovanom období.

Z jej výskumov tak vyplýva, že v priebehu 15. storočia mal počet domov aj ich obyvateľov mierne stúpavú tendenciu. Je však možné pozorovať rozdiely medzi vývojom vo vnútornom meste a na predmestiach. Počet domov vo vnútornom meste sa na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 15. storočia ustálil na hodnote okolo 200 a ďalej sa už zásadne nemenil. Všetok prírastok v nasledujúcom období sa tak týkal predmestí, kde bolo v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch o polovicu viac domov než vo vnútri hradieb. Zásadný zlom priniesli už spomínané poľské vojenské akcie po roku 1490, ktoré na čas zásadným spôsobom zdecimovali predmestia. Od začiatku 16. storočia je však pozorovateľný opätovný nárast. Počet obyvateľov sa od približne 2 300 obyvateľov v prvom desaťročí 15. storočia postupne vyšplhal na približne 3 200 v predvečer poľského útoku v roku 1490. V deväťdesiatych rokoch možno pozorovať výrazný pokles na približne 2 400 obyvateľov, ktorý sa však od začiatku nového storočia začal opäť zvyšovať.[286]

Tento všeobecný prehľad o demografickom vývoji má poslúžiť ako východisko pre bližší pohľad na bardejovských mešťanov a ich jazykovú situáciu v danom období. Najjednoduchšie ju možno na začiatok zhrnúť ako dominantne latinskú a nemeckú, predovšetkým v domácej mestskej písomnej produkcii. Napríklad daňové a účtovné záznamy, zachované od roku 1413, sa síce viedli spočiatku najmä v latinčine, ale čoraz viac do nich prenikali aj nemecké jazykové vplyvy až sa napokon úzus ustálil na zmesi nemčiny a latinčiny.[287] K ďalším typom písomných prameňov a ich in-

[286] Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra Bardejova*, predovšetkým tabuľky na s. 32 – 33.

[287] Spočiatku ide iba o striedanie latinských a nemeckých názvov ulíc, napríklad László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 171 (rok 1418): *„Plathea nova der Rewffer gasse."* Neskôr sa početnosť nemeckých prvkov zvyšuje.

terpretačnej hodnote pre zhodnotenie rol jednotlivých jazykov v mestskej komunite sa dostaneme nižšie, na tomto mieste je potrebné venovať ešte pozornosť ďalším fenoménom, ktoré mali vplyv na populačný vývoj mesta, a teda aj na jeho jazykovú situáciu.

Migrácia zo Sliezska a okolitého vidieka

Najmä na základe jazykovedných výskumov sa za východisko nemeckých hostí, ktorí prišli do Bardejova začiatkom 14. storočia, považuje Sliezsko. Druhú významnú skupinu bardejovského obyvateľstva tvorilo slovenské osídlenie v priestore Slovenskej ulice. Z načrtnutého prehľadu demografického vývoja je zjavné, že mesto zaznamenalo v priebehu 15. storočia pomerne stabilný nárast ľudnatosti. Bolo by však omylom považovať túto zmenu len za výsledok miestnych faktorov a populačného rastu. Pre dejiny miest v stredovýchodnej Európe je príznačné, že na jednej strane sa síce zdôrazňovala zomknutosť a jednota komunity, akejsi „uzavretej spoločnosti", no na druhej strane bola zásadným faktorom v ich vývoji imigrácia.[288] V prípade Bardejova na tento element napokon upozorňuje aj listina Žigmunda Luxemburského, ktorou 20. apríla 1406 vyhovel žiadosti richtára a prísažných mesta a umožnil slobodné sťahovanie nových obyvateľov do mesta, čím sa reagovalo na jeho spustnutie, pravdepodobne počas predošlých vojenských akcií rodu Balických.[289] Ani v nasledujúcom období sa predstavitelia mesta nebránili imigrácii, skôr naopak, aktívne ju podporovali, kvôli čomu sa dostávali do sporov s okolitými šľachtickými rodinami o právo ich poddaných. Svedčia o tom viaceré kráľovské listiny, napríklad z rokov 1427 alebo ešte aj 1499.[290] Pre hospodársky rast mesta bol prílev nových obyvateľov z okolitého vidieckeho zázemia vítaným faktorom, obzvlášť ak sa ním v zásadnej miere neohrozovali dovtedajšie pozície mestských elít. Situácia sa v tomto smere zmenila až v prvej tretine 16. storočia.

Registre prijatí do meštianskeho stavu

Okrem daňových súpisov sa z 15. storočia zachovali aj dva zoznamy o prijatiach do meštianskeho stavu, ktoré boli publikované S. A. Srokom.[291] V tomto prípade už ide o ľudí, ktorí nadobudnutím nových práv vstupovali do mestskej komunity v užšom zmysle slova. Ani tu však nebadať žiadne zásadné obmedzenia. Jediné explicitne sformulované podmienky, ktoré sa v zápisoch sporadicky objavujú, sú povinnosť zakúpiť v meste

288 Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, s. 72 – 75.
289 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 56 (listina z 20. apríla 1406).
290 *Ibidem*, sign. 171 (listina z 8. marca 1427), sign. 3447 (listina z 24. júla 1499).
291 Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 349 – 381. Starší zo zoznamov, zachytávajúci roky 1432 – 1450, sa nachádza v Széchényiho knižnici v Budapešti. Druhý, týkajúci sa rokov 1462 – 1488, je súčasťou mestskej knihy so sign. 305.

nehnuteľnosť a usadiť sa v ňom do istého termínu od nadobudnutia práv.[292] Tieto zoznamy sú ale zaujímavé i z toho hľadiska, že sa pri nezanedbateľnej časti nových mešťanov uvádza miesto ich pôvodu. Domáci uchádzači o meštianske práva nijako explicitne vymedzovaní nie sú, napriek tomu však možno predpokladať, že väčšina z jednotlivcov bez udania miesta pôvodu boli miestni rodáci.[293]

V prípade prvého zoznamu prijatí meštianskych práv z rokov 1432 – 1450 máme k dispozícii 165 zápisov o jednotlivcoch, z toho pri 60 sa spomína miesto ich pôvodu, čo tvorí o málo viac než tretinu (36 %). V tejto podskupine tvoria najväčšiu časť vidiecke lokality z regiónu severovýchodného Slovenska (13 nových mešťanov, 21,6 %), Sliezska (12 nových mešťanov, 20 %) a malopoľských miest (9 nových mešťanov, 15 %). Významnú skupinu tvoria ešte menšie uhorské lokality (7 nových mešťanov, 11,7 %) a iné uhorské kráľovské mestá (5 nových mešťanov, 8,3%). Pozoruhodne nízke zastúpenie mali ľudia, ktorí sa prisťahovali z neďalekého Spiša (3 osoby, 5%). Pri siedmich (11,6 %) zápisoch sa nepodarilo spojiť ich názvy s dnešnými lokalitami.[294] Aj napriek svojmu miestami chaotickému usporiadaniu a možnej neúplnosti však tento starší súpis prináša aspoň približný obraz o trendoch v migrácii.[295]

Pri porovnaní údajov sa teda ukazuje zaujímavá skutočnosť, a to naďalej živé kontakty so Sliezskom. Ako možno vidieť, veľkú časť nových mešťanov v rokoch 1432 – 1450 totiž tvoria prišelci z tamojších miest.[296] Intenzívne kontakty so sliezskym prostredím potvrdzuje aj proces, ktorý prebiehal v opačnom smere. Tento fenomén bude potrebné v budúcnosti ešte bližšie preskúmať výskumom v jednotlivých mestách regiónu, nateraz

---

[292] Toto pravidlo je explicitne spomenuté pri niektorých jednotlivcoch, napríklad Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 360 (rok 1438): „(…) tali condicione quod debet intrare civitatem octo diebus ante Carnisbrivium et ibidem conhabitare anno et die sub pena XXX marcarum argenti"; s. 361: „Feria sexta post Francisci [9. október 1439] Hannos Pauli assumptus est in concivem sub tali condicione, quod ipse infra unum annum debet aut hereditari aut uxorari sub pena XXX marcarum argenti. Fedeiussores Johannes Botner et Johannes Zeypener." Podobne s. 362: „Item in anno Domini milesimo quadragesimo primo assumptus est Pauel Hed in nostrum concivem, ita quod iura civilia complere debeat et infra unum anni spacium debeat hereditari." Pri niektorých prípadoch iba stručná informácia, napríklad s. 362: „Johannes Kale acquisivit ius civile [roku 1442] (…) promittens adimplere, ut moris est etc."

[293] Napríklad podľa údajov naznačujúcich ich bydlisko v meste *ibidem*, s. 364 (rok 1445): „*Peter am Thor*," s. 366 (rok 1464): „*Petrus am Ende*," prípadne ak boli príslušníkmi známych miestnych rodín, napríklad s. 369 (rok 1471): „*Stenntzel Konrad*."

[294] Pozri Príloha, Graf 1.2.

[295] V súpise z rokov 1462 – 1488 je pôvod označovaný ešte nepravidelnejšie, takže je výpovedná hodnota v tomto smere obmedzená. Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, tu s. 365 – 381.

[296] Medzi lokalitami sú zastúpené napríklad Vroclav (*Wratislauia*), Żagań (*Sagan*), Dzierżoniów (*Reichenbach*), Wschowa (*Frawnstad*), Ludwikowice Kłodzkie (*Ludwigsdorf*).

však možno uviesť aspoň príznačný príklad bardejovského mešťana Antona Schwarcza Reicha, na ktorý upozornil A. S. Sroka vo svojej štúdii o bardejovských študentoch na Krakovskej univerzite. Anton Schwarcz patril do radov mestskej elity, v roku 1465 zastával post richtára. O tri roky nato však štyri jeho deti zomreli na následky nákazy, zachránil sa iba syn Ján, v tom čase študujúci v Krakove. Po tragických udalostiach sa Anton Schwarcz rozhodol opustiť Bardejov a presťahoval sa do sliezskeho mesta Sicina (Seitsch), kde sa stal šoltýsom. Jeho syn po krakovských štúdiách skončil v neďalekom cistercitskom kláštore v Lubuši (nem. Leubus, poľ. Lubiąż).[297]

Zo záznamov o prijatí meštianskeho práva zároveň vidno už vyššie naznačenú skutočnosť, a to že ďalšou početnou, konkrétne identifikovateľnou skupinou boli prišelci z regiónu, či už z bezprostredného vidieckeho zázemia mesta alebo aj zo zemepanských mestečiek zo širšieho okolia.[298] Príznačná je situácia zo sedemdesiatych rokov, keď vo väčšej miere ide o ľudí zo Stropkova. To možno vnímať v súvislosti s vtedajším napadnutím mestečka poľskými vojskami.[299] Na druhej strane je pozoruhodný pomerne nízky počet nových mešťanov zo Spiša, obzvlášť vzhľadom na geografickú blízkosť regiónu aj jeho rozsiahlejšie nemecké osídlenie.

O pôvode mešťanov môžeme ale získať niektoré informácie aj priamo z daňových súpisov. Nezriedka je tam totiž pri jednotlivcoch uvedený prívlastok, ktorý pravdepodobne naráža na ich predošlé bydlisko. Aj v týchto súvislostiach predstavujú nezanedbateľnú skupinu prišelci zo sliezskych miest a z okolitých dedín. Pravidelne sa napríklad objavujú označenia „*von Scharpotok*“ (z Mokroluhu), „*de Kunstil*“ (teda zo Zlatého), „*de Lawka*“ (z Lukavice), „*ex Curima*“ (z Kurimy) a iných dedín.[300]

---

297 Stanisław Andrzej Sroka: *Bardejov v XV. storočí*, s. 117 – 118. Schwarczov syn Ján bol vlastníkom rukopisného zväzku *Liber fratris Johannis Hungari de Bartpha*, ktorý sa dodnes zachoval v Univerzitnej knižnici vo Vroclavi. Pre tento výskum je zaujímavá informácia zo štúdie S. A. Sroka, že na základe jedného z kolofónov v rukopise možno vyvodzovať Jánovu znalosť maďarčiny. Predmetné dielo sa však nepodarilo začleniť do tohto výskumu. Niektoré časti (avšak bez spomínanej informácie) boli publikované v Wilhelm Wattenbach (ed.): *Monumenta Lubensia*. Breslau : Josef Max & Komp., 1865, s. 20 – 34.

298 Napríklad v registri prijatí mešťanov z rokov 1462 – 1488 sú z celkového počtu 246 zápisov dvaja noví mešťania z Vranova, traja z Hanušoviec a 14 zo Stropkova. Stanisław Andrzej Sroka: Rgistre prijatí, tu s. 365 – 381.

299 *Ibidem*, s. 350.

300 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 164 (rok 1418) : „*Georgius de Kunstil;*“ s. 165 (rok 1418): „*Paul de Kunstil,*“ s. 166 (rok 1418): „*Lorencz von Kunstil,*“ s. 266 (rok 1428): „*Cloz de Kunstil,*“ s. 167 (rok 1418) : „*Cloz de Lawka, Hannus de Lawka, Peter de Lawka,*“ s. 168 (rok 1418): „*Thomas ex Curima,*“ s. 431 (rok 1435) „*Wyndisch Paul zeu Scharpotok,*“ s. 442 (rok 1436) „*Vrban von Scharpotok*.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1598 (daňový súpis z roku 1465) „*Judex de Herknecht*“ (Hertník); Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 367: „*Jorg Caspar vom Gabbolt*“ (Gaboltov) roku 1467.

Nemecký jazyk ako jayzk elít

Z predložených informácií možno načrtnúť obraz o podobe mestskej komunity po etnickej a napokon aj jazykovej stránke. Nemecký kultúrny ráz bol po populačnej stránke posilňovaný naďalej udržiavanými intenzívnymi kontaktmi s mestami v Sliezsku, prípadne s poľským Krakovom. Vidiecke okolie mesta zase zabezpečovalo do Bardejova prílev miestneho, väčšinovo slovenského obyvateľstva. Bardejov sa aj vzhľadom na absenciu súvislejšieho nemeckého osídlenia vo svojom bezprostrednom okolí stával nemeckým jazykovým ostrovom. Jeho kultúrny charakter bolo možné dlhodobo uchovať najmä posilňovaním sociálnej úlohy nemeckého jazyka ako jazyka politických a hospodárskych elít, a tak zvyšovaním jeho prestíže a príťažlivosti aj pre obyvateľov, pre ktorých nemusel byť materinským. Vo verejnej sfére sa nemecký jazyk pomaly stával symbolom príslušnosti k mestskej komunite a v určitom zmysle symbolizoval vymedzenie sa voči okoliu. V tomto období ale nie sú – azda až na jednu výnimku spomínanú nižšie – známe pokusy o politickú inštrumentalizáciu jazyka v niečí (ne) prospech. Používanie jazyka (aktívne i pasívne) ako identifikačného znaku spoločenstva bola jeho prirodzeným atribútom. Možno preto skôr predpokladať prirodzený vývoj pôsobením sociálnych tlakov.

Interpretácia „priezvisk"

Často tematizovanou otázkou pri rozbore demografických pomerov stredovekých a ranonovovekých miest je interpretačná hodnota podoby mien a „priezvisk" jednotlivcov pre určovanie etnicity ich nositeľov. V princípe by prístup bolo možné zhrnúť tým, že slovensky znejúce mená zvyknú byť stotožňované so slovenskou identitou, nemecky znejúce s nemeckou. Tento spôsob výkladu však so sebou nesie viaceré problematické elementy, na ktoré v slovenskej historiografii naposledy upozornil J. Šedivý.[301] Vo svojom texte o neskorosterdovekej Bratislave upozorňuje na tri zvyčajné prístupy k výskumu etnicity jednotlivcov z minulosti. Prvým z nich je analýza materiálnej kultúry, využívaná skôr pre raný stredovek a staršie obdobia, ktorej výpovedná hodnota je v súčasnosti už do veľkej miery spochybnená. Pre neskorý stredovek a raný novovek je tento prístup sotva použiteľný. Druhým je už naznačené zvýšené venovanie pozornosti menám jednotlivcov v prameňoch. Tvar mena však nemusí nevyhnutne vypovedať o etnickej či kultúrnej identite jeho nositeľa. Tretí prístup sa obmedzuje na explicitné dobové vyjadrenia, ako sa človek sám identifikuje alebo ako ho vidia ostatní. Tento je však najzriedkavejší.

[301] Juraj Šedivý: Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekároch. In: *Forum Historiae*, r. 1, 2007 [online]. Dostupné na internete: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Sedivy.pdf (prístup 28. marca 2018).

Druhý prístup sa práve pri analýzach mestského prostredia tešil nemalej obľube, aj keď si viacerí autori uvedomovali jeho limity. V prvom rade nie je totiž tvar mena nevyhnutne svedectvom o jazyku jeho nositeľa, ale skôr o kultúrnom nastavení zapisovateľa dokumentu. V druhom rade je svedectvom o jazyku, ktorý bol v danej lokalite na základe zvykového práva používaným nástrojom komunikácie medzi ľuďmi istého spoločenského statusu.

Práve v tomto svetle sa javí situácia v Bardejove v 15. storočí (a napokon aj v storočiach nasledujúcich). Zreteľne to možno vidieť najmä v tomto skoršom období, keď ešte nemožno predpokladať ustálenosť priezvisk, takže tie, ktoré boli odvodené od povolaní s veľkou pravdepodobnosťou ešte reflektovali skutočné zamestnanie svojho nositeľa. Väčšina takýchto mien je v Bardejove v 15. storočí zapísaná v nemčine, v menšej miere v latinčine. V duchu vyššie spomínaného to však svedčí väčšmi o tom, že nemčina plnila úlohu jazyka meštianskej komunity, a to aj pre jej príslušníkov, ktorí prichádzali z vidieckeho zázemia mesta a nepatrili pôvodne k nemecky hovoriacim ľuďom. V daňových záznamoch z 15. storočia možno objaviť nielen reflexiu geografického, ale aj etnického pôvodu mešťanov. Niektorí z nich sú totiž označovaní prívlastkami ako *„Slavus"*,[302] *„Windisch"*,[303] *„Walach"*,[304] *„Polonus"*,[305] *„Unger"*[306] a podobne. Z týchto označení sa javí prítomnosť vedomia o kultúrnej či etnickej odlišnosti a schopnosť nejakým spôsobom ju reflektovať. S týmto trendom a jeho ešte dôraznejšími formuláciami sa stretneme aj v neskorších obdobiach, zvyčajne pri vytváraní protikladu medzi nemeckým prostredím na jednej strane a slovenským a poľským na druhej. Pre príslušnosť ku komunite mešťanov bola, podobne ako v iných mestách (napríklad v Spišskej Sobote), vyžadovaná znalosť nemčiny.[307] Jej ovládanie bolo teda aj v Bardejove hlavnou, v istom zmysle status určujúcou podmienkou.

---

302 László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 186 (rok 1420): *„Marczin Slavus."*

303 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. D 12 13 (daňový súpis z roku 1460): *„Wyndesch Hannes fl. 1"* (na Obručníckej ulici), László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 428 (rok 1432): *„Windisch Michel,"* s. 414 (rok 1435): *„Windisch Jorge."*

304 Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 360 (rok 1439): *„Johannes Walach."* ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1598 (daňový súpis z roku 1465) *„Niclas walach"* na *„Klostergasse."*

305 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1598 (daňový súpis z roku 1465) *„Jacob Polagk"* na *„Kurzen Zeyle;"* sign. 2441 29 (daňový súpis z roku 1485): *„Jörg polak."* Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 376 (rok 1481) *„Stanislaus Polonus."*

306 Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 372 (rok 1474): *„Andreas Hu(e)nger,"* s. 376 (rok 1481): *„Thomas Kvs Hungarus."*

307 ŠA PO – pracovisko Poprad, f. Magistrát mesta Spišská Sobota, Markbuch oder primär Register 1579 – 1930, šk. 1, fol. 225: „Anno 1520 ist beschlossen worden keinen wündischen in diese gemeine vor einen Bürger auff, und anzunehmen, der sich vor gericht nicht selbsten vereden kann." Pozri: Božena Malovcová: Vznik a charakter najstaršej zachovanej spišskosobotskej mestskej knihy z rokov 1579 – 1930. In: František Žifčák (ed.): *Z minulosti Spiša : Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*. Levoča : Spišský dejepisný spolok, roč. 9 – 10, 2001/2002, s. 119 – 129.

Jazyk mestskej písomnej produkcie

Názvy mestských štvrtí, povolaní či iných miestnych reálií sú zachované predovšetkým v nemeckej podobe. Mestská písomná produkcia „pre vlastné potreby" bola tiež vedená v tomto jazyku. Za prvé výlučné použitie nemčiny mestskou kanceláriou sa v Bardejove považuje listina z roku 1449.[308] V druhej polovici storočia sa už nemčina používa bežne popri latinčine, nielen v produkcii mestskej kancelárie, ale pri písomných dokumentoch, ktorých autormi boli príslušníci mestských elít. O jej významnom postavení v danom období a o kultúrnej úrovni mesta napokon svedčí aj jediná zachovaná nemecká stredoveká báseň z meštianskeho prostredia stredovekého Uhorska.[309]

Oficiálna písomná kultúra krajiny však ostávala latinská, čo možno pozorovať aj v prípade Bardejova. Z 15. storočia sa v mestskom archíve takmer nenachádzajú dokumenty z kráľovskej kancelárie, produkcie iných svetských alebo cirkevných hodnostárov, alebo z prostredia domácej šľachty, ktoré by sa na mestskú radu obracali v oficiálnych záležitostiach v inom jazyku než v latinčine. Výnimkou je nemecky písaná komunikácia s členmi rodiny Turzovcov, ktorí sa však sami pohybovali v meštianskom prostredí (napríklad list Juraja Turza z roku 1455).[310]

Kontakty s mestami Pentapolitany

V priebehu 15. storočia sa v severovýchodnej časti kráľovstva sformovalo mestské združenie, neskôr známe pod názvom Pentapolitana, ktorého súčasťou bol už od jeho začiatku v druhom desaťročí storočia aj Bardejov. Členmi tohto spoločenstva boli slobodné kráľovské mestá regiónu – Košice, Levoča, Prešov a napokon aj Sabinov. Primárnym cieľom vzniku zväzu bola spolupráca v hospodárskej a politicko-vojenskej rovine, keďže spoločné hájenie svojich záujmov bolo efektívnejšie aj menej náročné. Takáto spolupráca si zároveň vyžadovala intenzívne kontakty, čoho svedectvom je rozsiahla korešpondencia medzi členskými mestami, ktorá sa z 15. – 17. storočia zachovala aj v bardejovskom archíve. Pri jej bližšej analýze sa ukazuje, že tak ako politické a hospodárske elity v Bardejove, aj predstavitelia iných miest sa pridržali nemeckého jazyka ako svojho hlavného komunikačného prostriedku. V podstate od polovice 15. storočia takmer až do praktického zániku

[308] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 545. Ide o list zo 17. júna 1449, ktorý richtár a mestská rada Bardejova adresovali Jánovi Jiskrovi z Brandýsa.

[309] Nachádza sa v účtovnej knihe rokov 1432 – 1438/1439, publikovaná v László Fejérpataky (ed.): *Régi szamadáskönyvei*, s. 301. Maria Tischler a Paul Tischler: Das mittelalterliche deutsche Lied aus Bartfeld und seine Verfasserschaft. In: *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, roč. 119, 1997, č. 3, s. 459 – 462.

[310] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 773 (list z 13. marca 1455).

spoločenstva na prelome 17. a 18. storočia[311] predstavovala nemčina hlavný nástroj vzájomnej komunikácie úradov v jednotlivých mestách. V období reformácie bola táto úloha nemeckého jazyka aj explicitne formulovaná.

Kontakty s Poľskom

V podobnom duchu sa niesla aj väčšina oficiálnej komunikácie medzi mestom Bardejov a jeho obchodnými partnermi na severnej strane karpatského hrebeňa. V tomto prípade je ale pozorovateľný iný zaujímavý fenomén. Keď sa na Bardejov obracali oficiálni predstavitelia poľských miest, medzi ktorými zaujímali významné postavenie kontakty s Krakovom, jazykom ich vzájomnej komunikácie bývala nemčina alebo latinčina. Keď sa však na mesto obracali jednotlivci vo svojich čiastkových záležitostiach, sporadicky siahli aj po poľštine. Takáto situácia sa síce neobjavuje príliš často, a aj to až od prelomu 15. a 16. storočia, napriek tomu je zaujímavým príkladom jazykových vzťahov v regióne. Poľskí obchodníci, ktorí sa dostali do problémov s bardejovskými mešťanmi alebo obyvateľmi poddanských dedín, sa tak v snahe vyriešiť ich obracali na mesto, pričom mu písali v miestnom poľskom nárečí. V týchto prípadoch je neraz zjavné, že pôvodcom listov naliehavo šlo o vybavenie svojej záležitosti. Je preto nepravdepodobné, že by sa pri jej riešení boli uchýlili k jazyku, o ktorom by nepredpokladali, že bude adresátom zrozumiteľný a že s ním budú schopní ďalej pracovať.[312]

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch sa v mestskej kancelárii okrem spomenutých trendov začalo rozvíjať aj používanie slovakizovaného českého jazyka, v tom čase však ešte väčšmi ako praktického nástroja komunikácie (s bratríckymi veliteľmi pôsobiacimi v okolí mesta) než ako posilnenie kultúrneho postavenia slovenského jazyka v meštianskom prostredí.

---

311 Mária Fedorčáková: Komunikácia miest v 15. storočí na príklade korešpondencie Košíc, Levoče, Bardejova a Prešova. In: Miloslava Bodnárová (ed.): *Príspevky k starším dejinám slovenských miest a mestečiek*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2013, s. 54 – 59.

312 Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 203, s. 168 – 169 (odosielateľ „*Rajce Rymanowcy*."); č. 204, s. 169 (odosielateľ„*Jan Vyelepolsky*"); č. 205, s. 170 (odosielateľ„*Martin Vysziga*").

3.5 *Slovanské*[313] *listy z Bardejova z 15. storočia*

„Vy zly a niespravedlivii ludie bardioucii.“[314] Týmito slovami sa začína notoricky známy list z roku 1494, ktorý zbojníci, nespokojní výkonom spravodlivosti mešťanmi, adresovali do Bardejova. V slovenskom prostredí obzvlášť vzbudzuje pozornosť jeho jazyková podoba, ktorá je zmesou rôznych nárečových vplyvov z uhorsko-poľského pohraničia. Menej známou skutočnosťou ale je, že už v polovici 15. storočia boli bardejovskí mešťania, respektíve ich politickí reprezentanti zapojení do komunikácie v podobnom jazyku, vykazujúcom znaky kultúrnej normy sformovanej v českom intelektuálnom prostredí, ktorá bola v regióne následne obohatená o miestne vplyvy. Súbor listov zachovaných v bardejovskom archíve už viac než pred polstoročím edične spracoval a spolu s ďalšími dokumentmi z územia dnešného Slovenska publikoval spomínaný Václav Chaloupecký.[315] Dohromady obsahuje dielo 63 listov z Bardejova z celého 15. storočia. S bardejovskými reáliami súvisí ešte jeden list vo fondoch Krajinského archívu v Budapešti, ktorý sa vzhľadom na svoje uloženie nedostal do Chaloupeckého edície, bol však publikovaný v práci podobného zamerania Štefanom Kniezsom.[316]

Súbor slovansky písaných listov z 15. storočia

Súbor z bardejovského archívu tvorí teda 63 listov, ktoré však z chronologickej stránky zďaleka nepokrývajú rovnomerne celé storočie. Najväčšiu skupinu tvoria dokumenty z polovice storočia. Zo štyridsiatych rokov pochádzajú tri (4,8 %), z päťdesiatych rokov potom až 35 listov (55,5 %). Pri ďalších 12 (19 %) nie je možné určiť presný dátum vzniku, ale predpokladá sa, že šlo tiež o obdobie okolo polovice 15. storočia. Následne sa zo sedemdesiatych rokov zachoval iba jeden list (1,5 %). Z deväťdesiatych rokov je to už deväť listov (14, 2 %). Tri listy z prelomu 15. a 16. storočia navyše nie je možné presne datovať (4,8 %). Z tohto prehľadu je teda vidieť, že v polovici 15. storočia bola komunikácia v českom jazyku najintenzívnejšia. Len zo samotného roku 1455, ktorý je na takéto dokumenty najbohatší, sa zachovalo 23 listov.[317]

---

313 Termín „slovanské“ v názve podkapitoly slúži skôr ako široké a zastrešujúce označenie pre dokumenty v slovakizovanom českom i pohraničnom poľsko-slovenskom/slovensko-poľskom kultúrnom jazyku, ktoré pochádzajú z rôznych desaťročí 15. storočia, od rôznych pisateľov, čo je bližšie analyzované vo vlastnom texte. Azda jediným spoločným menovateľom pre všetky tieto dokumenty (a dôvodom, že si vyslúžili špeciálnu podkapitolu) je, že sa vymykajú dobovej latinskej a nemeckej norme.

314 Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 206, s. 170 – 171. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3110/a.

315 Pri uvádzaní citácií z jednotlivých listov sme vychádzali z ich originálnej podoby, nie z podoby v Chaloupeckého práci, keďže pri prepise sa riadil (ním predpokladanou) fonetickou podobou slov a texty teda už istým spôsobom interpretoval.

316 Štefan Kniezsa (ed.): *Stredoveké české listiny*, č. 3, s. 12 – 13. MNL OL, DL 44660.

317 Pozri Graf 2.1 v Prílohe.

Ak by sme súbor dokumentov rozložili ešte podľa ich pisateľov a adresátov, výsledky by boli nasledovné. Iba jeden z listov zachovaných v Bardejove je produktom domácej mestskej kancelárie, všetky ostatné majú iných pisateľov. Takýto stav je ale pochopiteľný, keďže v korešpondencii zachovanej v mestskom archíve prirodzene prevládajú listy doručené mestu. Pre prípadné bardejovské listy by bolo potrebné zamerať sa na archívy ich príjemcov, čo však práve v aktuálne rozoberanom prípade nie je vôbec jednoduché. Ani z hľadiska adresátov situácia nie je úplne jednoznačná. Mestu Bardejov ako komunite je adresovaných 35 listov, osobe mestského richtára sú určené dva listy. Leonard z Uničova, mestský pisár z polovice 15. storočia, prípadne jeho manželka sú príjemcami troch listov. Zvyšných 23 dokumentov má odlišných adresátov. Z nich je napríklad osem listov z deväťdesiatych rokov 15. storočia určených pre uhorského kráľa Vladislava II.[318] V súbore sa okrem toho nachádzajú dokumenty pre Jána Jiskru a viacerých veliteľov hradov na uhorsko-poľskom pohraničí v danom období.

Skutočnosť, že sa do bardejovského archívu dostali aj cudzie listy, nemusí byť napriek možnému prvému dojmu až taká prekvapivá. V niektorých prípadoch môže ísť o príklady vzájomnej komunikácie medzi jednotlivými veliteľmi, ktorí mali Bardejovčanov o dohodnutom následne informovať. Tak sa predmetné listy mohli dostať do mesta, no naspäť k svojim pôvodným adresátom sa už nevrátili.[319] Okrem toho si aj samotní velitelia mohli v meste svoju korešpondenciu z rôznych dôvodov nechať uschovať s prísľubom neskoršieho vyzdvihnutia. Takýto predpoklad umožňuje napríklad situácia bratríckeho veliteľa Jána z Tvorkova, ktorý niekedy na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov (list je bez presnej datácie) napísal bardejovskému richtárovi žiadosť o vydanie odložených listov jeho služobníkovi Jánovi Zahradkovi, ktorého k nemu v tejto záležitosti posiela.[320]

---

318 Pozri Príloha Graf č. 2.2.

319 Tak sa mohla vyvíjať situácia s listom Jána Jiskru Čenkovi z Wolfbergu, veliteľovi Prešova („*Czenkowi z Wolfberga haitmanu na Epp*[er]*iassi*“) z 22. júna 1455. Informuje ho v ňom o tom: „zet sem se z miesti z mluwil iakozto s Cossiczi, s lewoczem ys Bardieowani (…) A ze su mie prziyali zase zahaitmana y duchadauw wssichni magi mi przed se giti y radni a pomoczni biti aczbi mie tisknuti chtieli zurzaduow pana meho.“ Čenka teda napomína, „abi gim na nyczem neprzekazel any dopussczel aczbi kto chtiel (…) Ale ge radiegi fedrowal aczbi tebe wczem potrzebowali“. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 677. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 62, s. 59 – 60.

320 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 623 (list „*datum in kygiow*“ v nedeľu po sviatku 11 tisíc panien, bez uvedenia roku): „Atak jakozt sem listuow swych vtebe nechal y take potom sluzebnik muoy Jan Zahradka ge zuostawil protz tedt gey posyelam ktobie werzimt yako przie[te]li ze ty listy gemu wydass a yat tobie slibugi ze nemass wiecze odemne ani odzadneho oto napominan byti.“ Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 96, s. 84.

Situácia v kráľovstve po smrti Albrechta Habsburského

Výskyt týchto listov súvisí s vývojom v kráľovstve po smrti Albrechta Habsburského v roku 1439 a následnom rozdelení aktérov na politickej scéne do dvoch táborov. Ochrancom nárokov malého Ladislava Pohrobka, Albrechtovho dediča, sa z iniciatívy kráľovnej vdovy Alžbety stal český vojenský veliteľ Ján Jiskra z Brandýsa. V situácii, keď sa proti predstave detského kráľa postavila väčšina domácej šľachty, sa pred ním otvárala neľahká úloha. Aj vzhľadom na relatívnu dostupnosť vojenských síl v Českom kráľovstve voľných po úpadku husitského hnutia sa ako prirodzený nástroj na aspoň čiastočné dosiahnutie cieľa javilo žoldnierske vojsko. V polovici 15. storočia však ešte neboli dostatočne rozvinuté ani teoretické východiská, ani mocenské a hospodárske mechanizmy, schopné zabezpečiť financovanie rozsiahlejšieho žoldnierskeho vojska nepretržite počas dlhšieho obdobia. To malo za následok, že Ján Jiskra sa pomerne často boril s neschopnosťou vyplácať svojím vojakom žold, pričom cenou za dosiahnutie aspoň čiastočných výsledkov v tomto smere bolo prehlbujúce sa zadlžovanie. Už v prvých rokoch jeho pôsobenia na území takzvaných horných častí krajiny[321] sa ukazovalo, že pred nedostatočne zaplatenými vojakmi sa otvárali aj iné možnosti. V kontexte bardejovských česko-slovensko-poľských listov mala pre dejiny oblasti najväčší dosah dezercia a zabezpečenie obživy „vo vlastnej réžii“, a to násilím v regióne, v ktorom sa jednotky so svojimi veliteľmi práve nachádzali.

Počiatky a rozvoj bratríckeho hnutia

K celkovej nestabilite prispievala aj skutočnosť, že krajina sa svojím spôsobom ocitla vo vnútornom konflikte, kde proti sebe stáli na začiatku štyridsiatych rokov stúpenci dvoch kráľov, Vladislava I. Jagelovského a Ladislava V. Pohrobka. Ich mocenské pozície sa zakonzervovali do tej miery, že konflikty sa neskončili ani po smrti Vladislava pri Varne v roku 1444, ale pretrvávali až do roku 1452, keď sa Ladislav V. ujal vlády a Ján Jiskra bol po prvýkrát odvolaný zo svojich služieb aj z Uhorského kráľovstva. Do tej doby však celková nestabilita vyvolaná súperiacimi frakciami, príslušnosť ku ktorým viacerí šľachtici najmä na dnešnom slovenskom území striedali podľa aktuálnej potreby, prispela na regionálnej úrovni v severnom Uhorsku k vytvoreniu rozsiahleho, decentralizovaného „hnutia“. Jeho príslušníci bývajú v prameňoch označovaní termínmi ako „zbojníci“, „rebeli“ aj

[321] „Horné časti“ (*Partes superiores*) sú chápané – podobne ako neskôr „Horné Uhorsko“ v zmysle, v akom sa pojmy používali v neskorom stredoveku a ranom novoveku, teda ako severovýchod kráľovstva. Pozri Ondrej Richard Halaga: *Košická administratívna oblasť za feudalizmu* [rukopis]. Košice, 1958, 159 s.

„bratríci". Úplné eliminovanie tohto fenoménu si vyžiadalo ešte nasledujúce dve desaťročia.[322]

Bratríci ako výzva pre slobodné kráľovské mestá

Pre slobodné kráľovské mestá na severovýchode, a Bardejov v uhorsko-poľskom pohraničí obzvlášť, to znamenalo, že v tomto mocenskom vákuu museli nájsť spôsoby politického i vojenského manévrovania, ktoré by im v čo najlepšej miere pomohli predísť zbytočným škodám a konfliktom, no na druhej strane zachovať vernosť panovníkovi. Mestá, tak na východe, ako aj banské na dnešnom strednom Slovensku, stáli až na ojedinelé výnimky (ako napríklad Kežmarok) takmer po celé obdobie na strane Jána Jiskru z Brandýsa a prostredníctvom neho teda aj na strane dedičských nárokov Ladislava V. Možno v tom však vidieť aj značný praktický rozmer, keďže sa nachádzali práve v oblasti kontrolovanej Jiskrom. Ten bol navyše väčšou zárukou stability a disponoval rozsiahlejšími vojenskými silami, ktoré mohli byť použité na ochranu záujmov miest. Zároveň však museli nájsť spôsob spolužitia s vojenskými veliteľmi, ktorí po Jiskrových výpravách v Šariši a na Spiši kontrolovali tamojšie hrady. Aspoň spočiatku bola väčšina z nich pod Jiskrovým velením, napríklad Ján Talafúz na hrade v Richnave. Po Jiskrovom odchode z kráľovstva v roku 1453 však viacerí z jeho veliteľov ostali na svojich doterajších pôsobiskách, a to aj keď už pre svoju činnosť nemali žiaden právny základ. Po Jiskrovom návrate o rok neskôr niektorí z nich prijali nadriadenosť svojho predošlého veliteľa, časť si ale už privykla na pomerne nezávislé postavenie, čím vznikla nová kategória mocenských aktérov v oblasti.

Z predošlého obdobia boli na severovýchode krajiny činní tiež domáci i poľskí šľachtici, ktorí v záujme rozšírenia svojej moci a vplyvu menili príslušnosť k súperiacim stranám. V snahe o svoje obohatenie mohli pre kráľovské mestá a ich obchodné aktivity predstavovať nemalú hrozbu. Okrem toho významným činiteľom boli zbehovia z vojenských jednotiek, ku ktorým sa mohli pridávať aj príslušníci miestneho obyvateľstva. Fenomén bol do veľkej miery decentralizovaný, takže v oblasti fungovalo súčasne viacero družín, bežné zbojnícke skupiny ťažiace z nestability nevynímajúc. Hneď na jar roku 1453 sa napríklad viacero takýchto zoskupení so svojimi

[322] Svedectvom o náročnosti tohto procesu, v ktorom sa kráľovská moc usilovala v severných stoliciach Uhorského kráľovstva znovunastoliť poriadok, je aj neskorší list z bardejovského archívu. Ešte 27. augusta 1473 viacerí bratrícki velitelia, medzi nimi: „Gen Zpotoka, Wolsky Petr, Martyn Zlwsyn, Jakub Brana y z gynymi wszemy dobrymy lidmy," sa vyhrážajú „na protiw Naiassnyeysemu knyezati a krali Vherskiemu y proti geho mylosti wssem podanim," že budú: „wedle bratrzy (…) a to tak dlwho dokwds gich slwzba wierna ciem bratrom (…) zkadamy zaplaczenya nyebude." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1945. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 153, s. 125.

veliteľmi dostalo s mestom Bardejov do otvoreného nepriateľstva, o ktorom boli Bardejovčania varovaní listom z 9. februára 1453.[323]

Najznámejším veliteľom bratríckych skupín v regióne bol Peter Axamit, ktorého družina po roku 1455 ovládla napríklad aj hrad Plaveč. Ten mal strategický význam pre bardejovský obchod, pretože jeho nemalá časť sa realizovala práve údolím Popradu smerom k Starému Sączu a Krakovu.[324]

Bardejovský pisár Leonard z Uničova

Nájsť *modus vivendi*, prinajmenšom do času, kým sa v regióne nepodarí nastoliť poriadok, bolo teda pre bardejovských mešťanov veľmi dôležitou úlohou. Aby dokázali s veliteľmi jednotlivých skupín čo najefektívnejšie komunikovať, do mestských služieb povolali človeka toho schopného pokiaľ možno v družinám zrozumiteľnom jazyku. Viacerí z veliteľov družín pochádzali z českých krajín, kde bola v tom čase už pomerne rozšírená písomná komunikácia v českom jazyku. Odtiaľ bol do Bardejova povolaný aj nový mestský notár, Leonard z Uničova. Počiatky jeho pôsobenia v meste sa kladú do roku 1447, keďže predošlý notár Juraj (Georgius) Stock sa spomína naposledy v decembri 1446 a Leonard sa po prvýkrát objavuje v prameňoch pri spisovaní zmluvy mesta s kamenárskym majstrom na Veľkú noc 1448.[325]

Predpokladá sa, že za celým podujatím možno vidieť sprostredkovanie Jána Jiskru z Brandýsa, ktorý ako správca slobodných kráľovských miest mal sám záujem na ich účinnej komunikácii a reakcii v novovzniknutej situácii. Zároveň mal ako človek znalý uhorských aj českých reálií dostatok potrebných kontaktov. Pre takúto sprostredkovateľskú rolu síce nie sú dostupné žiadne priame písomné doklady, skutočnosťou ale je, že Leonardovi sa podarilo pomerne rýchlo dostať do radov mestských elít, za čím niektorí bádatelia videli záštitu vplyvnejšej osoby.[326] Zároveň i neskôr udržiaval Leonard osobné kontakty s Jánom Jiskrom a inými vplyvnými postavami v kráľovstve. Sám Jiskra napríklad žiada v nemecky písanom liste z 25. januára 1455 mestskú radu Bardejova, aby k nemu do Prešova poslala Leonarda osobne, pretože má preňho dôležité informácie, ktoré nemožno zveriť listu.[327] V bardejovskom archíve sa napokon nachádza aj daňový súpis

---

323 „Protyw opatrnym panom miesta Bardieyowa y wssie obczi y wssyem gegich sluzebnikuom poddanym y pzislussiczim tiemto listem wsselikterakim aligegem." Jediný zo skúmaných bratríckych listov, ktorý sa nenachádza v Bardejove, ale v Krajinskom archíve v Budapešti. Nenachádza sa síce v Chaloupeckého edícii, publikoval ho ale Kniezsa. MNL OL, DL 44660. Štefan Kniezsa (ed.): *České listy*, č. 3, s. 12 – 13.

324 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, passim.

325 Mária Petrovičová: Mestskí a verejní notári, s. 291.

326 František Gutek: Leonard z Uničova a Bardejov. In: *Kniha 2002 – 2003*, s. 131.

327 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 768 (list z 25. januára 1455).

z Novohradu, zhotovený Leonardom z Jiskrovho poverenia, v ktorom sa nachádza dnes už pomerne slávne milostné dvojveršie považované za prvý príklad lyriky z mestského prostredia (navyše s erotickým nádychom) v staršej slovenskej literatúre.[328] Kontakty Leonarda na vyšších priečkach dobovej spoločenskej hierarchie možno dedukovať aj z jeho zásluh pri získavaní mestského erbu pre Bardejov v roku 1453.[329] Sám udržiaval kontakty s ďalšími významnými postavami, medzi inými napríklad so Žigmundom Andrlukom, prezývaným Lapka,[330] alebo so zlatníkom Mikulášom z Olomouca.[331] Leonard pôsobil v Bardejove do roku 1458. Neskôr ho možno nájsť ako kňaza na Morave, kde pôsobil až do svojej smrti, pravdepodobne v roku 1466.[332]

Význam takzvaných „českých pisárov"

Mesto Bardejov si však aj po jeho odchode naďalej vydržiavalo ďalšieho českého pisára. Koncom päťdesiatych rokov totiž potreba komunikácie s bratríckymi veliteľmi neustala. V súpisoch mestskej dane tak možno až do roku 1465 pravidelne nájsť zmienku o „českom pisárovi".[333] Z ďalších výskumov dnes vieme, že v danom období bol mestským pisárom bakalár Juraj.[334] Možno ho teda stotožniť s českým pisárom z daňových záznamov, aj keď nemáme k dispozícii žiadne ďalšie informácie o jeho pôvode, vzdelaní alebo ďalšej činnosti.

Najstaršie listy s bratríckymi veliteľmi

Aktérmi tejto korešpondencie na druhej strane boli už spomínaní vojenskí velitelia, či už podliehajúci Jánovi Jiskrovi, príslušníci bratríckeho hnutia alebo jednotlivci operujúci samostatne a meniaci svoju mocenskú „afiliáciu" podľa okolností. Najstaršie listy pochádzajú z polovice štyridsiatych rokov 15. storočia a ide o pomerne praktické záležitosti. Mikuláš Pekura z Mnikova, veliteľ hradu Muszyna, žiada o prepustenie svojich ľudí,

---

328 Ján Mišianik (ed.): *Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava : VEDA, 1964, s. 82, 88. František Gutek: Leonard z Uničova, s. 133. Vendelín Jankovič: Kto je autorom najstaršej slovenskej ľúbostnej piesne z roku 1457 nájdenej v Bardejove? In: *Slovenská literatúra*, roč. 14, 1967, č. 4, s. 428 – 432. Jozef Minárik: *Stredoveká literatúra. Svetová, česká a slovenská.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977, s. 245 – 246.

329 Mária Tischlerová: Mestský richtár, s. 58.

330 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 815 (list 9. septembra 1455): „Item prosim tebe mily przietely vczin tuo promu sluzbu a pros pana Richtarzie oten list." Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 84, s. 74 – 75.

331 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1056 (list z 10. mája 1458).

332 František Gutek: Leonard z Uničova, s. 133 – 134.

333 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1598 (daňový súpis z roku 1465) „*Behmen schreyber*" na „*Platea Lanificum*."

334 Mária Petrovičová: Mestskí a verejní notári, s. 291.

ktorých mešťania neodôvodnene zajali,[335] Pavol Fajnar, v liste datovanom rovnako v Muszyne, žiada Bardejovčanov v podobnom duchu o navrátenie neprávom zadržaných peňazí.[336] Je zaujímavé, že druhý menovaný sa po skončení nepokojného obdobia mohol v meste sám usadiť. Prinajmenšom Chaloupecký vo svojej edícii vidí súvislosť medzi pisateľom listu z roku 1443 a osobou, ktorá sa v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch objavuje v mestských daňových súpisoch ako obyvateľ predmestia.[337] V tomto smere by bol potrebný rozsiahlejší výskum zameraný na osudy bojovníkov, respektíve ich veliteľov po potlačení bratríckeho hnutia a ich potenciálne začlenenie sa napríklad do mestských spoločností na severovýchode krajiny.

Navyše, vzhľadom na obchodné trasy bardejovských obchodníkov nie je prekvapivé, že sa hneď na začiatku objavuje hrad v Muszyne, ani to, že mestská rada si tam platila ozbrojencov vo vlastných službách. Viacerí z bojovníkov sa v snahe nájsť si v zložitých časoch stáleho „zamestnávateľa" sama obracala na bardejovskú mestskú radu a ponúkala jej svoje služby.[338] Okrem toho boli častým predmetom korešpondencie krádeže a vzájomné obviňovanie sa z neprimeraného postupu.

Významnejšími činiteľmi v regióne Spiša a Šariša, ktorých korešpondencia si zaslúži bližšiu pozornosť, boli predovšetkým počas päťdesiatych

---

335 Mikuláš Pekura („*Mikulass Pekora z Minykowa*") bol v tom čase v službách mesta Bardejov, keďže píše: „adywugi sie wassie milosty kterak my tu sluzbu platite czoz wasie milosty sluzime y z Bratrem zie gste my lidy me pogimaly ane wiem procz any zacz". V tom možno vidieť aj potvrdenie vyššej zmienky, že situácia sa často vyvíjala pomerne neprehľadne a mohlo byť ťažké presne identifikovať, kto stojí na čej strane. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1116. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 9, s. 12. List je datovaný „*na Muszyne*", „*wnediely poswate Zophii*", Chaloupecký rok identifikoval ako 1441 (21. máj), pri digitalizácii Maďarským národným archívom bola však ťažšie čitateľná pasáž považovaná za rok 1449 (18. máj). MNL OL, DF 213809.

336 „Psal siem prwe kwasse milosty o penieze ome kterez my wasse milost bez wyny wzala (…) atake wie wasse milost ze zadny czlowiek nedal my winy wniczemz any prawem anyczym nez wasse milost swiewolnye wzala. y protoz raczte my zasie nawratiti." List: „dan namussynie wesstwrtek po swate katerzynye, leta bozieho" – podľa Chaloupeckého roku 1441 (30. novembra), podľa MNL roku 1443 (28. novembra). ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 550. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 11, s. 13 – 14. MNL OL, DF 213230.

337 Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, s. 14, poznámka pod dokumentom č. 11. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. D 12 13 (daňový súpis z roku 1460): „*pawel wainer*" platí 2 florény dane (v tom čase žije na Tkáčskej ulici vo vnútornom meste), spolu uvádzané aj „*blössely Bohemorum*".

338 Napríklad nedatovaný list Lenhartha z Belowicz a Matosa Kabata z Sdemilip: „Pane rchtarzi davam tobye vedeti ze ten Polak Jan tahol prez Naslusow czsechom kerimu ste byli psaligeli. Ale gely ze chcete mam stowarysem mym skabatom czteri adwaceth pacholckow dobrich aslubugi zasectkich p[ro]thos my smye hotowy gis giti." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 607. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 42, s. 44 – 45.

rokov 15. storočia Matiáš z Kněžic, Klement z Vojtěšic, Jakub Tele z Paňova, Ján Talafús z Ostrova, Peter Komorovský a Peter Axamit. Viacerí z nich začínali svoju kariéru v službách Jána Jiskru z Brandýsa, počas komplikovanej situácie bez panovníka v Uhorskom kráľovstva sa však vydávali svojimi vlastnými cestami.

Ján Talafús z Ostrova

Ján Talafús z Ostrova môže byť jedným z veľavravných príkladov tohto procesu. Pôvodom z Českého kráľovstva, do Uhorska sa dostal spolu s Jánom Jiskrom z Brandýsa ako obhajca záujmov kráľovnej vdovy Alžbety a jej syna Ladislava.[339] Zúčastnil sa viacerých vojenských výprav, pričom však pre jeho pôsobenie na severovýchode Uhorského kráľovstva malo najväčší význam dobytie hradu Richnava z rúk rodu z Perína (Peréni/Perényi) koncom leta roku 1442. Následne sa stal veliteľom na Richnave v Jiskrových službách a na tomto pôsobisku zotrval nasledujúce dve desaťročia (Richnavu udržal do roku 1462), kým nebol novým uhorským kráľom Matejom Korvínom vytlačený. Aj potom, čo bol roku 1453 (prechodne) Ján Jiskra z Uhorska odvolaný, Ján Talafús teda zotrval v Richnave a pokračoval vo svojej predošlej činnosti, napriek tomu, že pre ňu už nemal právne odôvodnenie. V nasledujúcom období lavíroval medzi opätovnou spoluprácou s Jánom Jiskrom, povolaným späť roku 1455, a družinami vedenými Petrom Axamitom. V závere svojej „uhorskej kariéry" sa už ocitol definitívne na strane bratríkov.[340]

V bardejovskom archíve sa zachovala rozsiahla korešpondencia (25 listov) s Jánom z Ostrova, medzi ktorými možno nájsť aj dva slovenské. V prvom liste z 12. mája 1447 informuje mestskú radu o vyslaní svojho posla, ktorého majú považovať vo všetkom za jeho dôveryhodného zástupcu.[341] V tomto období ešte Talafús s Bardejovčanmi udržiaval dobré vzťahy, napokon tak to aj vnímali ich susedia. Napríklad Pribyslav (Prybisslaw) zo Żmigrodu žiadal Bardejovčanov o príhovor u správcu hradov Richnava,

339 Kráľovná Alžbeta v tejto záležitosti písala 25. marca 1442 mestu Bardejov, kde mešťanov žiadala, aby „uns[er]n getrewn dien[er] Jan Okszartt von Lessek mit sambt unsern libn getrewen Jan Thalafus (…) hilfflich nach ewrem vermügen und auch mit stewer und warnung etlichs gelts". ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 387.

340 Lukáš Repjak: *Bratríci*, s. 106 – 107.

341 „Ja Jan z Ostrawy [sic!] heytman na Richnawie (…) ted posilam kwam sluzebnika sweho ukazatele tohoto listu a czoz kolwiek zwassy milosti nynye tiemto przigezdem odemne mluwiti bude abiste wasse milostie gie[mu] wierzily akoz bich ia sam swassy milosti mluwil." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 486. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 24, s. 26.

Brezovica a Muszyna, aby nechal na pokoji jeho ľudí.[342] Talafús zároveň ešte jednoznačne vystupoval v službách Jána Jiskru.[343]

Po odchode Jána Jiskru sa ale Talafús dostal do problémov, napríklad s Košičanmi. Pri výbere daní sa pokúšal riadiť predošlými zvyklosťami, voči čomu však mešťania rázne u kráľa protestovali.[344] V roku 1455 sa Ján Talafús, azda aj v kontexte Jiskrovho návratu, opäť dostal do priateľskejších vzťahov s mestami, vrátane Bardejova.[345] Ku koncu päťdesiatych rokov sa situácia pre Talafúsa opäť skomplikovala, v súvislosti s aktívnejším úsilím nového kráľa Mateja Korvína o vysporiadanie sa so zvyškami Jiskrových a bratríckych jednotiek v horných častiach kráľovstva. V tom období Talafúsovi obzvlášť záležalo na udržaní si pokojných vzťahov s mestom.[346] Zvyšok korešpondencie na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov je však už výlučne v nemčine alebo latinčine. Pravdepodobne posledný Talafúsov list zaslaný mestu je z konca roka 1460 a opäť sa týka udržania mierových podmienok s mestami.[347]

Matyáš z Kněžic

Zvlášť častými odosielateľmi česky písaných listov do Bardejova bývali ďalší Jiskrovi velitelia, Matyáš z Kněžic (Kniezycz) a Klement z Vojtěšic (Woytyessicz). Matyáš z Kněžic pôsobil ako Jiskrov správca Šarišského hradu. V roku 1455 z tejto pozície Bardejovčanov informoval o jeho návrate

---

342 „[Prybislaus heres de Szmigrod] petimus vos (…) ad tenutarios Castrorum Richnawa Brzozowicze Muszina ut mandatur suis subditis nobis et nostris subditis hominibus pacem dare." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 528 (list 19. februára 1449).

343 Napríklad listom z 25. apríla 1450 ich spolu s Matejom Kniežicom, Jiskrovým veliteľom v Prešove a Šariši, kde ich pozývajú „*mit uns* [Jan Talafuss von ostrowa und (…) auff Rechnaw Mathiasch won Kniezicz] *czum Epp*[er]*ias zusamm*[en] *kommen*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 587.

344 Lukáš Repjak: *Bratríci*, s. 46.

345 V otázke nejakých väzňov s stavia na stranu Bardejovčanov: „Jakoz my pissete ketakby wam welyku skodu uczinily pomem odwas wigedeny tohotz my gest sprawu wieru ziel. (…) Abudely moczi tomu czuo uczinity aby gim ty wieznie odgel agie samy take zgimal." Zároveň mešťanov ubezpečuje: „zietwas neopustim aledaly buoh pomoczy czuoz budu moczi. (…) Apteytez sie nato spilnosti ktezbichom gie mohly pruiezwiediety ty zlodiegye ziet wedle was chczieme nanie tahnuty. Ataket wam dyekugy swim mylim prza[tel]om zieste mye cztily yako dobrzi lyde asu[*se*]di mogi mily." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 783 (list z 9. apríla 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 76, s. 67 – 68.

346 Vyplýva to napríklad z listu, ktorý je adresovaný Bardejovčanom 7. novembra 1458. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1042.

347 „(…) wir alle stehen (…) mit den Steten." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1251 (list 29. decembra 1460, datovaný na Richnave).

do Uhorského kráľovstva a obnovení pôvodných právomocí.[348] V krátkom slede na to informoval mešťanov o tom, aby dane z ich dedín, ktoré boli vypísané Talafúsom, boli po novom odvádzané na Šarišský hrad.[349] Krátko na to im okrem iného dáva na známosť Jiskrov rozkaz, aby mu boli spolu s ostatnými mestami nápomocní pri potláčaní nebezpečných živlov.[350]

Klement z Vojtěšic

Klement z Vojtěšic pôsobil v tomto období na už spomínanom, strategickom Plavči. K najintenzívnejším kontaktom došlo opäť okolo roku 1455. Už niekoľkokrát bolo totiž spomenuté, že v čase Jiskrovho návratu sa pociťovala potreba opäť usporiadať vzájomné vzťahy medzi mocenskými aktérmi, ktoré sa jeho odchodom uvoľnili a svojím spôsobom „rozhádzali." Predošlé spory sa tak ich aktéri snažili s vidinou návratu starého veliteľa opäť urovnať. Svedčí o tom napríklad list Klementa z Vojtěšíc adresovaný Petrovi a Tomášovi zo Snakova, ktorí lúpili v dedine Sveržov, patriacej Bardejovu. Oni sami sa hlásili skôr k Petrovi Komorovskému. Keďže však ten už sám v nových podmienkach uzavrel mier s Bardejovčanmi, bolo potrebné teraz ešte v tomto duchu urovnať ďalšie, menšie spory.[351] Ani Bardejovčania však v tomto období neboli vždy úplne bez viny.[352]

---

348 „Raczte wiedieti ze pan muoy wassie milosti sluzbu wzkazal gest a mne g[es] t rozkazal wczemzbysste mne potrzebowali abych wassie milosti radden a pomozen byl y gmymi dobrymi lidmi. A raczte take wiedieti sze dotychto kragiew kazdy den geho milosti czakame. Take raczte wiedieti ze kralowa milost spanu nasse listy dobre na wseeczka drzenie, mincze trzydcziatky y na gine wsseczky wieczy dal g[es] t." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 802 (list z 24. júna 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 80, s. 72.

349 „Jakoz was taino nenie kterak wasse wsy kwam przislussegicze powrubeny od panu Talaffusowich gsu agendu gsu Sluzebniczy pana meho powrubili. Protoz was prosim, abisste swim takowi powrub a wertane do Ssarusse dati przikazali." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 806 (list z 1. júla 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 81, s. 72 – 73.

350 „(…) dale my pan muoy poruczil, abych na wmiesta wznesl, ktozby koly zemie teyto zahubczie bili, aby gemu radny apomoczny bili nanie. Protoz gestli teho umisl wass tak uczinitі pro obeczny dobre, raczte my toho odpowied dati konecznu." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 807 (list z 3. júla 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 82, s. 73.

351 „Wyedyetyt wam dawam zese gsu mie Barduyowyane obesslali ze biste gim gednu wyess pobraly alist magi pana komorowskeho ze bi gim przekazaty nechtyel. A ony take p[ra]wi ze bi geho naymense przekažety nechtely getli bi gim dano pokdy. Protoz ja wass prosim ponyewaz toho przykazanie ode pana nemate abiste gim przekazaly abi ste gim to nawratily czoz moze bity gesscze sstey wyessky Swyerzowa." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 851 (list bez presného vročenia, ale ladený do júna 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 79, s. 71.

352 Klement z Vojtěšíc sa v liste z 26. januára 1455 Bardejovčanom sťažoval: „ano mogy kmetye zalugy przyducz przedemne zeby wassy zoldnerze pobraly gegych statek czo kolwyek protoz prossym abyste to kazaly oprawyty anebo nawratyty. Adale lony gstemy gednu wes pobraly adnes druhu a ta my gest zel. Ya sem se przyzen odwas nadywal ato neny aya sem wam neprowynyl czo my sskodu dyelate. Anadto wssyczko lapalyste me lydy awazalyste gych yako psy. Anadto zadam odpowyed." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 769. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 73, s. 66.

Peter Komorovský

Spomínaný Peter Komorovský bol ďalšou zaujímavou postavou, ktorá vstupovala do diania v meste Bardejov. Pôvodom poľský šľachtic sa dostal do Uhorska spolu s bratmi Mikulášom a Martinom na prelome tridsiatych a štyridsiatch rokov 15. storočia. Do roku 1444 pôsobil v službách kráľa Vladislava I., pričom sa mu podarilo získať hrady a panstvá Orava, Starý hrad na Liptove, Likavu aj Liptovský Hrádok, ktoré sa stali jeho základňou (často sa v písomných dokumentoch tituloval „*lyptoviensis*"). V období absencie ústrednej kontroly v horných častiach krajiny sa pridával na rôzne strany, najmä s cieľom čo najviac rozšíriť a udržať svoj vlastný vplyv. Po roku 1461 sa však pridal na stranu Mateja Korvína, čím sa mu do veľkej miery podarilo zachovať svoje postavenie.[353]

Pri svojej činnosti sa on sám aj jeho ľudia dostávali do kontaktu s Bardejovčanmi. Vzhľadom na jeho vplyvné postavenie sa mesto pokúšalo udržiavať s ním korektné vzťahy, za predpokladu, že sa už spomínaná epizóda s lúpením v jednej z poddanských dedín Bardejova urovná k obojstrannej pozornosti. O tomto podáva svedectvo aj jediný, v miestnom archíve zachovaný slovenský list z vlastnej produkcie bardejovskej mestskej kancelárie.[354] V záležitosti v prospech Bardejovčanov intervenoval aj sám Ján Jiskra ako ich vrchný správca.[355] Vo veci sa angažoval tiež už spomínaný Klement z Vojtěšíc, ktorý poukazoval, že síce nie je do sporu priamo zapojený, ale pokúsi sa prispieť k jeho riešeniu. Jeho verzia vysvetlenia hovorila v prospech vinníkov a bola postavená na ich neznalosti, na akom území lúpia. Údajne boli presvedčení, že ešte stále lúpia na makovickom panstve a nie

[353] *Slovenský Biografický Slovník*, heslo Komorovský, Peter, s. 157. Tam aj ďalšia bibliografia.

[354] V liste z 15. septembra 1455 sa richtár a rada mesta Bardejova obracajú na pána Pazovského („*Pozowsky*"), keďže: „wzat gest dobytek w swyrzowie wssy spolumieszcczenyna nasseho, y prossyme slowutnosty twe yako przietele nasseho, aby raczil praczowaty, aby lydem spolumiessczyna nasseho nawrzaczen byl, nebo my s panem Comorowskym nycz czynity negmame nez wsse dobre. A toho zadame przieziniwe odpowedy." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 822. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 85, s. 75.

[355] „(…) milly przie[te]li wiez zet ia tobie wniczem przekazeti nechczi, nebt s tebu nemam nicz cziniti nez wsse dobre, nebz kdyby bilo podobne a seczti sam bich chtiel tobie wtom raden a pomocze[n] byti. gedno at take wmem drzenie neprzekazegi neb dawamt wiedeti zet mi nyny Bardiegowssczie pissi zebi sluzebniczi twogi gim wgedney wssy pobraly kdyz gsu na zboziu Makowiczkem braly, protoz milli przie[te]li wssak wiess zet gsu oni wdrzenie mem od kralowy milosti, wierzimt iako przie[te]li millem ze gim to czoz gest pobrano zase nawratiti kazess." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 824 (list Jána Jiskru, daný v Šariši 17. septembra 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 86, s. 75 – 76.

na bardejovských majetkoch.[356] Situáciu ešte skomplikoval prípad akýchsi bardejovských mešťanov, ktorí sa dostali do Komorovského väzby.[357]

V oboch prípadoch je veľavravná bezvýchodisková situácia v prípade, ak by sa bol na mieste ukázal súvis s majetkami mesta, respektíve jeho obyvateľa. K ničomu by totiž nebolo došlo, keďže si všetci boli vedomí podriadenosti Jiskrovi a zároveň s nimi chceli udržiavať dobré vzťahy. Keďže však došlo k viacerým nedorozumeniam, následne sa rozohrala rozsiahla inciatíva na záchranu majetku i väzneného mešťana, v ktorej zohrával významnú úlohu už viackrát spomínaný Vojtěšický.[358] O jej výsledku síce nie sme priamo informovaní, možno však predpokladať, že rozsiahle úsilie vynaložené počas niekoľkých mesiacov sa sotva mohlo minúť účinku.[359]

Peter Axamit na obzore

Komorovský sám píše do Bardejova až na záver na udalosti bohatého roka 1455, pričom už nie v záležitostiach súvisiacich s vzájomnými spormi

[356] V liste z 19. septembra 1455 Klement vysvetľuje: „chczy swamy bydleti yakoz sem wam slybyl daly buoh wiernye anytz gynak. Adale wiezte zemy pan Komorowsky slybil ze wam przekazaty nema nebt sem gey obeslal swimy lystem. Aony se take wymluwaygi ze newedyely zeby wam bilo wzastawie mnyely zeby gessczie slusselo do Makowecz. nez Makowiczkym myny skodity.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 826. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 87, s. 76 – 77.

[357] Opäť sa vo veci v prospech Bardejovčanov angažoval Klement Vojtěšický z Plavča: „Dawam wam wedieti zet sem dnes zwedyel zet wass Mieszczanyn gest upana Komrowskeho wgety. Protoz przyczyntese apysste gyemu pyeknye aya take podle was se chczy pryczynyty zet daly buoh bude swoboden apan Komrowsky to wym dobrze ze propana wasseho y promnye uczyny. Adale wyezte zet se wass Myeszcczenyn menowal z Cosszczyz tak sem sprawen ze by byl gesscze napoly propussczen kdiz by se byl od was menowal. Abyl bich wam dawno dal wedyety newedyel sem nezly dnes. Atake wyezte zet sedy na hradye na Ssaflarzy. Akdiz posslete poslu neichayt se umnie stawy. Ayat chczy rad pro was uczynyty przitelsky yako pro przitele swe czso mohu.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 835 (list z 5. novembra 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 89, s. 78.

[358] Vojtěšický pár dní potom, čo informoval Bardejovčanov o ich zadržanom mešťanovi, kontaktoval Komorvského vo viere: „zet nemany sepanem Komorowskym nytz gyneho czynyty nezly wssytzko dobre. Awtem se przydalo ze gsu yaly Myeszczenyna z Bardyeowa menem Damyana czo ti gey dobrze znass. Aony mne wtem napomynaygy ze sem ya gych bezpeczyl. A protoz twey mylosty prossym abyste gey przepustyl dla teho ypana nasseho nebt ge tebe prossyl ymne zato zebich my gich obranyly aby gym przekazeno nebylo.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 836 (list z 9. novembra 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 90, s. 78 – 79.

[359] Nemáme síce informácie, že by šlo o tú istú osobu, ale Vojtěšický už začiatkom decembra píše istému bardejovskému mešťanovi menom Damián, zjavne nachádzajúcemu sa na slobode, a nabáda ho: „Protoz przigied sam knyemu [pan Komorowsky] arozmluw snym swe rzeczy.“ A ubezpečuje ho pritom: „Acz byse bal nesmyel przigieti nemey peczi przigied smyele nemesskaigicz ayat zato slibugy.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 834 (list z 12. decembra 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 93, s. 81.

rôzneho druhu, ale vysvetľujúc svoje rozhodnutie prenechať hrad Plaveč Petrovi Axamitovi, veliteľovi bratríkov, čo mohlo mať pre bardejovský obchod ďalekosiahle dôsledky.[360] Sám Komorovský však mešťanov ubezpečoval, že sa bude snažiť zabezpečiť im u Axamita korektné a priateľské podmienky spolužitia, teda v duchu, v akom sa dovtedy niesli.[361]

Na začiatku nového roka 1456 sa rozbehli ďalšie iniciatívy so zapojením Bardejovčanom už známeho aktéra – Klementa z Vojtěšic, v záležitosti dosiahnutia prímeria s Axamitom. Zaujímavé je aj sledovať mechanizmus rozhodovania v bratríckych kruhoch – okrem samotného vyjednávania s veliteľom bola totiž potrebná aj kolektívna porada členov družiny, aby mohlo byť rozhodnutie záväzné. Navyše bolo vždy užitočné prejaviť svoju priazeň aj istou „dobrovoľnou" finančnou výpomocou.[362] Vojtěšický mešťanov uisťoval o svojej ochote konať v ich prospech, zároveň však Bardejovčanov aj upozorňoval, že už nie je celkom v jeho rukách, akým smerom sa situácia bude vyvíjať.[363] Aktivita sa však napokon skončila zdarne. Zakrátko mestskú radu kontaktoval listom osobne Axamit, pričom vyjadril svoju ochotu k (aspoň prechodnému) pokračovaniu vzájomného prímeria

---

360 V liste z 21. decembra 1455 Bardejovčanom Peter Komorovský píše: „zet sem zamek zamek Plawecz zawedl panu Axamithowi wpenizech a wpomoczi aby raden i pomoczen bil y z Bratrmi o ty penize czoz my ten bezeczni zdracze Ozwald y z ginymi kerez ma[m] wsapysse a kerziz na mnie wilhali zamky moge. (…) Protoz waz wtom nemohu ubezpeczicz gstly by nekera skoda se wa[m] od nich stala wtom wine[n] nechczi biti neb sem skrze nech zdradzecz." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 845. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 94, s. 82.

361 „Racztes wiedet zet sem (…) zamek swoy Plawecz mussil zawiezt panu Axamithowi. A gemu ma[m] dat wiedet w cztirzi nedele gyesli gy ma[m] wikupit nebo ne, Protoz sie wam neny potrzebi wistrzihat do teho czassu pak gestli do teho czassu newikupim take se panem Axamithem vhodim zet waz wpokogi ponecha. To wigima[m] o makowiczke zbuoze czot wa[m] w zastawie gest tym owseky nemohu dat bezpeczenstwy. (…) Y take pana Axamitha nato drzte zet on take swami dobrze nakladati bude." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 846 (list P. Komorovského do Bardejova z 23. decembra 1455). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 95, s. 82 – 83.

362 V liste zo 4. januára 1456 píše Vojtěšický Bardejovčanom: „przyczynyl sem se spylnosty a przipravil sem pana Axamita. Agednalismy se panem Toporem dalybuoh zet to nadobry konecz przide, ze gmate myeti przymyerzi az doswateho ducha. Amezy tym daly buoh chczemy se przyczynyty ze nadobry konec przyde giestly ze samy chczete. Nebt neny Pana Axamita sameho rzecz, mussy se poradyt seswymy Bratrzymy. Adale yako wam pisse openyze gestly ze to pron vczynyte wyezte zet dobrze bude". ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 859. Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 98, s. 86 – 87.

363 „(…) Adale raczte wedieti zet ya gyz naplawczy newladnu, nez lezym tu czekaigicz pana Axamita. Akdiz przigiede chczit owassu wyecz snym mluwiti zet dalybuoh nadobry konecz przyde. Atake czo vslyssym nowym anebo czo gyneho chczit wam rad daty wediety spylnosty." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 862 (list Klementa z Vojtěšic bardejovskému richtárovi a rade z 19. januára 1456). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 99, s. 87 – 88.

a poskytnutiu určitých bezpečnostných záruk.[364] Tým sa na čas podarilo upokojiť situáciu pre mesto a jeho kupcov. Zároveň sa tým uzavrel hlavný korpus nateraz známej slovansky písanej korešpondencie medzi bratrícky-mi veliteľmi a mestom Bardejov. Kontakty pochopiteľne pretrvávali, z jazykovej stránky ale už boli vedené v latinčine a nemčine. Mešťania sa naďalej snažili udržiavať vzájomné vzťahy v mierovej rovine,[365] hoci komplikácie nastávali z oboch strán.[366] Po nástupe kráľa Mateja Korvína sa začala intenzívnejšia kampaň proti bratríkom a za znovunastolenie poriadku v horných častiach kráľovstva. Napriek tomu, že bardejovská mestská rada si až do polovice šesťdesiatych rokov 15. storočia vydržiavala „českého pisára," z tohto neskoršieho obdobia sa už slovanské bratrícke listy, ktoré by vypovedali o vzťahoch s mestom, nezachovali.

Listy vojenských a zbojníckych veliteľov z konca 15. storočia

Okrem už spomínaných ojedinelých dokumentov sa v mestskom archíve nachádza ešte niekoľko listov z roku 1491, písaných kultúrnym jazykom, pravdepodobne bežným a zrozumiteľným na oboch stranách uhorsko-poľskej hranice. Ich autormi sú vojenskí velitelia z pohraničia, ktorí uhorskému kráľovi Vladislavovi II. deklarujú, že jeho brata Jána Albrechta (Olbracht) považujú za pravého uhorského kráľa a spolu so svojimi jednotkami stoja na jeho strane. Šesť listov je datovaných v poľskom Krosne na začiatku septembra 1491, dva ďalšie bratmi Šafranovcami a ich jednotkami na poli pred Stropkovom z toho istého obdobia.[367] Na záver je potrebné spomenúť ešte zbojnícky list z úvodu tejto kapitoly, korý si aj vďaka svojej výnimočnoti vyslúžil doposiaľ takú rozsiahlu bádateľskú pozornosť, že nie je nevyhnutné analyzovať ho ako jednotlivinu opäť aj na tomto mieste.[368]

---

364 „(…) Yakoz gste wskazaly po panu Clementowi z Woytiessicz protoz raczte wedyeti zet ya chczi przes pana nasseho Osolynskeho vczynyty yprze was doswateho ducha swamy chczy przymyerzy myety, abiste nerzekly ze bich swamy sobie wolnye chtiel walku poczity, nez radczi bich swamy przitelsky bydlety chtiel mozly to byty, a chczete samy. Adale dawam wam wedieti zet pogiedu pretcz nez kdiz se daly buoh zassie wratym a poradywssyse swymy bratrzy srozumymly nawas ze chczete kdobremu (…) ze daly buoh nadobry konecz przyde. Atake was prossim yako przitel swych asusedu pogysczetemy cztyrzysta zlatich aya wam chczi ugistity tak swym lystem." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 860 (list Axamita Bardejovčanom zo 4. januára 1456). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 97, s. 85 – 86.

365 Napríklad v liste Bardejovčanom z 25. februára 1457 levočský richtár a rada hovoria aj tom: „als er uns nachst habt geschriben von der eyynigung zwysschen euch und Axamit". ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 942.

366 Tak v liste z 2. marca 1457 Axamit Bardejovčanom vyjadruje protest proti tomu, že jeho ľudia boli zadržaní v akomsi lese. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 943.

367 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2956 – 2960 (všetky datované v Krosne, 3. septembra 1491), 2961 (v Krosne 9. septembra 1491), 2964 – 2965 (na poli pred Stropkovom, 14. septembra 1491). Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 195 – 202, s. 161 – 168.

368 Alexander Húščava: O činnosti zbojníckych družín, s. 181 – 215. Monika Biesaga a Stanisław Andrzej Sroka: List zbójników, s. 49 – 57.

***

Nemecký jazyk v Bardejove na prelome stredoveku a novoveku

Dôležitejšie bude uviesť teraz niekoľko zhrňujúcich pozorovaní z jazykového vývoja na severovýchode dnešného Slovenska v 15. storočí. V prvom rade je potrebné zdôrazniť skutočnosť, že jazyk mestských politických elít, nech už reálny pôvod ich príslušníkov bol akýkoľvek, bola nemčina. Tento jazyk bol totiž dominantným v mestskej písomnej produkcii. Taktiež komunikácia s ďalšími, spriaznenými hornouhorskými mestami sa niesla v tomto jazyku. Z toho možno predpokladať, že nemčina plnila v mestskom prostredí svojím spôsobom stavovský, sociálne identifikujúci prvok. Jej znalosť síce nebola vyžadovaná konkrétnymi normami, respektíve pre to aspoň nemáme z tohto obdobia priame dôkazy, napriek tomu súbor ďalších faktorov, predovšetkým sociálnych tlakov a záležitostí prestíže v komunite sa mohol o konečný výsledok postarať nenápadnejšie.

Postavenie latinčiny

Komunikácia so svetskými a cirkevnými inštitúciami mimo meštianskeho rámca prebiehala do veľkej miery v latinčine. V tomto smere zohrával veľkú úlohu mestský notár, prípadne vzdelanejší členovia mestskej rady, ktorí latinský jazyk ovládali. Z vyššie citovaných, nepriamych narážok napríklad v texte mestských štatútov, je zrejmé, že znalosť latinčiny sa nepovažovala za samozrejmosť.

Českí pisári ako symbol flexibility v jazykových otázkach

Bardejovská komunita bola obklopená vidieckym zázemím s väčšinovo slovenským obyvateľstvom. Keďže sa voči ich príchodu do mesta neuzatvárala, ale naopak, najmä v obdobiach demografického alebo hospodárskeho poklesu tento proces aktívne podporovala, možno predpokladať, že značná časť obyvateľov Bardejova musela byť aspoň bilingválna, ovládajúca nemecký aj slovenský jazyk. O tom napokon svedčia aj v tomto období ešte sporadicky sa objavujúce nárečím písané listy z poľských pohraničných mestečiek. Vo vlastnej produkcii mestskej kancelárie našli slovanské jazyky najväčší ohlas v polovici 15. storočia, keď ich používanie diktovala praktická potreba komunikácie s jiskrovskými a bratríckymi vojenskými veliteľmi v okolí mesta. Na tento účel mesto zamestnávalo „českých pisárov." S odoznením bratríckeho hnutia sa však ukončila potreba týchto mestských zamestnancov a oni opätovne miznú z bardejovských služieb. Intenzita písomného kontaktu v slovanských jazykoch poklesla, i keď nevymizla. Potreby v tomo smere boli schopní zvládať aj zvyčajní pisári z bilingválneho prostredia, nebola potrebná špecifická „pracovná pozícia."

Používanie slovenského jazyka v jeho rôznych varietách v písomnej podobe bolo teda do veľkej miery záležitosťou externej komunikácie. Interným potrebám mestskej komunikácie slúžila najmä nemčina, a to pre obyvateľov rôzneho pôvodu. Z druhej polovice 15. storočia sú síce k dispozícii

príklady, kde došlo k istej „jazykovej zmene“, tá však bola zvyčajne sprievodným znakom dramatickejších premien v radoch politických a spoločenských elít danej komunity alebo prinajmenšom oslabením starších štruktúr.[369] V Bardejove však v druhej polovici 15. storočia nedochádzalo k žiadnym „jazykovým revolúciám.“ Mesto sa vyznačovalo, aspoň prechodne, veľkou mierou stability v radoch vlastného meštianstva i ich kultúrnych noriem. Potenciál na nejaké menšie zmeny niesol v sebe až hospodársky a spoločenský vzostup niektorých nie nemeckých mešťanov na začiatku 16. storočia, aj vtedy však väčšmi organickou cestou.

[369] Pozri napríklad úvodnú štúdiu Branislav Varsik: *Slovenské listy a listiny*, s. 11 – 88.

> *„Nech je teda známe, že mesto (civitas) svoje meno odvodzuje od zhromaždenia mešťanov (civium unitas), pretože tam žije väčšie množstvo ľudí. Mesto je totiž zhromaždenie domov a ulíc, nevyhnutných múrov a opevnení, ktoré je obdarené privilégiami pre vedenie dobrého a čestného života. Ono množstvo mešťanov však vytvára a predstavuje jednotnú komunitu. A tým spôsobom sa komunity medzi sebou líšia a rozdeľujú svojou polohou, ako aj rôznorodosťou svojich privilégií a zvykov.* (…) *Mešťania a obyvatelia týchto miest sú rovní šľachticom tohto kráľovstva v záležitosti odškodnenia za život jednotlivca, v iných slobodách šľachte však rovní nie sú a neužívajú jej privilégiá.*"[370]

Bardejov v Tripartite

Týmito slovami je v krátkosti v ôsmej a deviatej kapitole tretej časti *Tripartita* Štefana Verbőciho (Werbőczy) charakterizované postavenie mešťanov v Uhorskom kráľovstve. Dielo sa stalo jednou z najvýznamnejších uhorských právnych príručiek raného novoveku, napriek tomu, že neboli naplnené všetky požiadavky, ktoré dobový úzus v čase jeho prípravy a publikácie roku 1517 kládol na sankcionovanie právneho textu panovníkom.[371] Aj v uvedenom úryvku z rozpravy o mestách a ich právach je pozorovateľná príznačná kombinácia zvykového práva a dobovej učenosti. Teoretické uvažovanie o podstate mestskej komunity je založené na Aristotelovej *Politike* a Tomášovi Akvinskom.[372] Konkrétne záležitosti o podobe mesta a o právnom postavení jeho obyvateľov sú už reflexiou uhorských reálií.

V pokračovaní prvej časti citátu sú ďalej uvedené jednotlivé slobodné mestá podľa toho, do kompetencie ktorého z hodnostárov kráľovského dvo-

---

370 *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, vol. 5* : *the Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary* : *Tripartitum opus iuris conuetudinarii inlclyti regni Hungariæ*. Eds. a trans.: János M. Bak, Péter Banyó a Martyn Rady. Budapest : CEU, 2005, tu č. 3, kap. 8 – 9, s. 388 – 389: „Iccirco sciendum quod civitas dicitur quasi civium unitas, eo quod ibi populorum pluralitas sit convocata. [§1] Est autem civitas domorum & vicorum pluralitas maeniis & praesidiis circumcincta necessariis ad bene honetseque vivendum privilegiata. [§] Sed quoniam haec civium pluralitas unam communitatem causat atque representat. Et huiusmodi collectiva communitas sicut locorum situ, ita etiam privilegiorum & consuetudinum diversitate inter se differt et variatur. (…) Quarum quidem civitatum cives & inhabitatores in eorum Homagiis nobilibus regni huius aequiparantur, in aliis tamen libertatibus nobilibus inequales habentur & eorum privilegiis non utuntur."

371 Pre analýzu tohto a príbuzných problémov pozri úvodné štúdie v uvedenej edícii, ktorých autormi sú László Péter a Martyn Rady.

372 *Ibidem*, pozn. č. 287, s. 388.

ra patrili ich súdne záležitosti. Bardejov (*Barthwa*) podľa starého zvyku kráľovstva (*ex antiqua regni consuetudine*) podlieha taverníkovi, v zozname tavernikálnych miest je uvedený na predposlednom, siedmom mieste (pred Prešovom).[373] V úryvku sa okrem toho opäť stretávame s ideálom jednotnej mestskej komunity, ktorej členovia sú v niektorých záležitostiach dokonca považovaní akoby za rovných šľachticom. V ďalších bodoch sa potom rozoberajú úlohy richtára a volených prísažných pri výkone súdnej moci nad jednotlivými členmi komunity. V *Tripartite* ide už však o pomerne konkrétne články, ktoré sa venujú vlastníckemu a trestnému právu, nie o ďalšie teoretizovanie.[374]

Bardejov ako res publica

V ranom novoveku však vzniklo a vďaka kníhtlači sa medzi potenciálnymi čitateľmi dobre rozšírilo i množstvo teoretických prác k otázkam vlády a spravovaniu spoločenstiev. V jednom z takýchto traktátov, rozprave nemeckého vzdelanca Caspara Manza[375] o mestách, sa v duchu najlepších humanistických tradícií prirovnávajú členovia mestských rád k dedičom rímskych senátorov.[376] Autor síce pôsobil v ríšskom prostredí, takže primárne nereflektoval uhorskú situáciu, napriek tomu je však jeho text príznačný v tom zmysle, ako sa aj vo viacerých slobodných uhorských kráľovských mestách ich politické elity v období humanizmu začali vnímať.[377] Napokon aj v Bardejove sa v priebehu prvej polovice 16. storočia udomácnilo spájanie vlastnej mestskej komunity, primárne disponujúcej hospodárskymi a súdnymi právomocami, s rímskym republikánskym ideálom (samotná komunita sa začala označovať termínom *Res publica*). Z pôvodných súdnych

373 *Ibidem*, s. 388 – 389.

374 V slovenskej odbornej spisbe sa Verbőciho Tripartitu venoval najrozsiahlejšie Štefan Luby: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : IURA EDITION, 2002, 632 s.

375 August Ritter von Eisenhart: Manz, Kaspar (Manzius). In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 20, 1884, s. 281 – 285. [online] Dostupné na internete: https://www.deutsche-biographie.de/pnd122673409.html#adbcontent

376 Caspar Manz: *Tractatus brevis et summarius de Civitatibus Municipalibus*. Ingolstadt : Typis Ioannis Ostermayr, 1670, s. 4.

377 V bardejovskom prípade je zaujímavá postava Valentína Ecka (Ecchius), humanistického básnika a vzdelanca. Od roku 1518 v meste pôsobil ako rektor školy, od roku 1519 ako notár, neskôr aj ako člen mestskej rady a richtár. V roku 1520 v Krakove vydal dialóg, ktorého predmetom boli práve humanisticky ladené úvahy o politickej moci. Valentinus Eck: *De reipublicæ administratione*. Gracchoviæ : Hieronymus Vietor, 1520. [online] Dostupný na internete: http://data.onb.ac.at/rec/AC09830540 (prístup 29. marec 2018). Eckovi sa v slovenskej historiografii najdetailnejšie venoval Daniel Škoviera: *Bardejovčan Valentín Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi*. Bratislava : STIMUL, 2002, 189 s.

prísediacich (*iurati*) richtára (stále označovaného ako *iudex*) sa v mestských prameňoch stali senátori (*senatores*).[378]

Zmeny v sebareprezentácii uhorských mestských politických a hospodárskych elít pod vplyvom humanistických vzorov by si iste zaslúžili rozsiahlejší výskum, ktorý by mohol formulovať prípadné trendy v meštianskom prostredí u nás a umožniť tak porovnanie s inými regiónmi strednej Európy.[379] Na tomto mieste je však dôležité opätovne poukázať na ich dôležitosť a úlohu pri určovaní trendov v mestskom prostredí. Obzvlášť to platí pre obdobie 16. a 17. storočia, v ktorom mestská komunita súhrou viacerých faktorov dokázala nadobudnúť pomerne sebavedomé a samostatné postavenie. V tomto období ju síce tvorili všetci obyvatelia fyzického priestoru mesta, komunitu mešťanov v užšom zmysle slova však iba držitelia meštianskych práv. Aktívny výkon práv v politickej rovine sa v ďalšom slede týkal ešte užšej skupiny mešťanov, ktorých môžeme zaradiť medzi miestne elity.

Samozrejme, zďaleka nedochádzalo k úplnému vylúčeniu ostatných mešťanov z politického diania a rozhodovania. Zároveň jestvovali najmä v hospodárskej a finančnej oblasti kontrolné mechanizmy pri každoročnom obnovovaní magistrátu.[380] No na druhej strane však nemožno podceniť nepriame, neoficiálne a neraz nikde explicitne nedeklarované princípy a „pravidlá" spoluutvárajúce život mešťanov. A práve pri ich formovaní bolo elitné a prestížne postavenie v komunite dôležitým faktorom. Praktické uplatnenie týchto teoretických formulácií možno nájsť aj v otázkach jazykových, kultúrnych a etnických vzťahov. Pre ich bližšie poznanie je však dobré priblížiť si najprv zloženie mestských elít a prípadné zmeny, ku ktorým v ich radoch mohlo dochádzať.

---

378 Do roku 1523 sa v mestských knihách objavuje pravidelne tradičné označenie „*iurati cives*." Z niekoľkých nasledujúcich desaťročí sa knihy obnov magistrátu a mestských príjmov a výdavkov nezachovali. Keď sa od päťdesiatych rokov 16. storočia opätovne objavujú, členovia mestskej rady sú už označovaní (aj) ako „*senatores*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1700 (Kniha príjmov a výdavkov mesta, 1509 – 1523); sign. 1746 (Kniha príjmov a výdajov mesta, 1552 – 1578).

379 Ríšsky príklad spracováva Bernd Roeck: *Civic Culture and Everyday Life in Early Modern Germany*. Leiden : Brill, 2006, tu s. 138 – 146 (kapitola Bürgertum and Humanism).

380 Pre všeobecné spracovanie problému kontroly v stredoeurópskom kontexte a zvlášť problematické obdobie prelomu 15. a 16. storočia pozri Jaroslav Miller: Problém integrity, s. 385 – 418.

4.1 Bardejovské mestské elity v závere 15. a na začiatku 16. storočia

Nemecký jazyk ako atribút meštianstva?

V závere predošlej kapitoly bolo formulovaných viacero zhrňujúcich poznatkov o situácii v Bardejove. Môžu poslúžiť ako východiskové body pre nasledujúce úvahy. V prvom rade, dôležitým aspektom príslušnosti k vyššie postaveným spoločenským vrstvám v mestskom prostredí bola znalosť nemeckého jazyka a ochota prijať s ním spätú kultúrnu príslušnosť. Z mestskej písomnej produkcie, či už vo vnútri komunity alebo realizovanej s partnermi z iných slobodných kráľovských miest vysvitá obraz živého požívania nemeckého jazyka, bez ohľadu na pôvod jednotlivých mešťanov.

Bilingvalizmus?

Zároveň možno predpokladať istú mieru bilingválnosti, obzvlášť ak sa vezme do úvahy rozsah obchodných kontaktov s priľahlými malopoľskými mestami. Najmä v menších z nich nebol prítomný nevyhnutne nemecký patriciát, o čom v konečnom dôsledku svedčia aj ojedinelé poľské písomné pamiatky.[381] V prípade aktuálnej potreby sa však k voľbe použitého jazyka pristupovalo pomerne flexibilne. V polovici 15. storočia, keď sa vynoril naliehavý problém komunikácie s jiskrovskými a bratríckymi vojenskými veliteľmi v regióne, magistrát jednoducho zamestnal notárov schopných viesť korešpondenciu aj v českom jazyku. Keď problém od polovice šesťdesiatych rokov pominul, nebolo považované za potrebné vydržiavať špeciálny post, obzvlášť, ak v prípade potreby dokázali poslúžiť aj bežní notári, ktorí ovládali viacero jazykov.

Začiatky kultúrnej slovenčiny

V závere 15. storočia sa už vo viacerých mestách, predovšetkým v strede a na západe dnešného slovenského územia, do mestskej produkcie v čoraz väčšej miere dostávala do popredia popri nemčine aj kultúrna slovenčina. Zväčša bol tento proces podmienený vývojom v prostredí jednotlivých komunít alebo mocenských hráčov v jej okolí.[382] Je na mieste zamerať sa na Bardejov a položiť si otázku, či aj v radoch tamojších mešťanov došlo k vytvoreniu podmienok, vhodných pre vývoj takýmto smerom.

Zloženie mestských elít v Bardejove v 15. storočí

Zloženiu mestských elít v Bardejove v 15. storočí sa už v slovenskej historiografii venovala značná pozornosť.[383] Na základe doterajších výsledkov tak možno situáciu zhodnotiť ako pomerne stabilnú. Príslušníci hospodársky najúspešnejších a najmajetnejších meštianskych rodín tvorili najčastejších kandidátov na obsadzovanie postov v mestskej samospráve.

---

381 Václav Chaloupecký (ed.): *Středověké listy*, č. 203 – 205, s. 168 – 170. Pre rozsah kontaktov pozri Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 113 – 156.

382 Pre rozbor situácie pozri rozsiahlu úvodnú štúdiu v Branislav Varsik (ed.): *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956, s. 31 – 61.

383 Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, *passim*. Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, s. 247 – 260.

Hospodárske a politické elity sa tak do značnej miery prekrývali. Šlo o pomerne uzavretý okruh mešťanov, keďže ako vyplýva z výskumov Ferdinanda Uličného, počas desaťročia 1461 – 1470 zastávalo miesta v dvanásťčlennej užšej mestskej rade iba 35 mešťanov. Pri teoretickej dostupnosti 120 miest počas sledovaného obdobia ide o pomerne limitovaný okruh, a to aj za predpokladu, že vylúčime vysoko nepravdepodobnú možnosť (hraničiacu až s absurditou) každoročného volenia úplne nových členov.[384]

Pri obsadzovaní postu richtára ja situácia obdobná. Počas druhej polovice 15 storočia, teda za 50 rokov, sa na poste vystriedalo iba desať mešťanov.[385] Je len pochopiteľné, že všetci z nich patrili do radov najzámožnejších príslušníkov komunity. V istom zmysle rekordérmi boli v tomto smere členovia rodín Stenczel a Mager. Iba 14 rokov v druhej polovici storočia bolo takých, keď na poste mestského richtára stál niekto, kto by nepochádzal z ich radov. Z toho polovica prípadov, sedem rokov, spadá do deväťdesiatych rokov 15. storočia, teda obdobia, keď došlo ku generačnej výmene a postavenie oboch rodín aj v hospodárskej sfére zoslablo.

Rodina Stenczelovcov

Pre ilustráciu možno uviesť príklad dlhoročného richtára Juraja Stenczela, ktorému sa detailnejšie vo svojej štúdii venovala Mária Fedorčáková.[386] Na čele mestskej samosprávy stál v druhej polovici storočia 17-krát, pričom pre dosiahnutie celkovej bilancie jeho pôsobenia je k tomu potrebné prirátať ešte sedem rokov z prvej polovice storočia. Ak uvážime, že najvýznamnejší úrad v Bardejove zastával s prerušeniami takmer štvrťstoročie iba jeden človek, pomerne dobre vystupuje do popredia konzervatívnosť mestského prostredia. Ján Stenczel, pravdepodobne Jurajov otec, bol štvornásobným richtárom v prvej tretine 15. storočia.[387] Jurajov syn rovnakého mena tiež pokračoval v rodinnej tradícii a mestským richtárom bol šesťkrát

[384] Ferdinand Uličný: K vývinu správy, s. 126 – 127.

[385] Na základe rozsiahleho výskumu ustálil zoznam bardejovských richtárov v 15. storočí Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 66 – 68.

[386] Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, tu s. 253 – 259.

[387] Doposiaľ sa na základe dokumentov v mestskom archíve predpokladalo, že najstaršia zmienka o Jánovi Stenczelovi pochádza z roku 1417. Ešte staršia správa sa však zachovala z roku 1415 v budapeštianskom Maďarskom národnom archíve. V listine vydanej taverníkom Jánom Bubekom 10. novembra 1415 v záležitosti sporov s Makovickým panstvom sa spomína „*Hannus Stenczel Iudice*," MNL OL, DL 10 395. Zaujímavá je tiež forma mena, ktorá sa v niektorých najstarších záznamoch objavuje. Naznačuje totiž, že bola v nemeckom jazykovom prostredí odvodená od krstného mena Stanislav (tá istá osoba raz ako *Johannes Stanislai*, potom ako *Hannus Stenczel*). ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 2, *Iuditium bannitum*, Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 66 – 67. Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, tu s. 253 – 254.

v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 15. storočia.[388] Juraj Stenczel starší navyše opakovane vystupoval aj ako mestský vyslanec na kráľovskom dvore alebo krajinskom sneme. S touto jeho činnosťou súvisia viaceré príklady nemeckej korešpondencie, ktorá obsahuje pozoruhodné postrehy o dobových mocenských mechanizmoch.[389]

Rodina Magerovcov a ďalšie popredné rodjiny Bardejova

Súdiac podľa súpisov platcov dane aj zachovaných testamentov patrili Stenczelovci zároveň medzi najbohatšie rodiny mesta počas 15. storočia.[390] Platí to podobne aj o druhej významnej rodine, Magerovcoch. Peter Mager bol richtárom v druhej polovici 15. storočia trikrát. Následne v ďalšej generácii Juraj Mager deväťkrát.[391] Tento trend platí aj pri mužských členoch ďalších významných mestských rodín. Tí nenastupovali tak často (alebo vôbec) do pozície richtárov, počas sledovaného obdobia však tvorili stále osadenstvo užšej mestskej rady. Menovite možno spomenúť napríklad rodiny Glauchner,[392] Jawer, Guldmücz, Süsmund alebo Amthor.[393] Tí všetci tvorili po väčšinu storočia pomerne malú a stabilnú skupinu najbohatších mešťanov.

Prelom 15. a 16. storočia a demografický vývoj

Zaujímavou a pre ďalší vývoj dôležitou skutočnosťou však je, že záver 15. storočia priniesol isté zmeny. Pri analýze hospodárskeho vývoja a sociálnej štruktúry komunity mešťanov sa totiž práve v uvedenom období prejavilo viacero významných trendov. Na poľsko-uhorskom pohraničí došlo po smrti Mateja Korvína k vojenským akciám, ktoré sa v prípade Bardejova podpísali na výraznom poklese počtu (nechránených) domov na predmestiach. S tým bol, pochopiteľne, spojený aj prechodný pokles počtu obyvateľov mesta. Navyše je však v daňových súpisoch badateľné akési „schudobnenie" mešťanov, pričom tento trend postihol aj zámožnejšie

388 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 66 – 67. Mária Fedorčáková: Predstavitelia mestských elít, tu s. 254 – 258.

389 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 689 (list J. Stenczela z 31. januára 1453), sign. 863 (list J. Stenczela z 2. februára 1456), sign. 874 (list J. Stenczela z 26. februára 1456), sign. 875 (list J. Stenczela z 26. marca 1456).

390 Možno to usudzovať podľa výšky dane, ktorú príslušníci rodiny zvyčajne platili. Zároveň bývali priamo na námestí. Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 832 (súpis dane z roku 1455): „*Jörg Stentzil fl. 2*"; sign. 1598 (súpis dane z roku 1465): „*Jorg Stenczel fl. 12*"; sign.2130 (súpis dane z roku 1480): „*Iudex Jorg Stenntzl fl. 2*".

391 Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardiów*, s. 66 – 67.

392 Jedna z najstarších zmienok pochádza z roku 1419, keď sa v súvislosti so súdnym sporom spomína „*Johannes Glawchner*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 2, *Iuditium bannitium*, f. 4v.

393 Ako príklad pre trend možno uviesť rok 1465 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 1598, keď Mager Jorg platil 4 fl., Paul Jawer 2 hl, August Susmundt 4 fl., Glauchner 3 fl., Anton Schwarcz, v tom čase richtár, 12 fl., Dresler 10 fl. Všetci vymenovaní zároveň vlastnili domy priamo na námestí. Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 83 – 85.

rodiny. Keďže jedným z najdôležitejších prameňov ich príjmov bol diaľkový obchod, možno odôvodnene predpokladať, že vojenské akcie deväťdesiatych rokov mali podiel na ich úpadku. Časti rodín sa podarilo neskôr aspoň čiastočne pozviechať, i keď väčšina už nevyhnutne nedosiahla predošlé postavenie. Niektoré významné rodiny už nikdy nedosiahli v dejinách mesta obdobne dôležité postavenie ako v 15. storočí, medzi nimi napríklad rodiny Stenczelovcov a Magerovcov.[394]

Úpadok, či už hospodársky alebo politický, jednej skupiny však otvára možnosti zaplniť utvorenú medzeru pre iných. Do určitej miery sa tento fenomén prejavil na začiatku 16. storočia aj v Bardejove. Práve na ňom možno sledovať procesy vo vnútri komunity mešťanov. Ako sa totiž ukázalo, okrem viacerých starších rodín z domáceho prostredia mesta, ktoré využili situáciu, objavilo sa aj viacero prišelcov z bližšieho i vzdialenejšieho okolia, ktorí sa chopili šance na vzostup.

Pri analýze nasledujúcich dvoch desaťročí sa najprv pozrieme na obsadenie politických orgánov mesta. Počas prvých dvoch desaťročí 16. storočia boli richtármi štyria rôzni mešťania. Z nich bol najčastejšou voľbou Andrej Rauber (Rawber), ktorý post zastával 14 rokov.[395] V mestskej rade sa v tomto období vystriedalo 45 mešťanov.[396] Iba niekoľko z nich patrilo k príslušníkom významných starších meštianskych rodín, medzi nimi napríklad Mikuláš Amthor. Zároveň je na základe daňových súpisov pozorovateľný určitý pokles hospodárskej sily mestského obyvateľstva. Kým do osemdesiatych rokov 15. storočia príslušníci úzkej skupiny najmajetnejších mešťanov pravidelne odvádzali na daniach ročne sumy vyššie než 5 florénov, v závere storočia sa ich počet dramaticky zredukoval.[397] Medzi najbohatšími mešťanmi sa zároveň objavujú nové mená.

Richtár Andrej Rauber a ďalší významní obyvatelia mesta na začiatku 16. storočia

Pri obsadzovaní postov v politických a súdnych orgánoch mesta sa v prvých dvoch desaťročiach 16. storočia najúspešnejšie prejavovalo niekoľko osôb. V prvom rade šlo o Andreja Raubera (Rawbera), ktorý svoju

[394] Na základe výskumov daňových súpisov A. Gácsová konštatovala, že ku koncu 15. storočia obyvateľstvo mesta chudobnelo, počet členov skupiny najmajetnejších mešťanov klesal a zmenšoval sa aj ich celkový majetok. Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 91.

[395] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121 (Kniha príjmov a výdavkov, 1493 – 1501), sign. 3691 (Kniha príjmov a výdavkov, 1502 – 1508), sign. 4105 (Kniha príjmov a výdavkov, 1509 – 1523).

[396] Vypracované na základe zoznamov členov mestskej rady a volenej obce, ktoré sa nachádzajú v Knihách mestských príjmov a výdavkov v sledovanom období. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121, 3169, 4105.

[397] Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 91.

kariéru začínal ako mestský notár roku 1493.[398] Na post richtára bol zvolený po prvýkrát v roku 1497 a potom opakovane počas troch nasledujúcich rokov. Najvyšší post v mestskej administratíve zastával aj v rokoch 1504 – 1507, 1510 – 1511, 1515 – 1519 a 1522 – 1523. V ostatných rokoch bol pravidelne členom užšej mestskej rady.[399] Často býval vyslancom na sneme alebo plnil iné diplomatické misie v mestských záležitostiach. Z jeho ciest sa zachovali v mestskom archíve príklady korešpondencie v nemeckom jazyku. K utváraniu mestskej jazykovej kultúry prispieval aj svojím pôsobením na poste notára. Patril tiež k majetnejším občanom mesta.[400]

Ďalšími významnými postavami zo začiatku 16. storočia boli Martin Weitland (Weithlanth, Waythlanth), Leonard Stöckel (Stoekl, Schtöckl), Alexius Glauchner (Glawchner), Jeremiáš Henzel (Hensl, Henczll), Peter Wolgeroth (Wolgerath), Štefan Roswald (Roszwalth, Rosuwalt), Pavol Svetlík (Swethlig, Schwethlick), Šimon Valach (Woloch, Waloch) a viacerí ďalší. Všetci tvorili v sledovanom období pravidelné osadenstvo mestskej rady. Niektorí z nich sa stali niekoľkonásobnými richtármi. Martin Weitland zastával tento post v rokoch 1501 – 1503, Alexius Glauchner v rokoch 1508 – 1509, Leonard Stöckel v rokoch 1512 – 1513 a 1520 – 1521. Zároveň patrili medzi najmajetnejšiu vrstvu mešťanov, i keď sa zdá, že v porovnaní so svojimi predchodcami z druhej polovice 15. storočia žili v skromnejších pomeroch. Z profesného hľadiska medzi nimi možno nájsť obchodníkov aj remeselníkov.[401]

Väčšina z nich mohla svojich predkov vystopovať počas predošlého storočia priamo v bardejovskej komunite. Značná časť z nich bola miestneho pôvodu a k svojmu relatívnemu vzostupu iba využila možnosti, ktoré sa

---

398 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121 (súpis príjmov a výdavkov mesta, rok 1493): „*Andreas Rawber Notarius*." Ešte v predošlom roku bol notárom pravdepodobne Michael Lang, súdiac podľa jeho podpisu na liste z 24. septembra 1492. *Ibidem*, sign. 3065. Pozri tiež Mária Fedorčáková: Mestskí a verejní notári, s. 291, 298.

399 Podľa kníh mestských príjmov a výdajov, kde bývali pravidelne uvádzaní aj členovia magistrátu. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121 (pre roky 1497 – 1501), sign. 3691 (roky 1502 – 1508), sign. 4105 (roky 1509 – 1523).

400 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, sign. 5218 (list A. Raubera z 10. mája 1523, zo snemu v Budíne), sign. 4048 (list A. Raubera z 24. mája 1508, zo snemu v Budíne). V roku 1502 (sign. 3649, daňový súpis) býval na námestí a platil daň vo výške 3 florénov, podobne aj roku 1508 (sign. 4065). Podobne býval na námestí aj v roku 1515 (sign. 4575), vtedy bol však ako richtár oslobodený od platenia dane.

401 Zoznamy členov mestskej a volenej rady možno nájsť v Knihách príjmov a výdavkov mesta. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121, 3169, 4105. Vzhľadom na zameranie práce, ktorej cieľom nie je komplexne skúmať sociálnu štruktúru mestskej spoločnosti, postačia na tomto mieste iba zovšeobecňujúce formulácie o tom, že väčšina z vymenovaných mešťanov vlastnila dom priamo na námestí (ale napríklad Leonard Stöckel, otec známeho reformátora, býval na Obručníckej ulici), pričom viacerí z nich vlastnili ešte domy a/alebo hospodársky dvor na niektorom z predmestí.

jej naskytli v závere storočia.[402] To znamená, že rovnako boli prispôsobení mestskému kultúrnemu i jazykovému ovzdušiu a nemuseli teda pociťovať potrebu akýmkoľvek spôsobom ho meniť. To platí aj pri postavách ako Pavol Svetlík alebo Šimon Valach, ktorí boli viacerými slovenskými historikmi považovaní za jedných z „poslovenčovateľov" mesta.[403] Bez ohľadu na pôvod ich predkov, vzhľadom na ich priezviská predpokladaný v slovenskom prostredí, oni sami sa javia byť už plnohodnotnou integrálnou súčasťou mestskej komunity.[404] Všetci zmienení muži ako príslušníci elít utvárali prostredníctvom zastúpenia v samosprávnych orgánoch rámec života mestskej komunity. Zároveň sa svojím rešpektovaným postavením v mestskej komunite podieľali na formovaní nepísaných pravidiel a trendov, ktoré ňou hýbali.

Kariéry „prišelcov" (homines novi) do Bardejova

V priebehu prvej tretiny 16. storočia však do popredia vystúpila iná „skupina" mešťanov, prišelcov z bližšieho či vzdialenejšieho okolia Bardejova. Keďže počas poľských vojenských akcií z rokov 1490 – 1491 boli predmestia do veľkej miery zdecimované, došlo k výraznému poklesu počtu obyvateľov. V tejto súvislosti možno vnímať aj nariadenie Vladislava II. z roku 1499, ktorým zakazoval Imrichovi Perénimu zamedziť presťahovaniu niekoľkých svojich poddaných do mesta, ak si splnili svoje povinnosti a vyplatili dlhy.[405] Niektorým z nových obyvateľov sa v nasledujúcom období začalo pomerne dobre hospodársky dariť. Medzi takých úspešných jednotlivcov patrili predovšetkým Peter Baran, Šimon Hankovský (Sima Hankowszky),[406] Ján Roško a Lukáš Kyschin (označovaný v prameňoch aj ako Parvus).[407] Všetci

Štruktúra bardejovského obchodu

[402] Medzi nimi však naďalej boli aj príslušníci starších významných rodov, napríklad Mikuláš Amthor, ktorého predkovia boli na popredných miestach v mestskej komunite premenlivo už od prvej polovice 15. storočia.

[403] Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 172. Vendelín Jankovič: Vrcholný feudalizmus, s. 60 – 61.

[404] Obaja sa v mestských písomnostiach objavujú pomerne pravidelne už počas poslednej tretiny 15. storočia. V prípade P. Svetlíka navyše vieme, že mestské právo získal 20. decembra 1482. Stanisław Andrzej Sroka: Registre prijatí, s. 378. Okrem toho obaja figurujú medzi členmi mestskej rady – Svetlík v rokoch 1498 – 1501, 1504 – 1506, 1512 – 1513 a 1517 – 1518, Valach v rokoch 1505 – 1509. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121, 3169, 4105.

[405] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3447 (Listina Vladislava II. z 24. júla 1499). Celú listinu publikoval Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 140 – 141.

[406] Šimon pravdepodobne pochádzal z neďalekej dediny Hankovce, podobne ako aj iní mešťania už v 15. storočí.

[407] Napríklad roku 1505 sú Peter Baran a Hanuš (Hanusch) Rasko susedmi na námestí, pričom obaja platia dane po 4 fl., čo bola na dobové pomery nemalá suma. V tom čase býval Šimon Hankovský ešte na predmestí na Hilpušovej ulici, hoci platil daň v rovnakej výške. Podobná bola situácia aj roku 1515. V roku 1523 však už nachádzame Petra Barana (so synom Petrom), Lukáša Parva, Hanuša Roska a Simka Hankovského medzi majiteľmi domov na námestí. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3912 (daňový súpis roku 1505), 4575 (súpis domov roku 1515), sign. 5262 (daňový súpis z roku 1523). Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 172 – 174.

uvedení mešťania boli výrazne činní predovšetkým v diaľkovom obchode s Poľskom, o čom sa v mestských písomnostiach zachovalo množstvo údajov. Medzi hlavné vývozné artikle patrilo bardejovské plátno, víno, kone, v menšej miere aj železo a oceľ.[408] Nezanedbateľnú položku predstavovalo bardejovské pivo, produkcia ktorého v meste zohrávala významnú úlohu aj v kultúrnych vzťahoch. Z poľských miest bolo do Uhorska dovážané súkno, prípadne luxusnejšie tovary ako kožušiny alebo korenie. Nemožno však pozorovať nejakú užšiu špecializáciu na konkrétny typ tovaru. Pri porovnaní zoznamov zaplateného tridsiatku však vystupuje do popredia výrazná obchodná prevaha týchto nových mešťanov nad všetkými ostatnými. V objeme obchodu (a z neho plynúcich ziskov) si ju vybudovali predovšetkým Šimon Hankovský a Lukáš Kyschin. Podobne sa v mestskej korešpondencii zachovalo množstvo listov, ktoré svedčia o intenzite obchodných kontaktov práve týchto niekoľkých mešťanov s poľskými mestami.[409]

Šimon Hankovský a Peter Baran

Zisky nadobudnuté obchodnou činnosťou sa prirodzene premietli aj do ďalších sfér života. Viacerí zo spomínaných obchodníkov z radov nových mešťanov vo veľkej miere investovali do posilňovania svojho majetkového zázemia. Obzvlášť Šimon Hankovský veľkú časť ziskov vložil do nákupu pôdy a rozvoja poľnohospodárskej výroby. V tomto smere však nezaostávali ani ostatní *homines novi*, napríklad Baranovci.[410] Podobne sa hospodársky vzostup prejavil pri nákupe nehnuteľností. Názorný je v tomto smere opäť prípad Šimona Hankovského. Kým ešte roku 1516 je v daňových súpisoch zaznamenaný ako obyvateľ Hilpušovej ulice na bardejovských predmestiach a platca na tú dobu priemernej dane tri a pol floréna, o desaťročie neskôr sa už objavuje ako vlastník domu (a platca najvyššej sadzby dane) vo vnútornom meste priamo na námestí, teda medzi najzámožnejšími príslušníkmi miestnych elít. Podobne, aj keď s istým predstihom postupoval Peter Baran.[411]

Vzhľadom na všetky zmienené skutočnosti sa však o to nápadnejšia javí absencia uvedených mužov v politickom živote mestskej komunity. Aj napriek tomu, že sa pomerne rýchlo zaradili do radov najmajetnejších mešťanov, ani jeden z nich nefiguruje medzi richtármi, členmi užšej mestskej rady, ba ani vo volenej obci. Tento fenomén možno interpretovať pomocou viacerých faktorov.

---

408 Alžbeta Gácsová: Príspevok k obchodným stykom Bardejova, s. 121 – 137.

409 *Ibidem*. Publikované dokumenty možno nájsť v Stanisław Andrzej Sroka: *Dokumenty polskie*, vol. 4, *passim*.

410 Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 112 – 116 ich zaradzuje medzi najvýznamnejších poľnohospodárov z radov mešťanov.

411 Pozri vyššie.

Jedným z možných vysvetlení by bolo, že sami títo jednotlivci nemuseli vyhľadávať aktívnu účasť na politickom dianí v meste. Taký postoj sa však javí pomerne nepravdepodobný, keďže posun nahor v hospodárskom a spoločenskom rebríčku so sebou zvykol niesť aj potrebu toto svoje zmenené postavenie demonštrovať navonok, aktivizáciou v politickej alebo kultúrnej sfére, prípadne v oboch zároveň.[412] Takýto trend potvrdzuje napokon aj príklad rodiny Baranovcov, keďže jeden z jej členov, Bernard, sa aktívne podujal na budovanie kariéry na kráľovskom dvore ako komorník kráľa Ľudovíta II. Vďaka tomuto kroku rodina začala v okolí mesta získavať donáciami do svojho vlastníctva viaceré poddanské dediny.[413] Príznačná je však pretrvávajúca zviazanosť Baranovcov s mestskou komunitou, ktorej prejavom bolo venovanie mestu niektorých získaných dedín v blízkosti Bardejova s odôvodnením, že šlo o jeho pôvodné vlastníctvo. Podobne sa v ďalších generáciách oboch najbohatších rodín, Baranovcov aj Hankovských, už objavili jednotlivci figurujúci v politických orgánoch mesta.[414]

Druhým a pravdepodobnejším faktorom sa javí byť istá rezistencia domáceho prostredia voči prišelcom zvonka, ktorá mohla byť podmienená aj kultúrne a jazykovo. V prípade odporu etablovaných politických, hospodárskych alebo kultúrnych elít voči „zbohatlíkom", ktorým sa podarilo vystúpiť po spoločenskom rebríčku relatívne nedávno, možno opäť pozorovať širší sociologický trend, nie nevyhnutne príznačný iba pre sledované obdobie a región.[415] V prípade Bardejova prvej tretiny 16. storočia máme k dispozícii aj explicitné informácie o podmienkach považovaných za dôležité pre začlenenie sa do mestskej komunity. V marci 1525 totiž kráľ Ľudovít II. richtárovi a mestskej rade adresoval mandát ako reakciu na predošlú sťažnosť dvoch bardejovských mešťanov, Šimona Hankovského a Lukáša Kyšina. Obom totiž ich spolumešťania pre neznalosť nemeckého jazyka bránili v prístupe k právu variť a čapovať pivo.[416] Kráľ žiadal predstavenstvo

Varenie piva v Bardejove

---

412 Bernd Roeck: *Civic culture*, s. 118 – 132.

413 Listinu z roku 1527 publikoval Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 203 – 204: „nos consideratis fidelibus servitiis fidelis nostri egregii Bernardi Baran de Barthphis, equitis quondam serenissimi domini Ludowici regis piae memoriae, fratris et sororii nostri charissimi cubicularii."

414 Krištof Baran bol mestským richtárom v rokoch 1545 – 1546. Istý Valentín Hankovský v rokoch 1552 – 1554, 1559, 1563 – 1564 a 1571 – 1572. Pozri ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1743 (Účtovná kniha mesta, 1550 – 1642).

415 Zaujímavá práca o významoch sociálneho statusu v ranonovovekej spoločnosti na anglickom prípade Alexandra Shepard: *Accounting for Oneself: Worth, Status, and the Social Order in Early Modern England*. Oxford : Oxford University Press, 2015, 384 s.

416 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 5385 (mandát Ľudovíta II. zo 16. marca 1525): „(…) fidelium nostrorum circumspectorum Simonis Hankowsky et Luce Kyschyn inhabitatorum dicte ciuitatis (…) quod essent ignorantes lingue Alemane a Braxatione et educillacione ceruisie prohubuissetis."

mesta, aby upustilo od takéhoto postupu, ktorý mal byť navyše v rozpore s akýmikoľvek staršími privilégiami a zvyklosťami mesta, a aby oboch sťažovateľov prijali do radov pivovarníckeho cechu.[417]

Už skorší bádatelia venovali pozornosť hospodárskemu významu piva v obchode mesta. Zároveň bola v slovenskej a poľskej historiografii rozoberaná aj jeho dobrá povesť a s tým súvisiaca kvalita. Pivo bolo totiž nielen tovarom, ale aj významným kultúrnym artiklom, ktorý bol v 15. a 16. storočí často využívaný ako dar pri diplomatických rokovaniach mesta alebo iných dôležitých príležitostiach.[418]

Varenie piva malo v neskorom stredoveku a v ranom novoveku v Bardejove úzky súvis s meštianskymi právami a podielom na stavovskej prestíži. Zo skoršieho obdobia je v súvislosti s pivovarníckym cechom v meste zachovaná iba kratšia zmienka z druhej polovice 15. storočia. Jej nejednoznačnosť primäla niektorých bádateľov k spochybňovaniu existencie cechu pivovarníkov.[419] Účtovné knihy a záznamy zo zasadnutí cechu sú dostupné až od poslednej tretiny 16. storočia.[420] Z nich vyplýva, že členstvo v pivovarníckom cechu prinajmenšom v neskoršom období nevylučovalo členstvo v iných cechoch, skôr bolo úzko zviazané s ideou meštianskych práv.[421] Na čele cechu stáli takmer výlučne predstavitelia politicky i hospodársky najzámožnejších vrstiev. Členská základňa je v porovnaní s ostatnými cechmi naozaj široká. Možno tvrdiť, že v radoch cechu sa nachádzala nezanedbateľná časť mešťanov, aj keď v záznamoch sa neuvádza priame spojenie

---

417 *Ibidem*: „(…) contra omnium legem et consuetudinem illius ciuitatis nostrae," ďalej sa nariaďuje: „harum serie firmiter committimus et mandamus quatenus praefatos Simonem Hankowsky et Lucam Kyschyn, deinceps sicuti et ceteros inhabitatores praedicte Ciuitatis nostrae Bartphen. libere et absque aliquali impedimento ceruisiam Braxare et educillare permittatis et permitti faciatis."

418 Alžbeta Gácsová: *Spoločenská štruktúra*, s. 126 – 127. Stanisław Andrzej Sroka: *Bardejov v XV. storočí*, s. 71. Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 75 – 76. Z 15. storočia je viacero prípadov, keď si bardejovské pivo žiadajú významní krajinskí hodnostári, iné slobodné kráľovské mestá, obchodní partneri z Poľska. Dodané bolo aj na kráľovskú svadbu roku 1476. Pre posledne uvedené list z 23. novembra 1476 v ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2002.

419 Vendelín Jankovič: V období vrcholného feudalizmu, s. 75 – 76 kvôli nízkemu počtu majstrov pochybuje o existencii cechu pivovarníkov v 15. storočí.

420 ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, stará sign. 3.Ce.II.1 (Účtovná kniha cechu pivovarníkov, 1589 – 1795).

421 O istej statusovej povahe pivovarníckych práv svedčia napokon aj ďalšie listiny kráľa Ľudovíta II. z roku 1526. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 5496 (z 25. februára 1526), kde sa mešťanom potvrdzujú pivovarnícke práva, „ab antiquo observatam", pričom sa ako jedno zo zdôvodnení spomína aj, „quia ciuitas n[ost]ra neque vineas, neque terras arrabiles sufficienter habet."; sign. 5533 (z 29. júna 1526), kde kráľ reaguje na sťažnosti pivovarníckych cechových majstrov z Bardejova, ktorí sa sťažovali na narušanie svojich práv majstrami iných cechov, „propterea quod se aliis artificiis suis in ista Civitate nutrire non possent, a communio dicte Czehe abstrahere et excludere (…)."

meštianskeho práva s právom variť pivo.[422] V tridsiatych rokoch 17. storočia navyše došlo k ďalšiemu sporu ohľadom pivovarníckych práv, ktorý je detailnejšie rozoberaný nižšie.[423] Plnohodnotné užívanie meštianskych práv bolo v Bardejove v sledovanom období úzko prepojené s právami na neobmedzené varenie piva a v komunite nadobúdalo prestížny charakter.

Ak sa teda opäť pozrieme na príklad dvoch bardejovských mešťanov, Šimona Hankovského a Lukáša Kyšina, javí sa situácia jasnejšie. Obaja úspešní obchodníci, ktorí navyše svoj vzostup demonštrovali aj zakúpením nehnuteľností vo vnútornom meste, respektíve priamo na námestí, boli obmedzovaní v dôležitej činnosti pre meštiansku identitu. *De facto* sa teda do radov meštianskych elít síce zaradili, naďalej však jestvovali skutočnosti, odlišujúce ich od ich nových susedov aj napriek tomu, že formálne podmienky sa zdali byť naplnené. V tomto duchu možno interpretovať aj zmienku o tom, že obmedzenia na základe jazyka nie sú založené na starších privilégiách a zvyklostiach.[424] Mestské elity, konfrontované s príchodom nového obyvateľstva a jeho relatívne rýchlym hospodárskym vzostupom, mohli pociťovať do istej miery ohrozenie svojich predošlých pozícií, a preto sa uchýlili k (implicitnému) definovaniu podmienok pre získanie členstva v ich radoch, v tomto prípade práve na základe jazyka.[425] Pri oslabení predošlých štruktúr sa hrozba narušenia zaužívanej praxe v očiach súčasníkov zvýšila. Zároveň sa schopnosť prirodzene integrovať prišelcov do svojich radov vzhľadom na ich väčší počet i lepšie postavenie pravdepodobne javila byť limitovaná. To, že mestské elity sa nehodlali takéhoto nástroja úplne vzdať, potvrdzuje napokon aj opakovaná výzva kráľa zo septembra

Jazyk ako nástroj spoločenskej integrácie mešťanov

[422] ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, stará sign. 3.Ce.II.4 (Záznamová kniha cechu pivovarníkov, 1617 – 1670). Tam napríklad údaje k roku 1617 vyzerajú nasledovne: vo „*Verzeichnis derer so der Zechgerechtigkeit völlig geniessen*" je zapísaných 102 mešťanov a vo „*Verzeichnis derer so gantze Zechen halten und doch nicht bräuen*" obsahuje 31 osôb a napokon „*Verzeichnis derer so halbe Zechen halten*" 29 mešťanov. Zo štyroch členov predstavenstva cechu zvolených na tieto posty v roku 1617 boli traja pravidelnými členmi mestskej rady.

[423] Prípad poľského tkáča Andreja z roku 1638 v ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 242 (Kniha občanov a iných pamätihodností mesta, 1597 – 1648), s. 559. Pozri nižšie, s. 151.

[424] Podobné úsili panovníckeho dvora o rovnoprávne postavenie rôznych skupín mešťanov je v stredoveku možné sledovať aj na príklade ďalších miest, napríklad Žiliny a Trnavy. Pozri Richard Marsina: Výsady pre žilinských Slovákov z roku 1381. In: Idem (ed.): *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. Martin : Osveta, 1984, s. 13 – 40. V zborníku sú pre problematiku zaujímavé aj ďalšie štúdie.

[425] V prípade narušania starých štruktúr sa aj zdôrazňovanie niektorého jazyka alebo jeho konkrétnej variety môže stať nástrojom vymedzovania sa voči reálnej alebo pociťovanej hrozbe pre vlastné postavenie. Peter Trudgill: *Sociolinguistics*, s. 23 – 24.

1525.[426] Ľudovít II. ňou reagoval na nečinnosť mestských orgánov po predošlom mandáte. Tentokrát sa už dokument nesie v podstatne dôraznejšom a prísnejšom tóne. Ochotu mestských elít v krízových obdobiach pristúpiť v záujme zabezpečenia stability dovtedajšieho systému k ešte radikálnejším riešeniam potvrdzuje aj listina Ferdinanda I. z roku 1530.[427]

Úlohu jazyka pri zaraďovaní sa medzi politické elity a pri budovaní statusu v mestskej komunite nemožno absolutizovať. Jazyk totiž nehral iba úlohu kultúrneho a sociálneho identifikátora, ale stále ostával predovšetkým nástrojom medziľudskej komunikácie.[428] Možno úplne odôvodnene očakávať, že veľká časť mestského obyvateľstva bola schopná komunikácie prinajmenšom v dvoch vernakulárnych jazykoch, nemčine a slovenčine. K vzdelaniu zároveň patrila znalosť latinčiny a pri niektorých mešťanoch nemožno vylúčiť ani znalosti maďarčiny.[429] Už v priebehu 15. storočia sa ukázalo, že v prípade, ak si to praktická potreba vyžadovala, dokázali mešťania reagovať pomerne flexibilne. Tak sa v polovici 15. storočia mestská rada podujala zamestnať českých pisárov v záujme zlepšenia komunikácie (a vzťahov) s bratríckymi veliteľmi, pretože ich aktivity mohli mať reálny dopad na hospodársku činnosť mešťanov. Na začiatku 16. storočia sa zároveň objavujú viaceré náznaky, že pri zvýšení počtu obyvateľstva z okolia, ktoré nemuselo v dostatočnej miere ovládať v komunite bežnú nemčinu, dokázali mestské orgány zároveň tiež flexibilne reagovať na vzniknutú situáciu.

Jazyk v duchovnej činnosti

Tento prístup sa prejavil predovšetkým v duchovnej oblasti. Napriek zaužívaným stereotypom o tom, že až reformačné hnutie prinieslo ovplyvňovanie cirkevného života svetskými vrchnosťami, už v skoršom období boli zaužívané mechanizmy umožňujúce sekulárnym aktérom vstupovať

[426] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 5435 (listina z 12. septembra 1525): „(…) praefatos Simonem Hankowsky et Lucam Kysini, in contemptum mandatorum nostrorum in praefatum collegium Braxatorum admittere neglexistis (…) mandamus vobis (…) sub poena grauissime Indignacionis nostre (…) eosdem Simonem et Lucam in praedictum collegium admittere debeatis."

[427] ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, sign. 6416 (listina kráľa Ferdinanda I. z 3. apríla 1530). Pozri nižšie s. 125.

[428] V danej súvislosti možno vysloviť aj dohady, či šlo v prípade sťažujúcich sa mešťanov naozaj o neznalosť nemčiny, alebo skôr o neochotu komunikovať v nej. Pri súčasnom stave bádania a vôbec možnostiach zachovaných prameňov nie je možné takéto názory potvrdiť. S neochotou používať istý jazyk by bolo, pravdepodobne, potrebné spájať aj silnejšiu vzájomnú animozitu medzi účastníkmi sporu, ktorú však nateraz nemožno v bardejovskom prípade jednoznačne zdokladovať.

[429] Sem možno zaradiť vyššie spomínaný prípad cistercitu Jána z Bardejova, syna Antona Schwarcza. Stanisław Andrzej Sroka: *Bardejov v XV. storočí*, s. 117. Podobne aj mešťan Lukáš Kyschin zo sťažnosti z roku 1525 niekedy v mestských dokumentoch vystupuje aj ako „Parvus," čo by poukazovalo na základ jeho priezviska v slove „malý" (lat. *parvus*, maď. *kis*).

do cirkevných záležitostí.[430] V mestskom prostredí šlo predovšetkým o slobodný výber farára, ktorý bol prostredníctvom patronátneho práva (prinajmenšom oficiálne) v rukách komunity. Podobne aj formou rôznych základín a iných foriem majetkovej podpory mohli či už jednotlivci alebo komunita ako celok vplývať na podobu cirkevného života v meste. Druhou stereotypnou predstavou býva presvedčenie, že rovnako až s reformáciou sa ľudovým jazykom otvorili dvere do života západných kresťanských spoločenstiev. Je pravdou, že s reformáciou v tomto smere prišla významná kvalitatívna zmena, nemožno však prehliadnuť, že prinajmenšom kazateľstvo bolo v širokým vrstvám zrozumiteľnom jazyku pomerne bežnou praxou už skôr.[431]

Oba fenomény našli svoj odraz aj v Bardejove na začiatku 16. storočia. Duchovný život miest v období, schematicky charakterizovaného ako prelom neskorého stredoveku a raného novoveku, sa vyznačoval veľkou rôznorodosťou. Okrem mestského farára tak v Bardejove pôsobilo viacero ďalších duchovných, predovšetkým takzvaných altaristov, ktorí boli často dotovaní významnými meštianskymi rodinami.[432] Navyše, v meste jestvoval kláštor rádu augustiniánov pustovníkov, ku ktorému bola práve na začiatku 16. storočia vďaka štedrému odkazu meštianskej vdovy Doroty Reichovej pristavaná kaplnka, primárne určená duchovným potrebám širšej komunity.[433] Súčasťou duchovného života bola existencia duchovných bratstiev mešťanov. Tie často plnili aj iné než striktne náboženské úlohy, napríklad

---

430 Mária Petrovičová: Cirkev v Bardejove, s. 162 – 168. Štefan Luby: *Dejiny súkromného práva*, s. 421 – 422.

431 V neskorom stredoveku bolo obzvlášť rozšíreným fenoménom v prostredí žobravých rádov, pričom k problematike dnes v európskej historiografii jestvuje už pomerne rozsiahla literatúra. Pozri napríklad Bert Roest: *Franciscan Learning, Preaching and Mission c. 1220 – 1650*. Leiden : Brill, 2015. 256 s. Eliana Corbari: *Vernacular Theology: Dominican Sermons and Audience in Late Medieval Italy*. Berlin : De Gruyter, 2013, 256 s. Zo slovenských bádateľov sa stredovekému kazateľstvu venujú – aj keď nie výlučne vo vernakulárnych jazykoch – napríklad Erika Brtáňová: *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : Veda, 2000, 200 s. a Stanislava Kuzmová: *Preaching Saint Stanislaus: Medieval Sermons on St. Stanislaus of Cracow, His Image and Cult*. Warszawa : DiG, 2012, 456 s.

432 V mestských účtovných knihách sú uvádzaní jednotliví duchovní aj so sumami, ktoré dostali priamo z mestskej pokladnice. Obvykle je pri nich zároveň uvedené aj meno mešťana alebo meštianky (medzi nimi napríklad vdovy po Petrovi Magerovi, Mikuláša Stocka, Jána Schwarcznera a iných), ktorí kňazský post (aj finančne) iniciovali. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121, 3691, 4105. Pre diskusiu o podobách zbožnosti latinského neskorého stredoveku, zároveň s dôrazom na mestské prostredie, pozri napríklad Helga Skvarics: *Volksfrömmigkeit und Alltagskultur : zum Stiftungsgeschehen Wiener Neustädter Bürger im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit (14. Jh. – 16. Jh.).* Wien : Lang, 2000, 247 s. Viaceré štúdie v Klaus Schreiner (ed.): *Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter : Formen, Funktionen, politisch-soziale Zusammenhänge*. München : Oldenbourg, 1992, 411 s.

433 Carolus Wagner (ed.): *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*, odd. 9, č. 18, s. 540 – 543.

sociálne.[434] V Bardejove pôsobilo okrem iného Bratstvo milosrdnej Panny Márie, ktorého záznamová kniha sa v archíve zachovala. Práve v nej sa pri výdavkoch v roku 1519 nachádza zmienka o slovenskom kaplánovi Gregorovi.[435] Zdá sa, že nejde až o takú nezvyčajnú skutočnosť, keďže s kazateľmi pre rôzne jazykové skupiny sa v predreformačnom období možno stretnúť aj v iných kráľovských mestách na dnešnom území Slovenska.[436] V kontexte Bardejova svedčí tento príklad o nemožnosti hovoriť v tomto období o vedomých snahách aktívneho potláčania akejkoľvek inej jazykovej identity, a to aj napriek väčšej prestíži nemeckého jazyka ako známky príslušnosti k elitám mesta.

Kaplán Gregor je v súvislosti s duchovnou službou veriacim v slovenskom jazyku spomínaný iba stroho, takže nie je jednoduché spojiť s ním viac informácií. Jeho pôsobenie je možné spájať s väčším množstvom slovenského obyvateľstva prichádzajúceho v tomto období do mesta, prípadne aj s vyššie spomínaným hospodárskym vzostupom niektorých z nich, ktorí tak mohli mať záujem i prostriedky na financovanie takéhoto postu. V účtovných knihách mesta sa z daného obdobia objavuje ešte jeden duchovný menom Gregor, pri ktorom však nie je nijako špecifikované, či mal čosi do činenia so službou miestnym slovenským veriacim. Ak by však šlo o tú istú osobu, je zaujímavé, že tento druhý Gregor bol altaristom a bol financovaný zo základiny Veroniky, bohatej vdovy po Petrovi Magerovi, voľakedajšom

434 V tomto období v meste pôsobili najvýznamnejšie Bratstvo Milosrdenstva Panny Márie a Bratstvo Božieho tela. Predovšetkým prvé menované sa aktívne zúčastňovalo na obchode s plátnom, pričom sa angažovalo aj v sociálnej pomoci chudobným. Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 106 – 108. V záznamovej knihe Bratstva Milosrdenstva Panny Márie nachádzame v zápise z roku 1501 krátko zhrnuté povinnosti členov – muži i ženy sa mali každý týždeň pomodliť sedem Otčenášov a trikrát Krédo, pri sviatku Bratstva sa počet zdvojnásobil. Kňaz mal zase každý týždeň odslúžiť zádušnú omšu za zosnulých členov bratstva. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2306.

435 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2306 (Kniha Bratstva milosrdenstva Panny Márie), záznam „*Exposita quarte S. Trinitatis*“ roku 1519 obsahuje aj: „*Gregorio capellano Schlavorum fl. 4.*“

436 Prítomnosť nemeckých, maďarských a slovenských kazateľov je už v závere 15. storočia zdokladovaná v Košiciach a Prešove, ale tiež aj v stredoslovenských banských mestách. Vladimír Rábik: Národnostní kňazi (kazatelia) v živote stredovekých miest na Slovensku. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 6, 2006, s. 136 – 147. Niektoré tvrdenia týkajúce sa Bardejova sa však javia azda príliš odvážne. V prípade Banskej Štiavnice sa ale napríklad zachoval z predreformačného obdobia aj štatút (*Auffgesetztt Ordnung der Kirchen im 1515. Jahr*), v ktorom sú špecifikované práva a povinnosti jednotlivých kňazov, medzi nimi aj slovenského kazateľa (*windisch prediger*). Publikované v János Breznyik: *A Selmecbányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története 16. sz.* Selmecbánya : Joerges Ágost, 1883, tu s. 33 – 39.

richtárovi a členovi vplyvnej meštianskej rodiny.[437] Tým by sa skôr potvrdil predpoklad, že kultúrne i jazykovo nemecké elity mesta nemuseli mať *a priori* zásadné výhrady voči používaniu slovenského jazyka, pokiaľ to, samozrejme, neohrozovalo štruktúru a mechanizmy spoločenstva, z ktorého ich postavenie vyplývalo. V tom by teda bolo možné badať aj rozdiel oproti omnoho razantnejšiemu postoju voči mešťanom Šimonovi Hankovskému a Lukášovi Kyšinovi.

Jazyk v právnej oblasti

V tomto období si mesto pomerne intenzívne hľadalo aj vhodného notára. V roku 1516 im miestny rodák Valentín, v tom čase kustód v Spišskej Kapitule, odporúčal kandidáta, ktorého materinskou rečou bola síce čeština, ale ovládal dostatočne aj nemčinu, a teda mohol byť pre mesto podľa Valentínovho úsudku užitočný.[438] Na prípad upozornil už B. Varsik, pričom v danej súvislosti konštatoval, že práve jeho dvojjazyčnosť mohla stáť za kandidátovou vhodnosťou pre mesto.[439] Túto poznámku možno len doplniť konštatovaním, že pre mestskú kanceláriu a predstaviteľov komunity bola prvoradou síce nemčina a znalosť jazyka vlastného väčšine obyvateľov bola už len výhodou. Podobne by boli jeho jazykové schopnosti iba výhodou v komunikácii s poľskými obchodnými partnermi. O ďalšom vývoji v záležitosti notárskeho postu z hľadiska jazyka niet ďalších relevantných informácií, no od začiatku dvadsiatych rokov v meste pôsobí už Valentín Ecchius, významný humanistický vzdelanec pochádzajúci z nemeckého prostredia a niekoľkonásobný neskorší richtár i senátor. Dvadsiate roky však predstavovali v dejinách mesta pomerne zložité obdobie, aj vzhľadom na celokrajinský vývoj predovšetkým v ich druhej polovici, čo našlo napokon svoj odraz aj vo sfére jazykových a etnických vzťahov v rámci mestskej komunity.

4.2 Zlomové obdobie dvadsiatych a tridsiatych rokov 16. storočia

Bitka pri Moháči a jej následkky pre Bardejov

Koncom augusta roku 1526 došlo k výraznému zlomu v uhorských dejinách. Na vodou presiaknutých lúkach neďaleko mesta Moháč v južnom Uhorsku podľahlo uhorské vojsko výraznej osmanskej presile. Prehratá

[437] V zachovaných účtovných záznamoch sa objavuje pomerne pravidelne od roku 1493 istý „*cappelanus quondam domine Mager Petrin (Gregorius)*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 3121 (Kniha príjmov a výdavkov, 1493 – 1501); sign. 2890 (donácia Veroniky Magerovej z 21. januára 1491, ktorou venovala mestu sumu 3 000 florénov).

[438] ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 4627 (list spišského kustóda Valenta z 10. septembra 1516): „Notarius sedes Nobilium et nostri Capituli et de presenti (…) qui licet Bohemus per lingua materna callet tamen sufficienter idiomum allemanicum et meo iudicio utilis erit pro Civitate vestra."

[439] Branislav Varsik (ed.): *Slovenské listy a listiny*, s. 73.

bitka priniesla smrť pre celý rad vysokých svetských a cirkevných hodnostárov krajiny. Na úteku z bojiska zahynul aj mladý kráľ Ľudovít II. Jagelovský. Jedným z bezprostredných dôsledkov bitky sa stala podvojná voľba nástupcu predčasne zosnulého panovníka. V nasledujúcom viac než desaťročí sa Uhorské kráľovstvo ocitlo vo vnútornom konflikte medzi dvoma kandidátmi na korunu, Ferdinandom I. Habsburským a Jánom I. Zápoľským. Ku komplexnosti vzťahov prispievali aj ďalšie zásadné spoločensko-politické a vojenské zmeny, medzi nimi napríklad postupný nástup reformačného učenia alebo prítomnosť osmanskej hrozby. Celý súbor zmien sa s odstupom času javí natoľko zásadný, že v historiografiách nástupníckych štátov Uhorska sa rok 1526 stal medzníkom oddeľujúcim stredovek a raný novovek.[440] Množstvo celokrajinských zmien a problémov však našlo svoj odraz tiež v miestnych reáliách. Na príklade mesta Bardejov možno viaceré zo spomenutých fenoménov vnímať aj prizmou jazykových a etnických vzťahov.

Do komplikovaného obdobia vstupovala mestská komunita s už jestvujúcimi výzvami, ktorým musela čeliť. V prvom rade šlo o už spomínané snahy etablovaných politických elít obhájiť svoje postavenia po príchode a hospodárskom vzostupe viacerých nových mešťanov. Ako jedna z ciest sa javila snaha o ich kultúrnu integráciu v rámci miestnych podmienok. Počas niekoľkých rokov po moháčskej bitke sa však v meste objavili ďalšie komplexy vzťahov, predovšetkým v politickej a náboženskej rovine, na ktoré sa napokon vedenie mesta pokúsilo nájsť riešenie pomerne radikálnym spôsobom v jazykovo-etnickej rovine. Predtým je ale potrebné venovať aspoň v krátkosti pozornosť predošlému vývoju.

Bardejov v konflikte medzi Jánom Zápoľským a Ferdinandom Habsburským

Po smrti Ľudovíta II. Jagelovského bol hneď začiatkom novembra v Stoličnom Belehrade za uhorského kráľa zvolený a právoplatne korunovaný Ján Zápoľský. K voľbe Ferdinanda I. Habsburského došlo o mesiac neskôr v Bratislave, za skromnejších podmienok. V prvej, pomerne neprehľadnej fáze sa väčšina slobodných kráľovských miest, medzi nimi aj Bardejov, ocitla na Zápoľského strane. Keďže sa však čoskoro ukázalo, že vojenskou prevahou

[440] Zaujímavým svedectvom o období je práca súčasníka, humanistického historika Caspara Ursina Velia. *Casparis Ursini Velii de bello Pannonico libri decem*. Ed. Adamus Franciscus Kollar. Vindobonæ : Trattner, 1762. [online] Dostupné na internete: http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11064186_00005.html. (náhľad 28. marca 2018). Detailnej analýze udalostí okolo podvojnej voľby panovníka roku 1526 i politicko-vojenského vývoja v habsburskom, takzvanom kráľovskom Uhorsku sa venuje Géza Pálffy: *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York : Columbia University Press, 2009, 410 s. V slovenskej historiografii možno upozorniť na zborník príspevkov Jozef Baďurík a Kamil Sládek (eds.): *Politický zrod novovekej strednej Európy : 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie.* Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, 201 s.

disponuje Ferdinand Habsburský, aj vývoj politických afiliácií jednotlivých mocenských činiteľov v krajine nadobudol mierne odlišný smer.[441]

V priebehu roka 1527 tak mestá postupne prechádzali do radov stúpencov Ferdinanda Habsburského, čo bol aj prípad Bardejova.[442] O viacerých detailoch, respektíve ich aktuálne vhodnej interpretácii, sme informovaní z listu, ktorý dňa 18. apríla 1527 vtedajší mestský richtár Valentín Eck zaslal taverníkovi Alexiovi Turzovi (Thurzo). V ňom je predložené vysvetlenie predošlého vývoja z pohľadu Bardejovčanov. Eck v ňom opakovane zdôrazňuje motív nepokojných časov, keď si mešťania museli v rozbúrených vlnách nájsť cestu medzi Skyllou a Charybdou. Ich počiatočná podpora pre Zápoľského je interpretovaná na jednej strane ako dôsledok jeho vojenskej prevahy v regióne v období po Moháči. Na druhej strane sa k tomu pričinila aj zlá informovanosť Bardejovčanov, na ktorej mali nemalý podiel zástupcovia iných miest, medzi nimi sú menovite spomenuté Košice. Tí prispeli svojím dielom k tomu, že Bardejovčania boli zlákaní do pasce a dokonca aj finančne vypomohli Zápoľského vyslancom. Ako však Eck píše, teraz – teda v apríli 1527 – sa situácia už vyjasnila a oni hodlajú poslať svojich zástupcov na stretnutie zvolané kráľom Ferdinandom. Navyše, Eck vyjadruje aj svoju ochotu odprisahať kráľovi vernosť. Na záver už iba akoby na okraj pridáva prosbu, aby sa Turzo v príhodnej chvíli prihovoril v tejto veci u panovníka.[443]

---

441 Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 108. Carolus Wagner (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani, vol. 2*. Viennæ : Trattner, 1774, s. 148 – 149 (Conradi Sperfogel Annales contracti Scepusienses): „[Anno MDXXVI] Cassovienses illico mitunt honoraria Zapolyae novo Regi Strigonium, fidelitatem et spondentes cum Plebano suo, Exemplo Cassoviensium moti Leutchovienses, Eperiesienses, Bartphenses, & Cibinienses dona mittunt Joanni Rego, non tamen fidelitatis homagium deponunt." Z novších prác k dosahu udalostí na život hornouhorských slobodných kráľovských miest Miloslava Bodnárová: Obraz bitky pri Moháči v živote východoslovenských kráľovských miest. In: Mária Grófová a Božena Malovcová (eds.): *Bitka pri Moháči – historický medzník v dejinách strednej Európy (490. výročie)*. Bratislava : Spoločnosť slovenských archivárov, 2016, s. 164 – 183. István H. Németh: Städte zwischen zwei Königen : Die politische Aktivität des oberungarischen Städtebundes zwischen 1526 und 1536. In: Martina Fuchs a Orsolya Réthelyi (eds.): *Maria von Ungarn (1505 – 1558)* : *Eine Renaissancefürstin*. Münster : Aschendorff, 2007, s. 133 – 152.

442 Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 108 – 109. Július Bartl: Mestá na Slovensku a ich vzťah k Ferdinandovi I. In: Jozef Baďurík a Kamil Sládek (eds.): *Politický zrod*, s. 74 – 80.

443 ÖStA HHStA, f. Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 4, Konv. A, f. 50 – 51: „qumquidem inter Scylla et Charybdim miserime navigamus hic omnes. (…) Cassovienses, clam nobis, Strigonium descendunt, congratulaturi recens electi Regi [Joanno de Zapolia] (…) volentes nolentes illicimur in nassam , denigramus ergo et nos Strigonium congratulamurque Regi ob adeptos honoras (…) et hodie in illum affecti summus, hoc est plane odioso. (…) si consultum videbitur, dignetur v. m. hanc nostram voluntatem Ferdinando Regi per opportunitatem insinuare."

Záležitosť mala zdarný priebeh, keďže už o mesiac neskôr kráľovská kancelária pripravovala priaznivú odpoveď pre Bardejovčanov.[444] Aj v nasledujúcom období mal Valentín Eck významné postavenie pri spoluurčovaní politickej príslušnosti mesta. Post richtára zastával do roku 1529.[445] Práve v tomto období prechádzalo mesto, podobne ako celá krajina, pomerne turbulentným obdobím. V roku 1528 Eck ako humanistický básnik ešte tlačou vydal báseň *Ad proceres Hungariae*.[446] Jej rukopis tiež zaslal na kráľovský dvor Ferdinandovi, ako ďalšie svedectvo o vernosti svojej i zastupovaného mesta.[447]

Spor Bardejova s Petrom Kmitom

Na ďalšie dramatické udalosti, ku ktorým došlo na jeseň roku 1527, nedávno upozornil S. A. Sroka.[448] V septembri 1527 utrpeli vojská Jána Zápoľského pri Tokaji porážku, ktorá bola na jar nasledujúceho roka nasledovaná ďalšou prehrou na bojisku pri Seni pri Košiciach. Keďže mal však pomerne dobré kontakty s poľským prostredím, už pred svojím núteným odchodom za hranice na jar 1528 očakával od severného suseda pomoc. Na jeseň 1527 sa tak Peter Kmita (Kmitha), významný poľský aristokrat a dvorský hodnostár, vydal s oddielom dobrovoľníkov z Poľska Zápoľskému na pomoc. Jeho jednotky však nečakane prepadli Bardejovčania. Niekoľkých členov sprievodu zabili, pričom zvyšok sa dal na útek. Okrem iného sa im podarilo zadržať aj Kmitovho koňa, ktorého mali potom slávnostne na znak víťazstva vodiť po námestí.[449] Takéto počínanie predstavovalo pre Kmitu veľmi vážnu urážku a narušenie cti. Incident sa tak stal dôvodom takmer tri roky sa vlečúceho sporu medzi Bardejovom a poľským aristokratom.

---

444 ÖStA HHStA, f. Ungarische Akten, Allgmeine Akten, Fasc. 4, Konv. B, f. 47.

445 Valentín Eck pochádzal z hornonemeckého Lindau – v prameňoch aj svojich prácach sa neraz označuje ako „*Lendanus*“ alebo aj „*Bavarus*.“ Do Bardejova sa dostal prostredníctvom krakovskej univerzity, jednej z významných centier, skrze ktoré sa do Uhorska šíril humanizmus. Počas celého svojho pôsobenia v meste bol verným stúpencom Ferdinanda I. Habsburského. Daniel Škoviera: *Bardejovčan Valentín Ecchius*, s. 21 – 32. Endre Kovács: Vzťahy krakovskej univerzity k Slovensku za renesancie. In: Ľudovít Holotík a Anton Vantuch (eds.): *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. a 16. storočí.* Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1967, s. 147 – 161.

446 Báseň predstavuje Ferdinanda I. ako ochrancu Uhorska po moháčskej bitke, zatiaľ čo Ján Zápoľský je predstavený ako nepriateľ kráľovstva. Dielo *Ad proceres Hungariae* (…) *Valentini Ecchii Lendani, Bartphen. Reipublicae praefecti Exhortatio* [online] neobsahuje miesto vydania ani meno vydavateľa. Dostupné na internete: http://mek.oszk.hu/04500/04565/04565.pdf. (Posledný prístup 28. marec 2018).

447 ÖStA HHStA, f. Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 7, Konv. C, f. 3.

448 Stanisław Andrzej Sroka: Spor Petra Kmitu, s. 243 – 251.

449 Stanislaus Orichovius: *Vita Petri Kmithae de Wisnicze*. Dantisci : Forsterus, 1643, s. 216: „(…) cives Cassovienses et Bardejovienses [sic!] (Almani hi sunt) eductis armatis cohortibus in angustiis locorum Rinconem et Kmitham hostiliter adorti sunt. Sed hi ferro iter sibi aperientes periculum evaserunt, amissis tamen e suis aliquot viris militaribus & tormentis bellicis, Quae cives illi una cum equo Kmithae adempto per forum in triumpho cum clamore & scommatis, tanquam re bene gesta, circumduxerunt.“

Vzhľadom na dobové okolnosti sa do sporu zapojili tiež vojenskí velitelia a významné postavy na oboch stranách, teda z okruhu Ferdinanda I. aj poľského kráľa Žigmunda I. Situácia už na začiatku roka 1528 eskalovala do tej miery, že na audiencii habsburskému vyslancovi poľský kráľ oznámil zákaz akýchkoľvek hospodárskych aktivít svojich poddaných s Bardejovom.[450] Pre mešťanov to predstavovalo vážnu ranu, vzhľadom na dôležitosť obchodných kontaktov s poľskými partnermi. Za prispenia viacerých aktérov, medzi nimi napríklad krakovského biskupa Petra Tomického a krakovského kastelána Krištofa Szydloveckého, napokon došlo v lete roku 1530 k dosiahnutiu dohody o urovnaní, ktorá bola do jari nasledujúceho roka aj naplnená.[451] Celá situácia však pravdepodobne výraznou mierou prispela k prechodnému zhoršeniu vzťahov medzi mestskými elitami a poľským prostredím.

Počiatky reformácie v Bardejove

Na jeseň 1527 zároveň došlo aj k prvým náboženským problémom v mestskej komunite, ktoré sa pohybovali na hranici cirkevných a svetských záležitostí. O všetkých detailoch udalostí nie sme síce informovaní, ale aj to, čo je k dispozícii, prináša pre náš výskumný problém zaujímavé postrehy súčasníkov. Už skôr bola v stručnosti načrtnutá podoba duchovného života v mestskej komunite. Práve tá však začala byť v období 16. storočia narušaná. Prvým príznakom zmien by mohlo byť, že od roku 1525 už neregistrujeme činnosť Bratstva Milosrdenstva Panny Márie.[452] Práve na jeseň 1527 malo dôjsť k akýmsi otvoreným nepokojom. Aspoň to tvrdil mestský farár Krištof, keď sa obrátil s prosbou o pomoc priamo na Jána Zápoľského. Krištofov pôvodný list síce nemáme k dispozícii, zachovala sa ale Zápoľského odpoveď z 5. decembra 1527. V nej vyjadroval svoje rozhorčenie nad počínaním rebelantských mešťanov z Bardejova, ktorí zradili svojho kráľa a pridali sa na stranu uzurpátora Ferdinanda. Čo je však zaujímavé, ich konanie hodnotí ako poníženie a urážku celého uhorského národa. Motív opakuje v liste ešte raz, keď sa vyjadruje, že pre svoje neospravedlniteľné konanie nemali Bardejovčania inú zámienku než nenávisť voči uhorskému

---

450 Stanisław Andrzej Sroka: Spor Petra Kmitu, s. 245. *Acta Tomiciana,* vol. 10. Ed. Stanislaus Gorski. Posnaniæ : Bibliothecæ Kornicensis, 1899, č. 87, s. 95 – 96 (odpoveď poľského kráľa Žigmunda I. vyslancom Ferdinanda I. 20. februára 1528): „(…) ut illius Mtas. [*Ferdinandus*] ipsos cives Bardejovienses coercere et ipsi dno. marsalco justitiam cum illis ministrare dignetur. (…) ut ipsi Bardejovienses contineat se tantisper a commercio in hoc regno."

451 Stanisław Andrzej Sroka: Spor Petra Kmitu, tu s. 246 – 248. Tam na s. 250 – 251 publikovaný aj text konečnej dohody z 30. júla 1530 podľa odpisu v bardejovskom archíve. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1530, sign. 6495. Hneď v tej súvislosti zároveň Žigmund I. potvrdzuje bardejovským mešťanom práva (sign. 6496).

452 Do istej miery takto interpretuje V. Jankovič skutočnosť, že práve v tomto roku sa končia záznamy ich Účtovnej knihy. ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 2306. Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 129.

národu a jazyku.[453] Ďalej v liste Ján Zápoľský Krištofa ubezpečuje o tom, že sa naňho môže spoľahnúť. V krátkosti ho informuje o svojich vojenských prípravách a očakávaní posíl z Poľska, s pomocou ktorých bude môcť potrestať všetkých pôvodcov týchto neprávostí, medzi nimi na prvom mieste mestského richtára.[454]

Na Zápoľského list zakrátko reagoval mestský farár Krištof s naliehavou prosbou o pomoc. Pre nepokoje ľudu sa totiž ocitol v ohrození života a už päť týždňov sa ukrýval v bardejovskom augustiniánskom kláštore.[455] Situácia sa preňho následne skomplikovala aj tým, že mestskej rade sa podarilo dostať k jeho korešpondencii. Následne sa bardejovskí radní obrátili na košický magistrát a farára s prosbou o pomoc, ako postupovať v situácii, keď vo svojich vlastných radoch objavili zradcu. Odpovede z Košíc sa niesli v zmierlivom duchu.[456] Nie je síce úplne presne známy priebeh riešenia vzniknutej situácie, Krištof sa však pravdepodobne vzdal fary.[457] V máji 1528 sa totiž Krištof spomína už ako bývalý farár a jeho miesto mal zastávať Wolfgang Schustell, zaujímavá osoba počiatkov reformácie.[458]

Bardejovské pôsobenie Wolfganga Schustella

Okrem zmeny na poste farára sa ešte dozvedáme o úpadku miestneho augustiniánskeho kláštora. V máji 1528 totiž mestu píše aj Matej, predstavený augustiniánskeho kláštora z Veľkého Šariša, ktorý mestskú radu len bezmocne kritizuje za úpadok kláštora a navyše aj rozpredávanie jeho

[453] ETE, vol. 1, č. 354, s. 351 (list Jána Zápoľského z 5. decembra 1527): „(…) isti rebelles et inobedientes cives Bartphenses, non contenti, a nostra Maiestate infideliter defecerunt, adhuc soleant multa quottidie moliri in nostri despectum et contumeliam totius nationis Ungaricae (…) non habita legitima causa, sed magis odio linguae et nationis Ungaricae, precipitanter et inconsulte de officio plebanatus deposuisse." Udalosti najnovšie interpretuje vo svojej práci Barnabás Guitman: *Hit, hatalom, humanizmus* : *Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában*. Budapest : Szent István Társulat, 2017, tu s. 67 – 69.

[454] ETE, vol. 1, č. 354, s. 351: „(…) statuimus cum auxilio quorundam nostrorum confratrum et procerum ex regno Poloniae (…) in brevi eandem civitate obsidione cingere et inibi omnes autores huiusmodi predictorum scelerum, in primis tamen ipsum iudicem, qui multa passim contra honorem nostrae Maiestatis regiae dixit et scripsit, severissime castigare, in perpetuum exemplum totius posteritatis."

[455] ETE, vol. 1, č. 356, s. 353 (list farára Krištofa z 11. decembra 1527): „Sciat igitur vestra Maiestas, quod ego de claustro Bartphensi iam in quinque septimanis non egressus propter maliciam plebis, quomodo igitur scribere possum?"

[456] ETE, vol. 1, č. 357, s. 353 – 354 (list bardejovskej mestskej rady Košičanom z 11. decembra 1527, v nemčine); č. 360, s. 355 – 356 (odpoveď košického farára Jána Henckela z 20. decembra 1527, v latinčine); č. 365, s. 358 (list jasovského prepošta Petra Bardejovčanom z 5. januára 1528, v latinčine).

[457] Vendelín Jankovič: Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove. In: *Historický časopis*, roč. 38, 1990, č. 5, tu s. 642 – 643.

[458] ETE, vol. 1, č. 386, s. 378 (list toryského archidiakona Františka de Dombwasara z 12. mája 1528): „(…) qualiter magister Wolfgangus Schissel plebanus vester post collationem plebanatus, pre resignationem magistri Christoferi in manus vestras factam."

majetku.[459] List predstavuje poslednú správu o augustiniánskom kláštore v meste. Je otázne, či by jeho koniec bolo možné spájať práve s pôsobením už spomínaného Wolfganga Schustella. Ten pôsobil v meste v rokoch 1527 – 1528,[460] pričom zastával post kazateľa. Už na svojom predošlom pôsobisku vzbudzoval pre laxnosť pri dodržiavaní pôstnych nariadení zvýšené podozrenie cirkevných a svetských autorít. Šlo totiž o obdobie, keď sa v mestskom prostredí aj na našom území začali objavovať prvé stopy reformačného myslenia. Práve takéto náznaky odlišnosti od zaužívanej praxe bývali nezriedka vnímané ako vonkajšie svedectvo o prebiehajúcej teologickej transformácii smerom k „heréze."[461]

Schustell bol komplikovanou postavou už pre svojich súčasníkov, ktorí ho raz vnímali ako pravoverného, raz zase zaraďovali medzi kacírov. O to väčší nesúlad panuje v hodnoteniach jeho činnosti v radoch súčasných historikov. V slovenskej historiografii mu bola venovaná relatívne rozsiahla pozornosť. Bádatelia ho hodnotili ako jedného z najradikálnejších predstaviteľov ranej reformácie na našom území.[462] Takáto interpretácia sa však javí prehnaná, najmä na základe jeho vlastných listov obsahujúcich aj stručné teologické úvahy. Vyrovnanejšiu interpretáciu, ktorá na jednej strane

---

459 ETE, vol. 1, č. 390, s. 382 (list šarišského augustiniánskeho priora z 24. mája 1528): „(…) ubi autem vestrae dominationes ruinosam desolationem monasterii scribunt, noverunt eadem vestrae dominationes, quia omni occasione cura facta est (…) quia in hac venditione vestris consiliis, ut optatis, consentire non valeo." List vydal aj Carolus Wagner (ed.): *Diplomatarium*, odd. 9, č. 26, s. 551, kde v poznámke b pod textom uvádza miestnu tradíciu, podľa ktorej malo rozvášnené nekatolícke obyvateľstvo väčšinu mníchov počas ich vychádzky do lesa utopiť v akomsi potoku od tých čias nazývaného *Münichssauff*. Vzhľadom na to, že už od stredoveku máme informácie o miestnom názve Mníchovský potok, aj celá táto epizóda zaznamenaná Wagnerom sa javí v podozrivom svetle.

460 Dlho sa jeho príchod do mesta kládol do obdobia okolo roku 1525, na základe nasledovného textu: ETE, vol. 1, č. 181, s. 189 – 190 (list Ľudovíta II. mestu z 3. februára 1525): „(…) intelligamus, isthic in medio vestro quendam magistrum Cracoviensem, natum tamen in ista civitate, (…) qui haeresim ac sectam Lutherianam in contemptum ipsius publici edicti nostri manifestum profiterentur." Z. Csepregimu sa však podarilo poukázať na to, že Schustell nebol absolventom krakovskej univerzity. Správa o istom „krakovskom magistrovi" sa teda musela vzťahovať na niekoho iného. Csepregi ho identifikuje s bardejovským rodákom a kazateľom Achatiom Hensellom. Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*, s. 143. Barnabás Guitman: *Hit, hatalom, humanizmus*, s. 64 – 66.

461 ETE, vol. 1, č. 181, s. 189 – 190, aj informácie o tom, že „vos ipsos haereticos in medio vestri fovere, vel impunitos dimisisse, ipsisque ad spargendam inter christianos ipsius Lutheri pestiferam contagionem favere." Pozri tiež Vendelín Jankovič: Dve postavy, tu s. 640 – 641. Pre symbolický význam prisudzovaný (ne)dodržiavaniu rituálnych zvyklostí v danom období napríklad Edward Muir: *Ritual*, s. 185 – 198.

462 Vendelín Jankovič: Dve postavy, s. 639 – 350. Miloslava Bodnárová: Reformácia v Bardejove, s. 85 – 91. Miloslava Bodnárová: Reformácia vo východoslovenských mestách, s. 19 – 38.

nepodceňuje Schustellov vlastný vklad do zavádzania cirkevných reforiem, no na druhej strane ho nechce ani preceňovať, priniesol najnovšie maďarský historik Zoltán Csepregi.[463] Schustellovo pôsobenie v meste a kontakty s mestskou radou neboli bezproblémové. Niektoré aspekty jeho činnosti síce mešťanom vyhovovali, keď sa však šťažoval na svoje zabezpečenie, narazil na nepochopenie. Aspoň tak sa javí situácia na základe nemecky písaného, presnejšie nedatovaného listu Schustella, adresovaného bardejovskej mestskej rade.[464] V 14 bodoch v ňom uvádza dôvody svojej netrpezliviosti a neposlušnosti (*dy ursach meiner vngedulth vnnd vngepirlikayth*), o ktorých sa šírili medzi mešťanmi chýry a dostali sa až k nemu. V úvode priznáva, že zlé zaopatrenie, chudobná strava a nápoj síce neprispeli k jeho spokojnosti, avšak ide o čosi viac. Hneď v prvom bode sa totiž sťažuje na tvrdohlavosť niektorých mešťanov, keď kázal pravú kresťanskú vieru.[465] Nasledujú výčitky v súvislosti s neposlušnosťou kázanému Slovu, napomínaniu či trestom, tak v prípade konania dospelých mešťanov, ako aj ich detí. Sťažoval sa tiež na zlé udržiavanie fary a farských majetkov a v ôsmom bode požadoval lepšie podmienky nielen pre seba, ale aj pre ďalších kazateľov. Z nášho pohľadu je zaujímavé, že menovite spomína potrebu kaplána pre slovenský ľud. Ten predošlý ho totiž zo závisti ohovoril sotva po 12 dňoch v meste.[466] V nasledujúcich bodoch sa venuje snahe očistiť sa od ohovárania, ktoré sa po celom meste kvôli takémuto zlému jazyku rozšírilo, a zároveň rozoberá otázku napomínania a trestania. Schustell však podľa vlastných slov v tejto i ďalších záležitostiach narážal na „tvrdé srdcia" a jeho evanjelium v ústach mešťanov „zhorklo."[467] Napäté spolužitie s magistrátom sa napokon skončilo Schustellovým odchodom z Bardejova do Sliezska. S mestskou radou

---

463 Zoltán Csepregi: A Bártfai reformáció Stöckel fellépése előtt. In: Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel*, s. 169 – 186. Idem: *A reformáció nyelve*, s. 143 – 156. Idem: Bund, Bundschuh, Verbundenheit, tu s. 151 – 153.

464 Editori list označili ako „Zweiter Reformationsbrief" a datovali do rokov 1530 – 1531. Ilpo Tapani Piirainen a Vendelín Jankovič (eds.): Reformationsbriefe aus Bardejov/Bartfeld : Ein Beitrag zum Frühneuhochdeutschen in der Slowakei. In: *Neuphilologische Mitteilungen*, roč. 92, 1991, č. 4, s. 501 – 511, tu s. 505 – 507.

465 *Ibidem*, s. 505: „Dy ersth vrsach solich(*er*) vngedulth Isth gewesn aygnköpikayth etlicher dy ym anfangk meine(*r*) p(*re*)digt vnnd warer christlicher ler habenn habn widerstrept vnnd daß ew(*angeliu*)m Ch(*rist*)i mir widerdrieß gethan."

466 *Ibidem*: „Seyth dass man nun nicht wol kann habnn caplann und dynner der kirchn nemlich fur dass windisch volk: den selbigen czw predign vnnd czw underweyssen: unnd ich nemlich eynn solichn vberkumenn hab der sy mocht underwyssen: unnd der kawm 12 tag hie gebesen unnd vnschuldig in der ganczn stat ist durch eyn erabschneyder auss neydt befleckt worden." Vendelín Jankovič: Dve postavy, s. 641 – 642

467 Motív často využívaný Z. Csepregim, vychádza zo Schustellovho listu z 10. marca 1531, ktorý mestu adresoval z lužického Görlitzu. List publikoval Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*, č. 21, s. 396 – 398: „(…) wie euch das evangelion ßauwr geschmeckt hat unnd ich vil tzangß unnnd haderß mit vil darumb gehabt hat."

však ešte aj neskôr udržiaval písomný kontakt.[468] Napriek tomu okolnosti jeho pôsobenia v komunite iba podčiarkujú zložitú situáciu Bardejovčanov, tak navonok vo vzťahu k politickej a vojenskej situácii v krajine, ako aj vo vnútri vlastnej komunity.

Zákaz Ferdinanda I. Slovákom a Poliakom usadiť sa v Bardejove

A práve v tomto komplikovanom období, pod dojmom mnohých skorších problémov, mestské politické elity pristúpili k radikálnejšiemu riešeniu situácie. Už začiatkom roku 1530 sa mestskí vyslanci dostavili do Viedne.[469] Pravdepodobne s ich pobytom v sídelnom meste panovníka súvisí listina kráľa Ferdinanda I., vydaná na žiadosť bardejovských mešťanov dňa 3. apríla 1530. Kvôli rozdielnosti jazykov a národov, ktorá už skôr prispela k viacerým nezhodám vo vnútri mestskej komunity, sa kráľ rozhodol vyhovieť prosbám Bardejovčanov a zakázal Slovákom a Poliakom usádzať sa v meste a vstupovať doň.[470]

Toto nariadenie si svojou špecifickou povahou získalo pozornosť viacerých slovenských bádateľov, pričom zvyčajne bývalo interpretované ako symbol národnostných rozporov v kráľovských mestách.[471] Je však dôležité vnímať ho v širšom kontexte, čomu slúžila aj predchádzajúca rozprava o vývoji pomerov v meste v druhej polovici dvadsiatych rokov. Ako prvá možná príčina tohto kroku sa javia vlečúce sa spory na uhorsko-poľskom pohraničí. Keďže viacerí príslušníci poľskej aristokracie inklinovali skôr k podpore Jána Zápoľského, bardejovská mestská rada, ktorá sa postavila na habsburskú stranu, ich vnímala ako prirodzenú hrozbu.

Navyše je dôležité stále mať na pamäti vyššie spomínanú analýzu hospodárskeho vzostupu nových mešťanov z vidieckeho prostredia, ktorých sa starším mestským elitám nedarilo dostatočne dobre integrovať do svojich radov. Za zložitej situácie v krajine, keď bolo dôležité vystupovať jednotne, sa akékoľvek deliace čiary vo vnútri komunity mohli javiť výsostne problematicky. Aj z tohto dôvodu pristúpili predstavitelia mestských elít k radikálnemu riešeniu, predstavenému v spomínanej listine Ferdinanda I. Navyše

---

468 Dokladom toho je aj list z predošlej poznámky. Vendelín Jankovič: Dve postavy, tu s. 643 – 643. Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*, s. 146 – 147.

469 Mestský vyslanec Wolfgang Guglinger poslal 19. januára 1530 do Bardejova rozsiahlu správu o priebehu svojej cesty. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1530, sign. 6357.

470 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1530, sign. 6416: „Quemadmodum inter eos iam sepius ob diuersitatem linguarum et nacionum graues fuissent orte dissensiones, fierent eciam modo ex quibus non solum damna sed eciam pericula aliqua communitati euenire tinuerent. (…) predictas duas naciones polonos scilicet et Sclavos ab ingressu morandi et habitandi vt prefertur causa civitatem durante nostro beneplacito: prohibendi habeant potestatem.“ Listinu ešte v 19. storočí publikoval Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 142 – 143.

471 Jozef Vlachovič: Národnostné boje v mestách, tu s. 77 – 78.

v tomto období sa aj v náboženskej oblasti vynárajú viaceré problémy, ktoré zapadajú do kontextu zvyšných udalostí. Z tohto obdobia pochádza list istého Polsnera, pravdpodobne slovenského kazateľa, sťažujúceho sa na problémy spojené so svojou službou, obzvlášť v špitáli.[472] Aj preto sa nejaví ako opodstatnené pripisovať dokumentu nadmerný význam pre prax, respektíve ho interpetovať nevyhnutne ako príznak otvorených „národnostných nepokojov" v komunite. K zhotoveniu dokumentu iste prispelo väčšmi obchodné súperenie v radoch mestských obchodníkov a nebezpečná situácia na uhorsko-poľskom pohraničí v čase súperenia dvoch panovníkov.

Mesto na strane Ferdinanda I.

Je totiž zaujímavé sledovať, akú úlohu zohrávali v zápase Ferdinanda Habsburského a Jána Zápoľského v očiach súčasníkov jazykové a kultúrne otázky. Prostredie nemeckého patriciátu v slobodných kráľovských mestách totiž inklinovalo skôr k podpore Ferdinanda I. Habsburského, či to už bolo v Budíne, banských alebo hornouhorských mestách.[473]

V tejto situácii však nemožno vidieť nevyhnutne akýsi anachronistický, „nacionalistický" prvok, ale skôr prirodzenú reakciu na vývoj situácie a súhru viacerých činiteľov. Väčšina podporovateľov Jána Zápoľského totiž pochádzala z radov uhorskej šľachty, ktorá bola v otázkach hospodárskej a politickej moci konkurentom a v nemalej miere aj hrozbou pre samosprávne postavenie meštianskych komunít. Javí sa teda ako pomerne prirodzené, že mestá ovládané najzámožnejšími osobami zo svojich radov s eminentným záujmom na uchovaní svojho nezávislého postavenia, inklinovali skôr k habsburskému dvoru. Avšak určité povedomie kultúrnej a jazykovej spriaznenosti, samozrejme, nemožno vylučovať. Obzvlášť, ak sa pozrieme na vývoj v niektorých kráľovských mestách, ktoré v priebehu zápasu o korunu prešli vojenským obsadením z rúk jednej strany k súperovi. Príkladom môže byť situácia v polovici tridsiatych rokov 16. storočia v Košiciach. Príslušníci nemeckých meštianskych elít boli po obsadení mesta Zápoľským roku 1536 nútení vysťahovať sa, pričom vrátiť sa smeli až po návrate mesta do habsburského tábora začiatkom roku 1552.[474]

---

472 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1530, sign. 6602/D (presnejšie nedatovaný nemecký list z roku 1530).

473 István Keul: *Early Modern Religious Communities in East-Central Europe: Ethnic Diversity, Denominational Plurality, and Corporative Politics in the Principality of Transylvania (1526 – 1691)*. Leiden : Brll, 2008, s. 54 – 55.

474 Miloslava Bodnárová: Počiatky reformácie v Košiciach. In: *Acta Facultatis Philosophicæ Universitatis Šafarikanæ : Spoločenskovedný zborník 3*, 1994, s. 42 – 43. Štefan Eliáš a kol.: *Dejiny Košíc v dátach*, vol. 2 : *Včasný novovek, 1526 – 1711*. Košice : Typopress, 2011, s. 15, 19. Béla Wick: *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Wiko, 1941, s. 57 – 58. József Tutkó: *Szabad kiralyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa : Werfer Károly, 1861, s. 96 – 97. Carolus Wagner (ed.): *Analecta Scepusii*, vol. 2, s. 185 – 186.

Používanie termínu „natio“

V danom kontexte je veľmi zaujímavé používanie termínu „národ“ v dobových dokumentoch, aj vzhľadom na to, že problematika utváranía „nacionalizmov“ je v posledných desaťročiach intenzívne rozoberaná v prostredí spoločenských a humanitných vied. V súvislosti s tým, ako Ján Zápoľský píše o *„uhorskom národe a jazyku“* či Ferdinand I. na podnet Bardejovčanov reaguje na naliehavo pociťovanú *„rozdielnosť jazykov a národov,“* treba poukázať na fenomén, na ktorý bude musieť ďalší výskum detailnejšie reagovať, aj s využitím možnosti komparatívnych prístupov. V prvom rade ide o zjavné prepájanie jazyka a identity v danom období. To však nie je iba záležitosťou spomenutých ukážok v prípade Bardejova. Širší humanistický diskurz na prelome 15. a 16. storočia pracoval s dôležitosťou jazykovej otázky pri formovaní identity. Samozrejme, ostáva otázne, do akej miery šlo o spoločenský proces so schopnosťou osloviť v takejto jasnej podobe aj širšie vrstvy spoločnosti.[475] Ďalšou otázkou je najmä v neskoršom období možné prepojenie konfesionálnych a jazykovo-etnických identít.[476]

Ďalšie podobné explicitné zmienky sa v Bardejove v bezprostredne nasledujúcom období zatiaľ nepodarilo objaviť. Tridsiate roky 16. storočia možno v mestskom kontexte charakterizovať ako snahu o nájdenie vhodného spôsobu fungovania v cirkevných i svetských záležitostiach. Bardejovské politické elity zotrvávali na Ferdinandovej strane, pričom udržiavali pomerne intenzívnu komunikáciu s jednotlivými habsburskými vojenskými veliteľmi v regióne. Z jazykovej stránky v tomto smere dominuje nemecký jazyk. V rozsiahlej korešpondencii s ostatnými partnermi je situácia rôznorodejšia. Písomný styk s mestami bol primárne naďalej vedený tiež v nemčine, aj keď v prípade poľských miest alebo jednotlivcov sa občas objavuje použitie poľštiny. Kontakty s okolitou šľachtou sa zväčša realizovali

---

475 Caspar Hirschi: *Wettkampf der Nationen. Konstruktionen einer deutschen Ehrgemeinschaft an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2005, 555 s. Viaceré štúdie v Balázs Trencsényi a Márton Záskaliczky (eds.): *Whose Love of Which Country?*

476 Márta Fata: Confessio Hungarica versus confessio Germanica? Die Rolle der Konfessionen in der Abgrenzung der Ethnien und der Bildung des Nationalbewusstseins am Beispiel des frühneuzeitlichen Ungarns. In: István Keul (ed.): *Religion, Ethnie, Nation und die Aushandlung von Identität(en)* : *Regionale Religionsgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa*. Berlin : Frank & Timme, 2005, s. 147 – 164. Zoltán Csepregi: Ethnische versus konfessionelle Identitätsbildung im Königreich Ungarn von der Reformation bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Überlegungen zur Mehrsprachigkeit, muttersprachlichen Identität und Übersetzungspraxis. In: Márta Fata a Anton Schindling (eds.): *Luther und die Evangelisch-Lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen*. Münster : Aschendorff, 2017, s. 377 – 406.

v latinčine, avšak najmä od druhej polovice 16. storočia je už badateľné prenikanie maďarčiny.[477]

Komunikácia so zemepanskými mestami

Zaujímavá je v tomto smere písomná komunikácia so zemepanskými mestami, ktoré neboli súčasťou spolku slobodných kráľovských miest. V prípade Bardejova bol najčastejším partnerom v písomnom styku Stropkov. Intenzita kontaktov súvisela s jeho polohou na ceste do Poľska, dôležitou nielen z hľadiska obchodných záujmov mešťanov, ale aj z vojenskej perspektívy v konflikte medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským, ktorý sa opieral o poľskú pomoc. Stropkovský richtár a rada najmä v prvých rokoch boja o uhorský trón pomerne pravidelne informovali Bardejovčanov o pohyboch vojsk – a zbojníckych družín – na uhorsko-poľskom pohraničí.[478] Väčšina tejto komunikácie bola vedená v nemčine, ale s niekoľkými latinskými výnimkami. Naproti tomu kontakty s Vranovom nad Topľou, druhým významným partnerom Bardejovčanov z radov zemepanských miest, sú vedené v podstate výlučne v latinčine. Zaujímavým dokladom je prosba Vranovčanov z 15. marca 1528. V krátkom liste totiž informujú brdejovskú radu o absencii ľudí schopných rozumieť ich listom. Preto prosia, aby im predošlý list zaslali napísaný v latinskom jazyku.[479] Nerozlúštený bardejovský list nemáme k dispozícii. Možno však predpokladať, že bardejovskí mešťania, zvyknutí používať nemčinu v komunikácii s mestečkami ako Stropkov či Lipany, použili tento jazyk aj pri komunikácii s Vranovčanmi. Znalosť nemeckého jazyka však v radoch predstaviteľov zemepanských mestečiek zjavne nebola samozrejmosťou. Ako omnoho univerzálnejší dorozumievací prostriedok bola, zdá sa, naďalej vnímaná latinčina.

Pokračovanie reformácie v Bardejove

V cirkevnej oblasti možno tridsiate roky vnímať ako obdobie hľadania rovnováhy a vyhovujúcej podoby reformačného hnutia. Po odchode Schustella sa v meste vystriedali reprezentanti konzervatívneho postoja a vernosti starším štruktúram, ktorí prejavovali ale aj záujem o šírenie

477 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1530, 2 škatule. Je zaujímavé, že v rovine oficiálnych listín alebo mandátov sa komunikácia s panovníckym dvorom realizovala v latinčine, inak však mestá používali aj nemčinu. Objavujú sa tiež prvé príklady použitia maďarčiny, napríklad sign. 6550 (list Jána Tharczaya mestu z 3. novembra 1530).

478 Tak napríklad 17. júna 1528 informovali Bardejovčanov „*Iudex et Iurati Ciues Opidi Stropko*“, že vyzvedač z Vranova videl Jána Zápoľského v ktorejsi poľskej farnosti. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1528, sign. 5942.

479 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1528, sign. 5877: „(…) quod calles interpretes habere non possumus (…) rogamus v. d. ut nobis in idiomate latino litteras formare vellitis vt perffecte intellegere possemus dictas litteras vestras.“

reformačných myšlienok. Príkladom takéhoto postoja môže byť mestský farár Matej Binder.[480] Mestské elity však v tomto období už pomerne otvorene reagovali na cirkevný vývoj v kultúrne spriaznených nemeckých oblastiach. O tom svedčí napokon aj skutočnosť, že už od roku 1530 študoval na univerzite vo Wittenbergu prvý Bardejovčan, Leonard Stöckel,[481] syn bývalého richtára a niekoľkonásobného dozorcu nad záležitosťami Kostola svätého Egídia.[482] Odpoveďou na požiadavky mestských elít na cirkevnú reformu bolo zamestnanie moravského rodáka Izaiáša Langa ako kazateľa. Ten už – na rozdiel od Schustella – výrazne pracoval s reformačnými vplyvmi.[483] Vzhľadom na okolnosti Langovho pôsobenia v meste a mieru rozhorčenia, ktorú vyvolávali niektoré jeho postoje tak medzi stúpencami, ako aj odporcami reformácie, boli vyslovené domnienky o jeho možnom spojení s anabaptistickým prostredím, čo by už aj vzhľadom na jeho moravský pôvod nebolo také nezvyčajné.[484] Napriek tomu je však potrebné konštatovať, že zmienky zachované o jeho praktikách (medzi ne patrilo napríklad nedodržiavanie celibátu a nahradenie klasickej omše prijímaním pod obojím spôsobom) neprinášajú svedectvo až o takých radikálnych zmenách v pomere k dobovému reformačnému hlavnému prúdu. Pod tlakom bol po prvýkrát nútený opustiť mesto roku 1535[485] a potom opakovane po svojom krátkodobom návrate roku 1538.[486] Mestská rada sa v tomto období usilovne snažila nájsť vhodného kandidáta pre duchovné vedenie komunity, pričom

---

480 ETE, vol. 2, č. 302, s. 336, kde ide o list jágerského vikára Michala zo 16. marca 1534, ktorým reagoval na predošlé listy bardejovského farára „*de illo concionatore quem ibidem in civitate illa fovetis*."

481 ETE, vol. 2, č. 321, s. 355 (list Leonarda Stöckela bardejovskej mestskej rade z Eislebenu zo 4. júna 1534, nemecký) – ide o najstarší zachovaný list zo súboru. Všetky listy Leonarda Stöckela do Bardejova publikoval Daniel Škoviera: Epistulae Leonarti Stöckeli, s. 265 – 359.

482 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 4148 (Účtovná kniha kostola sv. Egídia, 1511 – 1538).

483 ETE, vol. 2, č. 302, s. 336: „Intellexi illum cum uxore, filiis et filiabus aliunde pulsum ad D.V. descendisse, qui inter cetera nephanda sua facta contendit populum Dei contra ordinationem sancte matris ecclesie inducere ad communionem sub utraque specie. Insuper quod sacrificium missarum niteretur penitus extinguere, multas et alias blasphemias ibidem emovere, que nec sribi, nec in cor Christi fidelium ascendere debent."

484 V tomto duchu napríklad Miloslava Bodnárová: Reformácia v Bardejove, s. 87 – 88. Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 128. Na jeho pôvod i problematickosť upozornil už Johann Samuel Klein: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger*, vol. 1. Leipzig – Ofen : Diepold und Lindauer, 1789, s. 173 – 176.

485 ETE, vol. 2, č. 344, s. 370 – 371 (nariadenie Ferdinanda I. z 11. novembra 1534 Bardejovčanom, aby vyhnali svojho kazateľa); vol. 3, č. 23, s. 21 – 22 (opakované Ferdinandovo nariadenie v tej istej veci z 20. marca 1535).

486 ETE, vol. 3, č. 242, s. 233 – 234 (nariadenie Ferdinanda I. o vyhnaní Langa zo 16. marca 1538).

však primárne šlo o kazateľov nemeckého jazyka.[487] Až postupne sa situácia vo svetskej aj cirkevnej rovine stabilizovala v podobe, v akej následne pretrvala až do poslednej tretiny 17. storočia.

4.3 Obdobie konsenzu vo svetských záležitostiach (cca. 1540 – 1670)

Situácia v Bardejove v polovici 16. storočia

Starší bádatelia zvykli klásť upokojenie situácie v bardejovskej mestskej komunite do súvisu s viacerými udalosťami. V politicko-vojenskej rovine malo byť takým medzníkom uzavretie Varadínskeho mieru medzi Ferdinandom I. Habsburským a Jánom Zápoľským roku 1538. V cirkevnej rovine sa zaň považoval návrat Leonarda Stöckela do svojho rodiska, aby začal pôsobiť na miestnej škole a napokon sa stal významným reprezentantom umiernenej reformácie v Uhorskom kráľovstve.[488] Význam týchto udalostí, najmä druhej z nich, nemožno podceňovať. Napriek tomu je predovšetkým v rovine politických a vojenských vzťahov dôležité upozorniť na skutočnosť, že ani štyridsiate alebo päťdesiate roky sa v celokrajinskom meradle neniesli v pokojnom duchu. Boli totiž obdobím intenzívnych konfliktov s Osmanskou ríšou aj s mocenskými elitami východnej časti kráľovstva, ktoré sa postavili do roly dedičov politických plánov Jána Zápoľského a ochrancov nárokov jeho malého syna, Jána Žigmunda.

Pre mesto Bardejov išlo o významné udalosti, ktoré aj napriek vývoju v krajine prispievali k stabilizácii jeho vnútorných pomerov. Nepopierateľne dôležitá bola schopnosť nájsť spôsoby spolupráce medzi rôznymi elementmi mestskej komunity a predchádzať tak vnútorným rozporom. V porovnaní s tým, akej pozornosti sa dostalo známej listine z roku 1530, zmierlivejší dokument z roku 1543 ostal doposiaľ takmer nepovšimnutý.[489] Kráľ Ferdinand I. touto druhou listinou v podstate opätovne potvrdzoval slobodu prijímania nových mešťanov. Týkala sa predovšetkým obnovenia starých privilégií mesta, podľa ktorých sa nemalo brániť sťahovaniu podda-

[487] ETE, vol. 3, č. 551, s. 543 (list bardejovskej mestskej rady z 24. mája 1541 pre Gregora Pillera z Pilzna, správcu sliezskych majetkov Jána z Pernštejnu): „Quoniam in afflicto hoc regno Hungariae paerpauci inveniuntur sacerdotes, qui germanicum idioma callent, multo autem rariores, qui verbum Dei pure, vere, sincereque populo annunciare solent."

[488] Upokojenie situácie v Bardejove kladie do súvislosti s tzv. Varadínskym mierom (aj keď bez ďalšej analýzy) Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 135. K Leonardovi Stöckelovi jestvuje v súčasnosti už pomerne rozsiahla historiografia. Pre krátky prehľad najvýznamnejších titulov pozri vyššie, s. 37 – 38.

[489] Listinu Ferdinanda I. zo 7. októbra 1543 publikoval Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 141 – 142. Z bádateľov jej v podstate nebola venovaná žiadna pozornosť okrem Viktor Myskovszky: *Bártfai műemlékei*, vol. 2, s. 118.

ných do mesta. Dokument bol namierený voči tej uhorskej šľachte, ktorá by tieto slobody porušovala.[490]

O upokojení situácie a schopnosti integrovať aj pôvodne odstredivé prvky do mestskej komunity napokon svedčí aj ďalší vývoj v prostredí bardejovského patriciátu a mešťanov. V rokoch 1545 – 1546 bol mestským richtárom Krištof Baran, člen významnej rodiny z prvej tretiny storočia. Od päťdesiatych rokov 16. storočia na poste mestského richtára opakovane pôsobil Valentín Hankovský,[491] pravdepodone príbuzensky spätý so Šimonom Hankovským, ktorý vystupoval ešte v dvadsiatych rokoch ako jeden z nespokojných mešťanov. Kým však o Šimonovi (zomrel pred rokom 1538) sa dozvedáme, že neovládal nemecký jazyk, Valentín v ďalšej generácii už stál na čele mestskej komunity a nemal problém s nemeckou jazykovo-kultúrnou identitou.

K problému di- alebo triglosie na príklade richtára Valentína Hankovského

Takáto identifikácia ale nebola v rozpore so schopnosťou používať viacero jazykov, ako o tom svedčí zachovaná korešpondencia. V úvodných kapitolách už bola reč o probléme di- alebo triglosie, teda o formovaní symbolických hierarchií medzi rôznymi jazykovými varietami v spoločenstve, ktorého členovia disponovali pri komunikácii viacerými možnosťami. Viackrát sa už spomínalo, že nemčina plnila funkciu jazyka prestíže a mestských elít. Do určitej miery preto možno povedať, že bola základom meštianskej kultúrno-politickej identity. Na príklade Valentína Hankovského možno ukázať, ako jednotlivec používal rôzne jazyky v závislosti od okolností a rol, v ktorých práve vystupoval. Úvaha je ale založená na písomnom materiáli, adresovanom Valentínovi Hankovskému. Jeho prípadné odpovede, napríklad v archívnych fondoch iných miest alebo šľachtických rodov, sa zatiaľ nepodarilo identifikovať. Preto je dôležité uvedomiť si isté výskumné limity, avšak nie nevyhnutne popierajúce predloženú tézu ako celok. Písomná komunikácia má v kontrasne s bežne hovorenou praxou isté špecifiká. Pre sledované obdobie a prostredie disponujeme len mimoriadne obmedzenými možnosťami pre rekonštrukciu každodennej hovorenej praxe jednotlivca. Aj skutočnosť, že ide o dokumenty adresované Valentínovi Hankovskému a nie ním vytvorené má svoju výpovednú hodnotu. Totiž vo

490 Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 141 – 142: „(…) quatenus amodo deinceps praedictos nostros cives in hac eorum libertate nullo modo turbare aut impedire, sed eam libertatem eisdem integram inviolatamque observare, si qui vero colonorum vestrorum in medium predictorum civium nostrorum a vobis migraverint, eos libere ac absque omni contradictione et impedimento liberedimittere ac dimitti facere debeatis."

491 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746 (Kniha príjmov a výdavkov mesta, 1552 – 1578), *passim*. Valentín Hankovský bol richtárom v rokoch 1552 – 1554, 1559, 1563 – 1564, 1571 – 1572.

väčšine prípadov ide o komunikáciu medzi vzájomne si známymi ľuďmi. Jazyk zvolený konkrétnym pisateľom teda do určitej miery odrážal povahu ich vzťahov a možno predpokladať, že aspoň v prípade neformálnej korešpondencie aj podobu ich bezprostrednej komunikácie.

V duchu spomínaných úvah o symbolickom kapitáli nemeckého jazyka nie je prekvapujúce, že v prípade oficiálnej komunikácie z postu mesta a richtára hrajú dominantné postavenie latinčina (s predstaviteľmi šľachty a panovníckym dvorom v oficiálnych záležitostiach) a nemčina (s ostatnými kráľovskými mestami).[492] Podobne sa v nemčine na mesto obracali v prípade potreby aj jednotliví mešťania, prípadne vyslanci mesta so svojimi správami. Takto informuje mešťan Jakob Blimberg členov mestskej rady o priebehu rokovaní o výške a prerozdelení finančných povinností medzi kráľovskými mestami regiónu z Tállye v apríli a máji 1564 alebo Thomas Stancko z rozhovorov s vojenským veliteľom Františkom Zayom.[493] Aj keď sa krajinskí hodnostári a kráľovská kancelária v oficiálnej rovine na mestskú komunitu a jej predstaviteľov obracali v latinčine, v prípade komunikácie s panovníkom sa objavujú aj doklady o komunikácii v nemčine. Napríklad na jeseň roku 1564 oslovil Maximilián II. mesto v súvislosti s ďalšími vojenskými prípravami a obranou kresťanstva (*bedrangter Christenhait*). Nemožno vylúčiť, že v tomto prípade sa aj voľbou jazyka panovnícky dvor usiloval o prekročenie formálnej roviny vo vzájomných vzťahoch, najmä v prípade, že od mestskej komunity očakával ďalšiu pomoc pri vojenských prípravách.[494] V neformálnej rovine kontaktov sa ale vyskytovala aj latinčina, ktorú nemožno automaticky posúvať len do roviny jazyka oficiálnej komunikácie. Svedectvom o tom je priateľský list Juraja Bochkaya, „*secretarius Sacrae Caesarae Maiestatis*“, s pozvánkou predstaviteľov mesta na svoju svadbu.[495]

Keď však Valentín Hankovský vystupoval vo svojich vlastných záležitostiach či v špecifických prípadoch ako richtár mesta, v komunikácii sa objavujú aj iné jazyky. Obzvlášť zaujímavé sú príklady jeho komunikácie v slovenčine a poľštine. V liste z 13. októbra 1554 sa naňho pomerne familiárne (oslovuje ho zároveň ako švagra) obracia istý Krištof Bardom, ktorý svoj list napísal v akejsi zmesi slovenských a poľských jazykových vplyvov.

492 Napríklad materiál v ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1564, 2 škatule, jednotliviny bez signatúr.

493 *Ibidem*, listy bez signatúr, pod dátumami 2. apríla a 6. mája 1564, v prípade Stancka z 30. mája (*Dienstag nach Trinitatis*) 1564.

494 *Ibidem*, list z 22. októbra 1564.

495 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1564, 15. septembra 1564.

V liste datovanom v Bartošovciach (*in bartossfalwa*) pri Bardejove sa sťažuje na svoje ťažké položenie v osobných záležitostiach a Hankovského prosí o pomoc.[496]

Azda ešte zaujímavejším – ako však uvidíme nižšie nie ojedinelým – príkladom z rovnakého obdobia sú listy šarišského šľachtica Juraja Tarcaia (*Georgius Tharczay de Tarcza*), oficiálne adresované bardejovskej mestskej rade v podobne zmiešanom jazyku uhorského pohraničia. Oba súvisia s vyššie spomínaným prípadom Krištofa Barda. V prvom, datovanom z Hertníka (*zerknechta*) 23. januára 1553 sa Tarcai u bardejovskej rady uchádza o pomoc práve v mene spomínaného Krištofa a verí, že mestská rada pri rozhodovaní preukáže dostatok rozumnosti.[497] Vracajúc sa ale k prípadu Valentína Hankovského, je potrebné upozorniť ešte aj na jemu adresované maďarské listy. Medzi autormi týchto listov dominujú príslušníci šľachty.[498]

Používanie poľštiny v Bardejove

Valentín Hankovský a mestská rada počas jeho pôsobenia však neboli výnimočným prípadom viacjazyčnej korešpondencie. Podobne možno uviesť príklad iného richtára z druhej polovice 16. storočia, Petra Górskeho. Ten pochádzal pravdepodobne z Poľska, aj keď presné informácie v tomto smere nemáme k dispozícii. Slovenský evanjelický kazateľ Stanislav Semidalius, tiež pôvodom z Poľska, sa však naňho v osobnej korešpondencii obracal v poľštine.[499] Podobne postupovali aj poľskí šľachtici alebo mešťania z malopoľskéo pohraničia, ktorí si aj takýmto spôsobom pravdepodobne snažili zabezpečiť priaznivejšie vybavenie svojich záležitostí.[500] Spomínaný

496 *Ibidem*, rok 1553, nesign. materiál, list z 13. októbra 1554. V oslovení sa objavuje „moy myly panye sffogrze (…) wielkyh cziaskosczy myh kthore ya theraz mam (…) na wielky moy vpadek i dobrego myenya".

497 *Ibidem*, list Juraja Tarcaia bardejovskému magistrátu z 23. januára 1553, bez sign.: „Przithim prosil mie iest miesczanin v. m. naymie Krzistoff abym bel tham kw veschem m. yechal prziczinil sie do waschych M. zanym v tey ygo rzeczy (…) thedy ya prosche aby v. m. thego (…) nieraczily rozleczacz czo pan bog zlacza wczim ya niewatpie yz pan bog v. m. raczil obdarzicz thakowem rozvmem yz v. m. bedziecze wtakowey rzeczi umiecz postepowacz." Druhý Tarcaiov list z roku 1553 nemožno presne datovať. Za upozornenie na konkrétne dokumenty ďakujem Dr. B. Guitmanovi z Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

498 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1564, bez sign. (list istého Eleka Diáka Bálintovi Hankovskému z 3. januára 1564). Pozri tiež edíciu maďarsky písaných dokumentov z bardejovského archívu z polovice 16. storočia Izabella Demján a Barnabás Guitman (eds.): *Ez levél adassék a bártfai bíró kezébe* : *XVI. magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból*. Máriabesnyő : Attraktor, 2017, 225 s.

499 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1555, sign. 1426 (nepresne datovaný Semidaliov list P. Górskemu).

500 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1564, bez sign., list Mikuláša Stadnického zo Żmigrodu Petrovi Górskemu, v tom čase richtárovi, z 1. novembra 1564.

Peter Górsky pri kontaktoch vyplývajúcich z pozície príslušníka mestskej elity a reprezentanta bardejovskej komunity používal zvyčajnú nemčinu.

Fenoménu poľských listov je však potrebné venovať ešte istú pozornosť. Bardejov totiž už od svojich počiatkov udržiaval úzke hospodárske a kultúrne kontakty s poľským prostredím. Stačí tu poukázať na rozsiahlu obchodnú korešpondenciu (zachovanú v mestskom archíve) o rôznych záležitostiach vo vzťahoch s malopoľskými šľachticmi a mestami, na čele s Krakovom.[501] Z obsahovej stránky sú mestu adresované listy od rôznych pisateľov spoza severnej hranice kráľovstva pomerne jednotvárne. Zväčša sa na mestskú radu obracajú jednotlivci z radov mešťanov, šľachtici alebo mestské rady a žiadajú od Bardejovčanov vyriešenie nejakej spornej záležitosti, ktorá sa v ich vzájomných, predovšetkým obchodných vzťahoch vyskytla. Najčastejšie tak ide o záležitostí splácania podlžností alebo zadržania tovaru.[502]

Tieto poľské listy sú však zaujímavé tiež z jazykovej stránky. Väčšina z nich je vedená v latinčine, komunikácia s krakovskými mešťanmi a obchodníkmi prebiehala často v nemčine. Takmer z každého roku sa však v zbierkach mestského archívu objavujú aj listy napísané v poľštine. Tento fenomén je svedectvom o dvoch skutočnostiach. Na jednej strane poukazuje na vývoj písomnej kultúry v prostredí malopoľských šľachticov, miest a mestečiek, keď v priebehu raného novoveku v tomto prostredí latinčina ustupovala z dominantných pozícií v prospech poľštiny. Na druhej strane je to ale aj svedectvom o jazykovej kultúre samotného Bardejova. Ak sa totiž poľskí obchodníci so svojimi spormi neváhali obrátiť na bardejovskú mestskú radu v poľštine, museli predpokladať alebo mať aj priamu osobnú skúsenosť s tým, že im bude porozumené. V záujme vyriešenia svojej záležitosti by si iste neboli vedome spôsobovali zbytočné problémy tým, že by mestu adresovali listy v jazyku danej komunite nezrozumiteľnom. Napokon vyššie boli uvedené príklady bardejovských richtárov Petra Górskeho a Valentína Hankovského, ktorý s poľštinou nemali problém. Nižšie bude ešte reč o kontaktoch v cirkevnej sfére. Ako ilustratívny príklad toho, že Bardejov bol svojimi kontaktmi s poľským prostredím známy už súčasníkom, možno uviesť list Františka Zaya z roku 1564. Ten sa dostal do sporov hospodárskej povahy na poľskom pohraničí. Obrátil sa teda na bardejovskú mestskú radu a okrem iného ju požiadal o pomoc aj v tejto záležitosti. Bardejovčanov prosil o poslanie vhodného človeka, ktorý by sa vyznal v poľskom prostredí, vo

[501] Stanisław Andrzej Sroka: *Średniowieczny Bardyjów, passim.*

[502] Opäť je tu potrebné upozorniť na edíciu Stanisław Andrzej Sroka (ed.): *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier.*

zvyklostiach Poľského kráľovstva, a znalého poľského a latinského jazyka. Dodáva pritom, že nepochybuje o kvante takých medzi mešťanmi.[503]

Od polovice 16. storočia sa situácia v bardejovskej mestskej komunite vyvíjala zvyčajným spôsobom. Na jednej strane nemecký jazyk ostával v jej rámci základným dorozumievacím prostriedkom, ktorého znalosť bola zároveň nástrojom i príznakom spoločenského vzostupu a akceptácie v mestskej komunite. Na druhej strane to ale neznamenalo vylúčenie všetkých ostaných vernakulárnych jazykov. V Bardejove, podobne ako v ostatných hornouhorských kráľovských mestách, šlo predovšetkým o miestne formy kultúrnej slovenčiny. Skôr to svedčí o vyššom kultúrnom statuse nemčiny a vo väčšej miere s ňou spojených ideáloch relatívnej mestskej „samostatnosti" a komunity. Takto ustanovený model jazykového spoločenstva sa s menšími úpravami potom udržiaval až do poslednej tretiny 17. storočia, pričom možno uviesť viacero ilustratívnych príkladov aj z iných miest regiónu.

Najprv sa možno zamerať na obraz situácie z pohľadu zvonka. Príznačná je v tomto smere už vyššie uvedená zmienka zo *Života Petra Kmitu* o jeho prepade Nemcami z Bardejova na jeseň roku 1527.[504] Súvis slobodných kráľovských miest s nemeckou kultúrou dosvedčuje napríklad aj Mikuláš Oláh. Vo svojom diele o Uhorsku *Hungaria sive Atila* podáva krátky geografický prehľad svojej vlasti, akokoľvek v čase písania tejto knihy rozvrátenej vnútonými konfliktami, do istej miery idealizovaný. Bardejovu a ostatným hornouhorským mestám je venovaná iba jedna krátka veta. Oláh uvádza, že všetky tieto mestá, teda Prešov, Levoča, Bardejov a Sabinov, ležia v horských oblastiach. O ich obyvateľoch platí to isté, čo o Košičanoch. Situácia u nich je totiž charakterizovaná tak, že takmer výlučne sa tam používa „saský jazyk."[505]

Z neskoršieho obdobia sú z prostredia ostatných slobodných kráľovských miest Horného Uhorska zachované aj úvahy o pôvode nemeckého

---

503 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1564, bez sign., list Františka Zaya z 25. mája 1564: „(…) tales idoneas personas qui et consilio Polonorum, et morum atque leges Polonicas ac etiam Polonicam simul et latinam linguam scirent. Non dubito autem inter Vestras Do. ex domis Ciuibus plurimos tales inveniri (…)."

504 Stanislaus Orichovius: *Vita Petri Kmithae*, s. 216: „(…) *cives Cassovienses et Bardejovienses (Almani hi sunt).*" Pozri vyššie poznámka č. 449.

505 Nicolaus Olahus: *Hungaria et Atilla sive de originibus gentis, Regni Hungariæ situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Attila gesti libri duo.* Ed. Adamus Franciscus Kollarius. Vindobonæ : Trattner, 1763, s. 49: „Haec ciuitas [Cassouia], non minus pulchra quam munita est, ciuilitate et incolarum comitate, inclyta, olim frequens emporium, quo non modo Hungari, sed etiam Poloni & pleraque aliae Septentrionis nationes confluebant. Lingua utuntur pene Saxonica. (…) Huic Cassouiae, vicinae sunt Ciuitates aliae liberae: Eperies, Leuchouia, Barthfa, Sibinum: omnes inter loca montosa sitae, quarum incolae eadem, qua Cassouiani utuntur lingua."

obyvateľstva a ich úlohe pri budovaní miest. Jedným z takých autorov je napríklad Daniel Wächter, sabinovský evanjelický farár a autor cirkevnej kroniky svojho zboru zo sedemdesiatych rokov 18. storočia. Wächter poukazuje na dôležitosť nemeckého obyvateľstva v minulosti, najmä v kontraste k súčasnosti, keď jeho význam už klesal. Zároveň sa venuje aj krátkej úvahe o pôvode týchto Nemcov, pričom spomína Gepidov, Gótov či Kvádov, ale najväčšie zásluhy pripisuje aj tak saským prisťahovalcom z neskorších období. V tejto záležitosti teda pokračuje v línii, ktorú ako prvý písomne zaznačil iný mestský intelektuál z regiónu, levočský rodák Dávid Fröhlich, v prvej polovici 17. storočia.[506] Teórie o kontinuite germánskeho osídlenia síce z dnešného hľadiska neobstoja, poskytujú však zaujímavý doklad o formovaní predstáv o vlastnom pôvode aspoň časti nemecky hovoriacich mestských elít Horného Uhorska.

K používaniu nemčiny v Bardejove na prelome 16. a 17. storočia

Väčšina písomností z druhej polovice 16. storočia a začiatku 17. storočia je v nemčine. V tomto jazyku sú predovšetkým záznamy z rokovaní senátu a jeho rozhodnutia. Najmä v tridsiatych a štyridsiatych rokoch je v oficiálnej sfére možno badať posilnenie latinčiny, po ktorej sa opäť začala vo väčšej miere presadzovať nemčina. Tá však nebola len oficiálnym, písaným jazykom, ale evidentne bola aj živým komunikačným médiom v komunite. O tom svedčí aj miestna topografia[507] či zmienky v latinskom texte, kde sa za označením „*vulgo*" pôvodný termín vysvetlí nemeckým slovom.[508]

Aj v oficiálnej sfére sa však občas objavujú stopy iných jazykov, v našom prípade slovenčiny. Z roku 1639 sa zachovala prísaha vojakov vyslaných

---

506 ECAV PO, Knihy, sign. 206: Daniel Wächter: *Status et Fatorum Ecclesiæ Evangelicæ utriusque Nationis Germanicæ aeque qc Slavicæ in Regia ac Libera Civitate CIBINIENSI.* Rukopis, s. 13 – 14: „Hoc certum est, Germanos priores et olim semper potiores Slavis Cibinis exstitisse." A v príslušnej poznámke x) okrem iného uvádza: „Nonnulli Gepidas, alii Gothos, Quados et non pauci Saxones Incolas horum Civitatuum fuisse olim (…) quod omnes istae Nationes nostras inhabitaverint regiones , hoc tamen existimo, potissimum Saxones fuisse, qui Superioribus Seculis, circa Seculum putarem undecimum (…) hoc concurrerunt, atque adeo plurimas Civitates exstruxerunt." K Fröhlichovi pozri napríklad novšie Martin Homza: Dávid Frölich (1595 – 1648) a obrana nemectva na Spiši. In: *Z minulosti Spiša* : *Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*, roč. 26, 2018, s. 7 – 22. Staršie Martin Homza a Naďa Rácová: *K vývinu slovenskej myšlienky*, s. 136 – 137. Dostupné online: http://stella.uniba.sk/texty/MHNR_vyvin.pdf (Prístup 10. novembra 2019).

507 Aj keď, samozrejme, miestne názvy prežívajú aj v inojazyčnom priestore, čoho dobrým príkladom priamo z Bardejova je bývalý Weinberg, dnes časť mesta s názvom Vinbarg.

508 Napríklad príznačný zápis k 19. novembru 1629, ktorý sa týka záležitostí mestskej samosprávy: „*Dies Lunae Ius Bannitum celebratum vulgo Großgericht*." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 45 (Magistrátny protokol, 1617 – 1630), s. 329.

mestom na uhorsko-osmanskú hranicu.[509] Okrem iného je zaujímavá neprehliadnuteľnými vplyvmi miestneho nárečia. Komunikácia s obyvateľmi okolitých dedín sa tiež nezriedka odohrávala v miestnom variante kultúrnej slovenčiny. Okrem toho sú špecifickou skupinou dokumenty, ktoré sa týkali rusínskeho obyvateľstva.[510] Tí sa usádzali v okolí Bardejova v priebehu doznievajúcej valašskej kolonizácie.[511] Z toho všetkého je zrejmé, že ak si to praktická potreba vyžadovala, nebolo pre mesto problémom komunikovať aj v inom jazyku.

Odlišný možný vývoj jazykovej situácie v iných mestských komunitách naznačuje príklad Levoče. Tam sa od druhej polovice 16. storočia zachoval súbor mestských prísah, ktorý obsahuje aj texty v slovenčine.[512] Slovenské obyvateľstvo sa v mestskom prostredí nielen usádzalo – tým by sa v konečnom dôsledku Levoča nijakým spôsobom neodlišovala od Bardejova – oveľa podstatnejším je, že v levočskej komunite sa mešťanom slovenského pôvodu spolu so svojím hospodárskym a politickým vzostupom podarilo etablovať aj svoj jazyk a umožniť jeho používanie aj na oficiálnej úrovni.[513] Zatiaľ čo aj v Bardejove mali noví mešťania cestu po spoločenskom rebríčku nahor v tomto období pomerne otvorenú, spoločenský vzostup so sebou vždy niesol aj integráciu do nemeckého jazykového priestoru bez toho, aby so sebou títo noví mešťania nevyhnutne vnášali slovenský jazyk do oficiálnej verejnej sféry.

Situácia v Bardejove nemusela byť v tomto období typická pre všetky mestá Pentapolitany. Z iniciatívy Košíc bol totiž na zasadaní zástupcov členov mestského zväzu v marci 1571 prijatý špecifický program. Jeho súčasťou bolo pochopiteľne utužovanie vzájomnej spolupráce v hospodárskej

---

509 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915 (Formulæ Iuramentorum): „Ya N. prisaham Panu Bohu, ze ya chcem wtomto powolany wogenskem werny a pilni bicz, podla rozkazu a nagmu poctiweho mesta, nie uczekacz, ale staly bicz a zustacz až do koncza co mi rozkazano bude." Peter Benka, Martin Homza a Pavol Žigo (eds.): *Monumenta Linguæ Slovacæ*, vol. 1, *Documenta Iuridico-Administratoria*, tom. 1. (Formulæ Iuramentorum), č. 1.34, s. 184.

510 Tu možno spomenúť napríklad rusínsku prísahu osadníkov z Marošovej v prípade stratenej kravy, ktorá bola zložená 2. februára 1640: „Ja N. prysaham a pobožym dnies na mogu dussu Panu Bohu (…) že tato korowa, na ktereg ruku nassu trymame kotora pred rokom gest ztracena, wlasna nassa gest." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915, s. 195. Prísahy sú publikované v Peter Benka, Martina Homza a Pavol Žigo (eds.): *Monumenta Linguæ Slovacæ,* vol. 1 : *Documenta Iuridico-Administratoria,* tom. 1 (Formulæ Iuramentorum), Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, s. 180 – 181.

511 Ján Beňko: *Osídlenie severného Slovenska*, s. 234 – 238.

512 ŠA PO – p. AL, f. MML, sign. XXI, 86 (Levočská kniha prísah z roku 1552).

513 Istý vplyv na vývoj mohol mať aj rozsiahly požiar Levoče roku 1550 a jeho dôsledky na demografiu komunity. Ivan Chalupecký: K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša v rokoch 1550 – 1650. In: Richard Marsina (ed.): *Národnostný vývoj miest*, tu s. 210 – 213.

rovine, kde zohrávala významnú úlohu snaha brániť sa konkurencii šľachty, remeselnej produkcii zemepanských mestečiek a obchodným aktivitám kupcov z iných regiónov (menovite je spomínaný napríklad Liptov). V politickej oblasti sa zaväzovali k vzájomnej podpore pri komunikácii s panovníckym dvorom aj vojenskými veliteľmi v Uhorsku. Zaujímavý je však aj bod o potrebe verne sa pridržať svojho nemeckého jazyka a kultúry v komunikácii.[514] V uhorskom mestskom prostredí ide v tomto období o zaujímavý príklad cielenej jazykovej politiky. Môžeme sa iba domnievať, do akej miery sa týmto spôsobom príslušníci meštianskych elít pokúšali reagovať na vývoj v niektorých komunitách, kde sa popri nemčine mohli čoraz viac do popredia dostávať aj slovenčina a maďarčina.

Používanie vernakulárnych jazykov v súdnictve

Z takéhoto pohľadu však situácia v Bardejove v danom období nebola nijakým spôsobom dramatická, nemecký jazyk si naďalej udržiaval svoje výsadné postavenie. To, pochopiteľne, neznamená úplné vytlačenie akýchkoľvek iných vernakulárnch jazykov. Ich používanie sa iba – do tej miery, do akej vôbec mohlo zanechať stopy v písomných prameňoch – regulovalo do iných kontextov. Jedným z nich sú súdne procesy, kde malo porozumenie priebehu mimoriadny význam. Ako mohla situácia vyzerať v praxi, naznačuje príklad neďalekého Prešova, kde bolo roku 1557 prijaté nariadenie, že žalobca má na súde – či už sám alebo prostredníctvom advokáta – používať jazyk zrozumiteľný obžalovanému.[515] Čiastočne v tomto duchu došlo v Bardejove roku 1641 k zaujímavej situácii. Miestny šľachtic František Raslavici (Raszlavicy) vtedy totiž do Bardejova nechal doručiť svoju žalobu proti mešťanovi Pavlovi Wirthovi v maďarčine. Senát ju však odmietol prijať s odôvodnením, že uprednostňuje latinčinu alebo slovenčinu. Pojednávanie bolo odročené a pokračovalo v latinčine v prítomnosti Raslaviciho zástupcu, Pavla Alatianyho.[516]

Súdne prostredie je pre výskum jazykovej situácie v meste zaujímavé aj z toho dôvodu, že práve počas procesov mohli byť doslovne zaznamenané svedecké výpovede. Celá dokumentácia spojená so súdnymi konaniami bola vedená buď v latinčine alebo nemčine. Od 16. storočia je síce možné pozorovať stúpajúcu tendenciu v rozsahu zapísaných svedeckých výpovedí,

514 ŠA PO – p. SA LE, f. MML, sign. XIII, 80, čl. 14: „Über der Teüttschen sprach in Stetten treüllich vnd vleissig zuhalten." Všetky body zo zasadnutia miest na základe listu, ktorý zaslala košická mestská rada levočským kolegom v marci 1571, v preklade cituje Ondrej Richard Halaga: Pentapolis – ostslowakische Städtegemeinschaft, s. 41 – 52. V Bardejove sa takéto detailné informácie k rozhodnutiu Pentapolitany nepodarilo nájsť.

515 Blanka Szeghyová: *Súdnictvo a súdna prax*, s. 73.

516 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 48 (Magistrátny protokol, 1641 – 1645), s. 52: „non tenet alicujus Procuratorem agere, sed latino idiomate proferat vel sclavonice."

najviac materiálu je však dostupného až z polovice 18. storočia. Na tomto mieste možno len poznamenať, že najmä v prvej polovici 17. storočia sa na viacerých miestach objavujú útržky slovenských svedeckých výpovedí, prípadne prísažných vyhlásení.[517] Okrem politickej a súdnej sféry nachádzali jazykové otázky svoj odraz čiastočne aj v hospodárskej sfére. Remeselná výroba bola v hornouhorských slobodných kráľovských mestách organizovaná na cechovom základe. Podobne ako spoločensko-politický život sa teda riadila princípmi viac či menej uzavretého spoločenstva – cechu, pre členstvo v ktorom bolo potrebné splniť náležité podmienky. Remeselný majster sa v princípe nemohol venovať výrobe vo svojej oblasti, ak nebol zároveň členom príslušného cechu. Okrem regulácie pracovných a cenových podmienok plnili cechy aj významné sociálne a duchovné funkcie v živote tak svojich členov, ako mestskej komunity ako celku. V istom zmysle boli špecifickým odzrkadlením meštianskeho spoločenstva na nižšej úrovni. Podobne ako mesto totiž plnoprávne členstvo vo svojich radoch, z ktorého vyplývali rôzne práva a povinnosti, zakladali na spĺňaní špecifických podmienok. Väčšina z nich sa pochopiteľne týkala praktických zručností v konkrétnom remesle. Okrem toho však cechové štatúty medzi podmienkami prijímania nových členov obsahujú aj špecifické požiadavky sociálneho charakteru. Dôležitú úlohu pri uvažovaní o cechoch zohrával koncept cti.

Používanie vernakulárnych jazykov v hospodárskej sfére

Na základe cechových artikulov mal byť život členov – prinajmenšom v teoretickej rovine – vedený čestným a dôstojným konaním, v podstate už od začiatku. Obzvlášť dôležitý bol totiž „čestný" pôvod kandidáta na členstvo. V prvom rade sa kládol dôraz na to, aby pochádzal z dobrej rodiny, čo mal zároveň vierohodne preukázať, napríklad potvrdením od mestskej rady. Okrem tohto rodinného aspektu sa však v niektorých mestách a v niektorých cechoch objavujú aj explicitné formulácie, že „čestný pôvod" sa nespájal len s rodinným zázemím vo všeobecnom zmysle, ale dôležitý bol aj pôvod uchádzača. Pre zisk členstva bolo v cechoch v mnohých mestách nevyhnutné preukázať sa dobrým nemeckým pôvodom. Obzvlášť v Levoči sa táto požiadavka objavovala pomerne často, a to v prípade krajčírov (1570), povrazníkov (1579), súkenníkov (1590), remenárov (1606), ševcov a tkáčov (oba 1643) a mäsiarov (1660).[518] V Prešove naopak prijímanie do cechov ne-

[517] Napríklad počas súdneho procesu, keď mešťan Ján Demian roku 1643 žaloval istého Trubatscha, jeden zo svedkov, uprostred nemeckého textu, priamo reprodukoval slová, ktoré pri spornej udalosti začul: „da sagt dur Jonas: daite mu pokoj bo dobri šlovek gest, můj Brat." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 48, s. 293. Jazykovou stránkou sa zaoberal Ján Doruľa: *Slovenčina v Bardejove* podľa *zápisov v súdnych protokoloch* zo *17. storočia.* In: *Nové Obzory*, roč. *17,* 1975, s. 416 – 427.

[518] Michal Suchý: *Dejiny Levoče*, s. 286 – 287.

bolo až tak zásadne limitované. Keď levočskí gombičkári prevzali cechové štatúty svojich prešovských kolegov, prijali ich aj so zárukou rovnakých práv pre svojich členov bez ohľadu na ich pôvod.[519]

V Bardejove možno spomenúť úzke prepojenie pivovarníckych práv s meštianskou identitou a nemeckým jazykom, prinajmenšom v chápaní niektorých predstaviteľov mesta. Inak sa však priamo v Bardejove v sledovanom období takéto obmedzenia členstva v cechoch doposiaľ nepodarilo nájsť. V starších cechových artikuloch sa vždy kladie dôraz na pôvod z dobrej rodiny, absolvované vyučenie, nadobudnutie mestských práv, zhotovenie majstrovského kusu a zaplatenie príslušného poplatku.[520] Aj bardejovskí remeselníci si nechávali potvrdzovať cechové artikuly z iných miest, čo často viedlo k špecifickým situáciám, ktoré nemuseli reflektovať situáciu v meste. Príkladom tu môžu byť artikuly cechu čižmárov v maďarčine. Avšak v roku 1674 bardejovská mestská rada len potvrdila celý text čižmárskeho cechu z Prešova z roku 1669, ktoré boli v maďarčine a na potvrdenie boli predložené v pôvodnej podobe. Úvod k nim je však spísaný v latinčine.[521] Aj v tom sa napokon ukazuje praktický prístup k jazyku na strane bardejovských mešťanov.

Prípad Stanislava Semidalia

Pozornosť možno teraz venovať individuálnemu, špecifickému príkladu. Už bol spomenutý evanjelický kazateľ pre slovenskú komunitu Stanislav Semidalius, sám poľského pôvodu, ktorý sa s prosbou o pomoc a príhovor v mestských orgánoch obrátil na svojho „rodáka" Petra Górského v poľštine. S mestskou radou priamo však komunikoval ako vzdelanec v latinčine.[522] Zaujímavé sú ale osudy jeho syna Bartolomeja. Keďže o otca prišiel ešte v detstve, správcom dedičstva bolo do dosiahnutia plnoletosti mesto. Keď sa potom roku 1581 prihlásil o dedičstvo, vystupoval pod priezviskom Pusch.[523]

---

519 *Ibidem*. Pozri tiež Miloslava Bodnárová a Marcela Domenová: Prešov od stredoveku do konca 16. storočia. In: Peter Kónya (ed.): *Dejiny Prešova*, vol. 1. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 241 – 242.

520 Tak je to v prípade cechu debnárov, ktorého predstavitelia nechali 20. marca 1637 mestskou radou potvrdiť staršie artikuly z roku 1480. V prvom bode sa vyžaduje: „Ein fremder der in dieser Zech Meister werden will, soll nach seinen Lehr-Jahren zwey Jahr zuwor gewandert haben, und allhier auf ein Jahr arbeiten, und alsdann sein Geburths und Lehr-Brieff aufweisen, und Bürger-Recht gewinnen." MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech debnárov, sign. 1.

521 MV SR, ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech čižmárov, sign. 1: „coram nobis in originali productos & Hungarico Idiomato conscriptos."

522 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1551 (list zo 4. augusta 1551); rok 1552 (list zo 4. marca 1552). Barnabás Guitman: Über einige Briefe, tu s. 188 – 189.

523 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1777 (Kniha príjmov a výdavkov mesta, 1579 – 1588), s. 160: „Die Martiny Comparens Bartholomeus Pusch, filius D. Stanislai quandam Concionatoris Sclavorum, cum vitrico suo, et recepit residuum patrimonium."

Aby sa predišlo dezinterpretáciám, bude užitočné využiť opísanú situáciu ako istý modelový príklad. J. Ábel pri rodine tohto slovenského kazateľa uvažoval o možnosti, že jeho zjavne latinizované priezvisko mohlo mať takú pôvodnú podobu, s akou sa stretávame pri jeho synovi.[524] Avšak používanie podoby priezviska pre určovanie etnicity môže byť v tomto období pomerne zavádzajúce. Opäť je potrebné zopakovať, že napríklad nemecká podoba priezviska vychádzajúca z povolania jeho nositeľa je skôr obrazom jazyka zaužívanom v komunite, ktorá sa praktickým používaním na podobe priezviska vlastne „uzniesla."

Podobne zase ani nevyhnutne slovansky alebo inak nie nemecky znejúce priezviská nemusia byť až takým veľavravným svedectvom, ako sa často predpokladalo.[525] Často boli založené napríklad na prezývkach alebo iných skrátených podobách vlastných mien. Ich slovenská podoba môže byť napríklad len dokladom neustálej prítomnosti jazyka medzi obyvateľmi, aj napriek svojej zdanlivej „neviditeľnosti" v oficiálnej sfére a mocenských štruktúrach komunity. Priezvisko tak nemuselo svedčiť o etnicite či jazykovej výbave človeka, ktorému bolo prisúdené. Výpovednejšími sa javia priezviská explicitne naznačujúce etnicitu svojich nositeľov. Je tak len príznačné pre demografický vývoj komunity, že označenia „*Windisch*" alebo „*Sclavus*", ktoré sa najmä na prelome 15. a 16. storočia objavovali relatívne bežne, sa v priebehu sledovaného obdobia stali čoraz zriedkavejšími. Dá sa z toho usúdiť, že stratili svoju pôvodnú dištinkčnú funkciu, a teda sa prestali využívať. Slovenské obyvateľstvo sa v meste považovalo za domáce a nebolo nutné ho naďalej takto vymedzovať. Naopak, rôzne variácie priezviska „*Polak*" sa používali naďalej. Na prelome 16. a 17. storočia dokonca tvorili najpočetnejšie opakujúce sa priezvisko, predovšetkým medzi obyvateľstvom na predmestiach.[526] Keďže označovali špecifickú skupinu ľudí – prisťahovalcov spoza hraníc krajiny – stále plnili svoju úlohu pri ich zaradení a odlíšení. Na mieru dôrazu na pôvod a „štátnu príslušnosť"[527] poukážeme ešte nižšie.

---

524 Jenő Ábel: *A bártfai könyvtárának*, s. 104.

525 Opäť tu možno upozorniť na Juraj Šedivý: Poučenie z krízového vývoja.

526 Marie Marečková: *Společenská struktura Bardějova*, s. 98.

527 Termín „štát" a od neho odvodené pojmy je v diskusiách o európskom ranom novoveku potrebné vnímať v dobovom kontexte, pričom sa tým nenárokuje taký súbor politických, hospodárskych, právnych a iných vzťahov, ktoré charakterizujú moderných nástupcov ranonovovekých monarchií. Podobne aj koncept „štátnej príslušnosti" je tu myslený nie v právne záväznom zmysle slova. Pre diskusiu problému pozri napríklad Wolfgang Reinhard: *Geschichte der Staatsgewalt* : *Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München : C. H. Beck, 2003, 631 s.

Po úvahe o (ne)výpovednosti priezvisk sa teda môžeme vrátiť späť k otcovi a synovi Semidaliovcom/Puschovcom. Práve korešpondencia kazateľa a mešťana v poľštine je zaujímavá. Nech už im bol akýkoľvek jazyk vlastný, použitie poľštiny v tomto prípade osobnej žiadosti signalizuje podprahové úsilie o prekonanie potenciálnych deliacich čiar medzi nimi a vytvorenie spoločného záujmu na základe zdieľaného jazyka, ktorý nie je používaný pre oficiálne účely. Podobne príznačná je v tomto smere osobná korešpondencia medzi Krištofom Bardom a Valentínom Hankovským, tiež vedená aj v slovenčine.[528]

K problematike etnickej (seba) identifikácie mešťanov Bardejova v 16. – 17. storočí

Napriek komplexnosti problematiky okolo priezvisk sa najmä starším bádateľom javili ako najjednoduchší spôsob určenia etnickej identity ich nositeľov. Pochopiteľne, ani I. Acsády v závere 19. storočia, ktorý sa aj na tomto podklade venoval výskumu etnickej štruktúry mestského obyvateľstva, neprehliadal limity takéhoto prístupu.[529] Najmä v neskoršom období, od druhej polovice 17. storočia, keď boli priezviská medzi generáciami už pomerne ustálené, je už aj tak obmedzená výpovedná hodnota ešte zúžená. Pre výskum prípadnej etnicky (alebo jazykovo) fixovanej identity mešťanov je preto užitočnejšie hľadať iné cesty. V tomto smere sa ako najjednoduchší spôsob javia explicitné vyjadrenia zo skúmanej doby, ktoré možno zjednodušene rozdeliť do dvoch skupín – na vyjadrenia iných o niektorom svojom súčasníkovi, teda inými prisúdená príslušnosť k skupine, alebo sebaidentifikácia. Posledná možnosť by mala mať najväčšiu výpovednú hodnotu, i keď ani tá sa nevyhýba problematickosti. Vo všeobecnosti sa však obe identifikácie objavujú pomerne zriedkavo, prípadne v špecifických typoch prameňov a ich výpovedná hodnota závisí od okolností použitia.

V prípade prvej skupiny, teda označení zvonka, možno upriamiť pozornosť na už uvedené príklady. Vyslanci bardejovskej mestskej rady pred Ferdinandom I. hovorili o „*Sclavos et Polonos*“, pričom práve prví menovaní sú zaujímaví, keďže informácie o nich nemožno interpretovať iba ako zhodnotenie pôvodu z cudzieho kráľovstva. Humanistickí autori Orzechowski a Oláh zase bardejovských mešťanov vnímali predovšetkým ako „*Saxones*“ či „*Alemani*.“ Pri všetkých týchto označeniach je dôležité upozorniť na istý jazykový rozmer pri prisudzovaní identity. Napriek tomu, že v podmienkach modernej spoločnosti je zjavná problematickosť takéhoto zjednodušujúceho

528 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1555, sign. 1426. Pozri s. 131 – 133 vyššie.

529 Ignác Acsády: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1715 – 1720.* Budapest : Atheneum, 1896, 496 s.

prístupu, nemožno mu uprieť istú intuitívnosť. To, aké prominentné postavenie zohrával jazyk pri utváraní alebo prisudzovaní identifikácie, „skupinového mena", v konečnom dôsledku prezrádza aj samotná argumentácia z vyššie spomínanej listiny z roku 1530. Príčinou problémov vtedy totiž bola „*diversitas linguarum et nationum*." Motívom zrady mešťanov roku 1527, možno aj v dôsledku rétorickej pózy, bola z pohľadu Jána Zápoľského ich „*odio linguae et nacionis ungaricae*."

Vyššie už bolo poukázané, že celá problematika má síce výrazný sociálny a stavovský rozmer, napriek tomu jej nemožno uprieť aj jazykovokultúrnu rovinu slúžiacu identifikácii. Aj v duchu dobového humanistického patriotizmu, návratov do minulosti či intenzívnych intelektuálnych kontaktov medzi jednotlivými európskymi monarchiami, ktoré boli na rozdiel od stredoveku vo väčšej miere obohatené o rozmer vernakulárnych jazykov, nemožno takéto identifikácie podceňovať, a to aj bez toho, aby sa do predmodernej spoločnosti vnášalo súčasné chápanie pojmov. Problematika si získava zvýšenú pozornosť v západných historiografiách.[530]

Okrem skupinových označení (a stereotypov) však možno občas naraziť aj na individuálne identifikácie. V bardejovských reáliách sa občas stretávame s takýmito prisúdenými označeniami, napríklad v prípade Severína Škultétyho, miestneho farára v rokoch 1591 – 1600, ktorého jeho súčasník Joachim Leibitzer považoval „*als ein windischer Slowake*." Ide o zmienku pomerne obľúbenú v slovenskej historiografii.[531] Podobne sa často dozvedáme o Poliakoch, čomu bude ešte pozornosť venovaná nižšie, tam je však potrebné zohľadňovať rozmer cudzieho pôvodu.

Sebaidentifikácie sú však pomerne zriedkavé. Ak sa aj objavia, obzvlášť v období humanizmu sú ich pôvodcami zvyčajne ľudia štylizujúci sa do pozícií, nezrozumiteľných väčšine bez vzdelania. Určitou príležitosťou identifikácie jednotlivcov bola univerzitná imatrikulácia, kde zvyčajne udávali svoj pôvod a ďalšie informácie. V prípade uhorských študentov vo všeobecnosti, teda nielen tých bardejovských, sa stretávame so zaujímavým

---

530 Zoltán Csepregi: Ethnische versus konfessionelle, *passim*. Autor predbežne prišiel k záveru, že práve v priebehu 16. storočia zohrávala identita založená na jazyku v uhorskom protestantskom prostredí pomerne významnú rolu. V priebehu 17. storočia a zintenzívneného nástupu rímskokatolíckej cirkvi, podporovanej panovníckym dvorom, sa význam jazykových rozdielov mal stierať v prospech ohrozenej konfesionálnej identity.

531 Zmienka sa – okrem pôvodného rukopisu, ktorý, žiaľ, nebol k dispozícii – objavuje u Rezika. Pozri Ján Rezik a Samuel Matthaeides: *Gymnaziológia*. Ed.: Vladislav Ružička. Bratislava : SPN, 1971, s. 238. Neskôr, od Kleina prevzatou chybnou zmienkou o „*neidischen Slowake*", pracuje napríklad Ján Kvačala: *Dejiny reformácie*, s. 115. Ján Ďurovič: *Evanjelická literatúra*, s. 33. Pozi tiež nižšie, s. 177.

fenoménom. Okrem základných údajov, kam patrilo rodisko (zvyčajne vnímané ako *patria*, v našom prípade rôzne variácie na „*Bartfensis*"), zvyčajne študenti uvádzali aj širšie definovaný pôvod, ktorý ale zvyčajne korešpondoval s príslušnosťou k Uhorsku. Predovšetkým v 16. storočí a v prvej polovici 17. storočia sa v univerzitných matrikách často objavuje pojem „*Pannonus*". V slovenskej historiografii sa už skôr pracovalo s hypotézou, že by tento termín bolo možné spojiť s prejavmi špecificky slovenskej identity.[532] V prípade Bardejova sa však takéto tvrdenie nezdá byť opodstatnené. Skôr by mohlo byť prínosné pokračovať v humanistickej intelektuálnej línii a uvažovať o tom, či označenie „*Pannonius*" neuprednostňovali vo zvýšenej miere študenti pochádzajúci zo vzdelaneckého prostredia, teda učiteľských a farárskych rodín. Predbežne sa javí, že ho síce používali častejšie, ale ide skôr o symbol, ktorého výpovednú hodnotu nemožno preceňovať, pretože často býva v rôznom prostredí zamieňané tou istou osobou za „*(H) Ungarus*".[533] Okrem toho je tiež známe aj používanie identifikátora „*S(c)lavus*", a to i v prípade z dedín z okolia Bardejova.[534] Problematika by si však žiadala ďalší výskum, pri ktorom ale nebude možné opomínať stavovskú rovinu dobových identít.[535]

Rod Ocherlanovcov a jeho integrácia do bardejovskej mestskej komunity

V istom smere začleňovania sa do prostredia mestských elít a integrovania sa do sociálne prestížnejšej mestskej kultúry a postupná akceptácie jej identifikačno-kultúrnych vzorcov je príklad rodiny Ocherlanovcov zo 17. storočia. Ján Ocherlan, pôvodom z Brezna,[536] pôsobil v Bardejove na začiatku 17. storočia ako slovenský kazateľ. To znamenalo pomerne dobré

532 Ján Tibenský: Formovanie sa ideológie, s. 579. Pavel Horváth: Počiatky slovenskej historiografie, s. 873.

533 Tak napríklad Martin Wagner sa v roku 1607 zapisuje na akadémiu v Toruni (Thorn) ako „*Ungarus*, v roku 1609 na univerzite vo Frankfurte nad Odrou už ako „*Pannonus*", a rovnako v tom istom roku vo Wittenbergu. Člen meštianskej rodiny Michal Czapka (Csapka, Sapka) je v Toruni v roku 1651 ako „*Pannonius*", v roku 1653 vo Wittenbergu „*Hungarus*" a podobných prípadov je viacero. Aj medzi členmi nám už známej rodiny Hankovských sú študenti, obaja vo Wittenbergu – Gregor roku 1556 ako „*Bartphensis*", Daniel roku 1580 navyše aj „*Pannonius*." László Szögi a Peter Kónya (eds.): *Šarišskí študenti na európskych univerzitách, 1387 – 1918*. Budapest : ELTE Könyvtára és Levéltára, 2012, *passim*.

534 Napríklad Michal Kolossensis, „*Slavus*" z Kľušova vo Viedni roku 1651. *Ibidem*, s. 215. Pozri tiež Zoltán Csepregi: Négynyelvő reformáció a Kárpát-medencében. In: *Keresztyén Igazság*, r. 92, 2011, č. 4, s. 10.

535 Zaujímavý je prípad Jána Castellaniho, „*Prescouiensis*", vo Viedni roku 1635 hneď za „*Slavus*" uvádza „*Ignobilis*." László Szögi a Peter Kónya (eds.): *Šarišskí študenti*, s. 215.

536 Zoltán Csepregi (ed.): *Evangélikus lelkészek Magyarországon (ďalej ELEM), tom. 1, vol. 2*. Budapest : MEDiT, 2015, s. 197. Johann Samuel Klein: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger*, vol. 3. Ed. András Fabó. Pest : Victor Hornyánszky, 1873, č. 63, s. 314 – 315. Slovenským kazateľom v Bardejove bol v rokoch 1615 – 1626. Predtým nejaký čas pôsobil v Richvalde, jednej z poddanských dedín mesta.

postavenie v mestskej komunite. Jemu a jeho potomkom sa podarilo pomerne dobre zaradiť do radov mestských elít. Jeho syn Gašpar (Kaspar) sa oženil s Margarétou, dcérou Juraja Ratza, významného bardejovského mešťana. Ich syn Ján už po každej stránke vystupuje ako príslušník vplyvných meštianskych kruhov s kultúrnou identitou, ktorá k tomu prináležala.[537] Na prelome 17. a 18. storočia zároveň patrí medzi najvýznamnejších svetských patrónov nemeckého evanjelického zboru. Zaujímavé sú však aj informácie o jeho detstve v jeho vlastnom denníku, ktoré sa týkajú osvojovania si jazykov. Spomína napríklad, že vo veku trinásť rokov ho jeho rodičia poslali do mestečka Tállya v tokajskej oblasti, kde mesto ako subjekt, aj jednotliví mešťania vlastnili rozsiahle vinice. Prvoradým zámerom jeho pobytu však malo byť osvojenie si maďarského jazyka, dôležitého pre politickú kariéru.[538] Zo 17. a 18. storočia máme zase informácie o typickosti študijnej výmeny mladých ľudí v uhorských meštianskych kruhoch. Významné rodiny z Potisia mladíkov zo svojich rodín vysielali do tých častí krjiny, kde sa bežne hovorilo po nemecky a slovensky, aby sa v takomto prostredí zdokonalili v oboch jazykoch. Mešťania z tých regiónov zase vysielali svojich synov do južnejších častí krajiny, kde sa mali zdokonaliť v maďarčine.[539]

V mestách s väčšou rôznorodosťou jazykovej praxe mohlo dochádzať k učeniu sa iných jazykov ešte neformálnejším spôsobom. Ako príklad tu možno uviesť krátku poznámku Daniela Speera o Košiciach. Vo svojom diele *Uhorský alebo Dácky Simplicissimus* totiž spomína, že na košických uliciach sa hovorí prinajmenšom štyrmi jazykmi, takže miestne deti sa ich zvyčajne učia z počutia z každodenných rozhovorov a z kontaktov s rovesníkmi.[540]

---

537 ECAV BJ, *Diarium Ioanni Ocherlani*, bez sign., nepag. Na začiatok svojich zápisov pripája zopár infomácií o svojich predkoch. Ako reprezentant nemeckej komunity vystupuje neskôr aj v iných dokumentoch.

538 ECAV BJ, Diarium Ioanni Ocherlani, bez sign., nepagin. Na začiatku svojich autobiografických záznamov uvádza: „In dem 13. Jahre meines Alters mich nach Tallya, die Ungarische Sprache halbes abgeschikt, allso ich ein Jahr continuiret, und die benandte Sprache erleret habe."

539 Teofil Kovács: Das Debrecener reformierte Kollegium und die Deutsche Sprache : Sprachstudium in zielsprachiger Umgebung. In: Peter Kónya (ed.): *„Nezameniteľné je dedičstvo otcov…"*, s. 349 – 360.

540 Daniel Speer: *Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus, Vorstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, Und Sonderliche Begebenheiten gethaner Räisen.* [S.l.] : [s.n.], 1683, s. 147: „Man redet allhier Ungrisch, Windisch, Polnisch und Deutsch, doch meistens Ungrisch, und diese 3 Sprachen lernen die Kinder auf der Gassen von einander ohne einige Müh."

O narastajúcej dôležitosti maďarčiny[541] v kontexte Bardejova v priebehu 17. storočia svedčí napokon aj súhrnný pohľad na mestskú korešpondenciu.[542] Pri jej analyzovaní po jazykovej stránke je však potrebné mať na pamäti, že ide primárne o dokumenty doručené mestu. V mestskom archíve sa zachovalo iba niekoľko neúplných a nesystematických kopiárov listov, ktoré umožňujú aspoň čiastočne nazrieť do vlastnej mestskej produkcie. Väčšina zachovaných dokumentov je, neprekvapivo, v nemčine a latinčine. Vo všeobecnosti platí, že väčšina komunikácie s mestami bola do konca 17. storočia vedená v nemčine, so šľachtou, cirkevnými a svetskými hodnostármi v latinčine. Z tridsiatych rokov 17. storočia sa zachoval aj ojedinelý príklad listu bardejovskej mestskej rady v poľštine.[543]

Prechodný nárast významu maďarčiny v Bardejove v 17. storočí

Ak sa ale vrátime k otázke doručenej korešpondencie a porovnáme jej zloženie v 16. a prvej polovici 17. storočia, situácia vyzerá nasledovne.[544] Kým v roku 1530 má prevahu latinčina a za ňou nemčina, o storočie neskôr, roku 1640, už výrazne vystupuje do popredia maďarčina. Tá súvisí s komunikáciou so šľachtou, čo možno klásť do súvisu aj s posilnením jej postavenia v politickom systéme a správe kráľovstva po roku 1608.[545] Takéto rozloženie jazykov v korešpondencii je zároveň svedectvom dôležitosti Bardejova ako aktívneho „hráča" v komplexných vzťahoch dobovej spoločnosti. Nižšie uvidíme, ako sa spolu s rozvojom centralizovaného systému v monarchii zmenila povaha mocenských štruktúr, do ktorých mesto vstupovalo – z horizontálnych medzi viac-menej rovnocennými partnermi v regióne na vertikálnu úroveň vo vzťahu jednotlivej komunity a dvora s ústrednými úradmi – a aký uniformizačný vplyv na jazykový rozmer vzťahov to malo.

V korešpondencii sa v tomto období tiež pravidelne, aj keď v nižších počtoch, stále objavujú dokumenty v poľštine. Aj v priebehu raného novoveku pokračovali kontakty v hospodárskej aj kultúrnej úrovni na

Význam poľštiny v Bardejove v 17. storočí

541 Prejavilo sa to aj roku 1637, keď boli predstavitelia mesta po nástupe nového kráľa Ferdinanda III. vyzvaní, aby mu zložili prísahu vernosti. Kráľovskí vyslanci mestu doručili „*Literas Credentionales suae Mttis, una cum Formula juramenti praestante, Germanico et Hungarico Idiomate concripta, ut revideatur.*" ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 242 (Kniha občanov, 1597 – 1650), s. 556.

542 Pozri Príloha, Graf 4.1 a 4.2.

543 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 903 (Koncepty listov, 1637 – 1657), s. 22. Ide o odpoveď mesta istému poľskému šľachticovi Czykawskému, ktorý uväznil niekoľkých poddaných mesta z dediny Kobyly.

544 Pozri Príloha, Graf 4.2.

545 Géza Pálffy: *The Kingdom of Hungary*, s. 224 – 228. Snem z roku 1608 interpretuje ako nahradenie dovtedajšej správy krajiny, pri ktorej Habsburgovci využívali služby profesionálov z radov cirkevnej hierarchie, mocenským vplyvom uhorských stavov.

uhorsko-poľskom pohraničí v pomerne intenzívnej podobe, pričom Bardejov ostával jedným z najdôležitejších centier tejto výmeny.[546] Odrážalo sa to aj na demografickej podobe mesta. Už bolo spomenuté, že na začiatku 17. storočia boli najčastejšie sa vyskytujúcim priezviskom na predmestiach variácie mena „Polak".[547] Bardejov tak bol otvorený príchodu nového obyvateľstva.

Pretrvávanie exkluzivity nemčiny v Bardejove v 17. storočí

V mestských komunitách tohto obdobia sa pri uvažovaní o sebe samých a politickom charaktere vlastných spoločenstiev kládol dôraz na jednotu, harmóniu a spoluprácu vo vlastných radoch. Takto formulovaný ideál však nebol ľahko zlučiteľný s realitou a prirodzenými rozdeleniami, ktoré jestvujú v každom ľudskom spoločenstve. Tento kontrast medzi vzorom a skutočnosťou mohol za istých okolností nachádzať svoj odraz aj pri reflexiách o jazykovej situácii v jednotlivých komunitách, keďže rozličnosť jazykov patrila medzi najnápadnejších narušiteľov jednoliatosti spoločenstva, ako si to napokon uvedomovali aj bardejovskí mestskí páni na prelome dvadsiatych a tridsiatych rokov 16. storočia. V prípade Bardejova sa v nasledovnom období nedozvedáme o ďalších, explicitne formulovaných pokusoch nejakým spôsobom sa s rôznorodosťou v jazykovej rovine vyrovnať. Vzhľadom na to, že sa ale nedozvedáme o žiadnych skutočne konfliktných situáciách, čo i len trochu spojených s jazykovou heterogeneitou mestského obyvateľstva, môžeme predpokladať, že k žiadnym ani nedošlo. Už sme na viacerých príkladoch vyššie videli, že mešťanom iného než nemeckého pôvodu sa pri ich politickom a hospodárskom vzostupe v rámci komunity nekládli zásadné prekážky. Zároveň boli postavenie nemeckého jazyka a s ním spojenej kultúrno-politickej meštianskej identity natoľko prestížne, že jednotlivci, ktorým neboli vlastné, ich v priebehu svojho vzostupu prijali za svoje a nemali potrebu spochybňovať ich postavenie v komunite.

V niektorých slobodných kráľovských mestách regiónu bola situácia o čosi komplikovanejšia. Je však dôležité vyvarovať sa automatických interpretácií o existencii „národnostných rozporov" v mestských komunitách v takej podobe, v akej ich tam nachádzala staršia historiografia. Aj spory ohľadom otázky jazykovej a etnickej odlišnosti aktérov mali často iné rozmery, ako napríklad hospodársky, politický či konfesionálny. Jazykové rozdiely zriedka pôsobili ako skutočný pôvodca konfliktu. Ak k nemu došlo,

---

546 Svedčia o tom aj privilégiá pre obchod s poľskými a ruskými oblasťami, ktoré boli aj v ranom novoveku panovníkmi potvrdzované, napríklad potvrdenie práva skladu Ferdinandom I. 28. mája 1560. Listinu publikoval Eugeniusz Janota: *Bardyjów*, s. 149 – 150: „(…) alios quoscunque advenas ex Polonia aut Russia (…) consuetis et ab antiquo usitatis viis per civitatem nostram Bartfa praedictam tamquam veterem locum depositionis mercium vergentem invahi educique debeant."

547 Marie Marečková: *Společenská struktura Bardějova*, s. 98.

poslúžili skôr ako potenciálne užitočný nástroj jeho eskalácie v emocionálnej rovine, často v kontexte humanistických diskusií o súperení o kultúrnu prestíž medzi rôznymi „národmi".

Príklad Košíc. Vyrovnávanie sa mestskej komunity s diverzitou

Najvýraznejším príkladom tu môžu byť Košice. Vyššie bolo spomenuté, že po roku 1536 sa dostali do tábora Jána Zápoľského, čo zároveň znamenalo výmenu na pozícii nemeckých mestských elít. Časť z nich sa po roku 1552 vrátila. Mestská komunita sa od polovice 16. storočia teda musela vyrovnávať so skutočnosťou, že v jej radoch boli významne zastúpení príslušníci nemeckej aj maďarskej komunity. Dominancia nemeckých elít bola menej výrazná než v ostatných slobodných kráľovských mestách regiónu. Navyše sa Košice stali od polovice 16. storočia aj sídlom hornouhorských vojenských kapitánov a s nimi početných vojenských posádok. V závere 16. storočia sa do Košíc, respektíve ich okolia pred osmanskou expanziou presídlili aj predstavitelia rímskokatolíckej cirkevnej organizácie. Všetky tieto faktory predstavovali výzvy pre mestskú samosprávu a ideály komunity. Problémom koexistencie všetkých týchto činiteľov v priestore jedného mesta sa podrobnejšie venovali už viacerí historici.[548] Na tomto mieste budeme ale venovať bližšiu pozornosť spôsobu, akým sa mestská rada pokúšala vyrovnať s rôznorodosťou v radoch mešťanov. Už pri zmene vrchnosti v roku 1552, keď sa Košice dostali pod kontrolu Ferdinanda Habsburského, sa objavili viaceré problémy. Ich motiváciou nebola ani tak jazyková odlišnosť, ako skôr hospodárske a sociálne záujmy jednotlivých skupín mešťanov, ktoré vyplývali z predošlého vývoja mesta. V čase Zápoľského vlády sa totiž do mesta prisťahovalo množstvo ľudí z iných oblastí Uhorska. S príchodom habsburskej moci sa však vrátili aj príslušníci starších meštianskych rodín. Novousadlíci teda v obave o svoje dovtedajšie postavenie i majetky požiadali Ferdinanda o ochranu a podporu. Ten im v záujme stability a pokoja vyšiel v ústrety a do budúcna im zaručil rovnaké politické i hospodárske práva, aké mali nemeckí starousadlíci.[549]

---

548 Pozri predovšetkým štúdie maďarského historika Istvána H. Németha, citované aj v tejto práci.

549 Listina Ferdinanda I. z roku 1552 je publikovaná v Béla Wick: *Kassa története és műemlékei*, s. 72 – 73: „(…) quod cum per haec disturbiorum tempora complures hungaricae nationis homines ex aliis regni nostri Hungariae partibus in civitatem nostram Cassoviensem s ese ad inhabitandum contulisse emptisque domibus ac aliis bonis et iuribus possessionariis, ductis etiam uxoribus ac liberis susceptis in medio eiusdem civitatis (…) iidem autem hungaricae nationis cives nobis humiliter supplicarunt, ut (…) permanere et aequali libertate praerogativisque et privilegiis iisdem, quibus ceteri cives antiquiores eiusdem civitatis germanicae nationis uti ac frui permittere dignaremus."

Počas druhej polovice 16. storočia sa v rôznych situáciách stretávame s interakciou predovšetkým nemecky a maďarsky hovoriacich skupín meštianstva, ktorých odozvu nachádzame v článkoch schvaľovaných mestskou radou. Opakovane sa v nich na popredných miestach nachádzajú výzvy na jednotu a spoluprácu medzi príslušníkmi rôznych „národov" žijúcich v meste. Okrem iného k vzájomnej spolupráci v rámci meštianskej komunity mali prispievať evanjelickí kazatelia pre každú jazykovú skupinu. Tí mali kázať a vyučovať čisté Evanjelium, každý vo vlastnom jazyku (nemecky, maďarsky a slovensky) a tým spôsobom formovať konanie svojich poslucháčov a usmerňovať ich ku kresťanskej láske a vzájomnosti napriek akýmkoľvek rozdielom.[550] Zo sedemdesiatych rokov 16. storočia sa zachovali texty prísah pre členov mestskej samosprávy v nemeckej aj maďarskej podobe.[551] Naznačujú teda, že rozdelenie podľa jazykovej preferencie bolo prítomné aj na politickej rovine.

Zlomovým obdobím sa zdá byť v prípade Košíc začiatok 17. storočia, keď došlo k posilneniu politickej prestíže maďarského jazyka, najprv v súvislosti s Bočkajovým povstaním a od konca druhého desaťročia aj mocenskou kontrolou sedmohradských kniežat. Ešte v roku 1607 v štatúte schválenom mestskou radou nachádzame výzvy nabádajúce k predchádzaniu sporov medzi Nemcami a Maďarmi, keďže príslušníci oboch skupín v meste sú „na jednej lodi."[552] Podobne sa v spoločnom programe vyslancov Pentapolitany pri rokovaniach s Bočkajom objavuje požiadavka na zachovanie postavenia nemeckých mešťanov vo vedení, pretože tí tvorili od počiatkov

---

550 Sándor Kolosvári a Kelemen Óvári (eds.): *Monumenta Hungariæ Juridico-Historica* : *Corpus Staturom,* tom. 2, pars 2 : *Statuta et articuli municipiorum Hungariæ* (ďalej MHIH). Budapest : A Magyar tudományos akadémia, 1890, s. 95 (Articuli electae communitatis, 1563): „Zu dem ersten woll E. N. W. mit hohem Vliesz gedemken, das man die Kyrchen vor allen Dingen mit gutten Predigern vorsehe, das das Wortt Gottes und das heilig Ebangelium klar und rein, Deutsch, Hungerisch, und Wyndisch verkundigett wurde. Damit grossz und Johann Samuel Klein: arm und reich möchte in warem Erkentnusz und Furchtt Gottes leben und wandeln. Auch dadurch ware Christliche Lieb und Sinikheitt erhalden, und die sprüssende schedliche Uneinickeitt, die sich schon herfür brechne und erzeigen möcht, gedemppftt und ausgetilgett werde."

551 Archív Mesta Košice (ďalej AMK), sign. 2597-IEe-1578 (*Formulae Juramenti pro Officialibus et Regula pro Senatoribus Regiae ac Liberae Civitatis Cassoviensis*).

552 MHIH, vol.2.2, s. 148 – 149 (Artickel, 1607): „Letzlichen: Bittet euch ein Erbahre Gemein die Ersamer (…) Rath wollen darob sein, damit zwischen der Ungrischen und Deutschen Nation in der Stadt Fried und Einigkeit erhalten werde und ein Nation die andern weder offentlich, noch heimlich Spötte, Übel nach reden oder sonst verunglümpfen; weil beide Nationen gleichsam in einem Schiff sein, guts und böses mit einander aszstehen müssen: Concordia enim parvae res crescunt, discordia maxima dilabantur."

základ komunity.[553] Kultúrne i politické vplyvy z Potisia a Sedmohradska pomohli nakloniť misky váh v prospech maďarskej komunity v meste a tento stav sa napokon odrazil aj v jazyku mestskej administrácie. Kým do začiatku 17. storočia si dominantné postavenie ešte zachovávala nemčina, od nasledujúceho obdobia bola už nahradzovaná maďarčinou. To, samozrejme, súviselo aj s čoraz rozsiahlejším prenikaním príslušníkov šľachty nielen medzi mešťanov, ale aj do radov členov mestskej administrácie.[554] Opäť tu nemožno hovoriť o otvorenom konflikte či nepriateľstve, ale skôr o postupnom vývoji a zmenách v atmosfére mestskej komunity.

Zákonné články z roku 1608

Približne v tomto období boli aj na celokrajinskej úrovni Uhorským snemom schválené známe zákonné články, ktorými sa zavádzalo rovnocenné postavenie maďarských a slovenských mešťanov s nemeckými pri voľbe do úradov miestnej samosprávy.[555] Z prostredia hornouhorských slobodných kráľovských miest síce doposiaľ nie sú detailne analyzované možné dopady krajinských zákonov na podobu miestnej samosprávy. Vzhľadom na to, že ani v predošlom období nedochádzalo v ich prostredí k takým otvoreným konfliktom ako v iných častiach krajiny,[556] nateraz sa zdá, že tamojšími mocenskými štruktúrami zásadne ani neotriasli.

Príklad Levoče. Vyrovnávanie sa mestskej komunity s diverzitou

V prípade Levoče práve z tohto obdobia pochádzajú prvé texty slovenských prísah pre nových mešťanov,[557] v čom niektorí bádatelia videli odozvu rozhodnutia Uhorského snemu.[558] Pravdepodobne na tieto nariadenia však asi naráža levočský kronikár Gašpar Hain o viac než polstoročie neskôr. Spomína, že v roku 1682 došlo k nepokojom vo vnútri mestskej komunity z dôvodu úsilia slovenských členov evanjelického zboru

553 Michal Suchý: Pentapolitana v predvečer povstania Štefana Bočkaja. In: *Historický časopis*, roč. 18, 1970, č. 2, s. 161 – 194. Ondrej Richard Halaga: Vývoj jazykovonárodnostnej štruktúry Košíc. In: *Historický časopis*, roč. 30, 1982, č. 4, s. 588 – 604.

554 István H. Németh: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? In: *Forum Historiæ*, 2008, č. 2, s. 1 – 29. Dostupné online: http://www.forumhistoriae.sk/sites/default/files/nemeth1.pdf (posledný prístup 15. novembra 2019).

555 *Corpus Iuris Hungarici,* tom. 1. Budæ : Typis Reg. Universitatis Hungaricæ, 1844, s. 633 (Decretum I. Anni 1608 Articuli ante Coronationem), Art. 13, §1: „Ideo statutum est; ut in omnibus Liberis Civitatibus, abque Respectu Nationum, Judices Primarii, et Senatores deinceps eligantur, ac aliae etiam quaevis Dignitates, sine ullo Religionis discrimine, Hungaris, Germanis, et Bohemis seu Sclavis, quamcunque Civitatem inhabitantibus, mixtim et alternatim, de caetero tribuantur."

556 Najznámejšími príkladmi zo začiatku 17. storočia sú Banská Bystrica a Krupina, kde dochádzalo aj k násilnostiam. Jozef Vlachovič: Národnostné boje v mestách, s. 80 – 85.

557 MV SR – ŠA PO, p. LE, f. MML, sign. XXI/86 (Kniha prísah mesta Levoča z roku 1552), *Gemeiner Pürger Eidt Windisch* (z čias kráľa Mateja). Publikovaná v Peter Benka, Martin Homza a Pavol Žigo (eds.): *Monumenta Linguæ Slovacæ,* 1. *Documenta Iuridico-Administratoria*, tom. 1 (Formulae Iuramentorum), s. 251, č. 4.4.2.

558 Michal Suchý: *Dejiny Levoče*, s. 289.

o zrovnoprávnenie ich kazateľa s hlavným mestským (nemeckému) farárom. Okrem náboženskej prišla na pretras ale aj politická otázka. Slovenskí levočskí mešťania chceli totiž mať zastúpenie v mestskej rade aj vo volenej obci. Podľa Hainových slov museli dostať požadované miesta vzhľadom na krajinské zákony a na vtedajšiu situáciu v meste a krajine.[559]

V dobovom kontexte bol obsah zákonného článku 13 z roku 1608 úzko spätý aj so sociálno-právnym statusom, čo je zjavné hneď z nasledujúceho bodu, kde sa spomínajú už iba „*Hungaris*", to jest uhorský politický národ. Z kontextu je zrejmé, že tu ide o nositeľov šľachtických privilégií, príslušníkov stavovského „*natio hungarica*". V súlade so starším nariadením z roku 1563 je im umožnené usádzať sa v mestách, za predpokladu, že spoločne s ostatnými mešťanmi budú znášať povinnosti komunity a zároveň aj využívať jej privilégiá.[560] Aj na tomto príklade sa teda ukazuje, že akékoľvek skupinové označenia v dobových dokumentoch je potrebné vnímať v ich aktuálnom kontexte, ktorý sa aj v jednom texte môže meniť.

Bardejovská kauza Andreja Tkáča Poliaka

Zaradenie nemeckého, maďarského a slovenského obyvateľstva na jednu úroveň v prvom bode spomínaného článku však zjavne odráža dobové nazeranie na pomery Uhorského kráľovstva. Jeho odozvu predstavuje aj rozhodnutie bardejovskej mestskej rady z tridsiatych rokov 17. storočia. V roku 1638 sa opäť vynoril spor ohľadom práv na varenie piva. Tentokrát sa ich užívania v plnej miere dožadoval Andrej Tkáč Poliak (*Andreas Textor Polonus*), ktorý v tom čase už býval na Kláštornej ulici vo vnútornom meste. Mestská rada však rozhodla, že tieto práva sú úzko zviazané s meštianskymi právami a ako také náležia iba Nemcom, Maďarom a Slovákom ako domácim obyvateľom Uhorského kráľovstva.[561] Pri zdôvodňovaní sa operovalo aj právnym precedensom, ktorý síce nebol identifikovaný, môžeme sa však domnievať, že šlo o nám už známy prípad z dvadsiatych rokov 16. storočia.[562] Navyše bolo rozhodnutie doplnené aj o konfesionálny rozmer,

559 *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*. Eds.: Jeromos Bal, Jenő Förster a Aurél Kauffmann. Lőcse : Reiss Józs., 1910 – 1913, s. 496: „In Politicis wollten Sie auch so wohl im Rathstuhl alsz auch in der erwehlten Löblichen Gemein, Ihre leüth ausz der Windischen Nation haben; welches auch wegen der Landesarticklgeshcehehn musst, bey diesem Zustande der Zeit."

560 *CIH* 1, s. 634, Art. 13, §2 – 3.

561 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 242 (Kniha občanov, 1597 – 1648), s. 559: „(…) utpote quia libertas [braxandi] ista tantum Germanos, Hungaros et Schlavos concerneret, tanquam Indigenas et unius Regni incolas non vero Polonos. Deinde nullum hujus rei haberetur Exemplum Polonum hic apud nos gavisum esse tali libertate."

562 *Ibidem*: „4. Non esse infangens statuta majorum nostrorum." V podobnom duchu sa nieslo aj rozhodnutie prijaté na zasadnutí 16. júna 1638 širšou komunitou. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 48 (Prothocollum Magistratuale, 1641 – 1645), s. 350: „Pro et contra plurima. Si nostri maiores hoc deliberaverunt penitius et cum judicio non Poloni recipiantur in Collegia, nobis non esse infringendum."

čo v období zostrovania a politickej inštrumentalizácie konfesionálnych rozdielov nie je až také prekvapivé. Mesto totiž zdôvodňovalo svoje stanovisko aj tým, že plnoprávne začlenenie sťažovateľa „pápežskej viery" by znamenalo hrozbu pre jednotu komunity.[563] V každom prípade sú tu Nemci, Uhri/Maďari a Slováci kladení na jednu úroveň ako domáci obyvatelia Uhorského kráľovstva, ktorých práva už nebolo možné priznať Poliakovi ako cudzincovi. Obzvlášť v 18. storočí sa vo výraznejšej miere začali tieto úvahy tematizovať aj v jazykovom kontexte. Maďarský, nemecký a slovenský jazyk boli označované za jazyky vlasti (*linguae patriae*), o čom ešte bude reč nižšie. V kontexte 16. a 17. storočia je však ešte jedna oblasť, ktorá doposiaľ nebola analyzovaná, ale pre súčasníkov zohrávala významnú úlohu, a to náboženský život.

4.4 Cirkevné pomery a jazyk v 16. a 17. storočí

Reformácia a vernakulárne jazyky

Európsky náboženský vývoj v ranom novoveku je charakterizovaný rozpadom stredovekej cirkevnej jednoty a vznikom viacerých konfesionálnych spoločenstiev, ktoré následne súperili o veriacich tak medzi masami obyvateľstva, ako aj v radoch politických a spoločenských elít. Procesy s tým spojené boli doposiaľ predmetom výskumu mnohých historikov a teológov, ktorí sledovali rôzne aspekty súvisiace s takzvaným „budovaním konfesií" (*Konfessionsbildung*) a „konfesionalizáciou" (*Konfessionalisiserung*).[564] Okrem iného však zmeny vyvolané reformáciou našli svoj odraz aj v otázke používania vernakulárnych jazykov. V tomto smere je príznačné, že sa Martin Luther hneď v prvých rokoch reformačného hnutia podujal na preklad *Novej zmluvy* (*Nového zákona*) do nemčiny. Jeho príklad nasledovali reformátori v ostatných európskych krajinách. Proces sa rozbehol až do tej miery, že biblické preklady reformačného obdobia sa na dlhé obdobia stali svojím spôsobom jazykovou normou v jednotlivých kultúrach.

563 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 242, s. 559: „3. Metuens aliquod periculum mutationis et introductionis Pontificae Religionis."

564 Takéto rozdelenie procesu vzniku konfesionálnych spoločenstiev na dve sféry – *Konfessionsbiludng* a *Konfessionalisiserung*, pod vplyvom nemeckej historiografie pre slovenskú historiografiu v krátkosti predstavil David P. Daniel: Konfesionalizácia reformácie a spoločenský význam augsburského vyznania v strednej a východnej Európe. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov. (Acta Collegii Evangelici Prešoviensis V.).* Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 2000, s. 15 – 24. *Konfessionsbildung* predstavuje budovanie vierouky a teologickej jednoty, konfesionalizácia následne reprezentuje rozsiahly súbor spoločenských a praktických zmien, ktoré boli vyvolané posunmi vo vieroučných názoroch.

Je však potrebné podotknúť, že preklad biblických textov do vernakulárneho jazyka sám osebe nemusel nevyhnutne byť takou prevratnou udalosťou, ako to kanonizovali neskoršie *ex post* zavedené „národné tradície". Napokon, v prípade viacerých európskych jazykov neboli preklady *Biblie* reformačného obdobia prvými svojho druhu. Už od 14. storočia sú totiž v západnej a strednej Európe prítomné vernakulárne *Biblie*. Po príklady napokon nie je potrebné chodiť až tak ďaleko, keďže aj v našom regióne predstavujú české preklady neskorého stredoveku pomerne rozsiahlu zbierku textov.[565] Nová vlna „reformačných prekladov" sa však líšila od predošlých aktivít prinajmenšom dvomi základnými aspektmi, ktoré spolu úzko súviseli a navzájom sa ovplyvňovali, konkrétne – technickými možnosťami a motiváciou prekladu.

Jednou zo základných motivácií prekladov *Biblie* reformátormi bolo sprístupniť základné texty kresťanskej cirkvi širšiemu publiku. V pozadí takéhoto konania stálo v podstate humanistické presvedčenie, že skutočnú obnovu cirkvi možno dosiahnuť iba návratom ku koreňom, k prameňom viery. Predovšetkým Nová zmluva – napokon aj Luther sa podujal najprv na preklad tej – obsahovala okrem evanjelií aj texty opisujúce život prvotnej cirkvi. Práve tá sa v očiach reformátorov stala meradlom čistoty dogmy i cirkevnej praxe. Pomocou nej bolo možné posúdiť primeranosť zvyklostí, ktoré sa v priebehu stáročí v cirkevnom živote nahromadili. Prekladané texty zároveň obsahovali často zdanlivo jednoduchým spôsobom obsiahnuté základné učenia kresťanskej cirkvi, ktoré bolo potrebné nanovo sprostredkovať čo najširšiemu okruhu poslucháčov.

Vedení presvedčením, že prinášali čisté Evanjelium, nezaťažené nánosmi teologických výkladov a filozofických interpretácií, usilovali sa tak prekladatelia počnúc Lutherom preniesť poldruha tisícročia staré texty do jazyka zrozumiteľného aj ľuďom bez vzdelania. To, či by si výsledok ich práce boli schopní prečítať sami, alebo by boli odkázaní na predčítavanie niekoho iného, už nezohrávalo takú zásadnú rolu. Dôležité bolo predovšetkým, že podobne ako cirkev, aj Slovo, na ktorom bola založená, sa symbolicky dostávalo z „babylonského zajatia" von do sveta, aby tam mohlo konať

[565] Vladimír Kyas: *Česká Bible v dějinách národního písemnictví*. Praha : Vyšehrad, 1997, 336 s.

svoje poslanie.[566] Neskorostredovekí prekladatelia biblických textov boli len zriedka, ak vôbec, vedení takýmto odhodlaním. Produkty ich intelektuálnej práce boli zväčša určené úzkemu okruhu objednávateľov, zväčša z prostredia vyšších spoločenských vrstiev. Preklady slúžili najmä pre potreby osobnej zbožnosti vlastníka, či už išlo o príslušníka svetských alebo cirkevných elít. Vo väčšine prípadov sa nepredpokladalo, že sa stanú nástrojom duchovných zmien vonku vo svete, skôr mali pôsobiť vo vnútri.

Na pomoc novému postoju reformátorov prvej polovice 16. storočia navyše prišli aj technologické inovácie, predovšetkým kníhtlač. Vďaka nej bolo možné produkovať veľké množstvo kópií toho istého textu v dovtedy nevídane krátkom čase a s relatívne nízkymi nákladmi. Kým prekladatelia spred dvoch-troch generácií boli stále odkázaní na rukopisné spracovanie, ktoré už samo osebe – odhliadnuc od ich motivácie – limitovalo dosah ich práce, biblickí prekladatelia 16. a neskorších storočí sa mohli spoliehať na relatívne rýchle rozšírenie výsledkov svojho úsilia. Tlačený text bol zároveň reprodukovaný v nezmenenej podobe, nezávislý od pisárskych chýb v dôsledku individuálneho prepisu textu rukou. S príchodom kníhtlače došlo však nielen ku „konzervácii" textu, ale aj k ustáleniu jeho jazykovej podoby. Prekladatelia a s nimi spolupracujúci kníhtlačiari boli v záujme ziskovosti svojho podujatia zároveň nútení voliť prostriedky schopné osloviť čo najširší okruh potenciálnych odberateľov. Zvolená varieta konkrétneho jazyka teda nemohla byť príliš limitovaná regionálnym úzom, prinajmenšom nie do tej miery, že by sa to odrazilo na zníženej zrozumiteľnosti – poklesnutom záujme o kúpu a teda aj nižších ziskoch – v ďalších regiónoch.[567]

---

566 Teologické aspekty práce priamo so Slovom sú analyzované v Robert Kolb: *Martin Luther and the Enduring Word of God* : *The Wittenberg School and Its Scripture-Centered Proclamation*. Grand Rapids : Baker Academic, 2016, 518 s. V kontexte tejto práce je podnetná zvlášť kapitola 7, Teaching All Nations : Luther as Translator. Možno tu spomenúť slávne slová z *Zweiter Ivocavitpredigt*: „Ich hab nichts gemacht, ich hab das wort lassen handeln." Citované podľa D. Martin Luthers *Werke* : *Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe),* vol. 10, tom. 3. Weimar : Hermann Böhlaus Nachfolger, 1905, s. 19.

567 K problematike je dostupná rozsiahla literatúra. Na tomto mieste možno upozorniť na Elisabeth L. Eisenstein: *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge : Cambridge University Press, 1979, najmä s. 369 a nasledujúce. Vzťah medzi kníhtlačou a formovaním jazyka na príklade francúzštiny Katie Chenoweth: *The Prosthetic Tongue* : *Printing Technology and the Rise of the French Language.* Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2019, 360 s.

Všetky zmienené faktory sa vzájomne ovplyvňovali a v mnohých prípadoch nie je jednoduché posúdiť, čo bolo príčinou a čo následkom. V každom prípade sa však vďaka biblickým prekladom pre širšiu čitateľskú základňu dostali vernakulárne jazyky do novej pozície. V súvislosti s reformou vierouky zároveň úzko súviseli zmeny jej prezentácie a kolektívneho prežívania v bohoslužobných priestoroch. Často boli meniace sa vieroučné postoje najlepšie viditeľné na zmenách v liturgickom poriadku, skôr než našli svoj odraz v každodennej životnej praxi spoločenstva.[568] Bohoslužobné poriadky sa teda, podobne ako biblické texty, tiež začali prekladať do ľudového jazyka, čo sa nie vždy stretlo s bezprostrednou akceptáciou, ako ešte budeme mať možnosť vidieť nižšie. V tejto sfére sa bežný veriaci s vieroučnou a jazykovou zmenou konfrontoval azda ešte bezprostrednejšie než pri biblickom preklade. Prístup k biblickým textom bol pre väčšinu aspoň čiastočne gramotných členov spoločnosti totiž čímsi novým a ako také to bolo aj vnímané. Zmena latinských bohoslužobných poriadkov, s ktorými sa však bez ohľadu na ich (ne)zrozumiteľnosť predtým stretával pomerne pravidelne, však musela byť pociťovaná oveľa závažnejšie.

Obzvlášť v stredoeurópskom priestore tak malo reformačné hnutie veľký význam pre rozvoj vernakulárnych jazykov, ktoré nedisponovali takou rozsiahlou písomnou tradíciou z predošlého obdobia. Kazateľstvo a niektoré ďalšie prvky náboženskej praxe (napríklad rozvoj duchovnej literatúry pre laikov) sa v ľudových jazykoch rozvíjali už v neskorom stredoveku. Ako sa však tento širší úvod k cirkevnej problematike usiluje poukázať, až reformačné hnutie jazyky z polí a hostincov povýšilo na novú kvalitatívnu úroveň. Prekladmi *Biblie* a bohoslužobného života cirkevného spoločenstva do zrozumiteľnej reči sa tak bežným ľuďom otvárala nová cesta k osobnej spáse. Tá začala byť na jednej strane individualizovaná a menej bezprostredne závislá na zvyšku spoločenstva, aj keď tento rozmer nemožno príliš preceňovať. Najmä niektoré trendy v neskorostredovekej zbožnosti kládli podobné dôrazy, ale ich odozva nebola taká rozsiahla ako v prípade reformácie. Tá priniesla zmenu navyše tým, že kresťanskú vieru do veľkej miery intelektualizovala.[569] Obsah viery v ponímaní reformátorov – často skôr tušenom než explicitne vyjadrenom – nestačilo iba zažívať alebo pomerne pasívne sa zúčastňovať na rituálnom stvárňovaní vierouky v procese liturgie. Naopak, zvýšený dôraz sa kládol na pochopenie a porozumenie

---

568 Christopher Boyd Brown: *Singing the Gospel : Lutheran Hymns and the Success of the Reformation*. Cambridge : Harvard University Press, 2005, 312 s.

569 K problematike jestvuje v súčasnosti už pomerne rozsiahla zahraničná literatúra. Ako východiskový bod možno použiť Edward Muir: *Ritual*, s. 163 – 201.

obsahu viery. To sa v prípade širších vrstiev spoločnosti dalo dosiahnuť iba prostredníctvom zrozumiteľného jazyka.[570]

Okrem skutočnosti, že Boh začal hovoriť prostredníctvom prekladov *Svätého písma* jazykom zrozumiteľným ľudu,[571] druhým významným momentom bolo, že i ľudia sa začali k Bohu prihovárať svojím vlastným jazykom. Zavedenie liturgie do takzvaných národných jazykov je pomerne často prehliadaným fenoménom, no nie menej dôležitým. V spoločnosti, v ktorej nebolo možné schematicky odčleniť sakrálnu a profánnu sféru, nadobudli jednotlivé vernakulárne jazyky svojím spôsobom postavenie posvätného jazyka – *lingua sacra.* Z tejto pozície prirodzene vzrástla aj ich prestíž a potenciál, ktoré mohli hrať významné úlohy pri neskoršej identifikácii jednotlivých spoločenstiev na jazykovo-kultúrnom základe.[572] Tento proces tak možno zaradiť medzi faktory prispievajúce k narušeniu univerzalizmu latinského stredoveku.

Toto zdôraznenie kvalitatívnej zmeny pri používaní vernakulárnych jazykov v cirkevnej sfére je dôležité aj z toho dôvodu, že ľudu zrozumiteľná reč nebola zo stredovekej cirkvi úplne vylúčená. Predovšetkým kazateľstvo, či už praktizované rehoľníkmi alebo svetským klérom, bolo pomerne bežnou súčasťou neskorostredovekého duchovného života. Zo všetkých hornouhorských slobodných kráľovských miest máme totiž doklady o prítomnosti kazateľov pre používateľov rôznych jazykov v mestskej komunite už z predreformačného obdobia. Bardejovská mestská rada dokázala mať v jazykových otázkach aj pomerne flexibilný a praktický prístup. Vzhľadom na prestížnejšie a dominantnejšie postavenie nemeckého jazyka v komunite sa

---

570 V tomto smere je zaujímavý prípad slovenských evanjelikov a používania prekladov *Biblie* z českého prostredia. Eva Kowalská: Language as a means of transfer, s. 52 – 64. V tomto období boli zaujaté akoby dve hlavné stanoviská. Na jednej strane malo ísť pri preklade naozaj o jazyk „z ulíc a námestí" („*dem Volk aufs Maul schauen*") tak, ako to Martin Luther predstavil vo svojom slávnom spise *Sendbrief vom Dolmetschen* z roku 1530. Druhú stranu reprezentujú napríklad prekladatelia tzv. *King James Version* z roku 1611, ktorí pred bežnými hovorovými zvratmi (dokonca na rozdiel od v tej dobe jestvujúcich, starších anglických prekladov) uprednostňovali archaické formy, javiace sa im ako súcejšie a dôstojnejšie pre verejné predčítavanie textu na bohosložobných zhromaždeniach. Benson Bobrick: *Wide as the Waters* : *The Story of the English Bible and the Revolution it Inspired*. New York : Simon & Schuster, s. 229, 264. V slovenskom prípade by bol iste zaujímavý ďalší výskum zameraný na možný sociálno-kultúrny rozmer pridržiavania sa českého prekladu.

571 Na príklade holandského jazyka Gary K. Waite: The Holy Spirit Speaks Dutch: David Joris and the Promotion of the Dutch Language, 1538 – 1545. In: *Church History*, roč. 61, 1992, č. 1, s. 47 – 59.

572 Eva Kowalská: Deklarovanie a upevňovanie konfesijnej identity, s. 143 – 162. Komplexnosti sa venovali už viacerí zahraniční bádatelia, napríklad Timothy Rosendale: „Fiery toungues" : Language, Liturgy, and the Paradox of the English Reformation. In: *Renaissance Quaterly*, roč. 54, 2001, č. 4, s. 1142 – 1164.

aj reformačné hnutie začalo rozvíjať v meste v prvom rade v tomto jazyku. Prispeli k tomu aj intelektuálne a hospodárske kontakty, ktoré mešťanov viazali k nemecky hovoriacemu priestoru a uľahčovali tak šírenie nových myšlienok. Po tomto prvotnom období sa však otvorili širšie možnosti aj pre ďalšie „jazykové komunity" v meste.

Šarišské články

V otázkach náboženskej praxe majú pre dejiny reformácie na severovýchode bývalého Uhorského kráľovstva významné postavenie takzvané *Šarišské články*, ktoré z hľadiska obsahu možno vnímať až ako programový dokument. Na rozdiel od známejšieho *Vyznania Piatich miest* (*Confessio Pentapolitana*)[573] sa nezaoberajú ani tak teologickými otázkami, ako skôr reformou náboženského života na území Šarišskej stolice.[574]

Skôr než sa dostaneme k obsahovej stránke dokumentu, je potrebné v krátkosti venovať pozornosť otázkam jeho autorstva a datovania. Z nášho územia sú zatiaľ známe tri rukopisné podoby dokumentu. Pri všetkých týchto verziách však ide až o neskoršie odpisy z 18. storočia. V prvom prípade ide o prepis, spolu s inými významnými textami zaznamenaný na základe starších svedectiev a archívnych dokumentov po roku 1720 v prostredí nemeckého evanjelického zboru v Bardejove.[575] Druhý záznam textu predstavuje zápis v rukopisných zväzkoch *Acta Historica Patriae*, uložených v zbierkach knižnice bývalého Evanjelického lýcea v Bratislave.[576] Tretiu doposiaľ známu verziu dokumentu predstavuje prepis v práci o dejinách sabinovského evanjelického zboru, ktorý v roku 1778 spísal miestny farár Daniel Wächter.[577]

Obe východoslovenské verzie deklarujú svoj pôvod do roku 1540. V bratislavskom exemplári je na mieste, kde by sa mala nachádzať datácia textu, vynechaný priestor. Vďaka svojmu centrálnemu uloženiu v Bratislave sa tento odpis stal základom viacerých neskorších edícií tohto prameňa a historických prác. Autori zvyčajne vznik textu kládli do obdobia okolo

---

573 Najnovšie bolo publikované v trojjazyčnom vydaní Peter Kónya a Zoltán Csepregi (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 139 s. Okrem toho pozri Peter Kónya (ed.): *Prvé vyznanie viery.*

574 Slovenský preklad článkov (s krátkym úvodom) publikoval Andrej Hajduk: Šarišské zákony (články) z roku 1540. In: Peter Kónya a René Matlovič (eds.): *Miscellanea Anno 1999.* Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 2000, s. 259 – 263.

575 ECAV BJ, *Prothocollum Ecclesiæ Bartphensis 1539 – 1670*, bez sign., s. 14 – 20 (uvedené pod názvom *Articuli congesti ad instaurationem Ecclesiar*[um] *in Co*[mi]*t*[a]*tu Saros, Anno 1540*).

576 ÚK SAV – HF, LK, *Confessiones, Acta et Constitutiones sive Canones Synodum*, sign. 169, nepag. (text článkov je bez vročenia, pod názvom *Sectio de Synodo et Canonibus Ecclesiarum quinque Civitatum*).

577 Archív ECAV PO, Knihy, sign. 206: Daniel Wächter: *Status et Fatorum*, s. 8. Publikované a preložené v Andrej Hajduk: Šarišské zákony, s. 259.

roku 1550.[578] Najnovšie však maďarský bádateľ Z. Csepregi prišiel s tézou, že *Šarišské články* vznikli až niekedy okolo roku 1560 v súvislosti so synodou v Sabinove ohľadom usporiadania cirkevného života na území regiónu v reformačnom duchu. Zámena pri dátumoch vo východoslovenských rukopisoch by podľa neho mala byť výsledkom pisárskej chyby.[579] Pre dôkladné posúdenie otázky však bude potrebný ešte ďalší výskum, ktorého súčasťou by mala byť nutne aj dôkladná analýza afiliačných vzťahov všetkých zachovaných verzií.

V otázke autorstva panuje ešte väčšia neistota. V prípade hornouhorských slobodných kráľovských miest dosť dlho prevládala tendencia pripisovať všetky významnejšie teologické alebo cirkevno-normatívne texty Leonardovi Stöckelovi. Bez znižovania jeho významu pre podobu reformačného učenia sa však v poslednom období podarilo zaujať diferencovanejší prístup, vďaka ktorému vystupujú do popredia aj ďalšie významné postavy intelektuálneho života regiónu, medzi nimi napríklad bardejovský farár a senior kráľovských miest Michal Radašín (Radaschinus).[580] Do okruhu týchto postáv možno zaradiť aj pôvodcu textu *Šarišských článkov*, i keď pre jeho presnú identifikáciu bude tiež potrebný ďalší výskum. V prípade uvažovania nad stöckelovsko-radašínovským okruhom pôvodcu by sa potom javilo neskoršie datovanie ako schodnejšia cesta.

Z obsahovej stránky predstavujú takzvané *Šarišské články* zaujímavý dokument v zmysle svedectva o smerovaní reformačného učenia v mestskom prostredí, a teda o hľadaní rovnováhy medzi starou cirkvou a prílišnou radikalizáciou.[581] Zároveň sú však v texte priamo reflektované aj jazykové otázky, predovšetkým v druhom a ôsmom článku.

Po počiatočnom definovaní vieroučných východísk reformačného učenia v regióne, teda *Biblie* a teologických spisov Filipa Melanchthona, sa v druhom článku preberá otázka kázania Slova Božieho a prisluhovania sviatostí. To všetko sa má diať v čistote a bázni, podľa Kristovho ustanovenia. Hlavným záujmom článku je predísť skĺznutiu k radikálnejším smerom reformačného učenia a praxe. Cirkevné úkony sa majú konať v jazyku

578 *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár,* vol. 7. Ed.: Eleke Thury. Budapest : Magyar protestáns irodalmi tarsaság, 1908, č. 3, s. 13 – 19, s informáciou, že ide o články „*circa annum 1550 conscriptis*."

579 Zoltán Csepregi: *A reformáció nyelve*, s. 319 – 333.

580 Max Josef Suda: Wer verfasste die Confessio Pentapolitana? In: Peter Kónya a René Matlovič (eds.): *Miscellanea Anno 2000*. Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 2001, s. 18 – 23. Zoltán Csepregi: Die Confessio Pentapolitana : Fragen nach Autorschaft und Datierung. In: Peter Kónya (ed.): *„Nezameniteľné je dedičstvo otcov…"*, s. 73 – 85.

581 V 5. článku zákonov sa napríklad autori vymedzujú voči „*Servetici e Polonia* (…) *et omnium Fanaticor*[um]." ECAV BJ, *Prothocollum*, s. 15.

zrozumiteľnom každému, aby slúžili na vzdelávanie.[582] Zmienky o ceremóniách, teda nielen o kazateľstve, ako napríklad v niektorých podobných úpravách z daného obdobia z banských alebo sedmohradských miest,[583] sú svedectvom ďalšieho významného prínosu reformácie v jazykovej otázke, a to rozvoja liturgie vo vernakulárnych jazykoch.

Ďalším článkom, kde sa priamo rozoberá otázka jazyka, je ôsmy, ktorého predmetom sú školské záležitosti. Úzke prepojenie reformácie a podpory vzdelávania je všeobecne prijímanou skutočnosťou a i sám Bardejov je v slovenskom, respektíve uhorskom kontexte veľmi dobrým príkladom, keďže najznámejšia postava nového učenia v meste, Leonard Stöckel, jeho „hlavný reformátor", v podstate nezastával na svojom pôsobisku nikdy rolu duchovného, ale ostal rektorom miestnej humanistickej školy. Napriek tomu sa však stal formatívnou postavou mestskej reformácie v Hornom Uhorsku.[584]

Ôsmy článok analyzovaného dokumentu sa sústreďuje predovšetkým na užšie definované náboženské vyučovanie, pričom sa zdôrazňuje dôležitá úloha Lutherovho *Malého katechizmu*.[585] V tejto súvislosti majú bardejovský a prešovský rukopis (na rozdiel od bratislavského)[586] zmienku pozitívnom prínose prekladu Katechizmu do slovenčiny.[587] Práve táto zmienka je na jednej strane veľmi zaujímavá, na druhej strane však môže byť jej interpretácia pomerne komplikovaná, takže si do budúcnosti bude vyžadovať

582 ECAV BJ, *Prothocollum*, s. 14: „Verbum Dei doceatur pure, Sacramenta administrentur juxta Christi institutione[m], omnia fiant in timore Dei honeste decenter et ordine. Ceremoniae peragantur sermone quem omnes intelligunt, ut omnia cedant ad aedificationem."

583 ÚK SAV – HF, LK, sign. 169, nepag.: v *Sectio de Synodo Cibiniensi eiusque Canonibus* z roku 1550 sa 3. článok venuje „De Scriptura S. in lingua vernacula. Vernacula sua lingua explicent, quod latine dixerunt, ut nun et ipsi intelligant et percipiant et populo proponere possint, eq quae recitant, intelligi possit." Podobne sa napríklad liturgické úpravy o tom, že „*letania*" sa má spievať „*Latine, vel Slavonice seu Almanice,*" nachádzajú aj v *Sectio de Synodo Soliensis* z roku 1574.

584 O význame Leonarda Stöckela v tomto smere svedčí aj čestný prívlastok, ktorý si medzi súčasníkmi a nasledovníkmi po vzore Melanchthona získal, a to „*praeceptor Hungariae*." Karl Schwarz: Præceptor Hungariæ : über den Melanchthonschüler Leonhard Stöckel (1510 – 1560). In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie,* s. 47 – 66. Vzťahom k humanistickému školstvu napríklad Jana Gašparovičová: Leonard Stöckel a bardejovská humanistická škola. In: Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel a reformácia*, s. 230 – 239.

585 ECAV BJ, *Prothocollum*, s. 16: „Lutheri catechismus paruus est valde utilis, eam diligenter instillent auditoribus sicut civitatibus fit cum magno fructu & pietatis profectu."

586 V bratislavskom rukopise je iba zmienka (napokon zmienená aj v spomínanom *Adattár*-i): „Neglectio Catechismi mulctabitur fl. 10. Quodsi vero aliqui praefracti omnino reperti fuerint, pie noluit tractare Catechesim prorsus amo uebuntur." ÚK SAV – HF, LK, rkp. zv. 169, Canones Ecclesiarum quinque Civitatum, nepag.

587 ECAV BJ, *Prothocollum*, s. 17: „*in hunc modo* [Lutheri Catechismus] *in Slavonice redditus e*[st]."

ešte rozsiahlejší výskum. Na tomto mieste však možno uviesť aspoň niekoľko bodov, ktorým sa nebude možné pri ďalších analýzach vyhnúť. V prvom rade ide o to, že sa nachádza v bardejovskom a prešovskom rukopise, bratislavský ju však neobsahuje. Pre dôkladné posúdenie problému je teda potrebné najprv spoľahlivo určiť vzájomné vzťahy medzi zachovanými textami. O niekoľko desaťročí neskôr, roku 1581, vyšiel v bardejovskej Gutgeselovej tlačiarni preklad Lutherovho *Malého katechizmu* do slovenského jazyka.[588] Táto tlač býva často označovaná aj ako „prvá slovenská tlačená kniha." Ponúka sa teda otázka, či v prípade neskorších rukopisov z východu krajiny nešlo pri zmienke o preklade *Katechizmu* skôr o neskorší dodatok, ktorý reflektoval aktuálny vývoj. Nateraz však na tieto otázky nemožno ponúknuť uspokojivé a jednoznačné odpovede.

Približne z obdobia vzniku *Šarišských článkov*, teda z päťdesiatych rokov 16. storočia, máme aj prvé správy o tom, že v Bardejove pôsobili viacerí reformační kazatelia s pôsobnosťou rozdelenou podľa jazyka veriacich. Rozdelenie evanjelických zborov podľa jazykového kľúča bolo v hornouhorských slobodných kráľovských mestách pomerne bežnou záležitosťou. V Bardejove, Levoči, Sabinove[589] a Kežmarku boli prítomní nemeckí a slovenskí kazatelia, v Prešove a Košiciach k nim treba prirátať aj maďarských kazateľov. Tým sa malo vyhovieť praktickej potrebe šírenia nového učenia o viere v rôznych skupinách mestského obyvateľstva. Reformačné hnutie tak pracovalo s potrebou vysvetlenia a porozumenia základných bodov kresťanskej viery veriacim. V Bardejove sa napokon – opäť podobne ako v iných slobodných kráľovských mestách regiónu – stretli s jazykovo diferencovanými kazateľskými postami už skôr. V predreformačnom období išlo o slovenského kaplána Gregora a v počiatkoch prenikania reformných prúdov o kazateľa, ktorý bol súčasníkom Wolfganga Schustella. V nasledovnom období sa magistrát v prvom rade sústreďoval na naplnenie potrieb mestskej komunity ako celku a obzvlášť jej vedúcich predstaviteľov, preto nie je až také prekvapujúce, že primárnym záujmom bolo získanie kazateľa nemeckého jazyka, ktorý by aj teologicky zodpovedal zmeneným očakávaniam cirkevných patrónov.[590] Okrem toho bola dôležitá aj teologická

588 Miloš Kovačka (ed.): *Bardejovský katechizmus.*

589 V pragmatickej rovine je zaujímavá správa z roku 1622, že Pavol Kiralyi plnil úlohu slovenského aj maďarského kazateľa, čo Daniel Wächter, autor miestnej cirkevnej kroniky v sedemdesiatych rokoch 18. storočia vysvetľuje tým, že v okolí mesta žilo v niektorých dedinách aj maďarské obyvateľstvo. ECAV PO, Knihy, sign. 206: Daniel Wächter: *Status et Fatorum*, s. 8, 32 – 33. Pozri aj Peter Kónya: Sabinov v druhej polovici 17. a na prahu 18. storočia. In: Idem (ed.): *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinova, 2000, tu s. 145.

590 Pozri s. 56.

profilácia. Na jednej strane sa očakávala od farárov reformačná teologická formácia, no nie prekračujúca medze a narúšajúca spoločenské usporiadanie komunity.

Prví bardejovskí reformační nemeckí a slovenskí kazatelia

Predstaviteľom umiernenej reformácie v bardejovskom (a vôbec hornouhorskom) prípade sa stal v polovici 16. storočia okrem Leonarda Stöckela aj už spomínaný Michal Radašín.[591] Sám pochádzal z jazykovo i kultúrne zmiešaného prostredia, ako hlavný mestský farár bol však zodpovedný za duchovné vedenie svojej komunity v nemeckom jazyku. Svedčí o tom napokon aj ním zostavený súbor modlitieb v nemeckom jazyku, určených na používanie pri bohoslužobných a rôznych ďalších stretnutiach komunity, ktorý sa zjavne používal ešte aj v nasledujúcom storočí.[592] Dátum Radašínovho príchodu do mesta síce nie je možné určiť presne, treba ho však klásť do prvej polovice štyridsiatych rokov 16. storočia.[593]

Od päťdesiatych rokov sme už na základe zachovaných *Kníh príjmov a výdavkov mesta* pravidelne informovaní aj o existencii postov dvoch pomocných farárov, ktorí sa v prameňoch označujú najčastejšie ako diakoni (*Diaconus*) alebo kazatelia (*Concionator*). Ich pôsobnosť bola definovaná aj jazykovo-etnicky.[594] V roku 1553 sa tak ako nemecký kazateľ spomína Adam a ako slovenský Stanislav Semidalius.[595] Je zaujímavé, že ani jeden z nich nefiguruje v súpisoch slovenských a nemeckých kazateľov, ktoré sú súčasťou cirkevného protokolu miestneho evanjelického zboru a vznikali kontinuálne od začiatku 17. storočia. Doba vzniku dokumentu nie je od

591 Napríklad aj v liste z 18. marca 1540, ktorým Leopold Kophart odporúčal Radašínove služby, v tom čase ešte banskobystrickým mešťanom, sa zdôrazňuje, že je „uita et doctrina clarus, integer, sincerus et totus euangelicus (…) sunt autem homines pacifici, non seditiosi, doctrina et uita clari." ETE, vol. 3, č. 460, s. 446 – 448. V slovenskej historiografii sa mu doposiaľ venovali iba Vendelín Jankovič: Dve postavy, s. 639 – 650. Andrej Hajduk: Život a dielo Michala Radašína, s. 43 – 49. Ako významnej postave sa mu ale dostávala nemalá pozornosť v starších prácach uhorských protestantských historikov. Johann Samuel Klein: *Nachrichten,* vol. 1, č. 78, s. 331 – 346. Okrem iného sa tam uvádza často zdôrazňovaný fakt, že bol chorvátskeho pôvodu.

592 ECAV BJ, *Protocollum 1539 – 1670*, s. 41 – 77 (*Gebethe nach der Summa der Ewangelien an Sonn- und Feyertagen*). Úvod k modlitbám autorstvo pripisuje bardejovskému farárovi Michalovi Radašínovi, pričom ich roku 1625 prepísal a k svojmu liturgickému poriadku zaradil Martin Wagner.

593 Možno predpokladať jeho prítomnosť v meste na poste farára od roku 1544. Andrej Hajduk: Život a dielo Michala Radašína, s. 44.

594 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746 (Kniha príjmov a výdavkov mesta, 1550 – 1578), položky pri jednotlivých rokoch určené pre príslušných kazateľov.

595 *Ibidem*, s. 125, kde sa spomína „*Germanicis sacellarius*" (v samotných účtoch sa spomínajú platby „*Domino Adamo*") a „*Sclauorum concionator Dominis Stanislaus*."

pôsobenia oboch duchovných síce veľmi vzdialená, napriek tomu sa zjavne povedomie o nich nezachovalo natoľko dobre, aby sa dostali do súpisu.[596]

Približne do konca šesťdesiatych rokov je však vo všeobecnosti ťažké identifikovať s presnosťou personálne obsadenie týchto postov. Súvisí to so skutočnosťou, že kazatelia často menili svoje pôsobisko. V tomto období sa na tom výraznou mierou podpisoval ešte relatívny nedostatok vhodných kandidátov „na trhu", čo zvyšovalo konkurenčné tlaky medzi prípadnými záujemcami o ich služby. Tak sa v podstate vyvíjala aj situácia s kazateľmi Adamom a Stanislavom.[597] Adamovým nástupcom na poste nemeckého kazateľa sa roku 1558 stal istý Achatius (Wagner),[598] ktorého predošlým i po Bardejove nasledujúcim pôsobiskom bolo banské mesto Pukanec, kde však bol činný ako slovenský kazateľ.[599] V roku 1562 bol buď na pozícii nemeckého kazateľa úplne nahradený Šimonom Ruthenom, alebo sa posunul iba na pozíciu jeho pomocníka.[600] Šimon však už roku 1563 prešiel na post slovenského kazateľa v meste.[601] Novým nemeckým kazateľom sa stal Martin Aquilla (Adler), ktorý v meste zotrval do prelomu rokov 1564 a 1565.[602] Vtedy ho nahradil Tomáš Scultetus, ktorý pôvodne pracoval v miestnej škole a ordinovaný do farárskeho úradu bol až vo februári 1565.[603] Kazateľ Tomáš pôsobil v Bardejove o niečo dlhšie. Až začiatkom roka 1570 ho vystriedal istý Fridrich Molitor (Carponensis), s predošlým pôsobiskom v Banskej

596 ECAV BJ, *Protocolum Pastorale Vetustior*, bez sign., na s. 377 – 389 sa nachádza súpis „*Series Diaconorum Gemanicorum*", na s. 389 – 395 potom „*Series Diaconorum Sclavonicorum*."

597 Pokus o analýzu vývoja v prípade oboch kazateľov prináša Barnabás Guitman: Über einige Briefe, s.187 – 190. Zoznam kazateľov do šesťdesiatych rokov 16. storočia v Idem: *Hit, hatalom, humanizmus*, s. 187.

598 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 428. ELEM, tom. 1, vol. 3, s. 462.

599 Johann Samuel Klein: *Nachrichten, vol. 3*, s. 117. Martinus Klanicza: Fata Aug. Conf. Ecclesiarum a tempore Reformationis ad Synodum Pestiensem. In: András Fabó (ed.): *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria*, vol. 3. Pest : Osterlamm Károly, 1865, s. 316.

600 Ioannes Ribini: *Memorabilia*, vol. 1, s. 85 spomína „*Achatius Vagnerus Bartphens*." Bol medzi tými, ktorí podpísali *Confessio Pentapolitana* na zhromaždení, konanom 8. júna 1564 v Bardejove. V mestských účtoch však už nefiguruje na pozícii nemeckého kazateľa, od roku 1562 je teda na pozícii vedený Šimon Ruthenus. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 642.

601 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 763. Šimon Ruthenus sa nespomína v ELEM.

602 *Ibidem*, s. 762 („*Germanicorum Concionator Martinus Aquila advenit die Simonis et Judae* [1566]"), s. 825 („*Noviter assumto concionatori germanorum Thomae de Ticinio 19 decembris* [1564]"). ELEM tom. 1, vol. 1, s. 462.

603 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 1085 (údaje z roku 1568: „Germanorum Concionator Thomas Scultetus de Ticzinio qui die 19 Decembris Anno Domini 1564 ad officium concionatoris hic ex Schola desimptus est").

Bystrici. V Bardejove následne zotrval do roku 1578.[604] Od toho dátumu sme už o nemeckých kazateľoch informovaní zo súpisu v cirkevnom protokole miestneho evanjelického zboru.[605]

V päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch bola podobne nestála situácia aj na pozícii slovenského kazateľa v meste. Po pomerne skorej Semidaliovej smrti pozíciu získal roku 1556 istý Martin Vietor. V meste však nezotrval dlho a nie sú o ňom známe ani ďalšie informácie.[606] Už v priebehu roka 1557 na post nastúpil Leonard Reis, ktorý hneď v nasledujúcom roku prenechal post istému Klementovi z Krosna.[607] Ten pôsobil v meste až do roku 1562, keď bol na krátko nahradený bližšie neznámym Gregorom, ktorý hneď v nasledujúcom roku prenechal miesto Šimonovi, už spomínanému bývalému nemeckému kazateľovi v meste.[608] Časté striedanie slovenských kazateľov pokračovalo ešte aj roku 1564, keď na poste prechodne pôsobil istý Štefan, pričom pravdepodobne išlo o toho istého farára, prítomného v tomto a neskoršom období v Mokroluhu, jednej z poddanských dedín mesta.[609] V októbri 1565 sa stal slovenským kazateľom Ján Zitko, pôvodom z neďalekej dediny Hertník, pôvodne patriacej šľachtickej vetve už viackrát spomínanej rodiny Baranovcov.[610] S Jánom Zitkom sa pomerne nestála situácia na pozícii slovenských kazateľov upokojila, keďže na svojom poste zotrval až do smrti roku 1580 a ako prvý sa dostal už do súpisu slovenských kazateľov zborového cirkevného protokolu.[611]

---

604 *Ibidem*, s. 1217 (údaj z roku 1570: „Germanorum concionator Fridericus Molitor Carponensis qui Novisolio huc administerium Ecclesiae nostrae vocatus quarta feria post Epiphaniam advenit“).

605 ECAV BJ, *Protocollum Pastorale Vetustior*, bez sign., *passim*. Pochopiteľne objavujú sa ďalej aj v mestských účtovných knihách ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746 (roky 1552 – 1578), 1777 (roky 1579 – 1588), 1797 (roky 1604 – 1625), 1802 (1626 – 1643), 1807 (roky 1647 – 1678).

606 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 90.

607 *Ibidem*, s. 264 (údaj z roku 1557, kde sa prvýkrát spomína: „*sexta ante Jacobi domino Leonarto Reysz*“), s. 428 (roku 1558 sa Klementovo pôsobenie začína 23. októbra). Ku Klemetovi z Krosna, predtým kazateľovi v Grybowe, bližšie aj Barnabás Guitman: Über einige Briefe, s. 180 – 190.

608 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 693 (roku 1562 je ku kazateľovi Gregorovi uvedené „*initium servitii 6. septembris*“), s. 763 (k roku 1563).

609 *Ibidem*, s. 826 (údaj k roku 1564: „*D*[omi]*no Stephano presbytero qui loco Sclauorum concionatoris aliquandiu hic functus est officio donati fl. 2*“). Ioannes Ribini: *Memorabilia*, vol. 1, s. 86 je v súvislosti so spomínaným podpisom Pentapolitany z roku 1564 uvedený aj „*Stephanus de Serpatak*.“

610 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 888 („*D. Johanni Sclauorum nouo Concionatori*“). ELEM tom. 1, vol. 3, s. 540. Johann Samuel Klein: *Nachrichten*, vol. 3, s. 335 sa spomína „verstorbenen Johann Zitko sonst Kozlen genannt, der aus dem benachbarten Dorfe Herrkneiht gebürtig gewesen.“

611 ECAV BJ, *Protocollum Pastorale Vetustior*, bez sign., s. 389, kde sa uvádza, že „*ministravit 26 Annos*.“

Slovenskí kazatelia poľského pôvodu

Tento krátky exkurz mal predovšetkým poslúžiť na zdôraznenie situácie, aká panovala v tomto počiatočnom období pri obsadzovaní postov kazateľov pre jednotlivé jazykové komunity v meste. Pri jej porovnaní s postami kazateľov v okolitých dedinách alebo v samotnom Bardejove v neskoršom období však vystupujú do popredia zaujímavé fenomény.

V prvom rade upútajú pozornosť intenzívne kontakty s poľským prostredím, ktoré sa prejavili najmä pri obsadzovaní postu slovenských kazateľov. Prvým známym z reformačného obdobia bol Semidalius, na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov to bol Klement z Krosna (Crosnensis) a v závere storočia, v rokoch 1580 – 1600 opäť rodák z malopoľského Krosna, Tomáš Preussner (Preiszner).[612] Okrem toho napríklad roku 1564 v záznamoch stretnutí seniorátu vystupuje v roku 1564 v Hertníku istý Peter, o ktorom sa poznamenáva, že je tiež Poliak (Polonus).[613] Svoju pochopiteľnú úlohu zohrávala geografická bezprostrednosť a hospodárska prepojenosť, nemožno prehliadnuť aj nezanedbateľnú jazykovú blízkosť. Najmä v pohraničných oblastiach možno predpokladať v tomto období ešte istú mieru nárečového kontinua umožňujúceho prienik jazykových vplyvov medzi slovanskými jazykovými priestormi po oboch stranách hraničného karpatského hrebeňa. V konečnom dôsledku o tomto fenoméne svedčia aj zachované listy hradných pánov z uhorského Plavča alebo poľskej Muszyny z tohto obdobia.[614]

V praktickej rovine tak teda pôvod z poľského prostredia zjavne nemohol byť prekážkou zrozumiteľnosti v slovenskom prostredí. Navyše, pre poznanie jazyka cirkevnej praxe hrajú nezanedbateľnú úlohu aj ďalšie informácie z mestských kníh. Konkrétne roku 1585 mestská rada odkúpila od vdovy po kazateľovi Jurajovi *Bibliu* „v slovenskom alebo českom" jazyku,

---

612 *Ibidem*, uvádza sa „*R. D. Thomas Preusner Crosnen. Polonus, peste moritus A.D. 1600. Postquam ab Annis aliquot 20 bene praefuit Ecclesie Sclavorum*." ELEM, tom. 1, vol. 2, s. 348. Johann Samuel Klein: *Nachrichten*, vol. 3, č. 74, s. 335 – 336: „Ein Pohle aus Krosno gebürtig. Kam als Prediger der windischen oder damals so genannten pohlnischen Gemeine nach Barthfeld 1578." Zaujímavá je práve Kleinova informácia, že v čase jeho pôsobenia sa slovenská evanjelická komunita označovala aj ako „poľská", keďže sme pre ňu nenašli oporu v dobových prmeňoch.

613 Ioannes Ribini: *Memorabilia*, vol. 1, s. 86: „*Petrus de Herrknecht Polon*."

614 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia – častým korešpondentom v prechodnom slovensko-poľskom miešanom dialekte bol napríklad Barnabáš Horváth z Plavča (nesign. listy z 20. novembra a 4. decembra 1552, 18. novembra 1556 a iné) alebo aj Vavrinec (Wawrzynec) Kossiński z hradu Muszyna (napríklad nesign. listy z 12. augusta, 18. a 22. septembra 1558 a iné).

pričom išlo najpravdepodobnejšie o jeden z v tej dobe dostupných prekladov *Biblie* do renesančnej češtiny.[615]

Slovenskí kazatelia z Bardejova a Banská Bystrica

Druhým zaujímavým fenoménom je prepojenosť s prostredím banských miest, obzvlášť Banskej Bystrice. V podstate už v tridsiatych a štyridsiatych rokoch sa bardejovská mestská rada pri hľadaní vhodných kazateľov rozhliadala najmä v Banskej Bystrici a okolitých mestách, a potom v už tradičnom Sliezsku.[616] V sledovanom období šlo navyše aj o Fridricha Molitora, Achatia Wagnera a bratov Martina a Jakuba Wagnerovcov v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 16. storočia.[617]

Otázka pôvodu evanjelických duchovných

Pri analyzovaní pôvodu duchovných, ktorí pôsobili v Bardejove približne od sedemdesiatych rokov 16. storočia do konca 17. storočia, dostaneme nasledovný obraz. Na pozícii spoločných farárov sa po Radašínovej smrti v roku 1566 v Bardejove vystriedalo do konca 17. storočia osem osôb. Z nich tvorili polovicu miestni rodáci.[618] V prípade nemeckých kazateľov pôsobilo v meste v tomto období trinásť duchovných. V ich radoch tvorili opäť najpočetnejšiu skupinu (piati kazatelia) miestni rodáci, zvyšok sa pomerne rovnomerne rozdelil medzi kazateľov z Horného a Dolného Uhorska a Sliezska.[619] Slovenských kazateľov bolo v sledovanom období osem, pričom z hľadiska pôvodu predstavovali asi najrôznorodejšiu skupinu. Okrem jedného miestneho rodáka sa medzi nimi nachádzali aj jednotlivci z Poľska, bezprostredného vidieckeho zázemia mesta aj širšieho okolia, prípadne aj zo vzdialenejších regiónov ako Sliezsko a Morava.[620]

Počas celého sledovaného obdobia mali slovenskí i nemeckí kazatelia rovnaký týždenný plat, takže nemožno hovoriť, že by boli držitelia jedného

---

615 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1777 (Kniha príjmov a výdavkov mesta, 1579 – 1588), s. 453: „eodem die [20 decembris] emimmus biblya sermone scklavorum vel Bohemorum ab relicta vidua d. Georgii pro fl. 2 quod habet in parrochia.“ Jenő Ábel: *A bártfai könyvtárának*, s. 103 vyslovuje domnienku, že šlo o takzvanú Melantrichovu *Bibliu*. K nej viac Vladimír Kyas: *Česká Bible*, s. 167 – 171.

616 Pozri s. 56.

617 ELEM, tom. 1, vol. 3, s. 462 (Achatius), s. 466 (Jakub, nemecký kazateľ v Bardejove 1585 – 1596), s. 468 (Martin, hlavný farár v Bardejove 1580 – 1590).

618 Pozri Príloha, tabuľka a grafy č. 3.1 – 3.3. Táto aj nasledovné dve tabuľky (spolu s grafmi), mapujúce personálne obsadenie bardejovských farárskych postov, sú vypracované na základe ECAV BJ, *Protocollum Pastorale Vetustior*, bez sign.

619 Pozri Príloha, tabuľka a graf č. 3.1.

620 Pozri Príloha, tabuľka a graf č. 3.2.

z postov po finančnej stránke uprednostňovaní na úkor druhých.[621] Zaujímavou skutočnosťou však je, že v predmetnom období ani jeden zo slovenských kazateľov kariérne nevystúpil na post hlavného mestského farára, zatiaľ čo v prípade nemeckých kazateľov k tomu došlo trikrát.[622] Tento fenomén pravdepodobne súvisel s vyšším kultúrnym statusom pripisovaným postu nemeckého kazateľa, respektíve veriacim, ktorým mal slúžiť. Napokon, v neskorom stredoveku a ranom novoveku mal nemecký jazyk pozíciu jazyka politických a hospodárskych elít meštianskej komunity, a teda pozíciu istej prestíže. Zaujímavým svedectvom o nevyhnutnosti bilingválnsoti je výskyt dvoch prípadov v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch 16. storočia, keď tá istá osoba vystriedala v pomerne krátkom čase posty nemeckého a slovenského kazateľa, avšak bez toho, aby ďalej pokračovali v kariérnom postupe v Bardejove.[623]

Vzťah nemeckej a slovenskej cirkvi v Bardejove

Opäť je možné na tomto mieste zopakovať stály motív, že nemecký jazyk v prevažne slovenskom jazykovom prostredí síce mal status exkluzivity a zohrával rolu prestížneho jazyka, ale v rovine praktických potrieb a používania nebol slovenský jazyk nijako zásadne zaznávaný. Z mestskej pokladnice bol financovaný slovenský kazateľ a udržiavané boli aj farárske posty v poddanských dedinách.[624] Tento pragmatický prístup našiel svoj

[621] Údaje v mestských účtovných knihách ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1746 (roky 1552 – 1578), 1777 (roky 1579 – 1588), 1797 (roky 1604 – 1625), 1802 (1626 – 1643), 1807 (roky 1647 – 1678).

[622] Ide o Martina Wagnera ml., ktorý v rokoch 1615 – 1622 pôsobil ako nemecký kazateľ a následne v rokoch 1623 – 1666 ako hlavný mestský farár (a od roku 1645 aj superintendent); ďalej Martin Pfeiffer, nemecký kazateľ v rokoch 1665 – 1666 a Wagnerov nástupca na poste mestského farára v rokoch 1667 – 1679; a Jakub Zabler st., nemecký kazateľ v rokoch 1667 – 1683 a potom v zložitom období hlavný farár (a superintendent) do svojej smrti roku 1709. ECAV BJ, *Protocolum Pastorale Vetustior*, bez sign., *passim*.

[623] Ide o Achatia Wagnera a Šimona Rutena, ktorý v Bardejove začínal v roku 1562 na poste nemeckého kazateľa, aby v nasledujúcom roku prestúpil do funkcie slovenského kazateľa. Z mesta odišiel roku 1564, aj keď v jeho službách zjavne ostal, keďže ho neskôr nachádzame ako kazateľa v Richvalde, bardejovskej poddanskej dedine. Ioannes Ribini: *Memorabilia,* vol. 1, s. 86 (*Simon de Reichwald*).

[624] Známe sú posty evanjelických kazateľov v dedinách Mokroluh (*Sarpatak*), Richvald (*Reichwald*) a Kobyly (*Kobil*, *Lófalva*), ktorých kazatelia pravidelne vystupujú pri podpisovaní vieroučných textov na konci 16. storočia, napríklad v osemdesiatych rokoch 16. storočia ide o Mateja Crapicena v Kobylách (sliezskeho pôvodu, neskôr, v rokoch 1600 – 1615, slovenský kazateľ v Bardejove), Juraja Czodora v Mokroluhu a Martina Rimanoviana v Richvalde. MPEA vol. 2, odd. 3, s. 7. Slovenský kazateľ z mesta v nich vykonával tiež vizitácie. ECAV BJ, *Protocolum Pastorale Vetustior*, bez sign. (zápis k marcu 1670). Marie Marečková: *Společenská struktura Bardějova*, s. 81 však pozná kazateľov vo viacerých dedinách (nielen vlastných poddanských), aj keď ich nekonkretizuje.

výraz aj vo fyzickom priestore mesta. Od päťdesiatych rokov 16. storočia bol pre potreby slovenskej evanjelickej komunity používaný bývalý augutiniánsky kláštorný Kostol svätého Jána Krstiteľa, ktorého patrocínium však bolo v tomto období z nám neznámych príčin prisudzované svätému Michalovi. Pri stom výročí návratu Leonarda Stöckela do mesta, teda udalosti, tradične považovanej za počiatok reformácie,[625] sa rozhodlo o rekonštrukcii slovenského kostola. Tá bola realizovaná v priebehu roka 1643, pričom k vysväteniu došlo na sviatok bývalého patróna, koncom septembra. Táto príležitosť však bola symbolicky zužitkovaná na zdôraznenie skutočnosti, že tentokrát sa už kostol zasväcuje iba Kristovi a jeho službe. K takémuto konfesionálne zdôraznenému sláveniu posvätenia chrámu iste prispela aj situácia uhorských protestantov, ktorá sa po nástupe štajerskej vetvy habsburského rodu začala postupne komplikovať, i keď na dramatické zásahy v tomto smere bolo potrebné počkať ešte niekoľko desaťročí.[626]

V prospech toho, že slovenská evanjelická komunita bola v mestskom prostredí plne akceptovaná a že jej ordinovaný reprezentant mal potenciál začleniť sa do radov mestských elít, svedčí viacero skutočností. Na slávnostnej vysviacke „slovenského kostola" sa zúčastnil napríklad celý magistrát a mestská komunita vôbec. Viacerí duchovní slúžiaci potrebám slovenskej komunity sa etablovali v prostredí mestských elít aj rodinnými zväzkami. Nepísanou podmienkou však bolo prispôsobiť sa nemeckému kultúrnemu étosu týchto kruhov.[627] Zaujímavosťou, hodnou ďalšej analýzy je, že najmä v prvej polovici 17. storočia sa v testamentoch predovšetkým zámožných

625 ECAV BJ, *Historia Ecclesiastica*, bez sign., Sectio 1, § 6, s. 4.

626 ECAV BJ, *Protocollum Pastorale Vetustior*, bez sign., s. 14 – 15: „Factum est initium Renovationis Templi Slavonici Bartphen[si] in Mense Julio sub Iudicatu Nobiliss et Prudentiss D. Johani Hüberi (…) Consecratio hujus Templi solennis instituta fuit ipso die S. Michael ArchAngeli (…) Sermo duplex est institutus Germ. et Scla. ubi dedicatio Templi renov. facta est a R[evere]ndo et Clar. D[omi]no Martino Wagnero (…) precibus piis non Michaeli ArchiAng. creato sed Filio Dei Principi Angelor[um]."

627 Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech pivovarníkov, sign. 3.CE.II.4 (Záznamová kniha cechu, 1617 – 1670), kde sa „*Windischer Prediger*" objavuje medzi plnoprávnymi držiteľmi práva na varenie piva. Podobne, svedectvo v tomto duchu vydávajú aj osudy rodiny Ocherlanovcov, spomínané vyššie. Marie Marečková: Sociální struktura Bardějova v prvé polovině 17. století a majetkové poměry evangelických duchovních. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie*, s. 93 – 98.

meštianok pravidelne objavujú aj donácie v prospech slovenského kazateľa či komunity.[628]

O vnímaní vzťahov medzi nemeckými a slovenskými evanjelickými komunitami v mestskom prostredí (aj keď nie výlučne v Bardejove) sme zároveň priamo informovaní ku koncu sledovaného obdobia. Keď po takzvanom „tragickom desaťročí" došlo začiatkom osemdesiatych rokov 17. storočia, teda počas Tököliho povstania, k snahám o obnovenie pôvodnej cirkevnej organizácie v hornouhorských slobodných kráľovských mestách. Z tohto dôvodu bola na máj pohnutého roku 1683 do Levoče zvolaná evanjelická synoda.[629] Počas jej rokovaní sa vynorila medzi účastníkmi otázka, či patrí slovenskému kazateľovi prednosť pred archidiakonom. Odpoveď bola zamietavá, pre nás sú však zaujímavejšie argumenty, ktorými bolo rozhodnutie zdôvodnené. V prvom rade by to bolo proti starému poriadku mestských cirkví. A – po druhé – novoty sa nemajú zavádzať tak jednoducho a ľahkovážne. Javí sa byť pochopiteľné, že v období nestability a rúcania sa starších cirkevných štruktúr pod vonkajším tlakom, sa zvýšený dôraz kládol na vernosť zaužívaným tradíciám. Tretí dôvod napokon priniesol aj určité teoretické zdôvodnenie zaužívanej praxe, totiž že nemecká cirkev je matka, prvá a staršia, z ktorej sa slovenská cirkev zrodila. Nebolo by teda prijateľné, aby dcéra predchádzala svoju matku.[630] V konečnom dôsledku však samotné nastolenie uvedenej otázky svedčilo o zvýšenom sebavedomí slovenskej cirkvi a početnosti jej príslušníkov.

---

628 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 39 (Kniha dedičstiev, 1610 – 1645), f. 46 (zaujímavý testament Barbary Michlin z roku 1632, ktorá sa vymyká z trendu a explicitne daruje svoju záhradu na predmestí „vom ewigen gedächtnüß auf di deutschen prediger so bei dieser Stat undt deutschen Kirchen dienen werden, undt nicht auf di windischen prediger"), f. 68 (testament „*Ambrosi Spaners hausfrau Marina*" z roku 1633, v ktorom pamätá aj na „*unsere Sclavonische schüler*"), f. 145v. (testament Agnethy Marczin z roku 1641, v ktorom venuje 1 dukát aj slovenskému kazateľovi) a mnohé podobné odkazy pre slovenského kazateľa, či už výlučne alebo spolu s jeho kolegami duchovnými. Marie Marečková: K náboženským mentalitám východoslovenského měšťanstva v 17. a 18. století. In: *Historické štúdie*, roč. 40, 1999, s. 169 – 175.

629 *Hain Gáspár Lőcsei krónikája*. Eds.: Jeromos Bal, Jenő Förster a Aurél Kauffmann, s. 499: „Die 25. Maji [1683] Iste in Synodus der Städte allhier gehalten worden, inn welchem, auff befelch Ihro fürstlichen durchlaucht mann einem Superintendenten erwehlen sollte."

630 Na epizódu upozorňuje Ján M. Petrík: *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946, s. 151. Slovenský preklad dokumentov synody uverejnil na pokračovanie Ján Križan: Synoda Lewočská. In: *Cirkewní listy*, roč. 4, 1868, č. 44 – 45, 48 – 51, 59 – 60, tu s. 380 – 381.

Ako už bolo vyššie spomenuté, jedným z prínosov reformácie do cirkevnej praxe je zavádzanie liturgie vo vernakulárnych jazykoch. Už *Šarišské články* venovali tejto otázke pozornosť. V evanjelickom cirkevnom archíve v Bardejove sa zachovalo iba neveľa zmienok o liturgickej praxi v druhej polovici 16. storočia v meste. Azda jediným prameňom je súbor 68 nemeckých modlitieb, ktorých autorom by mal byť Michal Radašín. Zachované sú až v neskoršom odpise Martina Wagnera ml. z prvej polovice 17. storočie. Ide o kratšie modlitby, pravdepodobne určené na začiatok bohoslužobných zhromaždení.[631]

Isté informácie o priebehu bohoslužieb možno získať aj zo zápisov miestneho cirkevného protokolu. Predovšetkým pre prvú polovicu 17. storočia totiž obsahuje aj zmienky o tom, na ktoré biblické texty sa v jednotlivé nedele alebo sviatky kázalo. Údaje ale nie sú také komplexné, aby bolo možné zrekonštruovať celý liturgický poriadok.[632] Na niektorých miestach sa explicitne spomína aj spev Lutherovej hymnickej piesne „Hrad prepevný je Pán Boh náš" v nemeckom origináli.[633] Na základe skutočnosti, že práve táto pieseň bola spomínaná pod svojím názvom, možno usudzovať, že v liturgickom živote mestskej evanjelickej komunity plnila dôležitejšie postavenie než iné.

Spišsko-podhradská synoda 1614

Nejednotnosť v bohoslužobnej praxi mestských aj vidieckych komunít na severovýchode krajiny stála aj za záväzkom pripraviť vlastný liturgický poriadok, prijatý na synode v Spišskom Podhradí roku 1614, kde bola ustanovená samostatná evanjelická cirkevná organizácia pre Spiš a Šariš. Tento poriadok mal byť potom záväzný pre všetky zbory, ktoré sa nachádzali na území dvoch novovytvorených superintendencií. Takýto zámer však bolo jednoduchšie navrhnúť než zrealizovať.[634]

Otázky liturgie a bohoslužobného poriadku

Približne z dvadsiatych rokov 17. storočia sa v bardejovskom evanjelickom archíve zachovala nemecká liturgia miestneho farára Martina Wagnera ml.[635] Tá bola potom na prešovskej synode roku 1656 prijatá ako záväzný

---

631 ECAV BJ, *Protocollum 1539 – 1670*, s. 41 – 77 (*Gebethe nach der Summa der Ewangelien an Sonn- und Feyertagen*).Úvod k modlitbám autorstvo pripisuje bardejovskému farárovi Michalovi Radašínovi, pričom do Porokolu ich roku 1625 prepísal Martin Wagner.

632 ECAV BJ, *Protocolum Pastorale Vetustior*, bez sign., s. 3 sa napríklad dozvedáme, že Martin Wagner „*A Festo Paschat Caput 15 Corinth. pro concione dieb. Merc. tractavit*."

633 *Ibidem*, s. 8 (rok 1631): „Pridie Fest. Petri P. denuo in nostra Eccl[esi]a inchoata est lectio Biblica publica facto initia a Genesi, cum interpetatione Auxilii Divini et finita Capituli lectione decant Ein feste Burg ist unser H. per Past. R[evere]ndem D. M. W."

634 Acta et mutuus consensus Synodi Augustanam Confessionem amplectentis in oppido Szepes-Varallya. In: Peter Kónya a Annamária Kónyová (eds.): *Od reformácie po založenie cirkvi*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 25 (článok 6).

635 ECAV BJ, *Liturgia et Homiliae aeve antiq.*, stará sign. 153. Súčasťou zväzku sú na začiatku opäť Radašínove modlitby.

bohoslužobný poriadok pre hornouhorské slobodné kráľovské mestá.[636] Z prelomu 17. a 18. storočia je známy aj slovenský variant, pripravený pravdepodobne niektorým z prešovských slovenských evanjelických kazateľov.[637] V súvislosti s prešovskou synodou je ešte zaujímavé svedectvo o pretrvávaní starších zvyklostí. Už spomínaný sabinovský farár Daniel Wächter nás totiž vo svojom historickom diele informuje aj o napomenutí kantorov na synode, aby upustili od latinských spevov počas bohoslužieb, keďže ide o neužitočný zvyk. Radšej sa mali sústrediť na používanie jazyka veriacich v komunite, teda Nemci mali spievať nemecky a Slováci slovensky.[638]

Otázky cirkevného súdnictva

Okrem liturgie bolo významným aspektom života komunity aj cirkevné súdnictvo pre manželské a rodinné záležitosti. Z obdobia pred vynúteným kolapsom evanjelickej cirkevnej organizácie v sedemdesiatych rokoch 17. storočia sa v protokole bardejovského zboru zachovalo aj niekoľko rozsudkov, ktoré sú vzhľadom na svojich adresátov v slovenskom jazyku, respektíve jazyku slovenských evanjelických intelektuálov. Išlo o prípad z apríla 1668. Pred konzistórium vtedy so slzami predstúpil evanjelický farár z Mokroluhu, Matúš Famelici, so svojou sťažnosťou. Jeho dcéra Dorota bola zasnúbená so Štefanom Zimmermanom, mladým krajčírskym majstrom z Bardejova. Ten sa však rozhodol od plánovanej svadby ustúpiť, keďže sa k nemu dostali chýry o jej nepoctivosti, rozširované istým Jánosom Ferenčíkom. Mokrolužský farár sa ho teda rozhodol predvolať pred cirkevný súd, aby odhalil jeho lživé tvrdenia a umožnil svojej dcére vstup do manželstva. Keďže však obvinený nereagoval ani na trojnásobné predvolanie, rozhodlo sa konzistórium konať aj bez neho. Dorotu vyhlásilo za oslobodenú od akýchkoľvek podozrení, jej snúbencovi nariadilo uzavrieť s ňou manželstvo, ako bolo plánované. V dedinských kostoloch v Mokroluhu, Richvalde a Kobylách bolo rozhodnutie vyhlásené verejne, aby sa predišlo ďalším klebetám, pričom bol János Ferenčík ostrými slovami napomenutý a prenechaný prípadnému postupu svetského súdnictva. Tým sa pre cirkevné orgány spor uzavrel a my k nemu viac informácií už nemáme.[639] Ojedinelý je však tým, že sú v ňom pomerne rozsiahlo opísané vyhlásenia i jeho priebeh, predovšekým v porovnaní s inými spormi, kde sa vystačilo s krátkymi informáciami. Potreba dať všetko na správnu mieru bola

[636] Ján M. Petrík: *Dejiny slovenských*, s. 148 – 149. ECAV BJ, *Prothocollum 1539 – 1670*, bez sign., s. 235 – 244 (*Acta Synodica Epperien*. 1656).

[637] Ján M. Petrík: *Dejiny slovenských*, s. 149 – 151, kde sa hovorí o takzvanej *Prešovskej agende*, že je zostavená na základe staršej *Agendy českej*, aj v spojitosti s *Wagnerovou agendou*.

[638] „*Slavis slavico, Germanis germanico*." Citované podľa Ján M. Petrík: *Dejiny slovenských*, s. 148.

[639] ECAV BJ, *Protocolum Pastorale Vetustior*, bez sign. (zápisy k roku 1668).

zapríčinená iste tým, že v spore šlo priamo o rodinu jedného z duchovných. A keďže šlo o kontakt s vidieckym prostredím, rozhodnutia boli práve v jazyku, ktorý mu bol zrozumiteľný, teda v kultúrnej slovenčine.

4.5 Kníhtlačiari v meste a otázka jazyka

Počiatky kníhtlačiarstva v meste Bardejov

Vzhľadom na dôležitosť ranonovovekého Bardejova v oblasti školstva a kníhtlače, je pri diskusii o jazykových pomeroch v meste potrebné v krátkosti venovať pozornosť aj tejto otázke. Oba fenomény neboli v prípade jazykovej praxe limitované lokálnou situáciou v meste, skôr naopak. Bardejov sa už v druhej polovici 16. storočia stal jedným z významných tlačiarenských centier Uhorského kráľovstva. Najskôr tu pôsobila kníhtlačiarska dielňa Dávida Gutgesela (pôsobila v rokoch 1577 – 1599), neskoršieho člena mestskej rady a richtára. Od konca 16. storočia (od roku 1597) ju vystriedala tlačiareň Jakuba Klössa st., ktorú neskôr prevzal jeho syn Jakub Klöss ml., tiež niekoľkonásobný richtár a člen mestskej rady.[640]

Pri analýze jazykovej či tematickej stránky tlačiarenskej produkcie nemožno zabúdať na to, že pri produkcii tlačených kníh šlo okrem istých ideových východísk aj o praktický rozmer celého procesu a obchodnú činnosť. Dôležitým cieľom tlačiarenských podnikateľov, obzvlášť tých, ktorí sa nemohli bezvýhradne spoliehať na materiálnu podporu nejakej svetskej či cirkevnej inštitúcie, bolo vytvárať zisk.[641] Uprednostňovali sa teda, pochopiteľne, texty s potenciálom osloviť čo najširší okruh čitateľov.

Z viacerých kritérií, významných pri stanovovaní plánu tlačiarenskej produkcie, prichádzala do úvahy tiež otázka jazyka vydávania jednotlivých publikácií. Nemožno považovať za príliš prehnané tvrdenie, že kníhtlačiari výraznou mierou prispeli k ustáleniu písanej a v konečnom dôsledku napokon i spisovnej podoby jednotlivých vernakulárnych jazykov. V ranom novoveku mali totiž sotva konkurenciu v podobe iného média alebo mechanizmu, ktoré by boli schopné dosiahnuť porovnateľné výsledky pri dosahovaní jazykovej uniformizácie. Tlačený text totiž konzervoval istú podobu jazyka, ktorá sa už nemenila každým ďalším prepisom. V záujme oslovenia čo najväčšieho publika odberateľov bolo zároveň výhodné uprednostňovať

---

640 Jozef Repčák: Knihy, knižnice a kníhtlačiarstvo v Bardejove. In: *Knižničný zborník*, roč. 1, 1968, s. 7 – 48.

641 Ivona Kollárová: Pokus o logickú periodizáciu dejín slovenského kníhtlačiarstva. In: *Kniha 2001 – 2002*, 2002, s. 40 – 42.

variety jazyka s minimom lokálne špecifických prvkov obmedzujúcich zrozumiteľnosť, či už v geografickom alebo sociálnom zmysle.[642]

V praktickej rovine nemožno zabúdať, že tlačiarenská produkcia si vyžadovala primerané materiálne a technické zabezpečenie, okrem iného vhodné typy písma. Ich dostupnosť mohla tiež zohrávať rolu v tom, čo a pre koho sa bude tlačiť. V priebehu 16. storočia sa ustálilo tlačenie českých a slovenských textov podobne ako nemeckých v švabachu alebo fraktúre, kým latinské a maďarské texty sa zvykli tlačiť antikvou. Kníhtlačiar, ktorý chcel osloviť v Uhorsku raného novoveku čo najširšie publikum, si teda potreboval zaobstarať prinajmenšom dve sady písem. Pri tom bol navyše odkázaný na obchodné kontakty v zahraničí, keďže dielne zamerané na ich výrobu v domácom prostredí nepôsobili.[643]

Bardejovský katechizmus

Pri uvažovaní o používaní vernakulárnych jazykov v Bardejove, obzvlášť rôznych variet dobovej slovenčiny, je veľmi zaujímavým dokumentom takzvaný *Bardejovský katechizmus*.[644] Ide o preklad Lutherovho *Malého katechizmu* do renesančnej češtiny so slovenskými prvkami. Medzi jazykovedcami sa pre použitý jazykový variant zaužívalo označenie čeština slovenskej redakcie.[645] V súčasnosti je známy jediný exemplár, ktorý však nie je zachovaný v úplnosti.[646] Na základe údajov z jeho titulnej strany je jednoznačné, že vyšiel v Bardejove v roku 1581 v kníhtlačiarskej dielni Dávida Gutgesela.[647] Ide o ojedinelý prípad tlače pre jazykovo slovenské publikum z produkcie tohto bardejovského kníhtlačiara. V súvislosti s dielom sa vynára viacero otázok, už skôr rozoberaných množstvom bádateľov, na ktoré boli ponúknuté odpovede s rôznou mierou pravdepodobnosti. Na tomto

642 Elisabeth L. Eisenstein: *The Printing Revolution*. Richard G. Cole: Reformation Printers : Unsung Heroes. In: *The Sixteenth Century Journal*, roč. 15, 1984, č. 3, s. 327 – 339.

643 Gabriela Žibritová: Vzťah češtiny a slovenčiny v dejinách knižnej kultúry na Slovensku. In: *Kniha 2001 – 2002*, s. 27 – 37. Judit V. Ecsedy: Gutgesellova tlačiareň a bardejovský slovenský katechizmus (Bardejov, 1581). In: Miloš Kovačka (ed.): *Bardejovský katechizmus*, s. 161 – 174.

644 Miloš Kovačka (ed.): *Bardejovský katechizmus*. Jazykovej stránke dokumentu sa venovali Ľubomír Ďurovič: Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha. In: *Slovenská reč*, roč. 74, 2009, č. 4, s. 204 – 218. Jana Skladaná: Bardejovské katechizmy. In: *Kniha 2003 – 2004*, zv. 2003, s. 92 – 97. Eadem: Kultivovanie predspisovnej slovenčiny od 16. storočia. In: *Philologica – Zborník FiF UK*, roč. 45, 1997, s. 83 – 102.

645 Ľubomír Ďurovič: Bardejovský katechizmus (1581), s. 206 – 207.

646 Prvé moderné faksimilné vydanie priniesol Boris Bálent (ed.): *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612*. Turčiansky Sv. Martin : Kníhtlačiarsky účastinársky spolok, 1947, 145 s.

647 Informácie sú na titulnej strane uvedené nasledovne: „*Wytissteno w Bardijowe / Skrz Dauida Guttgesella / M.D.LXXXI.*“ Pozri faksimilné vydania Miloš Kovačka (ed.): *Bardejovský katechizmus*, s. 55 (s. 1 faksimile). Boris Bálent (ed.): *Bardejovské katechizmy*, nepag.

mieste nie je cieľom venovať sa jazykovej stránke ako takej. Okolnosti a motivácia vzniku textu, rovnako ako otázka autorstva si však zasluhujú väčšiu pozornosť. Preklad a vydanie katechizmu predstavujú produkt intelektuálneho prostredia mesta a tým môžu osvetliť viaceré aspekty lokálneho uvažovania o probléme jazykových vzťahov, aj napriek tomu, že kniha ako taká bola, samozrejme, určená pre širšie než len mestské publikum.

Osobnosť tlačiara je v súčasnosti pomerne dobre známa. Dávid Gutgesel pochádzal z bardejovskej meštianskej rodiny, už v predchádzajúcich generáciách aktívnej v hospodárskom aj politickom živote komunity. Kníhtlačiarskemu remeslu sa priučil vo Viedni a istý čas spolupracoval s oficínou Krispina Scharffenberga v sliezskej Vroclavi. Tam v sedemdesiatych rokoch došlo aj k posmrtnému vydaniu jedného z Stöckelových diel, *Výroky slávnych mužov* (*Apophtegmata illustrorum virorum*). Na tejto publikácii mal osobný podiel tak Dávid Gutgesel, ako aj mestská rada, ktorá nákladné podujatie čiastočne financovala.[648] Už vo vlastnej kníhtlačiarni v Bardejove vydal Dávid Gutgesell v roku 1578 dielo Leonarda Stöckela pre potreby kazateľov, *Formulae tractandarum sacrarum concionum*.[649]

Zainteresovanie mestskej rady iste nebolo motivované len snahou podporiť vydávanie prác svojho rodáka a dlhoročného rektora mestskej humanistickej školy, ale malo aj jasný teologický rozmer. Leonard Stöckel spomínaným dielom vytvoril príručku pre prípravu kázní v luthersko-melanchthonovskom teologickom duchu, ktorej obhajobe venoval svoje verejné pôsobenie. Prostredníctvom vysvetľovania biblických predlôh pre kázne počas sviatkov cirkevného roka tak sprostredkovával teologické obsahy „čitateľsky prístupnejším" spôsobom, než by sa to bolo dialo v teologickom traktáte. Svojich čitateľov zároveň viedol po pravovernej teologickej línii.

---

648 *Apophtegmata Illvstrium Virorvm, expositione Latina et rythmis Germanicis illvstrata, per LENARTUM STOEKELIVM scholæ Bartphanæ Rectorem.* Anno Christi: M.D.LXX. V predhovore autorovi dediči: „Haeredes Leonarti Stoekelii quondam Ludirectoris Bartphae", uvádzajú, že skrze: „sapientia et virtute praestantiss. viris, ivdici et ivratis civib. civitatis Bartphae" bolo možné vydať niektoré diela zo Stöckelovej pozostalosti, keďže: „ea res non exiguos requirat sumptus." Zároveň spomínajú, že: „suam in eo excudendo operam offeret oprimus iuuenis Dauid Guttgesell, qui nunc aliquot annos cum laude exercuit Typographicam."

649 *FORMULÆ TRACTANDARUM sacrarum concionum, per Euangelia com*[m]*unium Feriarum totius anni; in vsum Ecclesiæ CHRISTI collectæ Authore* Leonarto Stockel. Bartphæ excuvdebat Dauid Guttgesell Anno M. D. LXXVIII. Calendis Augusti. Ján Čaplovič: *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700*, I. diel. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 52, č. 14 (Bardejov). RMNy 48.

Takúto vydavateľskú činnosť je potrebné vnímať v dobovom kontexte. Od sedemdesiatych rokov 16. storočia sa aj v prostredí hornouhorských slobodných kráľovských miest začali s väčšou intenzitou odohrávať teologické spory o správny výklad Lutherovho teologického dedičstva. Podobný proces bol známy z ríšskeho kontextu, kde sa v tomto období už prinajmenšom u časti Lutherových dedičov schyľovalo k dosiahnutiu konsenzu v podobe *Knihy svornosti* (*Liber concordiae*).[650]

Bardejovská mestská rada už v predošlom období zvykla vystupovať ako úzky spolupracovník svojich intelektuálov v cirkevnej a školskej službe.[651] Ich spoločné úsilie bolo charakterizované snahou o zachovanie istej strednej cesty v teologických otázkach, najmä zoči-voči teologickým inováciám spojených s reformovanou (kalvínskou) verziou protestantizmu. V tomto kontexte teda možno vnímať spoluúčasť na posmrtnom vydávaní Stöckelových diel. Podobne tým možno vysvetľovať aj motiváciu vydania *Malého katechizmu* pre slovenských čitateľov na začiatku osemdesiatych rokov. V prostredí mesta sa vytvorila atmosféra zachovávania pravoverných teologických výkladov v duchu diel Martina Luthera o Filipa Melanchthona.[652] To mohlo nachádzať

650 David P. Daniel: The Acceptance of the Formula of Concord in Slovakia. In: *Archiv für Reformationsgeschichte*, roč. 70, 1979, s. 260 – 277.

651 Na zasadnutiach synod sa rokovaní pravidelne zúčastňovali tak reprezentanti mestskej samosprávy (v prameňoch označovaní často ako *Politici*), ako aj predstavitelia cirkevného života v mestách (v prameňoch *Ecclesiastici*). Podobne napríklad v päťdesiatych rokoch 16. storočia aj sám Leonard Stöckel pri vyžadovaní dodržiavania vieroučnej čistoty spolupracoval s orgánmi jednotlivých miest. Vzťahu svetskej a cirkevnej moci v mestskom prostredí sa ešte stále nedostalo rozsiahlejšej analýzy, ktorá by zohľadňovala rôzne aspekty vzájomných vzťahov. Prvé poznámky k téme možno nájsť v Miloslava Bodnárová: Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí. In: Mária Kohútová (ed.): *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Prešov : UNIVERSUM, 2003, s. 51 – 65.

652 Príznačné je, že na rozdiel od iných slobodných kráľovských miest regiónu, v Bardejove v sledovanom období nie sú známe prípady žiadnych kazateľov alebo iných intelektuálov, ktorí by sa odchyľovali od pravovernej línie výkladu. Skôr naopak, mesto, kazatelia a zamestnanci školy úzko spolupracovali, napríklad na zvolaných synodách či na presadzovaní konsenzu. Napokon aj Márta Fata nazvala mesto vo svojom prehľade dejín reformácie v Uhorsku v ranom novoveku „lutherskou pevnosťou" (die lutherische Hochburg in Oberungarn). Márta Fata: *Ungarn, das Reich der Stephanskrone, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung* : *Multiethnizität, Land und Konfession, 1500 bis 1700*. Münster : Aschendorff, 2000, s. 141 – 148. Pri opise cirkevných sporov v päťdesiatych rokoch 17. storočia aj bardejovský zborový kronikár uvádza o Bardejove, že bol označovaný za malý Wittenberg: „*in parvam hanc ut dicebatur Wittebergam*." ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, bez sign., § 19, s. 6.

svoj odraz na produkcii kníhtlačiarskej dielne aj bez toho, aby bola mestská rada na každom vydaní priamo finančne zainteresovaná.[653]

Text Martina Luthera bol určený tak pre kazateľov a učiteľov, ako aj pre domáce, rodinné použitie.[654] Na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 16. storočia sa začalo zintenzívňovať teologické súperenie a dosah sporov z ríšskych oblastí aj v Uhorsku. Navyše sa začala zvyšovať konkurencia vo sfére oslovovania laického čitateľa v jemu prístupnom jazyku. V závere osemdesiatych rokov totiž na Morave vyšla práca *Malá Biblí* katechizmového charakteru a bola teda určená aj pre čitateľov, u ktorých sa nepredpokladalo rozsiahle formálne vzdelanie. Dielo vyšlo vo variete renesančnej češtiny prístupnej aj uhorským slovenským čitateľom. Jej autor, Pavol Kyrmezer, pochádzal z Uhorska, a ako kazateľ na svojom moravskom pôsobisku práve v danom období vzbudzoval podozrenie o svojej pravovernosti a inklinovaniu ku kalvinisticky podfarbeným stanoviskám.[655]

Napriek tomu, že nie je v súčasnosti známa recepcia Kyrmezerovej publikácie, núka sa hypotéza, že vydanie Lutherovho *Malého katechizmu* v Bardejove mohlo byť chápané ako konkurenčná akcia v zápase o získanie slovenského publika. V tomto období zároveň vyšiel maďarský preklad *Heidelberského katechizmu*, ktorý zohral významnú úlohu v procese konfesionalizácie medzi širšími vrstvami maďarsky hovoriaceho obyvateľstva.[656] Prelom sedemdesiatych a osemdesiatych rokov sa teda javí byť obdobím, keď zosilneli aktivity,

---

653 Pre väčšinu vydaní nie sú doklady o priamej finančnej pomoci. Dávid Gutgesell bol predsa len tlačiarenským podnikateľom a svojou produkciou si dokázal aj sám zabezpečiť živobytie. O úzkom prepojení záujmov mestskej rady a jeho dielne svedčí napokon aj to, že sám bol opakovane členom mestskej samosprávy. Situáciu je ale potrebné aj mierne relativizovať, a to v tom zmysle, že najmä v neskoršom období začal D. Gutgesell vydávať aj také knihy, ktoré nie celkom napĺňali kritériá teologickej pravovernosti. Tie však bývali vydávané v maďarčine a určené tak pre odlišný trh.

654 Na mnohé súvislosti vydania *Bardejovského katechizmu*, okrem iného napríklad na súčasnosť Kyrmezerových prác alebo prvých liturgických poriadkov v kultúrnych varietách dobovej slovenčiny, upozornil Miloš Kovačka: Bardejovský katechizmus v národných a duchovných dejinách Slovenska (Tri sondy k téme). In: Idem (ed.): *Bardejovský katechizmus*, s. 175 – 224 (tu najmä s. 175 – 194). Viaceré problémy dôkladne analyzovala aj Gabriela Žibritová: Najstaršie slovenské katechizmy : Vydavateľsko-tlačiarenská problematika. In: *Kniha 2001 – 2002*, s. 371 – 381. Oba texty v nezanedbateľnej miere slúžia ako východisko pre nasledovné úvahy.

655 Miloš Kovačka: Bardejovský katechizmus v národných a duchovných dejinách, s. 185 – 186. Boris Bálent: K životu a dielu Pavla Kyrmezera. In: *Cirkevné listy*, roč. 63, 1950, č. 23, s. 369 – 372. Milena Cesnaková-Michalcová: Pavel Kyrmezer. In: *Pavel Kyrmezer : Divadelné hry*. Ed.: Milena Cesnaková-Michalcová. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s.7 – 66.

656 Miloš Kovačka: Bardejovský katechizmus v národných a duchovných dejinách, s. 185. Historickému kontextu a dosahu maďarských prekladov *Heidelberského katechizmu* je venovaná práca Tibor Bartha (ed.): *A Heidelbergi káté története Magyarországon*. Budapest : A Magyarországi református egyház, 1965, 277 s.

aby sa budovanie konfesionálneho vedomia prenieslo z prostredia teologických diskusií na synodách medzi širšie vrstvy obyvateľstva.

Malý katechizmus bol napokon iba niekoľko rokov predtým ríšskymi evanjelickými teológmi začlenený do *Knihy svornosti*, zbierky symbolických kníh ako základ pre lutherskú ortodoxiu. Slobodné kráľovské mestá sa iba o niekoľko rokov neskôr na spoločnom stretnutí zaviazali k zotrvávaniu na čistom, nepozmenenom Augsburskom vierovyznaní.[657] Na zápisniciach synod z neskoršieho obdobia, keď sa teologické spory ešte zintenzívnili, sa opakovane objavuje výzva k vyučovaniu Lutherovho *Malého katechizmu*, ktorý je užitočný a je potrebné ho vštepovať svojim poslucháčom.[658]

Zaujímavou je v tomto kontexte i skutočnosť, že takzvaný *Bardejovský katechizmus* je jedinou Gutgesellovou publikáciou vydanou pre potreby slovenského publika v jemu ľahko zrozumiteľnom vernakulárnom jazyku. Bardejovské vydanie *Malého katechizmu* tak nielen svojou obsahovou stránkou spomínanou vyššie, ale aj výberom jazyka malo osloviť práve tých ľudí, ktorí takéto vyššie vzdelanie nenadobudli. Slovensky hovoriaci čitatelia neboli odkázaní a nevyužívali len texty vydané v ich vlastnom jazyku.[659] V prípade vzdelancov bolo samozrejmosťou zvládanie latinčiny a u väčšiny nepochybne aj nemčiny. Dávid Gutgesell neskôr už žiadnu takúto „slovenskú tlač" nevydal. Tlačiarska činnosť mala nezanedbateľný technologický rozmer. Keďže sa na tlač slovenských a českých textov používali tie isté typy písma ako na tlač nemeckých, Gutgesell neutrpel stratu. Typmi písma, ktorými vytlačil takzvaný *Bardejovský katechizmus*, neskôr tlačil nemecké texty. Tlač ďalších, slovenských alebo českých, sa mu zjavne už nejavila dostatočne rentabilná, ani potrebná, obzvlášť vzhľadom na to, že pre jeho zamýšľané publikum nemuseli byť nemecké nezrozumiteľné.

---

657 ŠA PO – p. SA LE, f. MML, XIII, č. j. 83: Dohoda hornouhorských slobodných kráľovských miest z ich zasadnutia 17. septembra 1588 v Košiciach. V prvom bode dohody sa uvádza: „Wir Khöniglichen Freyen Städt (…) die Augspurgische reine unuerfeltschte Confession vnndt Religion in Schuell vnndt Kirchen behalten, undt die vor allerley Secten vnndt Schwermereyen so viel müglichen beschutzen vnndt bewahren."

658 Napríklad v záveroch levočskej synody z 22. – 23. apríla 1597 sa v 6. bode uvádza: „Moniti sunt tam ministri verbi, quam praeceptores in scholis, ut in officiis suis sint diligentes, et maxime omnium Catechesin Lutheri aut Stöckelii, seu fundamenta religionis Christianae, iuventute diligenter inculcent." *Magyar protestáns egyháztörténeti adattár*, vol. 2, s. 83.

659 Pozoruhodná je zmienka zvolenského duchovného a rektora Nikodéma Sartoria, neskoršieho vychovávateľa Juraja Turza, citovaná Ľubomírom Ďurovičom. V predhovore k svojmu dielu *Concordantia Evangelistarum* z roku 1591 uvádza, „nebo lidé obecní mezi našimi Slováky hlubokým slovům českým nerozumějí, a z té příčiny mnozí Slováci rádějí čtú latinsky, nežli česky." Citované podľa Ján Ďurovič: *Evanjelická literatúra*, s. 46.

Dôležitou, doposiaľ nezodpovedanou však ostáva otázka autorstva prekladu. Doterajšou historiografiou býva prisudzované Severínovi Škultétymu,[660] hlavnému mestskému farárovi, ktorý bol medzi svojimi súčasníkmi známy svojím slovenským pôvodom.[661] Ďalším faktorom v jeho prospech je jeho pôsobenie v školskom prostredí predtým, než nastúpil na kňazskú dráhu. Napriek tomu však stále ide len o dohady, keďže žiadne priame dôkazy o jeho autorstve doposiaľ neboli odhalené. Navyše, nemáme k dispozícii ani žiadne jeho texty v inom než latinskom a nemeckom jazyku. Nateraz teda nie je možné úplne vylúčiť autorstvo iných osôb či už z prostredia domáceho mestského duchovenstva, alebo kohosi zo širšieho regiónu. Ako zaujímavá postava sa napríklad môže javiť aj Štefan Trebnický, evanjelický kazateľ pôvodom zo Sliezska, ktorý v čase vydania katechizmu pôsobil na Spiši, najprv v Levoči, neskôr v Spišských Tomášovciach.[662] Okrem iného je známy ako prekladateľ *Vyznania Piatich slobodných kráľovských miest* do češtiny. Jeho preklad roku 1614 vyšiel tlačou, spolu s latinskou, nemeckou a maďarskou verziou.[663] Na tomto mieste však ide iba o hypotézu, ktorú by bolo možné potvrdiť alebo vyvrátiť až rozsiahlejším historickým výskumom v evanjelických archívoch na Spiši, prípadne jazykovou analýzou. Nateraz je teda potrebné ponechať otázku autorstva bez jednoznačnej odpovede.

Peter Hrabovský: Manuale Latino-Hungarico-Sclavonicum

Do konca 17. storočia vyšlo z bardejovských tlačiarní už len jedno ďalšie dielo určené slovensky čítajúcemu publiku. Ide o prácu šľachtica českého pôvodu Petra Hrabovského, správcu budatínskeho panstva.[664] Dielo pod

---

660 Východiskom k diskusiám o autorstve s príslušnými bibliografickými odkazmi je Miloš Kovačka: Bardejovský katechizmus v národných a duchovných dejinách, s. 189 – 190.

661 V novšej slovenskej historiografii sa mu venoval iba Andrej Hajduk: Severín Škultéty. In: Karl Schwarz a Peter Švorc (eds.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte*, s. 81 – 89. Pozri tiež Johann Samuel Klein: *Nachrichten*, vol. 2, č. 81, s. 456 – 462. Pozri Ján Rezik a Samuel Matthaeides: *Gymnaziológia*, s. 238.

662 *Slovenský biografický slovník,* vol. 6. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 117.

663 Bohuslav Tablic: *Poezye* : *Díl prwní.* Wacow : K. Gotlib, 1806, s. XXXIV zaznamenáva Trebnického verše, ktorými v protokole Bratstva horného Hornádu uviedol svoj slovenský preklad Pentapolitany: „Gestliby byl Kněz takowý / Genžby latinskými slowy / Mluwit s ginými nevměl / Ani těch slow nerozuměl / Které gsau w těch knihách psané / Wssechněm bratřím předložené / Nechť čte slowenským gazykem / Zeť tu wyrozuměť wsseckým / Muže těm řečem latinským / Gich býti následowníkem / A tak též giných včiti / Podlé těch slow psaných žiti / Protož ge každý pořádně / Má mjti w sebe psané / A potom často čjtati / By mohl na ně pomněti.“ Pozri tiež Ján Ďurovič: *Evanjelická literatúra*, s. 31.

664 Tejto zaujímavej postave venoval v krátkosti pozornosť iba Ludwig von Gogolák: *Beiträge,* vol. 1, s. 65.

názvom *Manuale Latino-Hungarico-Sclavonicum* vyšlo u Jakuba Klössa ml. roku 1657 v prvom vydaní. Predstavuje trojjazyčnú zbierku piesní a modlitieb, ktorá do istej miery reflektuje aj aktuálnu politickú situáciu Uhorského kráľovstva.[665]

Okrem týchto „výnimočných" tlačí sa však obe bardejovské tlačiarne zameriavali skôr na produkciu textov, pre ktoré dokázali získať čo najväčší odbyt Na rozdiel od levočského Breuerovho (Brewer) podniku sa príliš nešpecializovali na slovensky čítajúce publikum.[666] Aj spomínané dve bardejovské slovenské diela sú skôr kombináciou intenzívnych kontaktov s ich autormi a ich aktuálnou potrebou vzhľadom na konfesionálny a politický vývoj v krajine. Obe bardejovské tlačiarne sa v duchu vyššie spomínaného ale špecializovali predovšetkým na knižnú produkciu pre čo najširší okruh čitateľov. Do tejto skupiny patrili najmä nasledovné kategórie diel.

Tlače bardejovsých kalendárov

V prvom rade šlo o tlač kalendárov, ktoré boli azda najrozšírenejšou položkou v knižniciach širších vrstiev obyvateľstva v ranom novoveku. V bardejovských tlačiarňach vychádzali kalendáre pre širšie než len miestne publikum, o čom svedčí aj ich vydávanie predovšetkým v maďarčine, ktorej používanie v bezprostrednom okolí mesta nebolo také rozsiahle. Tlačiari sa teda orientovali potrebami širšieho, krajinského (respektíve sedmohradsko-potiského) trhu.[667]

---

665 Ján Čaplovič: *Bibliografia*, č. 207, s. 114 (prvé vydanie z roku 1657), č. 218, s. 117 (druhé vydanie z roku 1668). Neúplný exemplár v ÚK SAV – HF, LK, [Manvale Latino-Hvngarico-Sclavonicvm], bez sign; nachádza sa tam ale Hrabovského rukopis *Precationes bohemicae*, sign. 509. Pozri tiež Rudo Brtáň: Úplný exemplár P. Hrabovského Modlitieb Manuale latino-hungarico-slavicum z r. 1688. In: *Cirkevné listy*, 1940, s. 472 – 478.

666 Martin Homza: Vzdelanie a kultúrne pomery na Spiši v 16. – 18. storočí. In: Martin Homza a Stanisław Andrzej Sroka (eds.): *Historia Scepusii*, vol. 2 : *Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*. Bratislava : Post Scriptum, 2016, s. 303, 310 – 311. Od roku 1684 v levočskej brewerovskej tlačiarni pôsobil ako redaktor a korektor slovenských diel Daniel Sinapius-Horčička.

667 Porovnaj Ján Čaplovič: *Bibliografia*, vol. 1, tu s. 49 – 79. Pre tlač kalendárov podľa starého, juliánskeho systému sa napokon dostal Dávid Gutgesel roku 1588 do problémov. Kráľ Rudolf vtedy nariadil mestu, aby tlačiareň zatvorilo. Mestská rada však nariadenie neposlúchla. Klára Komorová: Gutgeselova a Klössova tlačiareň v Bardejove a zachované tlače na Slovensku. In: Ľudmila Matuševská (ed.): *Dávid Gutgesel a Bardejov*. Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010, tu s. 13.

Teologické a polemické spisy

Druhú veľkú skupinu tlačí tvoria teologické a polemické spisy.[668] Okrem toho bolo obľúbené vydávanie častí biblických prekladov alebo kázní.[669] Predovšetkým prelom 16. a 17. storočia sa však v Bardejove vyznačoval zvýšenou produkciou teologicko-polemických textov, čo súviselo s aktuálnym sporom medzi stúpencami lutherskej ortodoxie a tzv. kryptokalvinistami.[670] Väčšina týchto prác bola vydaná v latinčine, keďže sa napokon zameriavala aj na vzdelanejšie publikum. To však zároveň upozorňuje na ďalší pri diskusiách o vzťahu reformácie a jazykov prehliadaný bod, že totiž latinčina bola aj naďalej používaná, predovšetkým ako jazyk vzdelancov a teologických diskusií, či už medzi príslušníkmi jednotlivých protestantských konfesií navzájom, alebo aj teologicko-filozofických dišpút s rímskymi katolíkmi.

Okrem týchto dvoch hlavných skupín predovšetkým z prostredia Klössovej tlačiarne vyšlo aj viacero kratších príležitostných textov, ktoré reagovali na dôležité udalosti v životoch významných osobností miestneho alebo regionálneho politického i cirkevného života. Myslia sa tu predovšetkým latinské príležitostné verše k svadbám, narodeniam potomkov alebo úmrtiam v rodinách cirkevných a svetských hodnostárov z radov mešťanov.[671]

4.6 Mestské školstvo a otázka jazyka

Druhou dôležitou sférou hodnou pozornosti pri diskusii o jazykových spoločenstvách raného novoveku je školstvo. Jeho významu v procese

---

668 Porovnaj Ján Čaplovič: *Bibliografia*, vol. 1, *passim*. Medzi autormi latinských prác majú významné postavenie aj miestni duchovní, napríklad Martin Wagner so svojou prácou *Examen Thesivm et Regvlarvm Zwinglianarum de Coena Domini*, práce Severína Škultétyho a iných. Okrem toho v Bardejove vychádzali aj texty Gregora Horvátha-Stančiča (Stansith) alebo Eliáša Lániho. Okrem latinských diel dostali priestor v tejto oblasti aj práce inojazyčné, napríklad *Warnung von der Sacramentarier* (1586) Georga Creutzera alebo maďarský preklad textu Martina Chemnitza *Az Christus Testenek, Verenek Az Veg Vaczoraban ielen vóltárol* (1587).

669 Ján Čaplovič: *Bibliografia*, vol. 1, *passim*. Ako príklady možno uviesť *Das Buch Tobie in Christliche Reimen* (1580) Magdaleny Heymair, *Az Samuel második könyuének* [1577 – 1588] alebo *Postilla az az Evangeliomoknak* (1597) Györgya Kulcsára.

670 David P. Daniel: The Acceptance of the Formula of Concord, s. 260 – 277. Ján Kvačala: *Dejiny reformácie*, s. 120 – 133.

671 *Ibidem*, predovšetkým na s. 80 – 124. Sem patria napríklad tlače pri príležitosti úmrtia bývalého bardejovského richtára Jakuba Glatza z roku 1663, svadby mešťana Jána Heydenreicha roku 1666 alebo svadby bardejovského slovenského kazateľa Pavla Kraya roku 1659.

európskych reformácií, rekatolizácie i protireformácie sa už venovalo množstvo historických výskumov. Podobne aj humanistická škola pod vedením Leonarda Stöckela a jeho nástupcov nie je v slovenskom a maďarskom prostredí úplne neznámou problematikou. Na nasledujúcich riadkoch sa teda obmedzíme iba na zopár poznámok k role, ktorú školstvo v Bardejove, prípadne v kontexte hornouhorských slobodných kráľovských miest, zohrávalo z pohľadu vernakulárnych jazykov.

Úloha latinčiny v mestskom školstve

V prvom rade je potrebné zdôrazniť fenomén, ktorý sa akoby strácal úplne alebo ustupoval do pozadia v diskusiách o vplyve konfesionálnych zmien raného novoveku na jazyky. Latinčina totiž naďalej ostávala primárnym jazykom vzdelávania a intelektuálnej práce. V západnej Európe síce počnúc 17. storočím začali vernakulárne jazyky prenikať aj do oblastí vedy a filozofie, pre Habsburskú monarchiu a Uhorsko obzvlášť však ostávala latinčina hlavným komunikačným prostriedkom intelektuálnych elít spoločnosti až do 18. storočia.[672] Platí to najmä o humanistickom vzdelávaní, realizovanom aj v Bardejove, ktoré kládlo veľký dôraz práve na znalosť klasickej latinčiny.

Svedčí o tom napokon aj školský poriadok, ktorý v súvislosti so svojimi pedagogickými a organizačnými aktivitami na bardejovskej škole spísal Leonard Stöckel. Vznik *Zákonov bardejovskej školy* (*Leges Scholae Bartphensis*) býva tradične datovaný do roku 1540, čo korešponduje s ich najstarším známym zápisom v protokole bardejovského nemeckého evanjelického zboru z roku 1723.[673] Podobne ako na mnohých iných miestach vo svojich prácach, aj tu Leonard Stöckel zdôrazňuje dôležitosť vzdelania pre správne

672 Andrea Seidler: The Long Road of Hungarian Media to Multilingualism : On the Replacement of Latin in the Kingdom of Hungary in the Course of the Eighteenth Century. In: Gábor Almási a Lav Šubarić (eds.): *Latin at the Crossroads*, s. 152 – 165. Robert John Weston Evans: The politics of language and the languages of politics : Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary. In: Hamish Scott a Brendan Simms (eds.): *Cultures of Power in Europe During the Long Eighteenth Century*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 200 – 224. V slovenskej historiografii Daniel Rapant: *K počiatkom maďarizácie*, vol. 1, *passim*.

673 ECAV BJ, *Kirchenprothokoll oder Copia*, bez sign., s. 1 – 9 (Leges Scholae Bartphensis, Auct. Leonhardo Stökelio). Ako prvý ich publikoval Johann Samuel Klein: *Nachrichten von den Lebensumständen*, vol. 1, s. 332 – 344. Odtiaľ ich prevzal István Mészáros: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis"*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981, s. 153 – 158. Barnabás Guitman: A bártfai iskola a humanizmus és a reformáció határán. In: Rita Bajáki a Orsolya Báthory (eds.): *Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon*. Budapest : MTA-PPKE Barokk irodalom és elkiség Kutatócsoport, 2018, s. 99 – 111.

fungovanie tak svetských, ako aj cirkevných záležitostí. Ako väčšina jeho súčasníkov, aj on vidí základ vzdelania a múdrosti primárne v poznávaní Boha, Písma a vieroučných právd, čomu predchádza štúdium diel antických autorov.[674] V záujme toho, aby sa študenti čo najviac zdokonalili v študovanej látke nielen po obsahovej, ale aj po formálnej stránke, v štvrtom bode školských zákonov stanovuje používanie latinčiny pri všetkých príležitostiach na škole.[675]

Dôležitosť takejto jazykovej prípravy bola vyvolaná aj tým, že súčasťou vzdelávacieho procesu bolo osvojenie si schopnosti učene diskutovať o vybranej problematike, a to nielen v školskom prostredí, ale aj na verejnom fóre. Táto skutočnosť nie je, samozrejme, nijako prekvapivá, ak vezmeme do úvahy, že medzi študentmi nielen bardejovského, ale aj iných dobových humanistických gymnázií boli zvyčajne synovia z radov spoločenských elít. Ich kariérne možnosti boli úzko späté so schopnosťou písomnej i ústnej komunikácie v latinčine. V tomto kontexte je zaujímavá zmienka o tom, že sa v čase vzniku pravidiel takéto dišputy nemohli konať, do budúcna sa však predpokladá ich zavedenie.[676]

Úloha nemčiny v mestskom školstve

Tento komplex problémov však neznamená, že by vernakulárne jazyky v našom priestore ostali úplne vytlačené z intelektuálnej či školskej praxe. Už vyššie sme videli, že i niektoré teologické a polemické spisy, v snahe osloviť čo najširšie publikum, boli vydávané – v bardejovskom prípade – v nemčine a maďarčine. Leonard Stöckel tiež napísal jednu výchovnú prácu, kde sa popri latinčine používa aj nemčina, už spomenuté *Apophtegmata illustrorum virorum*. Autorovi dediči, ktorí prácu nechali po jeho smrti vydať

674 Vo svojom *Katechizme* pre bardejovskú mládež v poslednej časti „O dobrých skutkoch“ nasledovne charakterizuje dôležitosť vzdelávania: „At literae omnium pulcherrimarum rerum cognitione et moribus optimis imbuunt, linguam quoque sapienter et ornate dicendi facilitatem ornant, monstrant consilia in regenda republica, quodque omnium longe maximum est, duces sunt nobis et ministrae ad veram potestatem, hoc est, ad veram agnitionem Dei et ad doctrinam aliis tradendam.“ Citované podľa *Catechesis D. Leonartii Stöckelii pro Iuventute Bartphensis Composita [Anno 1556]*. Eds. a trans.: Daniel Škoviera a Michal Valčo. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, s. 115. Pozri aj Barnabás Guitman: A bártfai iskola, tu s. 103 – 105. Idem: *Hit, hatalom, humanizmus*, s. 118 – 130.

675 ECAV BJ, *Kirchenprothokoll oder Copia*, bez sign., s. 3 (Leges Scholae Bartphensis), čl. 4: „Quae legendo audiendo & repetendo percepta sunt ea memoriae mandata ad usum transferri oportet, ut colloquendo scribendo et agendo exerceantur. Sermo igitur omnium latinus sit. (…)“.

676 *Ibidem*, s. 6, čl. 11: „Declamandi et disputandi in hac schola ratione et paucitate docentium statuita tempora habere non potest. Sed in potestate Ludimagistri erit ut ille iudicet tempus, quod ei commodum est futurum.“

tlačou, v predhovore k dielu vysvetľujú, že k latinským pridal nemecké verše, aby z toho mali osoh aj nevzdelaní, neovládajúci latinskú reč.[677]

Dôležitou súčasťou protestantského (humanistického) a neskôr napríklad aj jezuitského školstva bola rečnícka výchova, svojím spôsobom príprava na verejné vystupovanie. Tá sa v meštianskom prostredí mohla prakticky veľmi dobre precvičovať usporadúvaním divadelných predstavení s obsadením školskej mládeže.[678] Z Bardejova máme v sledovanom období nielen dôkazy o pomerne pravidelnom organizovaní takýchto predstavení,[679] dokonca sa zachovali aj viaceré texty takýchto hier. Máme tu na mysli známu hru *O Zuzane*, ktorú v nemčine pre bardejovských študentov napísal Leonard Stöckel.[680] Z obdobia po polovici 17. storočia zase v Klössovej tlačiarni vyšlo viacero latinských hier Eliáša Ladivera, ktorý v tom čase krátko pôsobil na miestnej škole. Je prirodzené, že divadelné predstavenia – ako istý nácvik verejného vystupovania – sa organizovali práve v jazykoch ako nemčina a latinčina.

Úloha slovenčiny v školstve

Avšak v prospech už častejšie zdôrazňovaného pragmatického prístupu k jazykovým záležitostiam hovorí epizóda, ktorá sa síce odohrala v Prešove, ale predsa umožňuje nahliadnuť na praktickú stránku celého problému. V jednej z takýchto inscenácií totiž účinkoval počas svojich prešovských štúdií roku 1669 aj mladý Imrich Tököli (Thököly). Keďže predstavenie bolo v nie všetkým zrozumiteľnej latinčine, jeho súčasťou bola aj krátka rekapitulácia obsahu a myšlienkového zámeru autora v ľudových jazykoch. Práve Tökölimu pripadla rola s dianím oboznámiť publikum v slovenčine. Súčasťou boli aj výklady v nemčine a maďarčine.[681]

677 Úvodná *Epistola dedicatoria*, pod ktorou sú podpísaní „*Haeredes Leonarti Stoekelii*" obsahuje nasledovné zdôvodnenie: „At addidit rhythmos germanicos, vt harum pulcherrimarum sententiarum vsum non solum Scholastici, verum etiam illiterati, qui saltem germanicam lectionem nossent percipere possent." In: *Apophtegmata Illvstrium Virorvm*, nepag. Epistola dedicatoria v úvode.

678 Edward Muir: *Ritual*, s. 125 – 154.

679 Údaje o rôznych predstaveniach nachádzame v účtovných knihách mesta, napríklad ŠA – PO, p. BJ,f. MMB – Knihy, sign. 1746, s. 117 (rok 1553): „Item pro actione latine Comedie Eunuchi et Germanice fratru(m) Chaym et Abelis recitatus dedimis fl. 3;" práve v období fašiangov alebo pôstu sa pravidelne objavujú výdavky „pro actione Comoediae." Na predstavenia finančne prispievali aj niektoré cechy, napríklad f. Cech, Cech pivovarníkov, sign. 3.Ce.II.1 (Účtovná kniha cechu, 1589 – 1795), od roku 1611 sa objavuje pomerne pravidelne zmienka typu „dno Collegae pro exhibitione Comoediae oblati d. 75" (tento údaj konkrétne z roku 1612).

680 Leonart Stöckel: *Historia von Susanna in Tragedien Weise gestellet zu Vbung der Jugend zu Bartfeld in Vngarn*. Witenberg : Hans Lufft, 1559.

681 Neznámy: Drobnosti. In: *Slovenský letopis pre historiu, topografiu, archeologiu a ethnografiu*, roč. 4, 1880, s. 173 – 174.

Školská základina Petra Hrabovského

Na záver ešte jedno svedectvo o istom zohľadňovaní multilingválnosti, respektíve etnickej rôznorodosti uhorského obyvateľstva v školských otázkach. S postavou Petra Hrabovského sme sa už stretli. Jeho rod síce pochádzal z českých krajín, on sám sa preto pomerne dobre etabloval v uhorskom a slovenskom prostredí. Po polovici 17. storočia sa na jednej strane začalo zhoršovať právne postavenie protestantského obyvateľstva, na druhej strane sa objavovali tendencie smerujúce k uzatvoreniu cirkevných únií na rôznom základe.[682] Ako evanjelický šľachtic, pohybujúci sa v takzvanom turzovsko-tököliovskom okruhu, rozhodol sa prispieť k uchovaniu ortodoxne lutherského charakteru evanjelických komunít v kráľovskom Uhorsku. Okrem autorstva už spomínaných diel sa roku 1656 obrátil na bardejovskú mestskú radu, už tradične vnímanú ako garanta lutherskej ortodoxie a teologického konzervativizmu v krajine, s ponukou na založenie fondu, z ktorého by bolo financované štúdium nádejných adeptov z Uhorska na pravoverných evanjelických zahraničných univerzitách a akadémiách. Bardejovská mestská rada prijala jeho ponuku a z poskytnutej finančnej základiny zakúpila vinice v tokajskej Tállyi. Z ich výnosov malo byť následne zabezpečované štúdium uhorských mladíkov. Zaujímavé sú však Hrabovského podmienky ich výberu. V prvom návrhu malo ísť o štyroch študentov, dvoch Nemcov a dvoch Slovákov. Následne však bolo rozhodnuté o úprave a počet sa rozšíril na päť – pribudol ešte jeden Maďar alebo Slovák, ktorý by ovládal maďarský jazyk.[683]

Pre ďalší výskum by bolo zaujímavé bližšie analyzovať ďalšie aktivity Hrabovského i všetky okolnosti realizácie tejto školskej základiny. Nateraz možno len poukázať na veľavravný fenomén úsilia o zachovanie jazykovej a kultúrnej rôznorodosti v evanjelickom konfesionálnom prostredí, a to obzvlášť v čase komplikovania politickej situácie pre nekatolícke konfesie v krajine. Dramatický zlom v konfesionálnom i politickom živote Bardejova a ďalších hornouhorských slobodných kráľovských miest však prišiel až v závere 17. storočia, počnúc udalosťami zo začiatku sedemdesiatych rokov. Tieto procesy vplývali aj na formovanie jazykových vzťahov v mestskej komunite.

682 Ján Kvačala: *Dejiny reformácie*, s. 275 – 277.

683 ECAV BJ, *Prothocollum 1539 – 1670*, obsahuje na s. 219 – 287 vzájomnú komunikáciu Hrabovského a mestskej rady. V liste Hrabovského, adresovanom superintendentovi Martinovi Wagnerovi 18. júla 1656, uvádza, že prostriedky sú určené na to, aby „studiosoru[m] in Academias promovendorum quinque scribantur cum declarave nationu[m], duo germani, duo Sclavi et quintus Hungarus sive Sclavus qui Hung[ari]cam linguam calleat."

5. Bardejov v 18. storočí

„Obyvatelia mesta, ktorých počet možno odhadnúť na 3000, hovoria nemecky a slovensky a sú katolíckeho a evanjelického vierovyznania. Druhí menovaní majú dvoch kazateľov.“[684]

Týmito slovami v poslednej tretine 18. storočia charakterizoval Bardejovčanov vo svojom lexikóne Ján Matej Korabinský. V porovnaní so staršími charakteristikami mesta a jeho obyvateľov sú zjavné zásadné rozdiely. Počas predošlých dvoch storočí boli dominantnou črtou miestnej komunity nemecký jazyk a evanjelické cirkevné štruktúry. Oba fenomény boli úzko previazané so samosprávnymi orgánmi mesta a prostredníctvom nich aj s identitou mešťanov. Do Korabinského doby však prišlo k viacerým zmenám. Pri jazyku mešťanov sa spomína už aj slovenčina, pri konfesii katolicizmus. Síce sa to v lexikónovom údaji priamo neuvádza, ale ani so samosprávou a politickými ideálmi komunity to už v závere 18. storočia nebolo také jednoduché.

Reflexiu jazykových a etnických zmien v mestskej komunite prináša napokon aj Matej Bel vo svojich *Notíciách* o Šarišskej stolici. Pri Bardejove uvádza, že pôvodne boli všetci obyvatelia Nemci, ale dnes sú premiešaní Slovanmi z Poľska a Ruska.[685]

V určitom zmysle tak možno oba spomenuté údaje považovať za príznaky dlhšie prebiehajúcich procesov, ktoré začali v závere 17. storočia externými zásahmi do politickej i konfesionálnej štruktúry komunity. Jedným z prvých dôsledkov boli zmeny v prostredí mestských politických elít, ktoré postupom času viedli k zmene étosu v konfesionálnej, kultúrnej a napokon do istej miery aj jazykovej sfére mestského života.

---

[684] Johann Matthias Korabinsky: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Preßburg : Weber, 1786, s. 35: „Die Inwohner der Stadt, welche auf 3000 Seelen geschäzet werden, reden deutsch und schlowakisch und sind der katholischen und evangelisch. Religion zugethan. Letztere haben 2 Prediger.“

[685] Ferdinand Uličný: Notície Mateja Bela o Šarišskej a Zemplínskej stolici. In: *Nové Obzory*, roč. 29, 1987, s. 145.

5.1 Prelom 17. a 18. storočia: stret mesta s „Leviathanom“[686]

Stručná charakteristika obdobia medzi rokmi 1670 a 1720

Polstoročie medzi rokmi 1670 a 1720 je v uhorských dejinách pomerne komplikovaným obdobím, bohatým na vojenské, politické, konfesionálne aj hospodárske zmeny. Rôznorodý vývoj nenechal bokom ani komunity hornouhorských slobodných kráľovských miest. Na tomto mieste nie je potrebné chronologicky rekapitulovať celý politicko-vojenský vývoj sledovaného obdobia, keďže to už bolo pomerne detailne spracované inými.[687] Obmedzíme sa len na niekoľko všeobecných poznámok, ktoré poslúžia ako základ pre ďalšiu interpretáciu.

Významným medzníkom vývoja bolo odhalenie tzv. Vešeléniho (Wesselényi) alebo magnátskeho sprisahania na prelome šesťdesiatych a sedemdesiatych rokov 17. storočia. Jeho hlavní organizátori boli postavení pred súd, odsúdení a popravení. Keďže sa však sieť skutočných aj domnelých spolupracovníkov mala rozbiehať geograficky i sociálne naprieč uhorskou spoločnosťou, v dvorských kruhoch vo Viedni sa rozprúdila diskusia o využití tejto príležitosti pre aplikáciu takzvanej „*Verwirkungstheorie*,“ ktorá sa v dvadsiatych rokoch 17. storočia osvedčila v českom prípade.[688] Obzvlášť v prostredí dvorskej aristokracie z českých krajín sa spomínala potreba

---

686 Názov tejto podkapitoly je inšpirovaný piatou kapitolou práce Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, kde autor pracuje s obrazným prirovnaním (treba dodať, že po vzore Thomasa Hobbesa) formujúcej sa štátnej moci raného novoveku k starozákonnému monštru. Konfrontácia jednotlivcov s dobovým vývojom takto nadobúda väčšiu sugestívnosť a zdôrazňuje kvalitatívnu zmenu, ktorú prinášala centrálna moc, intenzívnejšie zasahujúca do predtým neprístupných sfér.

687 Predovšetkým Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov*, *passim*.

688 Po potlačení tzv. českého stavovského povstania v rokoch 1618 – 1620 došlo k zmene politických a vlastníckych pomerov v Českom kráľovstve na základe právnej interpretácie – takzvanej *Verwirkungstheorie*, podľa ktorej sa stavy svojou vzburou voči panovníkovi dopustili zrady a vzdali svojich práv a „stavovskej ústavy“, takže on môže v krajine postupovať ako na dobytom území. Akékoľvek zachovanie predošlých práv je chápané ako výraz panovníkovej milosti, nie dôsledok „prirodzeného práva.“ Interpretácie pracujúce s pojmom „milosti“ našli uplatnenie aj neskôr, napríklad v prípade uhorských protestantov alebo kráľovských miest. Českému príkladu sa venujú mnohí autori, súhrnne napríklad Robert Bireley: *Ferdinand II* : *Counter-Reformation Emperor, 1578 – 1637*. New York : Cambridge University Press, 2014, s. 118 – 166. Robert John Weston Evans: *Vznik habsburské monarchie, 1550 – 1700*. Praha : Argo, 2003, tu s. 61 – 155. Howard Louthan: *Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém*. Praha : Rybka Publishers, 2011, 384 s.

„*navliecť Uhrom české nohavice*“.[689] Už od druhej polovice 17. storočia sa objavovali úvahy o potrebe aktívnej populačnej politiky, obzvlášť so zaužívaným stereotypom o vrodenej odbojnosti „uhorského národa“. Ak by však bolo obyvateľstvo doplnené o nemeckých prišelcov z ríšskych území, teda viac disciplinovaných a usilovných, aj z Uhorska by sa mohla stať krajina, ktorej „možno vládnuť“.[690]

Pochopiteľne, radikálnosť niektorých návrhov nebolo možné ani žiaduce uviesť plne do praxe. Pre uhorskú stavovskú spoločnosť, organizovanú na korporatívnych princípoch s viacerými centrami a rozsiahlou decentralizáciou moci, boli kroky panovníckeho dvora v politickej oblasti zásadnou, hoci ťažko prijateľnou zmenou. Predošlé zriadenie bolo v oficiálnej rovine nahradené svojím spôsobom vojenskou správou, takzvaným guberniom, ktorého centrálne vedenie však v praxi v priebehu sedemdesiatych rokov postupne strácalo na mocenskom význame.[691] Reálnymi pánmi situácie sa stali skôr jednotliví vojenskí velitelia na územiach nutných spacifikovať, centrálne úrady (predovšetkým Uhorská a Spišská komora) prostredníctvom svojich úradníkov a významní cirkevní hodnostári.[692]

---

689 Často citovaný výrok, pripisovaný blízkemu poradcovi Leopolda I., českému aristokratovi Václavovi Eusebiovi Lobkovicovi, charakterizuje naladenie významných dvorských politikov. Oswald Redlich: *Österreichs Großmamachtbildung in der Zeit Kaiser Leopolds I.* Gotha : Friedrich Andreas Perthes, 1921, s. 271 – 275.

690 Plán v tomto duchu sformuloval generál Montecuccoli vo svojom spise „*L'Ungheria nell anno 1677.*“ *Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli*, vol. 2 : *Geschichte* : *(Kriegsgeschichte, Mémoiren, Reisen).* Ed.: Alois Veltzé. Wien : Braumüller, 1900, s. 421 – 471.

691 Aj vzhľadom na nedostatok reálneho vplyvu na vývoj udalostí ostáva komplexná analýza guberniálnej správy na čele s Johannom Casparom von Ampringen na okraji výskumných zámerov historikov. Prinajmenšom v rovine teoretických príprav a diskusií na dvore však môže byť dobrým príkladom uvažovania o politických otázkach na viedenskom dvore v druhej polovici 17. storočia. Z hľadiska jazykovej stránky je napríklad zaujímavá zmienka pri úvahách a podobe správy komorských záležitostí, „dass ein solcher Registrator Lateinisch, Hungarisch, Slowakisch und Teütsch, wie auch sein Adjunctus, ebenfalls der Exauditor mit Adjuncto ebendiese Sprachen alle, reden und schreiben können müsste.“ ÖStA HHStA, f. Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 179, Konv. Ampringen, f. 26.

692 Významné postavenie získal okrem iných ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčéni (Szelepchényi / Szelepcsény(i) / Szelepcheny / Szelepchény). V Hornom Uhorsku boli dôležitými postavami varadínsky biskup a spišský prepošt Juraj Báršoň (Bársony) a prezident Spišskej komory, gróf Otto Volkra (Volckra). Niektoré pasáže nasledovného textu sú čiastočne rozšírenou a prepracovanou verziou textu publikovného ako Peter Benka: Nulla calamitas sola : Život bardejovskej mestskej komunity medzi obliehaním, epidémiami a požiarmi v závere 17. storočia. In: Michal Bada, Diana Duchoňová a kol.: *Pohromy a katastrofy v dejinách našich miest*. Bratislava : Igor Iliť – RádioPrint, 2019, s. 97 – 120.

Čo sa súčasníkom javilo už od svojich začiatkov ako predzvesť pohromy, predovšetkým v hospodárskej a politickej rovine, býva v súčasnosti historikmi interpretované skôr ako proces, ktorý nevyhnutne sprevádzal utváranie sa modernej štátnej moci. Stredoeurópska Habsburská ríša trpela v priebehu raného novoveku, podobne ako iné európske monarchie, občas až chronickým nedostatkom finančných prostriedkov pre potreby rozrastajúcich sa úradníckych a vojenských štruktúr.[693] Situácia v Uhorsku bola špecifická prítomnosťou osmanskej hrozby v centrálnych častiach krajiny. Na jednej strane tak bola potreba financií pre obranu krajiny vyššia, na druhej strane ale vzhľadom na potrebu podpory miestnych politických aktérov nebolo možné voliť razantnejšie postupy pri ich získavaní. Práve vďaka tomu sa cieľavedomejšie vyžadovanie daňových pohľadávok zo strany štátu v porovnaní so západoeurópskymi trendmi o niečo oneskorilo.[694]

Od začiatku 17. storočia sa postupne panovnícky dvor začal na základe svojho postavenia ako priamej vrchnosti obracať na slobodné kráľovské mestá so zvýšenými daňovými požiadavkami.[695] Prvé skutočne vážne výzvy pre dovtedajší stav financií sa v prípade Bardejova začali objavovať až v šesťdesiatych rokoch. Kým sa výdavky v prvej polovici 17. storočia na vlastných ozbrojencov pohybovali približne v rozmedzí 400 až 600 florénov ročne, v roku 1660 to bolo napríklad už 2 292 florénov. V tom istom roku treba k vojenským výdavkom prirátať ešte 3 807 florénov na cisárske vojsko. Z dostupných údajov sa dá predpokladať, že práve v tomto roku bola mestská rada po prvýkrát nútená uchýliť sa k pôžičke, aby bola schopná plniť si svoje finančné záväzky.[696]

Okrem tejto stránky malo však posilňovanie centrálnej moci v ranom novoveku aj iný rozmer, a to konfesionálny. V dôsledku rozpadu inštitucionálnej cirkevnej jednoty v západnom kresťanstve počas reformácie, sa jes-

---

693 Paula Sutter Fichtner: *The Habsburg Monarchy, 1490 – 1848*. New York : Palgrave Macmillan, 2003, s. 21.

694 Winfried Schulze: The Emergence and Consolidation of the Tax State, vol. 1 : The Sixteenth Century. In: Richard Bonney (ed.): *Economic systems and state finance*. Oxford : Clarendon, 1995, s. 261 – 279.

695 István H. Németh: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 57, 2009, č. 4, s. 644.

696 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1807 (Protokol obnov magistrátu, príjmov a výdavkov, 1647 – 1678), f. 306 – 330 (rok 1660). Pozri tiež Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 146 – 147.

tvujúce mocenské štruktúry museli vyrovnať s novým fenoménom, ktorým bola konfesionálna heterogenita obyvateľstva na spravovanom území. Ako riešenie situácie bola zvyčajne zvolená snaha o dosiahnutie uniformity v záležitostiach náboženskej viery, čo sa zriedka zaobišlo bez problémov. Na ríšskych územiach alebo vo viacerých ďalších, predovšetkým severoeurópskych krajinách, sa miestne politické štruktúry pomerne skoro aktívne zapojili do reformovania cirkevných záležitostí, vďaka čomu sa mohli vytvoriť relatívne uniformné pomery. Na územiach, kde sa vládnuce kruhy stavali k reformácii rezervovane, no zároveň nedisponovali vo väčšine prípadov prostriedkami, ktorými by dokázali efektívne zabrániť jej šíreniu v spoločnosti, sa vytvorila omnoho zložitejšia situácia.[697]

Stredoeurópska Habsburská monarchia patrila do druhej skupiny. Obzvlášť uhorský prípad bol špecifický. V priebehu reformácie sa na utváraní a stabilizovaní novej konfesionálnej štruktúry významnou mierou zaangažovali miestne politické elity. Keďže v dôsledku prítomnosti osmanskej vojenskej hrozby nebolo možné postupovať bez ich spolupráce, znamenalo to aspoň prechodnú potrebu nejakej formy náboženskej tolerancie. Po nástupe štajerskej vetvy habsburského rodu na trón však došlo k zmenám, v prvom rade predovšetkým v ideologickej rovine. Postupne sa ale odrážali v praxi. Za Ferdinanda II. došlo podľa niektorých autorov dokonca akoby k druhému založeniu monarchie, aj keď môžu byť takéto vyjadrenia pre rečnícky efekt nadnesené.[698] Pravdou však je, že sa ustanovil konsenzus, ktorý sa mal na nasledujúce obdobie, prinajmenšom do osvietenských reforiem, stať základom mocenskej štruktúry monarchie.

---

697 Analýzu situácie umožňujú koncepty konfesionalizácie a sociálnej disciplinizácie, rozvinuté predovšetkým nemeckou historiografiou. Z množstva podnetných prác možno upriamiť pozornosť na texty dvoch najvýznamnejších predstaviteľov prúdu, ktoré sa venujú problematike v ríšskom a európskom kontexte. Heinz Schilling: *Aufbruch und Krise. Deutsche Geschichte von 1517 bis 1648*. Berlin : Siedler, 1998, 504 s. Wolfgang Reinhard: *Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung*. Freiburg im Breisgau : Herder Verlag, 2004, 128 s. Pre región strednej Európy tiež kolektívnu prácu (s príspevkami oboch menovaných) Joachim Bahlcke a Arno Strohmeyer (eds.): *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1999, 440 s.

698 Robert Bireley: Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy. In: Robert John Weston Evans a Trevor Vaughan Thomas (eds.): *Crown, Church and Estates : Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. London : Macmillan, s. 226 – 244.

Spojencami panovníckeho dvora[699] pri posilňovaní centralizácie a – z dnešného pohľadu – formovaní ranonovekých štátnych štruktúr sa stali aristokracia a rímskokatolícka cirkev. V prvej polovici 17. storočia sa v procese protireformácie (rekatolizácie) a nepriameho nátlaku z panovníckeho dvora[700] podarilo získať na rímskokatolícku stranu väčšinu uhorských magnátskych rodín.[701] Situácia sa síce pre nekatolíkov od polovice 17. storočia komplikovala dlhodobo, práve udalosti začiatku sedemdesiatych rokov priniesli vhodnú zámienku pre tvrdší postup, ktorého výsledkom bolo intenzívne protireformačné ťaženie, takzvané „smutné desaťročie" (*Trauerdekade*) uhorského protestantizmu so súdnymi procesmi proti evanjelickým duchovným a učiteľom a rozsiahlou vlnou nábožensky motivovaného exilu.[702]

---

699 Pod pojmom „dvor" sa tu nemyslí výlučne fyzický priestor, v ktorom žila panovnícka rodina s náležitým sprievodom, ale najmä inštitúciu v socio-kultúrnom zmysle, v ktorej sa počas raného novoveku koncentrovala politická moc. Jej súčasťou boli najvýznamnejšie aristokratické rody a špičky rímskokatolíckej cirkevnej hierarchie. Ich lojalitu sa podarilo získať výmenou za (obmedzenú) spoluúčasť na politickej moci a zároveň garanciou ich aktuálneho spoločenského a ekonomického postavenia. Vďaka inklinácii horných vrstiev spoločnosti k panovníkovi sa malo predísť vytváraniu paralelných centier moci, a teda aj politického odporu. V súčasnej európskej historiografii predstavuje výskum dvorskej kultúry dôležitú súčasť dejín raného novoveku. Stručný úvod do problematiky (s ďalšou bibliografiou) prináša Reiner Albert Müller: *Der Fürstenhof in der Frühen Neuzeit (Enzyklopädie der deutschen Geschichte,* vol. 33. München : R. Oldenbourg Verlag, 2004, 147 s. Na Slovensku sa problematike venuje napríklad Diana Duchoňová: *Palatín Mikuláš Esterházy* : *Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava : VEDA, 2017, 559 s.

700 Zdanlivo ekvivalentné termíny „rekatolizácia," „katolícka reforma" a „protireformácia" si vyžadujú presnejšiu definíciu. V tejto práci je však pojem „rekatolizácia" používaný pre označenie procesov, ktoré mali priviesť protestantské obyvateľstvo ku konverzii do rímskeho katolicizmu. Dôraz je kladený na kazateľský, edukačný a „misijný" rozmer. „Protireformácia" naznačuje, že na dosiahnutie rovnakého cieľa (teda konverzie) boli vo výraznej miere použité nátlakové prostriedky, brachiálna moc a právne nariadenia. Peter Kónya (ed.): *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2013, 426 s.

701 Pri konverzii aristokratov zohral významnú úlohu ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň (Pázmány). Jozef Šimončič: Rekatolizácia v Uhorsku a Peter Pázmaň. In: Mária Kohútová (ed.): *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*, s. 93 – 110. Ján Kvačala: *Dejiny reformácie*, s. 171 – 174.

702 Mihály Bucsay: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1959, s. 91 – 98. Eva Kowalská: *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách* : *Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu Uhorska v 17. storočí.* Bratislava : VEDA, 2014, 256 s.

Obe roviny úsilia vychádzajúceho z viedenského centra, teda v politicko-právnej i konfesionálnej rovine, vyvolali v uhorskej spoločnosti, rozsiahlu vlnu odporu, ktorá sa prejavila v kuruckom hnutí sedemdesiatych rokov a následnom Tököliho (Thököly) povstaní. Súčasťou zložitej situácie sa stala aj (napokon víťazná) vojna proti Osmanskej ríši. Jej výsledkom bolo oslobodenie veľkej časti pôvodného Uhorského kráľovstva. To so sebou prinieslo príležitosť realizovať viacero z teoretických úvah o hospodárskej a populačnej politike na oslobodených a pomerne vyľudnených územiach s nemalým ekonomickým potenciálom.[703] Nezvládnutie náročnej situácie prinieslo so sebou ďalšiu vlnu ozbrojeného odporu na začiatku 18. storočia v podobe povstania Františka II. Rákociho. Až po jeho vojenskom potlačení a uzavretí Satmárskeho mieru sa pomaly podarilo nájsť isté kompromisné riešenie pre jednotlivé strany, čo však, pochopiteľne, neznamená, že všetkým zúčastneným sa dostalo rovnocenného postavenia v prostredí nového *modu vivendi* kráľovstva.[704]

Na takto predstavenom základe sa môžeme teraz bližšie pozrieť na situáciu v Bardejove, pričom sa zameriame na tri modelové situácie, z ktorých bude ďalej možné interpretovať jazykovú situáciu v meste v sledovanom období, v politicko-právnej aj konfesionálnej rovine.

---

703 Významnú úlohu v príprave plánov pre znovuzískané uhorského územia (*Neo-Acquisita*) zohrával neskorší ostrihomský arcibiskup Leopold Kolonič (Kollonich). Súčasťou procesu boli aj diskusie *Einrichtungskomission*, za účasti ďalších významných dvorských hodnostárov, ktoré boli publikované v János Kalmár a János J.Varga (eds.). *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688 – 1690).* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010, 514 s. Návrhy vychádzali ale aj od domácich uhorských aristokratov, napríklad od palatína Pavla Esterházyho (21. apríla 1688). ÖStA HHStA, f. Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Fasc. 178, f. 14 – 18. Úvahám o populačnej politike v ranom novoveku, najmä na ríšskom príklade, sa venuje Justus Nipperdey: *Die Erfindung der Bevölkerungspolitik* : *Staat, politische Theorie und Population in der Frühen Neuzeit*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2012, s. 357 – 360 (práve uhorský príklad s Leopoldom Koloničom). Etnicko-kultúrny rozmer, ktorý nebol v tomto období v politikých kruhoch neznámy, rozoberá na príklade nemeckých osadníkov v Banáte William O'Reilly: Divide et impera : Race, Ethnicity and Administration in Early 18th- Century Habsburg Hungary. In: Guðmundur Hálfdanarson (ed.): *Racial Discrimination and Ethnicity in European History*. Pisa : Edizioni Plus – Università di Pisa, 2003, s. 77 – 100.

704 Súhrnný prehľad vývoja v tomto období v slovenskej historiografii najnovšie prináša Peter Kónya: *Pod zástavou kurucov* : *Protihabsburské povstania v Uhorsku v rokoch 1670 – 1711*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2015, 573 s.

Bardejovskí mešťania a postupná zmena konfesie

Prvé výraznejšie kontakty s novými trendmi chápania politickej moci v monarchii získali bardejovskí mešťania už skôr v 16. storočí. Pochopiteľne, daňové a vojenské povinnosti voči komorským úradom a vojenskému veleniu si plnili v rámci svojich možností počas celého raného novoveku. Sedemdesiate roky však priniesli v politickej i konfesionálnej rovine pre mestskú komunitu výrazné zmeny. Smerovanie vývoja k centralizácii bolo intenzívne pociťované už od druhej tretiny 17. storočia. Ako príklad možno uviesť už spomínanú situáciu z roku 1637.[705] Po nástupe na uhorský trón vtedy vyslal do hornouhorských slobodných kráľovských miest Ferdinand III. svojich komisárov,[706] ktorí mali zaručiť vernosť a stálosť jeho poddaných. V bardejovskom prípade ide o prvú známu prísahu vyžadovanú zvonku a adresovanú panovníkovi. V kráľovskej argumentácii sa spomína, že mestá ako osobné vlastníctvo koruny predstavovali zvlášť dôležitý prípad.[707] Prísahu v nemčine a maďarčine obsiahnutú v liste od panovníka vzali členovia magistrátu na vedomie. Najprv ju, s dvomi zodvihnutými prstami, odriekal richtár, po ňom senátori, tribún ľudu a napokon členovia volenej obce.[708] V tejto situácii je možno priamo na bardejovskom prípade vnímať nárast záujmu centrálnych úradov a panovníka o dianie a politické vystupovanie slobodných kráľovských miest, pričom práve argumentácia založená na právnom postavení miest ako vlastníctva koruny zohrávala nemalú úlohu.

Takéto nazeranie malo svoju odozvu aj v konfesionálnych otázkach, ktorých interpretácia v duchu panovníckeho patronátneho práva ponúkala do budúcna možnosti ďalej zasahovať do náboženského života komunity. Videli sme, že v roku 1638 pri spore okolo Andreja Tkáča bola ako jeden z argumentov použitá aj jeho príslušnosť k „pápežskej" viere. Od päťdesiatych rokov 17. storočia sa v konfesionálnych otázkach začal angažovať biskup Selepčéni (Szelepcsényi) a rímskokatolícki kňazi z blízkeho Makovického panstva, predovšetkým zo Zborova a Bardejovskej Novej Vsi. Ako nástroj zasahovania v prospech konfesionálnej uniformity mestskej komunity

705 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 242 (Kniha občanov, 1597 – 1650), s. 555 – 556.

706 Komisármi boli Ladislav Hosutóti (Hoszutóthi), varadínsky biskup, a členovia Komory Alexander Senney a Gašpar Tahy. *Ibidem*.

707 *Ibidem*, s. 555: „et praesertim Civitatum Liberarum, quae Peculium Regni et Sacrae Coronae essent."

708 *Ibidem*, s. 556: „Formula iuramenti praestans Germanico et Hungarico Idiomate praestans (…) Dominus Iudex assurgit praelegendo formulam sibi et reliquis senatoribus, erectus duobus digitis." Pozri tiež vyššie, poznámka č. 541.

poslúžil aj správca miestnej tridsiatkovej stanice, Ján Segedi (Szegedy).[709] Jeho prípad je obzvlášť veľavravný, keďže predstavuje hneď dvojaké rozrušovanie ideálu jednoty komunity. Okrem rímskokatolíckeho vierovyznania bol totiž Segedi aj šľachticom,[710] takže mestská rada nemala plnú kontrolu nad tým, ak sa vo svojom dome vo vnútornom meste rozhodol zorganizovať rímskokatolícku omšu. Situácia sa už v šesťdesiatych rokoch 17. storočia vyvíjala v tomto smere pre mestské orgány nepriaznivo do tej miery, že sa vo vnútornom meste dokonca podarilo zorganizovať procesiu k sviatku Božieho tela, ktorá bola obzvlášť významnou symbolickou a verejnou prezentáciou barokovej zbožnosti.[711]

Práve v polovici 17. storočia začala konfesionálna identita zohrávať zvýšenú dôležitosť.[712] Súčasťou tohto procesu bolo aj rozhodnutie mestskej rady začleniť do každoročnej obnovy magistrátu nový, religiózny prvok. V roku 1647 bolo totiž stanovené, že predtým než sa pristúpi k samotným voľbám, majú sa všetci členovia odobrať na slávnostnú bohoslužbu do hlavného mestského kostola a zúčastniť sa Večere Pánovej.[713] Až potom sa mali všetci vrátiť na radnicu a pokračovať v politickom procese. Takéto symbolické prepojenie kostola a radnice, dvoch dominánt mestského života, práve v čase, keď sa vynárali reálne hrozby pre ich jednotu, je veľavravné.

Zásadný obrat však prišiel až v spomínaných sedemdesiatych rokoch. Symbolom pociťovania spätosti celokrajinských udalostí s miestnou situáciou môže byť napokon aj skutočnosť, že do protokolov bardejovského evanjelického zboru boli prepísané rozsudky nad odsúdenými magnátmi po odhalení sprisahania. Pre vývoj situácie v nasledovnom období sme ako príznačné vybrali tri príklady.

---

709 ECAV BJ, *Protocollum Pastorale Vetustior*, bez sign., s. 8 je zaznamenané, že Ján Segedi si roku 1659 na svojom majetku nechal vztýčiť malú zvonicu pre súkromné účely. V októbri toho istého roku sa zároveň na predmestí začali – zo súkromného podnetu – konať rímskokatolícke bohoslužby pod vedením zborovského farára. Už v januári sa zase katolícky farár z Bardejovskej Novej Vsi pokúsil z vlastnej opovážlivosti (*privata temeritate*) v nemeckom kostole katolíckym spôsobom zosobášiť mladý pár, avšak prítomným sa podarilo zabrániť mu v tom. Podobne tiež ECAV – AB, *Historia Ecclesiastica*, bez sign, Sectio 1, § 22 – 26, s. 7.

710 O tom, akú výzvu pre ideály meštianskej komunity predstavovali šľachtici, pozri napríklad Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, s. 147 – 167. Problematike sa venovalo celé jedno číslo internetového časopisu *Forum Historiæ*, 2008, č. 2 s názvom „Mestá a šachta, mešťania a šľachtici." Dostupné online: http://forumhistoriae.sk/115.

711 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, bez sign., Sectio 2, § 26, s. 7.

712 Zoltán Csepregi: Ethnische versus konfessionelle, s. 397 – 403.

713 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1807 (Účtovná kniha mesta, 1647 – 1678), f. 4.

Situácia v Bardejove v sedemdesiatych rokoch 17. storočia

Na začiatok ide o prvú priamu konfrontáciu mestskej komunity s externými zásahmi do jej života na začiatku sedemdesiatych rokov 17. storočia. V priebehu leta 1670 bolo mesto najprv obsadené cisárskym generálom Sporckom, ktorý okrem iného nechal odviezť všetky významné mestské privilégiá do Košíc, čo samo osebe muselo predstavovať citeľnú ranu pre sebavedomie mestskej komunity.[714] Na jar nasledujúceho roka boli do mesta z panovníkovho nariadenia povolaní františkáni a bol zabratý slovenský evanjelický kostol.[715] O rok neskôr bol evanjelikom odobratý aj hlavný kostol na námestí a odovzdaný do užívania novo ustanovenej rímskokatolíckej farnosti. Vývoj bol síce na jeseň 1672 nakrátko prerušený kuruckým intermezzom, po obnovení cisárskej kontroly však došlo k ďalšiemu zostreniu situácie.[716]

V priebehu roku 1674 totiž došlo aj k zásahom do zloženia a kompetencií dosiaľ nedotknutých mestských orgánov. Kým v tradičnom termíne na začiatku roka voľby prebiehali zvyčajným spôsobom, v auguste 1674 bola s vojenskou pomocou zorganizovaná ďalšia obnova magistrátu, počas ktorej boli na post richtára, senátorov a veľkej časti širšej obce zvolení katolíci.[717] Vzhľadom na to, že počas predošlého poldruha storočia v meste nejestvovali štruktúry starej cirkvi, išlo zväčša o nových konvertitov alebo prišelcov mimo radov mestskej komunity. Takýmto priamym zásahom tak v podstate došlo k výmene politických elít mesta. Nový magistrát sa následne postaral o internáciu všetkých evanjelických duchovných v meste.[718]

Ak sa pri tejto udalosti pristavíme a bližšie ju analyzujeme, ukážu sa viaceré zaujímavé skutočnosti. Predovšetkým udalosťami z augusta 1674 sa vytvoril zárodok pre budúce konflikty v radoch mestskej komunity aj jej politických elít. Tie sa rozdelili na tých, ktorí aj napriek nepriaznivým

---

714 ECAV BJ, Protocollum Pastorale Vetustior, bez sign., s. 51 – 54. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 55 (Magistrátny protokol, 1669 – 1674), f. 68 – 69.

715 ECAV BJ, Protocollum Pastorale Vetustior, bez sign., s. 55 – 58. ŠA PO – p. BJ, f. Františkáni, Liber I, Brevis descriptio intruductionis FF. Min. in Regiam Civitatem Bartphensem, s. 47. Martina Snaková: Význam rehole svätého Františka na rekatolizáciu územia Šariša v 17. storočí a v prvých desaťročiach 18. storočia. In: *Verba theologica Facultatis theologicae Universitatis catholicae*, roč. 8, 2009, č. 2, tu s. 31.

716 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, bez sign., Sectio 3, § 13 – 19, s. 13 – 14. Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov*, s. 41 – 43, 54 – 55.

717 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, bez sign., Sectio 3, § 31 – 33, s. 16. Na voľbách sa zúčastnil prezident Spišskej komory, gróf Otto Ferdinand Volkra, komorský radca Žigmund Holló a bardejovský tridsiatnik Ján Segedi. Zaujímavá je situácia, ktorá sa pri výmene politického vedenia mesta odohrala v Levoči. Vtedy Žigmund Holló vyžadoval od tamojších nemeckých mestských senátorov, aby s ním hovorili po uhorsky (maďarsky), keďže sú v Uhorsku pod vládou uhorského kráľa. Oswald Redlich: *Österreichs Großmachtbildung*, s. 280 – 281.

718 Zoznam duchovných a učiteľov publikuje Katalin S. Varga (ed.): *Vitetnek ítélőszékre… Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve – Textus és elemzés*. Pozsony : Kalligram, 2002, 344 s.

okolnostiam zotrvali pri svojej predošlej evanjelickej viere, a keďže opísaný vývoj vnímali veľmi negatívne, vyčkávali na vhodnú príležitosť k obnoveniu predošlých mocenských a konfesionálnych pomerov. Na druhej strane sa ale formovala aj skupina ľudí ochotných s väčším či menším sebazaprením konvertovať na rímskokatolícku vieru, čím sa im otvárali ďalšie možnosti pre politickú kariéru. Preto možno predpokladať, aspoň v teoretickej rovine, ich záujem na zachovaní novej mocenskej situácie.[719]

Je príznačné, že v novom senáte nebol ani jeden človek z toho bezprostredne predchádajúceho. Úzky okruh predošlých elít bol natoľko zviazaný s bývalým konfesionálnym komplexom fungovania mestskej identity, že pri každom z pôvodných členov by sa to vnímalo pravdepodobne ako nepredstaviteľná zrada.[720] Jedinými dvomi postavami, ktoré už skôr figurovali na najvyšších priečkach mestskej politiky, boli Andrej Jüngling (Jünglingh) a Juraj Bleicher.[721] Ak sa však pozrieme bližšie na ďalších nových členov magistrátu, ukážu sa tiež zaujímavé skutočnosti. Všetci boli členmi širšej volenej obce prinajmenšom už na začiatku roka 1674, pričom však dvaja z nich boli na začiatku roka na svojich postoch nováčikmi.[722] Pri augustovej voľbe sa tiež do senátu dostali traja zástupcovia predmestí, čo bol výrazný odklon od predošlej praxe.[723]

V prvom momente došlo k výmene jednotlivcov, ale stále v rámci tých, ktorí už boli aktívni v politickom živote mesta, i keď nie na popredných priečkach. Zväčša šlo o ľudí, nachádzajúcich sa „v druhom slede", ktorým sa práve spomínaným externým zásahom otvorila možnosť dostať sa na titulárne najvyššie posty mestskej spoločnosti, doposiaľ pre uzavretosť okruhu tých najzámožnejších a najvplyvnejších neprístupné. Avšak vzhľadom na

[719] V auguste 1674 pri voľbe konvertovali na rímsky katolicizmus budúci richtár Juraj Winter, tribún ľudu Andrej Jüngling, Gottfried Saimius/Seümius, Ján Kleiner, Baltazár Csapka), Matúš Pommert, Peter Steckel a Andrej Hažlinský (Hazlinszky). Volená obec ostala nateraz v pôvodnom zložení s evanjelickou väčšinou, bolo do nej doplnených iba 12 novo-katolíckych mešťanov. ECAV BJ, *Historia Ecclesiastica*, bez sign., Sectio 3, § 31, s. 16. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 55, f. 235 – 236.

[720] Evanjelický cirkevný kronikár vyslovene uvádza: „*ob acquirendos honores Patrum suorum Religionem mutant*." ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, bez sign., Sectio 3, § 31, s. 16.

[721] ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1807, *passim*. Andrej Jüngling bol členom senátu aj v rokoch 1665 a 1668. Juraj Bleicher roku 1665.

[722] Ako takíto „*Novitii*" vo volenej obci sú v januári 1674 uvedení Ján Michael Dames a Valtn Bösz. *Ibidem*, f. 663v.

[723] Z predmestia pochádzali K. Kleinerus, G. Seümius a V. Bösz. *Ibidem*, f. 663v. Keďže vo vnútornom meste žili príslušníci elít, pridržajúci sa evanjelickej identity, od roku 1676, keď boli nekatolíci vylúčení z volenej obce, sa otvorili možnosti aj pre ľudí z predmestia. Nastala tak predtým nevídaná situácia – roku 1676 boli deviati členovia volebnej meste z vnútorného mesta, jedenásti z predmestia, roku 1677 sa rozdiel ešte viac prehĺbil – ôsmi členovia volenej obce z vnútorného mesta, štrnásti z predmestia.

to, že väčšina z nového magistrátu bola domáca a etablovaná v miestnom živote, ani v jazykovej a kultúrnej sfére v tejto prvej fáze nedošlo k zásadným zmenám. Rozhodujúca bola a ostávala konfesionálna stránka celej veci.

Situácia v Bardejove v osemdesiatych rokoch 17. storočia

Ak sa prenesieme približne o desaťročie neskôr, dostávame sa do presne obrátenej situácie. Po úspešnom obliehaní a vyjednávaní o kapitulácii napokon v auguste roku 1682 do mesta vstúpili tököliovské vojská. Jeden z ich veliteľov, Pavol Salai (Szalay), prisľúbil reštitúciu pôvodných politických a konfesionálnych pomerov v meste a rešpektovanie jeho privilégií. Vývoj teda ponúkol príležitosť chopiť sa moci mešťanom z radov protestantov.[724]

Potom, čo mestský senát, volená aj čierna komunita 21. augusta 1682 s vedomím blížiaceho sa kuruckého vojska prijali podmienky povstalcov a umožnili im vstup do mesta, došlo k personálnym zmenám v orgánoch politickej správy. Povstalecké velenie garantovalo mestu obnovenie a zachovávanie všetkých starých mestských slobôd. V nadväznosti na to bolo z volených orgánov mesta vylúčených viacero katolíckych mešťanov. Ráno 23. augusta 1682 sa konali nové voľby richtára, senátorov a členov volenej obce. Tento raz však boli uprednostnení evanjelickí kandidáti, čo napokon zodpovedalo aj konfesionálnej skladbe väčšiny obyvateľstva mesta.[725] Katolícki mešťania, ktorí boli z úradov vylúčení, sa po konverzii späť do evanjelickej cirkvi mohli vrátiť do mestských orgánov.[726] Do senátu sa vrátili šiesti, v roku 1674 vylúčení mešťania.[727] Opäť teda došlo k externému zásahu do pomerov vo vnútri mesta a v mestskej samospráve, tentokrát však bola tou vonkajšou mocou vojenská sila a vyslanci Imricha Tököliho, nie kráľa Leopolda I.[728] Obzvlášť konverzie medzi evanjelickou a rímskokatolíckou konfesiou neprispievali k vnútornej stabilite a posilňovaniu dôvery v prostredí

724 Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov*, s. 89 – 90. Už začiatkom roka 1682 boli pod tlakom okolností do volenej obce prijatí aj siedmi evanjelici. V ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 57 (Magistrátny protokol, 1682 – 1685), s. 5.

725 Zdôrazňuje sa pritom, že k voľbe došlo „juxta antiquam consuetudinem et libertatem." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 57 (Magistrátny protokol, 1682 – 1685), s. 137 – 138. Jeden z priamych účastníkov udalostí, Ján Ocherlan, situáciu charakterizuje vo svojich denníkových záznamoch nasledovne: „die Städte wiederumb in der Unger gewalt kommen sub Gubernio Celsissimi Emerici Tököli undt die Magistratus in denenselbigen wiederumb mit Evangelischen Perschonen besetzt worden." ECAV BJ, Diarium Ioanni Ocherlani, bez sign. nepag. (zápis k roku 1682).

726 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 57, s. 138: „Si qui eorum, ad Religionem illam, in qua nati et educati sunt, Lutheranam videlicet, redierint, eos et promoveat."

727 Šlo o Jána Heydenreicha, Mikuláša Ritzmanna, Leonarda Buša Bussa/Puscha, Jonáša Henriciho, Jána Lippischa a Šalamúna Grünwalda. Porovnaj ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1807, f. 663 (rok 1674) a sign. 1816, s. 3 (rok 1682).

728 Imrich Tököli však nechal 3. mája 1683 na žiadosť magistrátu mestu obnoviť všetky jeho predošlé práva. ECAV BJ, bez sign., Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 68, s. 22.

mestských elít. Na jeseň 1682 bola následne plne obnovená činnosť miestneho evanjelického cirkevného zboru.[729]

Pri augustových voľbách senátu, ktoré vychádzali v ústrety dominantne väčšinovému evanjelickému obyvateľstvu, sa však stretávame so zaujímavou jazykovou situáciou. Po ich uskutočnení totiž malo dôjsť k zloženiu prísahy kniežaťu Tökölimu, ktorá bola súčasťou jeho listov mestu. Prísaha bola zapísaná v maďarčine a predčítaná mestským notárom. Vzápätí sa však v mestských zápisoch stretávame so zmienkou, že následne bola preložená do latinčiny, nemčiny a slovenčiny, tak, aby zodpovedala jazykom jednotlivých mešťanov.[730] Keď došlo k jej skladaniu, členovia novozvoleného senátu a predstavitelia volenej obce ju zložili v nemeckom jazyku. Keď prišlo na zloženie prísahy členmi bývalých, katolíckych členov magistrátu a ďalších mešťanov, každý mohol zložiť prísahu vo svojom materinskom jazyku.[731]

Prechodné obnovenie starších pomerov v Bardejove

Práve v tejto situácii je možné pozorovať previazanie kultúrno-jazykovej a konfesionálno-politickej identity mestských elít. Nemčina vystupovala ako prestížny jazyk samostatnosti, predstaviteľov mesta ešte z čias, keď sa do jeho vnútorných mocenských mechanizmov zvonka nezasahovalo a keď bolo mesto samo dozorcom evanjelických cirkevných štruktúr. Keď však prišlo na skladanie prísah ľuďmi mimo tohto okruhu, bol zvolený voľnejší prístup a každý mohol použiť svoj materinský jazyk. V zápise nie je zmienka o tom, že by členovia nového magistrátu prísahu museli zložiť práve v nemčine. Na základe prezentovaného sa javí ako samozrejmosť, že v prostredí tradičných elít je práve nemecký jazyk zvyčajným médiom. Preto o tejto otázke netreba ďalej diskutovať, nie to ešte vyvíjať na jednotlivcov nátlak. Aj táto situácia naznačuje ústredný motív, že nemecký jazyk a kultúra mali postavenie prestíže, zatiaľ čo v praktickej rovine sa k slovu dostali aj iné jazyky.

Vo sfére mestskej administratívy sa po potlačení Tököliho povstania v podstate znova opakovala situácia zo začiatku sedemdesiatych rokov. Po vojenskom obsadení došlo najprv k zmenám v oficiálnej politike voči

729 *Ibidem*, § 61 – 65, s. 22.

730 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 57, s. 140 (zápis k 24. augustu 1682): „Formulae vero illius tenor & continentia de verbo ad verbum uti sequitur talis fuit, quam una cum literis dictis inveniens in repositorio Curiae sub titulo memoriale: & quia Hungarico idiomate erat concepta, translata (…) est in idioma, ob Cives diversis linguis utentes, Latinum, Germanicum, & Sclavonicum."

731 *Ibidem*, s. 141: „Post praestitum per Amplissimum Senatum & Senatores Communitatis, Germanico Idiomate praemissum Iuramentum, praetitulatus Dominus Commissarius (…) recepit, vero Cives et exauctoratus Catolicus Magistratus, sicut et ejuc Communitas (…) in lingua quisque sibi materna, prouti et reliquos Cives decuriatim praedicente eodem viae praemissum Iuramentum."

nekatolíkom, ktorým boli odobraté mestské kostoly, ale na rozdiel od prvého prípadu zásahu vonkajších mocenských činiteľov do života mestskej komunity, tentokrát sa evanjelický zbor dostal iba do určitého provizória, pričom v dohľadnom čase mal – aj na základe špeciálne ustanovenej komisie – získať pevnejší existenčný rámec.[732] Podobne aj zásah centrálnych orgánov do konkrétneho personálneho obsadenia mestských úradov prišiel až s niekoľkoročným oneskorením, na jar roku 1686.[733] Po týchto udalostiach bol život mestskej komunity charakterizovaný zvýšeným daňovým zaťažením, zhoršujúcou sa ekonomickou i demografickou situáciou.[734]

Spor centralizačných tendencií a „republikánskych" tradícii mesta

Ranonovoveké mestá (nielen) stredovýchodnej Európy boli príznačne označené za „uzavreté spoločnosti".[735] Výrazný aspekt ich existencie bolo totiž aj zdôrazňovanie jednoty a zomknutosti komunity mešťanov, i keď zväčša šlo o v praxi ťažko dosiahnuteľný ideál. Napriek tomu vízia mešťanov, zjednotených na obrane svojich práv a s pevným vedomím svojho postavenia, predstavovala silný motivujúci prvok pre politický a hospodársky život mesta, ktorý nadobúdal až podobu akéhosi „republikánskeho ideálu".[736]

V priebehu spomínaných udalostí koncom 17. storočia však tento ideál narazil na centralizačné úsilie panovníckeho dvora. Pri výbere mestských funkcionárov sa uplatňoval dohľad zástupcov centrálnych orgánov (v prípade Bardejova komisárov Spišskej komory). Dôraz sa spočiatku kládol predovšetkým na konfesionálnu príslušnosť uchádzačov o zvolenie, postupom času sa k tomu pridalo aj zohľadňovanie profesionálnych charakteristík

---

732 Právnemu rámcu existencie protestantov v tomto období sa venuje napríklad Zoltán Csepregi: Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681 – 1781). In: Rudolf Leeb a Martin Scheutz (eds.): *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert).* Wien a München : Böhlau Verlag, 2009, s. 299 – 330. Eva Kowalská: Uhorsko 1681 – 1731: Rekatolizácia v znamení práva. In: *Historia Ecclesiastica*, roč. 3, 2002, č. 1, s. 17 – 26. Tam aj diskusia o šopronských článkoch a špecifickému postaveniu hornouhorských, tzv. slobodných stolíc. Na jágerskú stolicu sa vo svojej dizertačnej práci zameriava Béla Vilmos Mihalik: *„…Campus ad fidei catholicae inseminationem" Katolikus megújulás az egri egyházmegyében a 17. Század utolsó harmadában* [Dizertačná práca]. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2013, 362 s. Pozri tiež publikovanú verziu Idem: *Papok, polgárok, konvertiták* : *Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670 – 1699).* Budapest : MTA Történettzdományi Intézet, 2017, 384 s.

733 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 58 (Magistrátny protokol, 1686 – 1690), s. 69 – 71 (zápis k 21. marcu 1686).

734 Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov*, s. 106 – 110 a 133 – 138.

735 V danej problematike je významná práca s príznačným názvom Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost.*

736 *Ibidem*, *passim*. V konečnom dôsledku sa aj v samotných prameňoch objavuje formulácia *„Res Publica Bartphense"*, prípadne sa pri krátkodobom eliminovaní niektorých externých mocenských zásahov do politických mechanizmov komunity kladie dôraz na staré práva a obyčaje (*„juxta antiquam consuetudinem et libertatem"*).

uchádzačov.[737] Komora tiež vykonávala pravidelný dohľad a revíziu mestských účtov a hospodárenia, právo, ktoré pôvodne patrilo iba komunite mešťanov.[738] Protireformačné snahy možno pozorovať aj v textoch zachovaných prísah z tohto obdobia. Je pre ne príznačné, že obsahujú pre protestantských obyvateľov vnútorne religiózne problematické formulácie. Stávali sa tak tiež jedným z nástrojov vylučovania protestantov z politickej správy mesta, čo mohlo mať pre ich politické ambície katastrofálne následky.[739]

Situácia v Bardejove v deväťdesiatych rokoch 17. storočia

Aj v Bardejove deväťdesiatych rokov môžeme vidieť, že sa v mestských orgánoch aj na poste richtára objavujú zástupcovia katolíckej šľachty, ktorí pôvodne nepatrili do radov mešťanov. Najvýznamnejšími takýmito postavami boli napríklad Ján Turóci (Thuróczy), Adam Péči (Péchy), Štefan Ugróci (Ugróczy), Samuel Büdeskúty alebo Andrej Füzérszky.[740] Navyše väčšina mestského obyvateľstva bola naďalej evanjelického vierovyznania, smeli si však postaviť iba drevenú modlitebňu za bránami mesta. Aj tá bola na začiatku 18. storočia zničená, keď gróf František Klobušický, kráľovský personál a vlastník viacerých dedín v okolí mesta, podnietil svojich katolíckych poddaných z Hertníka, aby ju zničili.[741] Nemožno podceňovať psychologický efekt, akým situácia musela vplývať na predstaviteľov

[737] V mestských knihách sa pri informáciách o voľbe nového magistrátu pravidelne objavujú zmienky o príomnosti komisára Spišskej komory (*Commissarius*), pričom voľba sa odohrávala často pod jeho vedením (*praesidio, sub cujus auspiciis*). Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 60 (Magistrátny protokol, 1699 – 1700), s. 1 – 2 (rok 1699), s. 269 – 270 (rok 1700). Pozri tiež István H. Németh: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: *The Hungarian Historical Review*, roč. 1, 2012, č. 1 – 2, s. 56 – 57.

[738] István H. Németh: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point in the Kingdom of Hungary : The Elections to the Town Council. In: Rudolf Schlögl (ed.): *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500 – 1800*. Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2009, s. 276 – 298. Idem: István H. Unterdrückung oder Reform. Die Rekatholisierung in den ungarischen königlichen Freistädten. In: Václav Ledvinka (ed.): *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století.* Praha : Scriptorium, 2014, tu s. 443 – 448. Idem: Európska doktrína, s. 648 – 650. Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 29 – 35.

[739] V roku 1699 bol po prvýkrát dosiahnutý stav, keď sa ani vo volenej obci nenachádzal ani jeden evanjelik. Vzhľadom na historický význam a povesť mesta v evanjelickom prostredí nachádzala táto situácia ohlas aj v širšom kontexte. Ioannes Ribini: *Memorabilia*, vol. 2, s. 96.

[740] ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1816 (Účtovná kniha, 1682 – 1704), passim. Napríklad Ján Turóci sa v senáte objavuje od roku 1689. V roku 1691 bol richtárom (v tom roku zároveň zomrel). Od roku 1694 sa v senáte pravidelne objavuje Adam Péči (Péchy), príslušník šľachtického rodu z Pečovskej Novej Vsi. V rokoch 1696 – 1697, 1702, 1708, 1712 – 1716 a 1720 – 1749 bol richtárom mesta. István H. Németh: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? In: *Forum Historiæ*, roč. 2, 2008, č. 1. Dostupné online: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Nemeth.pdf (prístup 25. marca 2018).

[741] ECAV BJ, *Historia Ecclesiastica*, bez sign., Sectio 3, § 121, s. 35.

najzámožnejších meštianskych rodín, ak sa za bohoslužbami museli vyberať mimo vnútorného mesta, zatiaľ čo v hlavnom kostole na námestí sa konali omše pre ľudí – z ich pohľadu – nižšieho sociálneho postavenia, prišelcov z vidieckeho okolia mesta, ktorí ani zďaleka nemali v komunite také významné postavenie.

Navyše ani situácia medzi katolíckymi mešťanmi nemusela byť po duchovnej stránke najlepšia, keďže napríklad roku 1700 vizitátor konštatoval, že väčšinu obyvateľov tvoria luteráni a aj z katolíkov sú k tomu ešte mnohí chladní vo viere.[742]

Rímskokatolícka vizitácia z roku 1703

Pri rímskokatolíckej vizitácii z roku 1703 sa zase dozvedáme ďalšie zaujímavosti o jazykovej a konfesionálnej situácii. Vo františkánskom kostole sa totiž pravidelne o siedmej hodine konala omša so slovenskou kázňou, čo však bolo na škodu účasti v hlavnom kostole. Už aj tak nepočetní katolícki veriaci[743] po návšteve františkánov už do farského kostola nešli. Mestský senát sa teda obrátil na biskupa s prosbou, aby sa vo farskom kostole mohli častejšie konať omše spojené so slovenskou kázňou. Františkánske slovenské omše sa navyše mali presunúť na popoludnie, zatiaľ čo v rannom termíne sa malo kázať v nemčine.[744] Hlavný farský kostol na námestí bol dôležitejším, reprezentatívnejším priestorom, preto by nepôsobilo dobrým dojmom, ak by bol v čase omše prázdny. A keďže väčšina katolíckeho obyvateľstva mesta zjavne uprednostňovala slovenskú bohoslužbu, bolo tomu potrebné cirkevný režim prispôsobiť. Zároveň sa uvádza, že mestský farár Ján Kreméni, pôvodom zo Spiša a absolvent Trnavskej univerzity, ovláda nemčinu aj slovenčinu, a trochu aj maďarčinu.[745]

Jazyky bardejovskej mestskej kancelárie v druhej polovici 17. storočia

Ak sa v tomto období pozrieme na podobu korešpondencie Bardejova, dostaneme nasledovný obraz. V roku 1690, ktorý poslúžil ako modelový pre detailnejší výskum: latinčina si, podobne ako počas celého doposiaľ skúmaného obdobia zachováva miernu prevahu s takmer 42 %. Za ňou nasleduje nemčina s takmer 37 % a maďarčina so 17,5 %. Slovenčina a poľština sú

742 AACass., f. Vizitácie – Šariš (18. storočie), Visitatio Ecclesiarum in C. Sáros 1700, vol. 7, č. 1.2, s. 17: „Cives sunt majori ex parte Lutherani, Catholici multi frigidi."

743 AACass., f. Vizitácie – Šariš (18. storočie), Visitatio Parochiarum Inclyti Comitatus Saárosiensis Anno Domini 1703, vol. 7, č. 2, s. 22: „quando quidem non valde copiosus populus in hac Civitate habeat."

744 *Ibidem*, s. 21 – 22: „Templum Franciscanum devotione a Frequentia Templi Parochialis impediunt, hora enim 7ma esse solet sacrum et concio Slavonica apud Franciscanorum, octava in Parochiali, et sic qui cedunt ad concionem Franciscanum negligunt Parochiale Templum. (…) ut Slavonica Concio tantum una eaque in Parochiali Ecclesia habeat, Franciscanorum autem etiam Slavonica post prandium differatur cum aliunde apud Franciscanos mane germanica concio habeatur."

745 *Ibidem*, s. 21: „Callet linguas Germanicam et Slavonicam et aliquantum Ungarice."

zastúpené v 4 % prípadov mestu doručených listov.[746] Rovnako ako pri predošlých príkladoch nejde o úplne reprezentatívny prehľad, napriek tomu však pri porovnaní s polovicou 17. storočia je badateľný výrazný prepad maďarčiny, v prospech latinčiny a nemčiny. Možno to interpretovať postupnou zmenou povahy vzťahov, do ktorých mesto vstupovalo – z pôvodných intenzívnych kontaktov s miestnou šľachtou ako partnerom na regionálnej úrovni sa čoraz viac pozornosť sústreďuje smerom voči dvoru a jeho úradom, prípadne ešte ďalším mestám na rovnakej pozícii. A v komunikácii s týmito činiteľmi prevláda latinčina a nemčina.

Situácia v Bardejove v prvom desaťročí 18. storočia

Na začiatku 18. storočia došlo v súvislosti s Rákociho povstaním v mestskej komunite k ďalšiemu kompromisnému riešeniu. Potom, čo koncom roka 1703 mesto kapitulovalo pred Rákociho vojskami, sa v januári pri voľbách do magistrátu dostali aj evanjelici, no zároveň tam ostali prítomní aj viacerí katolíci. V senáte ostali z predošlého roka piati katolícki mešťania, jeden z pôvodných katolíckych senátorov sa stal tribúnom prvého stola volenej obce. Zvyšok tvorili evanjelickí mešťania na čele s novým richtárom Matúšom Grünwaldom.[747] Počas trvania Rákociho povstania boli do funkcie richtára zvolení evanjelickí príslušníci tradičných elít ešte päťkrát, relatívne noví katolícki mešťania raz.[748] Všetci evanjelickí senátori pochádzali z vnútorného mesta a v priemere patrili medzi najväčších platcov dane,[749] čo malo v mestskom kontexte a identite nemalú rolu.

Podobne sa vyvíjala aj konfesionálna situácia v meste, keď na jednej strane ostala zachovaná rímskokatolícka farnosť, na druhej strane ale evanjelická väčšina získala bohoslužobné priestory vo vnútornom meste. Právne definitívne riešenie bolo dosiahnuté až rozhodnutím náboženskej komisie po sečianskom sneme roku 1705. Tá bardejovským evanjelikom vzhľadom

---

746 Vypracované na základe ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, 2 škatule, bez sign. Pozri Príloha Graf č. 4.3.

747 Z dvanástich postov v senáte po novom mali evanjelickí mešťania sedem miest, katolíci päť. Vzhľadom na konfesijnú situáciu v roku 1704 to bolo naďalej pomerne veľkorysé riešenie pre katolícku komunitu – keďže evanjelikov bolo v meste približne 2 000, kým katolíkov 200. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1816, s. 839. Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 155.

748 Evanjelickými richtármi boli Matej Grünwald v rokoch 1704 – 1705, Ján Ocherlan v rokoch 1706 – 1707 a 1710 a Žigmund Keller v roku 1709. Katolíckym richtárom bol Adam Péči roku 1708. Politickú prevahu získali katolícki mešťania opäť až po skončení povstania. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 61 (Magistrátny protokol, 1701 – 1704), 62 (Magistrátny protokol, 1705 – 1708) a 63 (Magistrátny protokol, 1709 – 1712).

749 Priemerný príspevok na daniach piatich najvýznamnejších politicky aktívnych evanjelických mešťanov tvoril na konci povstania 14 fl., v prípade katolíckych náprotivkov to bolo 5,4 fl. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1329 (Vymedzenie dane, 1715).

na ich početnú prevahu definitívne pririekla hlavný kostol na námestí, ktorý však reálne používali už od začiatku povstania.[750]

Situácia počas Rákociho povstania sa však nevyvíjala priaznivo ani po vojenskej, ani po politickej stránke. V jeho závere bola mestská komunita výrazne zdecimovaná, k čomu nemalou mierou prispelo vysoké daňové zaťaženie predošlých rokov, ubytovanie vojska a napokon aj morová epidémia z roku 1710.[751] Do budúcnosti sa črtali možnosti priaznivejšieho demografického vývoja, ktorý však niesol so sebou aj kultúrno-jazykové zmeny pre mestskú komunitu.

Éra Rákociho povstania a s ním aj kompromisného riešenia politickej a konfesionálnej situácie v mestskej komunite sa skončila v decembri 1710, keď mesto kapitulovalo pred cisárskym maršalom Virmondom (Wirmond). Súčasťou kapitulácie bolo aj prisahanie vernosti panovníkovi. Prísaha použitá na tento účel bola pripravená už iba v dvoch jazykových verziách, nemeckej a slovenskej.[752]

Cisársky veliteľ zároveň nariadil ešte koncom roka odobrať miestnemu evanjelickému zboru hlavný chrám na námestí a odovzdať ho do užívania rímskokatolíckej cirkvi. Na naliehanie mnohých z radov evanjelických mešťanov však bolo zatiaľ umožnené stretávanie sa zboru k bohoslužbám vo vnútornom meste, nie za hradbami, v dome mešťana Schmitza.[753] V januári obnovené výlučne rímskokatolícke vedenie mesta však s danou možnosťou rátalo iba ako s provizórnym riešením.

Situácia katolíkov v Bardejove

Cisársky veliteľ Virmond zároveň zasiahol aj do záležitostí rímskokatolíckej farnosti, keď za miestneho kňaza ustanovil Benedikta de Charmoiselle, duchovného francúzskeho pôvodu. Mestská rada 17. marca 1711 požadovala kňaza, ktorý by aspoň trochu ovládal slovenský jazyk. Keďže katolíci v radoch mešťanov sú takmer všetci Slováci, aj kázne, krsty, spovede a ďalšie duchovné záležitosti sa už dlho konajú po slovensky, preto je vo všeobecnom záujme vyhovieť tejto požiadavke.[754] Benedikt de Charmoiselle

750 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 125, s. 35 – 36; Protocollum Pastorale Vetustior, bez sign., s. 119-120. Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov*, s. 181.

751 *Ibidem*, s. 199 – 203.

752 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915 (Formula iuramentorum), s. 203 (slovenská), 204 (nemecká).

753 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 137 – 138, s. 38.

754 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 63 (Magistrátny protokol, 1709 – 1712), s. 258 (zápis k 17. marcu 1711): „Siquidem (…) eundem Sacerdotem minime claere linguam Schlavonicam: Fidelesque Christiani Romano Catholici hic constituti, fere omnes Schlavi essent, longaque Annorum serie, usque in presens, Conciones, Baptismata, Confessiones, ac aliqua spiritualia, Idiomate Schlavonico peragerentur."

však ostal pôsobiť v meste aj ďalej, pričom sa jeho vzťahy so svojimi farníkmi vyvíjali napokon dobre.[755] Komplikovanejšie pre neznalosť nemčiny to bolo s neskoršie získaným kaplánom poľského pôvodu, pretože ten vraj nebol súci na svoje miesto.[756]

Situácia evanjelikov v Bardejove

Situácia evanjelikov sa napokon počas väčšiny roka 1711 ustálila na pôvodnej dohode. Zmena nastala na 4. adventnú nedeľu, keď podžupan Šarišskej stolice Štefan Bornemisa (Bornemissa, Bornemisza) informoval mesto Bardejov o nariadení regentky kráľovnej-vdovy Eleonóry. Podľa neho malo byť naďalej v Bardejove umožnené iba súkromné praktizovanie protestantského náboženského života, všetky ostatné verejné prejavy mali byť obmedzené.[757]

V takejto zložitej situácii sa však predstavitelia miestnej evanjelickej komunity po vzájomnej porade rozhodli usilovať o potvrdenie svojich náboženských práv na najvyšších miestach. Z vlastných radov bol vybraný a vyslaný na panovnícky dvor do Viedne Ján Ganczang. Kronikár bardejovského evanjelického zboru v tejto súvislosti poznamenáva, že k tomu prispeli aj jeho predošlé skúsenosti z viedenskeho dvora. Vo Viedni sa už skôr pohyboval v akýchsi vlastných záležitostiach, a teda sa dobre vyznal v tamojších rozhodovacích procesoch a personálnych vzťahoch, čo napokon viedlo k jeho úspešne splnenej misii. Šarišskému podžupanovi Bornemisovi bolo adresované nariadenie, na základe ktorého sa bardejovským evanjelikom priznávalo právo na slobodné praktizovanie náboženstva a stavbu vlastnej modlitebne a školy.[758]

Pri uvádzaní spomínaných povolení do praxe sa však ukázala dôležitosť aktuálnych mocenských pozícií jednotlivých táborov. Bardejovská evanjelická komunita sa už nemohla opierať o miestne svetské orgány re-

---

755 AACass., f. Vizitácie – Šariš (18. storočie), Brevis Visitatio Comitatus Saáros A. D. 1712, vol. 7, č. 3, sign. 67, s. 14: „A. T. Pater Benedictus de Charmassell (…) Germanus Vir suam Parochialem obligationem bene promovens et cum Auditoribus Catholicos conveniens."

756 AACass., f. Vizitácie – Šariš (18. storočie), Visitatio Comitatus Saarosiensis Anno Domini 1714, vol. 7, č. 6, sign. 70, s. 24 – 25: „Plebanus Adm Reverendus Dominus Benedictus Szarmeßelle alias Globics (…) Germanus et Gallus Zelotus (…) admoneatru ratione capellani (…) presens enim polonus, ex ordine Carmelitanum (…) ad concionandum ineptis."

757 Časti nasledovného textu sú prepracovanou a rozšírenou verziou publikovanej štúdie Peter Benka: Vzťahy mesta Bardejov a evanjelického cirkevného zboru v 18. storočí (1711 – 1781). In: Markéta Doležalová a Lenka Pavlíková (eds.). *„Tu stojím, inak nemôžem…" : reformácia od počiatkov do súčasnosti*. Bratislava : Štátny archív v Bratislave, 2017, s. 174 – 187. ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, § 140, s. 38 – 39.

758 *Ibidem*, s. 39.

prezentované magistrátom, keďže ten už bol pod kontrolou rímskokatolíckych mešťanov pod vedením vtedajšieho richtára Pavla Korotnokyho. Ako jej dôležitý podporovateľ však v tomto období vystupoval gróf Mikuláš Sirmai (Szirmay).[759] Bol vlastníkom majetkov v okolí Bardejova aj vo vlastnom, vnútornom meste, a teda okrem iného mal právo zúčastňovať sa zasadnutí mestskej rady, čo aj pomerne aktívne využíval. Gróf Mikuláš Sirmai bol zároveň za evanjelickú stranu vyslancom Šarišskej stolice,[760] ktorý mal dohliadnuť na naplnenie kráľovského nariadenia. V piatok 9. septembra 1712 bolo slávnostne, v prítomnosti veľkého množstva veriacich, pre novú modlitebňu stanovené miesto, na ktorom stála aj jej drevená predchodkyňa – na Panskej lúke.[761] Tá potom slúžila počas takmer celého 18. storočia potrebám nemeckej i slovenskej evanjelickej komunity v meste.

Jazykový rozmer novej konfesionálnej situácie v Bardejove

Po krátkom predstavení vývoja konfesionálnej situácie v prelomovom období v závere 17. storočia a na začiatku 18. storočia je potrebné venovať pozornosť jej jazykovému rozmeru. Stereotypne sa situácia zvykla interpretovať tým spôsobom, že evanjelici boli reprezentovaní nemčinou a katolíci slovenčinou.[762] V bardejovskom prípade však ide jednoznačne o prílišné zjednodušenie. Ovládanie nemčiny bolo exkluzívnym znakom výsadného postavenia v meste po mnoho stáročí v čase neohrozenej samosprávy mesta, keď zároveň magistrát dohliadal aj na jestvujúce evanjelické cirkevné štruktúry, významný element miestnej stavovskej identity. Nemožno však prehliadnuť skutočnosť, že neodmysliteľnou súčasťou týchto štruktúr boli aj slovenskí kazatelia. Táto jazyková podvojnosť miestneho evanjelického zboru pretrvávala aj v kritickom období deväťdesiatych rokov 17. storočia, počas Rákociho povstania a napokon bola súčasťou konsenzu, ktorý sa pre prítomnosť nekatolíkov v meste dosiahol v prvých desaťročiach 18. storočia. V dlhodobom horizonte sa napokon – azda aj vzhľadom na kompenzáciu demografickej krízy príchodom obyvateľov z vidieckeho okolia – slovenská evanjelická komunita v meste ukázala ako populačne životaschopnejšia. Nemecké evanjelické kruhy však predstavovali zámožnejšiu, vplyvnejšiu a kultúrne prestížnejšiu skupinu aj v pozmenených podmienkach.

---

759 Mikuláš Szirmai (1652 – 1720) je významnou, doposiaľ však málo preskúmanou postavou, ktorá zohrala významnú úlohu v živote evanjelickej cirkvi na začiatku 18. storočia. Viac informácií Gábor Szirmay: *A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története*. Debrecen : Hajdú-Bihor Megyei Múzeumok Ihgazgatósága, 2005, 256 s.

760 Druhým vyslancom, rímskym katolíkom, bol šarišský šľachtic Valentín Usz.

761 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 142, s. 39.

762 Ku konfesionálno-etnickým stereotypom v maďarskom prípade, teda politickej inštrumentalizácii kalvinizmu ako nositeľa maďarskosti, pozri Márta Fata: Confessio Hungarica versus confessio Germanica, s. 147 – 164.

Čo sa situácie v katolíckom prostredí týka, nemožno napokon automaticky predpokladať jej výlučnú slovenskosť. Je síce pravdou, že slovenské obyvateľstvo tvorilo v katolíckej farnosti dominantnú väčšinu – vidno to napokon aj na záujme magistrátu o výber vhodného kňaza, či prijateľné usporiadanie poradia omší v mestských kostoloch – avšak predovšetkým v prvých fázach na katolicizmus konvertovalo aj viacero príslušníkov širšie chápaných mestských elít z nemeckého kultúrneho prostredia. Napokon aj v bohoslužobnej praxi sa pravidelne objavuje nemčina, i keď v menšinovom postavení. Napriek tomu sa však jej znalosť považovala za nevyhnutnú pre kňaza na plnenie poslania v komunite, ako napokon demonštruje aj príklad poľského kaplána. V zmenených politických podmienkach sa v mestskej komunite, odhliadnuc od konfesionálnej príslušnosti, v priebehu 18. storočia aspoň v neoficiálnej rovine napokon presadila slovenčina.

5.3 Mestská samospráva v 18. storočí

Mestská samospráva a kráľovská moc

Na začiatku 18. storočia v bardejovskej mestskej tlačiarni vyšiel dvojjazyčný, zrkadlový latinsko-maďarský text, ktorý sa zaoberal mestskými právami a zvyklosťami.[763] V článku 67 sa uvádza, že slobodná voľba richtára a prísažných je odvodená z kráľovskej milosti.[764] Na prvý pohľad ide síce o nenápadnú zmienku, avšak v dobovom kontexte nadobúdala špecifický význam. V staršom období sa voľba charakterizovala ako pokračovanie starého zvyku a miestnej tradície. Na ich počiatku síce bolo nejaké kráľovské privilégium, táto skutočnosť však akoby nemala priame dôsledky v politickej rovine.

Poukazovaním na kráľovskú milosť, ktorá toto zdanlivo nemenné právo mešťanom udelila, sa zase zdôrazňovala závislosť mestskej komunity na panovníkovej moci. Slobodná voľba richtára nebola nevyhnutnosťou alebo samozrejmosťou, nebola výsledkom prirodzeného práva. Možno tu pripomenúť, že iba o niekoľko desaťročí skôr bol v Bardejove opätovne vyhotovený odpis starého štatútu z 15. storočia, už vo výrazne sebavedomejšom, korporatívnom duchu.[765]

763 [Neuvedený]. *Ius Civile sive Statuta, Privilegia, Praerogativaque ac Consuetudines Municipales Regiae ac Liberae Civitatis Cassoviensis*. Bartphæ : Typis Civitatis (Thomas Scholtz), 1701.

764 *Ibidem*, s. 84 – 85: „Item: Licet per Tribunal Judicialium, Judex & Jurati eligantur per Communitatem, tamen ipas libera electio est ipsis gratiose donata per Regiam Majestatem."

765 ŠA PO – p. BJ, f. MMB, sign. 51 (Štatút mesta, 1404).

Príznačné je, že iba pred niekoľkými rokmi boli vydané úpravy o postavení protestantov v Uhorskom kráľovstve, v ktorých sa tiež operovalo špeciálnou kráľovskou milosťou ako zárukou akýchkoľvek priznaných náboženských slobôd. Absencia inej právnej záruky však budovala dojem závislosti na panovníkovi. Ten – prinajmenšom v prípade protestantov – túto svoju milosť mohol odobrať a jej dovtedajší prijímatelia by sa tak boli ocitli v komplikovanej situácii.[766]

Naznačený aspekt vkladu mestských práv mal opätovne upozorniť na trend posilňujúcich sa centrálnych orgánov, ktorý smeroval k zapojeniu slobodných kráľovských miest – dôsledne chápaných ako vlastníctvo Koruny – do hospodárskeho a byrokratického systému slúžiaceho záujmom panovníka. Pochopiteľne, išlo o dlhodobý proces so začiatkom už v 16. storočí.[767] V prípade hornouhorských slobodných kráľovských miest sa však zintenzívnil v poslednej tretine 17. storočia a po potlačení Rákociho povstania už prebiehal počas celého 18. storočia vo viac-menej rovnakých líniách na celom území krajiny.[768] Už bola reč o vysielaní komisárov na každoročné obnovy magistrátu, ktorí mali dohliadať a nepriamo vplývať na priebeh a výsledky voľby mestských úradníkov.

Zároveň začali každoročne z centra prichádzať inštrukcie o konaní volieb. Späť boli povinne odosielané dokumenty s informáciami o politickom a hospodárskom riadení mesta, čo tiež predstavovalo najmä spočiatku vážny zásah do meštianskej hrdosti a identity. Udalosť, ktorá bola pôvodne výrazom mestských práv a konala sa na základe vlastných tradícií, sa takýmto „komunikačným prerámcovaním" stávala čoraz viac výrazom panovníkovej vôle.

---

766 Bratislavský snem roku 1687 potvrdil *Šopronské články* práve s týmto odkazom „gratia et clementia." Zoltán Csepregi: Das königliche Ungarn, tu s. 304 – 305.

767 Celý proces mestskej politiky Habsburgovcov na príklade hornouhorských miest v ranom novoveku dôkladne mapuje István H. Németh: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16. – 17. századi Magyarországon*, 2 vols. Budapest : Gondolat, 2004. Už za vlády Rudolfa II. na prelome 16. a 17. storočia sa začalo dôsledne dbať na to, že mestá sú „peculium Coronae oder Camerguet." Németh cituje aj vyjadrenie Spišskej komory, adresované arcivojvodovi Matejovi, že „die Stett weren Eur. Mt. Aigenthumb, die khündten, wann es gemaines wesens nott also erfordert, Ires gefallens, wann Sy wollen, ain Tax anschlagen." *Ibidem*, s. 221 a 227.

768 Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 29 – 46. István H. Németh: Pre-Modern State Urban Policy, s. 276 – 298.

Zvyčajne bol teda koncom roka mestu doručený list od panovníka sprevádzaný ďalším listom zo Spišskej komory s konkrétnejšími inštrukciami.[769] Panovník mešťanov informoval, že na blížiacu sa obnovu magistrátu bude vyslaný jeden zastupujúci komisár, pričom sa zdôrazňovalo, že rovnako sa postupuje aj v iných záležitostiach týkajúcich sa kráľovských majetkov. Komisár mal voľbám iba predsedať bez toho, aby do nich priamo zasahoval a na záver mal ako zástupca panovníka potvrdiť výsledok. Zdôraznil tiež, že sa očakáva iba voľba rímskych katolíkov, ktorí mali byť zárukou dobrej služby, užitočnosti, spravodlivosti a zachovania kráľovského vlastníctva. Jednotliví kandidáti mali byť navyše osvedčenými v komunite mešťanov.[770] V roku 1722 boli navyše zostavené pravidlá výkonu funkcie pre jednotlivých mestských úradníkov. Obsahovali špecifikácie ich kompetencie, čo malo v dlhšom časovom horizonte viesť k ďalšej profesionalizácii.[771]

Tento trend sa postupom času, najmä v priebehu prvej polovice 18. storočia zintenzívňoval. Na svojom začiatku bol mestskými politickými elitami prijímaný s nevôľou, ako nežiadaný externý zásah, ktorý pre mesto neveštil nič dobré. Modernou historiografiou je však proces interpretovaný v súvislosti s formovaním moderného štátu a jeho nástrojov moci,[772] súčasníci ho však vnímali skôr negatívne. Systém sa ale postupom času zaužíval do tej miery, že prestal byť chápaný ako externé zasahovanie do záležitostí mesta.

Mechanizmus voľby magistrátu

Mechanizmus voľby magistrátu bol nasledovný. V bardejovskom prípade sa zvyčajne niekedy v priebehu januára zišiel senát aj volená obec na zasadnutí, kde boli predčítané účtovné záznamy z predošlého roka. Cieľom mala byť kontrola hospodárenia mesta. V mestských knihách nachádzame

[769] Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 67 (Magistrátny protokol, 1722 – 1724), s. 228 – 230 (mandát Karola VI. zo 16. decembra 1722), s. 230 – 233 (inštrukcie Spišskej komory z 26. decembra 1722). Spočiatku sa dodržiaval miestny zvyk, že voľby sa konali v januári. V druhej polovici 18. storočia už dochádzalo k zmenám aj v tejto otázke, aj keď nie systematicky.

[770] *Ibidem*: „(…) Comissarius noster ad vos exmittatur (…) ad benignam tamen ratificationem nostram vobis solis committendum esse duximus; Serio tamen et firmiter vobis mandantes, ut debitae homagialis obligationis Vestrae memores depositis (…) pro emolumento Fidei Romano Catholciae, Servitio item nostro et publico Vestro Comodo, Permansioneque et Conservatione istius Peculii nostri (…) vacantias aptis et idoneis Personis supplere, dein Officialium nec non Tutorum et Curatorum Rationes revidere (…).“

[771] *Ibidem*, s. 11 – 39.

[772] István H. Németh: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats, s. 49 – 78.

pravidelné zmienky o predčítavaní účtov v slovenskom, prípadne nemeckom jazyku, aby rozoberaným veciam všetci prítomní rozumeli.[773] Už táto revízia sa zvykla konať v prítomnosti volebného komisára. V nasledovný deň podľa zaužívaného zvyku celé zhromaždenie išlo ráno do farského kostola vypočuť si kázeň a omšu, aby bola nasledovná voľba vedená Duchom Svätým. Po skončení sa richtár a minuloroční senátori odobrali do svojich domov, zatiaľ čo tribún ľudu s volenou obcou pokračovali na radnicu. Tam sa v prítomnosti komisára radili o tom, ktorého zo štyroch navrhnutých kandidátov zvolia za nového richtára. Po skončení porady sa za zvuku kostolných zvonov opäť všetci zhromaždili v hlavnom kostole. V posvätnom priestore sa pokračovalo príhovormi, po ktorých nasledovala jednomyseľná voľba richtára. Po úspešnej voľbe nasledovalo *Te Deum laudamus* a omša. Po jej skončení sa nový richtár spolu s tribúnom ľudu a volenou obcou vybrali na radnicu, kde bola dokončená voľba nových senátorov. Tá mohla byť niekedy preložená na nasledujúci deň. V ďalších dňoch potom novozvolený senát s richtárom vybrali tribúna ľudu a jeho prísediacich a celý proces bol zavŕšený zapísaním členov volenej obce.[774] Okrem prítomnosti kráľovského komisára, teda externého prvku, významnú úlohu zohrával aj sakrálny priestor rímskokatolíckeho kostola. V staršom, protestantskom období síce zohrávalo prepojenie kostola a radnice dôležitú rolu, samotné voľby sa však konali v „sekulárnych" priestoroch. Po novom richtár skladal prísahu vo farskom kostole, zvyšok magistrátu na radnici, čo bolo tiež zmenou oproti staršej praxi.

Výnos Uhorskej komory z roku 1755 a zmeny v chápaní samosprávy mesta

Ďalší posun v chápaní politickej samosprávy slobodných kráľovských miest znamenal výnos Uhorskej komory z roku 1755, ktorý možno chápať ako zavŕšenie viac než polstoročného vývoja mestskej politiky habsburského dvora.[775] Až do reforiem Jozefa II. táto úprava o mestách regulovala významné otázky mestského života v Uhorsku. Hneď v jeho prvom bode sa uvádzajú nariadenia dôležité z hľadiska doterajšej analýzy. Obnova magistrátu sa môže konať iba s právoplatným kráľovským mandátom, po návrate z bohoslužby predčítaným všetkým zhromaždeným. Aby sa zabezpečilo, že mu všetci porozumejú, má byť zároveň preložený z latinčiny do jazykov, ktorými hovoria mešťania, a v prípade potreby sporné body vysvetlené. V nasledujúcich bodoch sa kladie dôraz na vzdelanosť a profesionalitu

[773] Prvé zmienky o takomto postupe sú už zo začiatku 18. storočia. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 61 (Magistrátny protokol, 1701 – 1704), s. 285 (zápis k 15. januáru 1703): „Perlectae sunt tandem Rationes tam Portionales, quam Curiales, Schlavonicorum idiomate seu vernacula lingua interpretatae etiam."

[774] Celý opis priebehu voľby možno nájsť na začiatku magistrátnych protokolov v každom kalendárnom roku, líšia sa iba v niektorých detailoch, obzvlášť, ak sa vyskytli špecifické situácie.

[775] Celý text ustanovenia cituje Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 38 – 40.

kandidátov na mestské úrady. Správa o priebehu volieb mala byť spolu s výkazom mestského hospodárenia za predchádzajúci rok odoslaná Komore a Kráľovskej kancelárii. Všetky písomnosti sa pred odoslaním mali predčítať v mestskej rade, aby jej členovia boli s ich obsahom oboznámení.[776]

Jazyky bardejovskej mestskej kancelárie na začiatku 18. storočia

Slobodné kráľovské mestá sa takouto úpravou stali súčasťou centralizovaného systému podliehajúcemu panovníckemu dvoru a príslušnej komore. Tento posun vzťahov sa napokon odzrkadlil aj v korešpondencii mesta. V závere 17. a na začiatku 18. storočia bol pomer latinčiny a nemčiny ešte relatívne vyrovnaný, maďarčina už mierne zaostávala. Slovenčina a poľština si v oficiálnej komunikácii udržiavali síce výrazne menšinové, ale stabilné postavenie. V druhej polovici 18. storočia však už situácia vyzerá odlišne. Viac než 80 % všetkej korešpondencie, ktorá sa v mestskom archíve zachovala napríklad z roku 1772, je v latinčine.[777] Veľkú väčšinu z nej tvoria administratívne záležitosti a komunikácia s Kráľovskou kanceláriou, komorou alebo Miestodržiteľskou radou. Nemčina ustupuje výrazne do úzadia spolu s oficiálnou korešpondenciou s inými slobodnými kráľovskými mestami. Podobne je to aj s maďarčinou a kontaktmi so šľachtou z okolitého regiónu. Korešpondencia v maďarčine bola totiž i v tomto období príznakovou záležitosťou pre šľachtu. Obzvlášť viditeľné to bolo napríklad počas Rákociho povstania, keď listy od Rákociho, Mikuláša Berčéniho (Bercsényi de Székes) alebo ich poverenca pre Šarišskú stolicu, Františka Bertótiho (Berthoty), boli písané takmer bez výnimky v maďarčine. Napokon aj šľachtici, ktorí žili v meste, ako napríklad Adam Péči,[778] Andrej Füzérszky alebo Kristián Eiszdörffer[779] v komunikácii s magistrátom často používali maďarčinu. Hypotézu, že maďarčina nadobúdala stále viac status určujúce postavenie pre nižšiu a strednú šľachtu bude potrebné ešte overiť. Napriek tomu je zjavná korelácia medzi úpadkom množstva maďarských dokumentov a klesajúcou

[776] O dôležitosti tohto bodu svedčí aj jeden skorší prípad na mestskom súde. Magistrát vtedy žaloval Michala Kolbuhejera za poušovanie cisárskych aj mestských mandátov. Obžalovaný však „respondit non intelexisse Mandatum Caesareum, cujus non calet linguam Latinam.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 61 (Magistrátny protokol, 1701 – 1704), s. 65 (zápis k 19. aprílu 1701).

[777] ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1772.

[778] V jeho prípade bol dokonca publikovaný maďarsky písaný denník z Ónodského snemu určený pre magistrát Bardejova, ktorý tam ako vyslanec zastupoval. Bártfa városa követeinek naplója az Ónodi gyűlésről, 1707. In: *Monumenta Hungariæ Historica* : *Scriptores*, vol. 27 : *Történelmi naplók, 1663 – 1719*. Ed.: Kálmán Thaly. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1875, s. 121 – 174. Ako richtár však používal iný jazyk, keďže v súbore mestských prísah, analyzovanom nižšie, sa nenachádza ani jeden maďarský text pre richtára.

[779] Napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1714, bez sign., list z 8. marca 1714.

intenzitou kontaktov s miestnou šľachtou. Ak sa táto situácia porovná s analyzovaným príkladom roku 1640, rozdiel je ešte markantnejší.[780]

Jazykový pomer iba odzrkadľuje zmenu politických a hospodárskych vzťahov mesta. Kým totiž v polovici 17. storočia bol Bardejov – ako pomerne samostatná jednotka – aktívnym hráčom regionálnych a do istej miery aj krajinských pomerov, v druhej polovici 18. storočia sa takáto horizontálna šírka vzťahov (odzrkadlená aj v jazykoch korešpondencie) zmenila na vertikálnu komunikáciu zhora nadol a späť medzi Bardejovom a centrálnymi úradmi. Mesto ako subjekt už nie je samostatným aktérom, ale skôr súčasťou väčšieho systému, pričom aj priestor pre jeho vlastnú iniciatívu bol značne obmedzený.

Fenomén prísah

V spomínanej úprave z roku 1755 sa v piatom bode uvádza, že po svojom zvolení majú richtár spolu s mešťanostom[781] skladať prísahu v rímskokatolíckom farskom kostole, ostatní hodnostári na radnici. Okrem symbolického zdôraznenia konfesionálnej špecifickosti dobového politického systému sa touto zmienkou dostávame k fenoménu prísah, ktorý si v slovenskej historiografii postupne získava primeranú pozornosť.[782] Tie boli totiž významnou súčasťou verejného života – či už volieb magistrátu, prijímania nových mešťanov do komunity, prípadne vypočúvania pri súdnych procesoch. Ich forma je výrečným svedectvom o vývoji politicko-konfesionálneho života v komunite s implikáciami pre jazykovú situáciu.

5.4 Otázka prísah

Definícia prísahy

Prísaha a jej úlohy v konkrétnych spoločenských podmienkach v európskych dejinách možno všeobecne považovať za príklad organického prenikania sakrálnej a profánnej sféry. Napriek tomu, že v priebehu času podliehal fenomén prísahy rôznym zmenám, isté jadro ostávalo nemenné. Práve prostredníctvom neho možno prísahu všeobecne charakterizovať, ešte predtým než sa zameriame na konkrétny právny, spoločenský a kultúrny význam v ranom novoveku.

---

780 Pozri Príloha Graf č. 4.2.

781 Mešťanosta alebo konzul bol nový post v mestskej administratíve, ktorý bol do Bardejova zavedený po prvýkrát roku 1725, keď ho zastával Ján Berecký (Bereczky). V hierarchii bol hneď za richtárom. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 68, s. 5 – 6.

782 Nasledovná analýza je založená na výskume, ktorý bol podkladom aj pre štúdiu Peter Benka: Mestské prísahy v Bardejove v ranom novoveku ako prameň kultúrnych a sociálnych dejín. In: *Historický časopis*, roč. 66, 2018, č. 1, s. 27 – 54. Pozri tiež edíciu textov a úvodné štúdie v Peter Benka, Martin Homza a Pavol Žigo (eds.): *Monumenta Linguæ Slovacæ*, vol. I.I.

Prísaha[783] bola záväzným, prísne formálnym a ritualizovaným aktom, ktorý na potvrdenie nejakej skutočnosti, či už vo vzťahu k minulosti (napríklad pri svedeckých výpovediach) alebo budúcnosti (napríklad pri záväzkoch) povolával transcendentálne sily. V európskej kresťanskej kultúre sa v prísahách dovolávalo predovšetkým Boha, jeho svätých, prípadne aj nadprirodzené sily reprezentujúce fyzické predmety ako *Evanjeliá* alebo relikvie. Prísahy sa skladali ústne, aj napriek tomu, že sa tak mohlo diať na základe písanej predlohy. To si vyžadovalo nielen skutočnú, fyzickú prítomnosť prisahajúceho (jednotlivca alebo celej skupiny), predpoklad reálnej prítomnosti transcendentálnych síl, na ktoré sa prísaha odvolávala, ale rovnako aj prítomnosť dozerajúcich na priebeh rituálu, prípadne adresáti prísahy. V prípade, že by prisahajúci nedodržal záväzky obsiahnuté v prísahe alebo by samotná prísaha vychádzala z nepravdivých premís, automaticky sa predpokladal trest. Ten mohol byť v odriekanom texte aj explicitne spomenutý, nešlo však o nevyhnutnosť.

Ritualizácia prísahy

Odriekanie prísahy bývalo sprevádzané prísne dodržiavanými rituálmi, ako napríklad pozdvihnutie ruky, a neraz sa viaže aj na konkrétne fyzické objekty (napríklad už spomínané texty Evanjelií či relikvie) alebo miesta (napríklad na radnici či v kostole). Bolo teda veľmi dôležité, aby v kontexte, v akom bola prísaha odriekaná, bola prítomná (zdieľaná) náboženská viera, keďže jej nadprirodzení reprezentanti boli pri ich odriekavaní povolávaní ako svedkovia a garanti istej výpovede či záväzku do budúcnosti. V opačnom prípade mohol celý akt strácať na prisudzovanej naliehavosti či právnej záväznosti, prípadne iba nadobúdať vyprázdnenú formu mysticizujúceho úkonu.[784] Zároveň však prísahou nadobúdala nový charakter aj sociálna väzba jednotlivca k iným osobám a komunite ako takej.

Konfesionalizácia prísah v mestskom prostredí

Predstavená charakteristika tvorí jadro prísahy, na ktoré sa však v priebehu vývoja spoločnosti nabaľovali rôzne ďalšie aspekty. Keďže prísahy tvorili integrálnu súčasť právneho systému dobovej spoločnosti, nazeranie na ne bolo prirodzene úzko previazané s nastupujúcimi zmenami raného novoveku. Zatiaľ čo v neskorom stredoveku boli prísahy jedným z pomerne pragmatických nástrojov vytvárania právneho systému spoločnosti, a ich obsah si z doktrinálnej stránky zachovával pomerne neutrálny charakter, reformačné hnutie prispelo k ich „ideologizácii". Isté trendy

783 Charakteristika prísahy ako sociálneho a kultúrneho fenoménu je založená na Paolo Prodi: *Das Sakrament der Herrschaft : Der politische Eid in der Verfassungsgeschichte des Okzidents*. Berlin : Duncker & Humbolt, 1997, s. 20 – 21. Henri Lévy-Bruhl: Réflexions sur le Serment. In: *Études d'histoire de droit privé offertes à Pierre Petot*. Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1959, s. 385 – 396.

784 Edward Muir: *Ritual*, s. 2 – 3.

v tomto smere sa vyskytovali už skôr v univerzitnom prostredí, avšak až v procese protestantskej konfesionalizácie (neskôr aj post-tridentskej rímskokatolíckej) došlo k ich plnému rozvinutiu a využitiu v praxi. Prísahy už neobsahovali len všeobecné dovolávanie sa transcendentálna, ale začali obsahovať aj konfesionálne špecifické vyjadrenia, ktorých prijatím alebo neprijatím prisahajúci aj nepriamo vyjadroval ideologické a politické stanovisko. V danej súvislosti nemožno opomenúť ani úlohy pri upevňovaní a budovaní identity (konfesionálne či ináč definovaného) spoločenstva.[785] Prísaha tak začala „*budovať mosty z roviny svedomia do roviny politiky a späť*."[786]

Zároveň sa v tomto období objavovali aj tendencie zo strany formujúceho sa ranonovovekého štátu, ktoré smerovali k premene prísah na nástroj sociálnej disciplinizácie. Významnou zmenou oproti neskorému stredoveku bol fakt, že vo vzťahu k panovníkovi sa prísahy stávali viac-menej jednosmernou záležitosťou – teda poddaní boli povinní skladať rôzne typy prísah voči panovníckej moci, opačne to však už neplatilo tak jednoznačne. Pri špecifických príležitostiach síce panovníci mohli skladať prísahy, tie však nadobúdali slávnostný charakter a boli ochudobnené o praktický právny aspekt. Keďže sa prísaha stávala čoraz väčšmi ideologickým a politickým nástrojom, strácala charakter tvorcu právnych záväzkov medzi partnermi, z ktorých by ani jeden nebol vnímaný ako sociálne nadradený druhému do tej miery, aby bolo preňho neprípustné do takéhoto vzťahu vstúpiť.[787]

V duchu uvedeného významu prísahy aj načrtnutej zmeny v prostredí bardejovských mestských elít nie je teda prekvapivé, že v jednom z najstarších v meste zachovaných textov prísah sa nachádzajú konfesionálne zaťažené formulácie. V roku 1687 sa totiž pri skladaní prísahy vernosti kráľovi Leopoldovi za svedka povolávala – okrem Svätej Trojice – aj Panna Mária a všetci svätí.[788]

---

785 Paolo Prodi: *Das Sakrament*, s. 245 – 290.

786 Paolo Prodi: *Der Eid in der europäischen Verfassungsgeschichte*. München : Stiftung Historisches Kolleg, 1992, s. 23.

787 Paolo Prodi: *Das Sakrament*, s. 197 – 244.

788 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915 (Formulæ Iuramentorum), s. 222: „Ja N. N. Prisaham Bohu Ocsu, Szinu, Duchu Swatemu, Svatetej Trojiczy, Blahoslawenej Pannej Marii y wseczkym Svatim, že ja vedla teraznyejsim mojim povolanyim Bosskim, jak vedla Vernostczy jeho Jasznosczy Cziszarskej Pana, Pana nasseho nejmilejsseho Leopolda perwseho, Najjasznejseho Krala Nasseho Josepha pervseho, takze y tohto Mesta Kralovskeho Szlebodneho verni (…)." Prísaha je zachovaná aj v nemeckej verzii. V oboch prípadoch boli neskôr mená panovníkov prečiarknuté a nad ne bolo nadpísané „Karola Ssesteho."

Spomínané výrazy, ktoré platnosť prísahy zakladali nielen na Svätej Trojici, ale za svedka privolávali aj Pannu Máriu a svätých, boli v príkrom rozpore s náboženským presvedčením evanjelikov – odmietanie vzdávať úctu takouto formou komukoľvek inému než Bohu. Prísahu z roku 1687 možno porovnať s o čosi starším nemeckým textom, rovnako adresovaným Leopoldovi I., kde sa v úvodnej formule uvádza iba Boh (*Gott*) a evanjelium (*heiliges Evangelium*).[789] K prísahe je pripojené aj krátke vysvetlenie o jej dlhoročnom používaní pri uvádzaní senátorov do úradu.[790] Vzhľadom na rolu nemeckej kultúrnej príslušnosti v prostredí mestských elít v priebehu 16. a 17. storočia je príznačné, že v takejto podobe je zachovaná iba v nemeckej verzii a nemá teda ani latinský, ani slovenský ekvivalent. V priebehu 18. storočia sa ale objavujú relatívne uniformované texty zodpovedajúce rímskokatolíckym konfesionálnym náhľadom.[791]

Raný novovek bol obdobím, keď bolo sotva možné určiť jednoznačné hranice medzi sakrálnym a profánnym aspektom ľudského života. Práve v tomto bode spočívala závažnosť prísažných formúl pre politický život komunity a možnosti uplatnenia sa jednotlivcov. Dá sa hovoriť aj o konfesionalizácii obsahu prísah. Keďže sa obe protestantské konfesie v Uhorsku stavali negatívne voči praktizovaniu mariánskeho kultu a kultu svätých, akákoľvek takáto zmienka predstavovala náboženské a zároveň aj politické svedectvo. Prísahy neboli v tomto čase iba ritualizovaným, pragmatickým nástrojom formovania právnych princípov fungovania spoločnosti. Ich obsah, ideologicky formovaný, sa stal záležitosťou svedomia jednotlivca a jeho osobnej zodpovednosti. Ak sa teda človek s obsahom predloženej prísahy nestotožňoval, jej odriekanie sa mohlo stať výrazným morálnym problémom.[792] S prísahami ako nástrojom na elimináciu protestantov z verejného

789 *Ibidem*, s. 15: „Ich schwere heütte Gott einem Eyd, unsern gnädigen Herrn Herrn Leopoldo König in Hungern und der Königlichen Stad Bartfeld (…) also wahr mir Gott helffe durch sein heiliges Evangelium."

790 *Ibidem*: „(…) antiquitas longa Annorum bene practicata."

791 *Ibidem*, s. 32: „Deo Patri, Filio et Spiritu Sancto, Sacro Sanctae et individuae Trinitati, Beatissimae et Immaculatae Virgini Mariae, et omnibus Sancti et Electi Dei."

792 V tomto kontexte je dôležité spomenúť, že v konfesionálne ladených textoch prísah nadobúdalo podobu politického svedectva nielen to, čo sa v prísahách nachádzalo, ale aj to, čo v nich chýbalo. Príznačná je napríklad epizóda z roku 1639, keď v protestantskej Levoči skladal Štefan Čáki (Chaky, Csáky), sám katolík, prísahu pri nástupe do funkcie spišského župana. Župným notárom mu vtedy bola predčítaná prísaha, z ktorej bola vynechaná zmienka o Panne Márii a svätých, čo sa stretlo s jeho dôrazným odporom. Obrad mohol teda pokračovať až po zohľadnení týchto námietok a použití prísahy odvolávajúcej sa aj na Pannu Máriu a svätých. Monika Bizoňová: Rehoľné komunity na Spiši. In: Martin Homza a Stanisław Andrzej Sroka (eds.): *Historia Scepusii*, vol. 2, s. 651. Za upozornenie na informáciu ďakujem V. Olejníkovi.

života sa v Habsburskej monarchii začalo pracovať už skôr, napríklad v univerzitnom prostredí za vlády Ferdinanda III.[793]

Nemenej významným aspektom prísah je ich verejný charakter a presah do sféry osobnej cti a dôveryhodnosti, čo mohlo nachádzať odraz aj v poverčivej viere v ich vplyv na duchovnú realitu jednotlivca.[794] Z tohto uhla pohľadu môžu byť zaujímavé príklady konvertitov, ktorí pod tlakom okolností a s vidinou politickej kariéry v mestských štruktúrach boli ochotní prijať takéto formulácie, zväčša v súvislosti so svojou konverziou k rímskemu katolicizmu. Povinnosť odriekať prísahu „*Blahoslawenej Panni Marii, Materi Bozej*" sa ukázala byť takým účinným nástrojom eliminácie protestantov z verejného života, že sa dostala aj do *Resolutio Carolina*.[795] Táto téma sa stala jedným z viacerých sporných bodov, ktoré sa snažili protestantské deputácie pravidelne predkladať panovníkovi, najprv Karolovi III. (VI.) a neskôr Márii Terézii.[796]

Výnimky v znení prísah a ich štandardizácia

Predovšetkým za vlády Karola III. sa však uplatňovala aj politika *ad hoc* výnimiek.[797] V jednotlivých individuálne posudzovaných prípadoch

[793] V 17. storočí sa mariánsky kult stal dôležitým elementom sebaprezentácie a osobnej zbožnosti habsburských panovníkov. Obzvlášť výrazným príkladom je donedávna prehliadaný Ferdinand III. Anna Coreth: *Pietas Austriaca* : *Österreichische Frömmigkeit in Barock*. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1982, s. 45 – 72.

[794] Symbolickú dôležitosť prísahy a jej vnímanie bežnými ľuďmi napokon dokladá aj súdny spor pre nactiutŕhačstvo z roku 1730. Martin Semanko žaloval manželku Daniela Scholtza, ktorá mu podľa svedkov povedala: „Wy Psi csarodelnici, gaki otecz twug bul pes falesni taki y ti si, nye darmo twug otecs falecsnie prisahal y do roka ho wzal diabol, tak y tebe weznie s falecsnostwu twogu." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69, s. 339.

[795] Ioannes Ribini: Memorabilia, vol. 2, s. 249 – 253. V Deviatom bode sa okrem iného uvádza: „In materia demum iuramenti, a profitentibus Augustanam vel Helveticam Confessionem, deinceps in praefato Hungariae Regno desumendi, clementer decerni, ut iudices, aliique officia tenentes, prouti et advocati, interea, et donec aliud statuaetur, iurent ad Formulam Decretalem, expressis verbis Deiparae Virginis ac sanctorum."

[796] V tejto záležitosti však na základe ústupku panovníka jestvovala prechodná výnimka zo skladania prísahy, ktorú bolo možné udeliť protestantským funkcionárom po oznámení ich prípadu Kráľovskej miestodržiteľskej rade a schválení panovníkom alebo palatínom. Otázka dekretálnych prísah si pre protestantov zachovala vážnosť aj neskôr, čo sa odzrkadlilo v tom, že bola pravidelnou súčasťou požiadaviek evanjelických deputácií k Márii Terézii. Eva Kowalská: Uhorskí protestanti a viedenský dvor : Formovanie cirkevnej politiky habsburského štátu pred rokom 1781. In: *Historický časopis*, roč. 50, 2002, č. 3, s. 407 – 408, 412. Eadem: *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, s. 14 – 15, 18 – 19.

[797] V prípade Bratislavy boli od tejto povinnosti protestanti oslobodení aj na základe privilégia Leopolda I. z 26. januára 1700, čo však neznamenalo, že by neskôr v danej veci nedochádzalo ku kontroverziám. Eva Kowalská: *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, s. 33.

mohol byť prípadný uchádzač o funkcie v magistráte oslobodený od odriekania dekretálnej prísahy v predpísanej podobe, teda so zmienkou o Panne Márii a svätých. Bardejov bol však pre panovnícku moc celkom dobrým príkladom dôsledného uplatňovania jej nariadení, pretože už v závere 17. storočia sa, napriek evanjelickej väčšine v populácii, v mestskej rade nenachádzal žiaden ich zástupca. S výnimkou prerušenia počas Rákociho povstania na začiatku 18. storočia pretrvával tento stav až do roku 1781.[798]

Mestský úradník zároveň nadobúdal postavenie akéhosi zástupcu panovníka v prostredí mesta. Zverené úlohy vykonával síce v záujme komunity a z jej vôle tak, ako sa to naďalej deklarovalo, ale záujmom mesta bola napokon – predovšetkým v politických záležitostiach – čoraz viac akceptácia zásad vychádzajúcich z dvorského centra. Snaha o uniformizáciu slávila úspechy naďalej aj v prísahách samotných – používali sa univerzálne, vždy znova využiteľné formulácie, stačilo zmeniť meno panovníka v texte.[799] V prípade prísahy tribúna ľudu, Samuela Vagnera, z marca 1757 sa meno mesta nespomína vôbec, takže napokon bolo možné záväznú formu prísahy používať v nezmenenej podobe naprieč slobodnými kráľovskými mestami.[800]

O niečo flexibilnejšia bola situácia v Bardejove (a ďalších hornouhorských slobodných kráľovských mestách) v prípade prísah skladaných pri prijímaní do meštianskeho stavu. Počas celého 18. storočia si protestanti zachovávali výraznú väčšinu v mestskom obyvateľstve, pričom do ich radov patrilo aj nemálo významných rodín. Bolo teda nepredstaviteľné, aby boli protestanti úplne vylúčení z prístupu k meštianskym právam tým, že by sa im nevychádzalo v ústrety vo veci textu prísah. V záznamoch Miestodržiteľskej rady sa tak pri nekatolíkoch často objavujú zmienky, že dotyčný zložil prísahu bez z konfesionálneho hľadiska neakceptovateľných slov.[801]

---

798 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 70 (Magistrátny protokol, 1732 – 1734), s. 4 (inštrukcia Spišskej komory k obnove magistrátu Bardejova roku 1732): „(…) ne fors ejusmodi vacantiae per quospiam Augustanam vel Helveticam Confessionem profitentes complerentur, ab iisdem Iuramentum expressis verbis DEIPARAE [sic!] Virginis, ac Sanctorum et non alias excipere ac desumere." Anton Špiesz: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681 – 1781. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 6, s. 607. Pri prijímaní meštianskeho práva alebo súdnych sporoch bola situácia odlišná, na čo sa myslelo už v *Resolutio Carolina*. Ioannes Ribini: *Memorabilia*, vol. 2, s. 252: „(…) a testibus autem desumatur iuramentum in forma vulgari, ne cursus iuridicus, tam civilis quam criminalis, remoram patiatur."

799 Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 34, 41 – 44. Napríklad od Karola VI. cez Máriu Teréziu až k Jozefovi II., ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915, s. 10 – 12.

800 *Ibidem*, s. 21.

801 MNL OL, f. Helytartótanácsi levéltár – sectio C24, Acta Neo-Civium, lad. A, fasc. 1, č. 3, s. 13 – 15, 75: „sine pronuntiatione verborum per B. V. M. et OO. S.S."

Naďalej ale obsahovali vyjadrenia meštianskych komunitných ideálov.[802] Schematickosť a uniformita textov bola centrálnymi úradmi, usilujúcimi sa o efektívnu kontrolu nad mestským elementom v krajine, od polovice 18. storočia dokonca vyžadovaná.[803] Predsa len však ich obsah odzrkadľuje vedomie spoločnej identity obyvateľov mesta a potreby jej pestovania. Sú, tak povediac, svedectvom politiky mesta. Magistrát sa snažil takto deklaratívne do meštianskeho povedomia vštepovať poslušnosť voči svojím nariadeniam a dosiahnuť tak uznávanie svojho dominantného postavenia v komunite. Pri vymenovaní konkrétnych záväzkov ako brannej povinnosti či obchodných obmedzení, ktoré by mohli smerovať v neprospech mesta, ide nielen o záväzky voči vrchnosti, ale aj voči komunite ako takej. V konečnom dôsledku tak tieto prísahy, napriek všetkej svojej zdanlivej rétorickej schematickosti, predstavujú „politický program" spoločenstva ako takého.[804]

Je potrebné ale zdôrazniť, že používanie prísah nebolo iba záležitosťou konca 17. a 18. storočia. V doterajších analýzach sme už viackrát narazili na situáciu, keď sa takéto texty a s nimi spojené rituálne akty spomínali, prvýkrát pravdepodobne roku 1637 v súvislosti s nástupom Ferdinanda III. Skutočnosť, že v Bardejove sa nenachádza zbierka prísah spred druhej polovice 17. storočia – ako napríklad v Levoči – možno vysvetliť tým, že až v roku 1639 sa v rozhodnutiach senátu vyžaduje skladanie prísah mešťanov Bardejova po vzore iných miest.[805] Okrem staršej nemeckej prísahy senátorov, ktorá zodpovedala evanjelickej viere, sa zachovali aj slovenské (prípadne rusínske) nárečové prísahy pre mestských vojakov alebo rusínskych osadníkov. Zároveň aj počas protihabsburských povstaní sa vyžadovalo formalizované deklarovanie vernosti ich vodcom. Situácia po prevzatí mes-

802 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915, s. 11 – 10, 169 (Prisaha pre Mladich Mestsanoch) – druhý príklad pochádza až zo záveru 18. storočia, obsahuje však v podstate rovnaké formulácie ako viac než o storočie staršie texty. Stále sa ale opakujú ustálené zvraty o tom, že človek bude „nepratel nepratelom, a pratelom pak yeyich pratel", že „w csase potrebi ze zbrogu mogu, wedle susedoch mogich se zawzdy stawim", „slawnemu Magistratowi tehoto Mesta wzdy poslussni budzem a werni wedle mogeg mossnosti", „od wsseligakeg skodi obhagowat" a tiež „z zadnima cudzima, ktery Burgerrecht ne magu, na skodu yeho Jasnosti Cz. a Kr., gako y tehoto Mesta nigaki Handel prowadzit ne budem."

803 V rovnakom duchu sú aj podobné texty z blízkeho Prešova z polovice 18. storočia, aj keď po formálnej stránke nie sú identické. ŠA PO – p. PO , f. MMP, sign. 2379 (Iuramenta dominorum offcialium et servitorum liberae regiae civitatis Eperies, Anno 1759), napríklad *Artikuli na ktere gedenkaždy, kteri mesticku sprawedliwost, anebo mestianstwi chce dostaty, musy prisahaty.*

804 Jaroslav Miller: *Uzavřená společnost*, s. 58 a 133.

805 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 43 (Uznesenia senátu, 1567 – 1644), s. 171 (zápis zo 16. apríla 1639), Tretí článok: „Communitas juramento abstringenda exemplo aliarum Civitatum."

ta Tököliho jednotkami už bola analyzovaná. Aj počas posledného povstania došlo k okolnostiam v istom zmysle obdobným. V októbri 1705 totiž František Rákoci tiež požadoval od mešťanov zloženie prísahy, ktorou sa na sneme v Sečanoch ustanovila konfederácia stavov. Richtár predstavil text prísahy, ktorú sám na sneme v mene celého mesta zložil a podpísal. Zhromaždených senátorov, členov volenej obce a všetkých obyvateľov však informoval, že po vzore iných miest je potrebné, aby prísahu zložil každý. Text v maďarčine bol teda preložený do nemčiny a slovenčiny a počnúc senátormi a tribúnmi ho odriekali všetci prítomní, vrátane tovarišov.[806]

Po porážke povstania a obsadení mesta cisárskymi vojskami na začiatku decembra bola zase vyžadovaná prísaha vernosti panovníkovi.[807] Zo samotnej existencie týchto aktov je zjavné, že prísahám bola pripisovaná veľká právna sila. Na vernosť však po porazení povstania získaval monopol panovník. Akékoľvek obdobné systémy lojalít (obzvlášť stavovské konfederácie) viazané prísahami neboli žiaduce, boli narušaním monopolu centrálnej moci.[808]

Jazykový charakter prísah z Bardejova

Ak sa zohľadní jazyková stránka celého súboru zachovaných prísah z Bardejova z rokov cca. 1680 – 1792, situácia je nasledovná. Z celkového počtu 88 textov je 35 latinských (*Latine*), 29 slovenských (*Slawonice*), 21 nemeckých (*Germanice*) a tri maďarské (*Ungarice*).[809] V mnohých prípadoch ale nejde o osamelé jednotliviny. Formulácia s jedným účelom (napríklad prísaha pre senátorov) sa totiž nezriedka vyskytuje vo viacerých jazykových variantoch. V uvedenom prehľade je však každý text zarátaný nezávisle

806 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 62 (Magistrátny protokol, 1705 – 1708), s. 104 – 105 (zápis k 16. októbru 1705): „Universitas Civium et Incolarum istius Civitatis mentionatum juramentum deponat. Verso eodem itaque juramento in Germanicum et Schlavonicum idioma exactis, hinc eodem adjurati quoque sunt Primum Senatus publice dein Tribunus Plebis cum Senioribus Selectae Communitatis ac reliquis Mensarum Tribunis: Tandem decuriatim tota universitas Civium & Incolarum, demum Iuvenes Opifices quoque."

807 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915 (Formulæ Iuramentorum), s. 201 (nemecká verzia), 203 (slovenská verzia): V nej sa každý zo zainteresovaných priznával a vyjadroval ľútosť, že sa „proti yeho Jasnosti Rimskeho a Kralowskeho Majestatu (…) Krali a Panu, do Rakocowskej Rebeliy a Confederatiy semse wpustil a gei priwolil." Zároveň sa ďalej každý zaväzoval, že „od teyto godini (…) yeho Jasnosti Cisarskey Rimskey a Kralowskey nawzdi a na každi csas werni y z wilošenim moyeho žiwota, az do ostatney kwapki kerwi, tak yako na werneho a sprawedliweho poddaneho se swecsi a prinalezi, budem." Tento záväzok bol ďalej doplnený sľubom: „Take nepratelom nepratel a Pratelom Pratel zustawat budem. A gestli bich co neymensiho slisel, co bi proti yeho Jasnosti Cisarskey i Kralowskey bilo, zaraz a bez wseckeho odkladania yeho Jasnosti nayblissimu Wogenskemu Generalowi, Commendantowi aneb officirowi wernie oznamim i napotim do zadney Taktiy a Rebeliy se newpustim a nepriwolim."

808 Paolo Prodi: *Das Sakrament*, s.197 – 244.

809 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915 (Formulæ Iuramentorum). Pozri tiež Príloha Graf č. 5

na svojom kontexte. Ak sa ale zohľadní aj tento aspekt, výsledky ponúknu komplexnejší obraz o situácii.

Textov, ktoré sú zapísané iba v latinčine je 22, podobných slovenských 15, nemeckých 7. Prísahy v maďarčine sa samostatne nevyskytujú vôbec, vždy sa objavujú iba v kombinácii s inými jazykmi, a to v jednom prípade spolu s nemčinou a latinčinou, v dvoch prípadoch s latinčinou, nemčinou a slovenčinou. Ak ide o text s jedným určením, najčastejšie je spojenie latinčiny, nemčiny a slovenčiny (v ôsmich prípadoch – prijímanie nových mešťanov), potom nemčiny a slovenčiny (štyri prípady – prísaha vernosti, najskôr Rákocimu, neskôr kráľovi), dvojice slovenčina s latinčinou (prísaha pri vstupe do mestského stavu) a nemčina s latinčinou (prísaha pri vstupe do mestského stavu) sa vyskytujú obe rovnako dvakrát.

Pri analýze okolností použitia prísah a ich jazyka sa ukáže nasledovný obraz. Takmer výhradne bola latinčina použitá pri uvádzaní do úradu notára a jeho pomocníkov alebo mestského lekára.[810] V duchu vyššie načrtnutého procesu uniformizácie a byrokratizácie ju nachádzame tiež pri oficiálnych príležitostiach v živote mestskej komunity, akými boli voľby nových členov senátu a richtára, kde je ale dopĺňaná nemčinou a slovenčinou (v jednom prípade aj maďarčinou).[811] Pri prijímaní nových členov do meštianskeho stavu sa najčastejšie objavuje nemčina a slovenčina, podobne ako pri prísahách týkajúcich sa rôznych mestských úradov, kde bývajú dopĺňané prípadne ešte latinčinou.[812] Spoločne sa slovenčina s nemčinou vyskytujú tiež pri dokumentoch k vzájomnému spolužitiu mešťanov, napríklad poskytnutie pôžičky alebo záruk za jej splatenie, či pri prísahách svedkov pred súdom.[813]

Používanie nemčiny v prísahách

Z uvedeného prehľadu teda vyplýva, že ani počas 18. storočia používanie nemčiny vo sfére mestskej administrácie a ako príznaku väčšej prestíže nevymizlo. Čo je však zmenou oproti predošlému obdobiu je výrazný nástup slovenčiny, ktorej používanie sa už neobmedzuje iba na potreby praktickej komunikácie a sféry nižšieho spoločenského statusu. Nie je prekvapivé, že naďalej ostala v podstate jediným jazykom používaným pri kon-

810 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 915 (Formulæ Iuramentorum), s. 22 (Iuramentum pro Physico Civitatis), s. 37 – 38 (Chirurgii civitatis), s. 39 (Pharmacopolæ).

811 *Ibidem*, s. 45 – 48 (Iuramentum Dominorum Senatorum, v kratšej aj dlhšej latinskej verzii, maďarsky, nemecky a slovensky, za vlády Karola VI., s. 35 (Iuramentum Iudicis).

812 *Ibidem*, s. 40 – 42 (Iuramentum Officialium ex Communitate; latinsky, nemecky, slovensky).

813 *Ibidem*, s. 29, 43 (svedectvá k súdu, slovensky), 50 (dlžoby, slovensky), s. 31 (Iuramentum Debitorum, nemecky).

takte s ľuďmi z nižších stupienkov spoločenskej hierarchie, z predmestského prostredia, prípadne v záležitostiach týkajúcich sa praktických úloh.[814] Avšak jej výskyt aj pri prísahách mestských úradníkov svedčí o výraznejšom presadení sa Slovákov v mestskom prostredí Bardejova po potlačení stavovských povstaní. Neznamená to, samozrejme, že by sa ľudia slovenského pôvodu nedostávali do takýchto pozícií moci aj predtým. V predošlej kapitole bolo ale vidno, akú exkluzívnu úlohu v tomto procese zohrávala nemčina. V dôsledku narušenia starších štruktúr sa teda na začiatku 18. storočia začali v mestskej komunite do istej miery redefinovať mocenské vzťahy, a to na základe pozmenených politických a konfesionálnych podmienok. Okrem iného sa tak tvorili možnosti aj pre sociálnu mobilitu slovenčiny.[815] Samozrejme, nešlo o revolúciu, ktorá by úplne zmenila tvár mesta.[816] Skôr noví ľudia v jeho správe umožnili mierne zmeniť niektoré zo zdanlivých stabilných súčastí mestskej kultúry.

Porovnanie situácie v Sabinove a v Bardejove

Starousadlé nemecké obyvateľstvo si v meste udržiavalo naďalej významné, aj keď slabnúce postavenie. Stačí porovnať situáciu s neďalekým, výrazne menším Sabinovom. Jeho väčšia otvorenosť vplyvom z okolitého vidieckeho prostredia sa odrazila napríklad aj v tom, že reštauračný dekrét sa po roku 1721 pomerne často prekladal iba do slovenčiny, ktorá tu už bola zároveň rokovacím jazykom mestskej rady.[817]

Napriek tomu, že nešlo o taký rozsiahly fenomén, aj v Bardejove máme zmienky možnosti vedenia (v prípade potreby) agendy aj v slovenčine. Príkladom tu môže byť napríklad sirotský úrad, ktorý vydával v polovici 18. storočia aj slovenské dokumenty.[818] Rokovania v senáte a mestskej komunite síce boli zaznamenané v nemčine a latinčine, zaznievala na nich však už,

---

814 *Ibidem*, s. 34 (Iuramentum pro Custodibus Sylvarum Civitatis), 65, 94 – 95 (Iuramenti Formula pro Campi Inspectores).

815 Pre podobný vývoj v Prešove pozri Oľga Wiedermannová: K národnostnému vývoju Prešova v 18. a v prvej polovici 19. storočia. In: *Historia Carpatica* : *Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach*, roč. 15, 1984, s. 151 – 158.

816 Veď napríklad v roku 1701 sa katolícky senát uzniesol na tom, že medzi povinnosti organistu patrí: *Cantum Bassum* a tiež príprava školskej mládeže: *in linguae Gemanicae*. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 61 (Magistrátny protokol, 1701 – 1704), s. 98 (zápis k 16. augustu 1701).

817 Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 110. Z Bardejova je však zo začiatku 18. storočia známe, že mestské účty sa predtým, než došlo k samotnej voľbe magistrátu, predčítavali aj po slovensky. ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, sign. 61 (Magistrátny protokol, 1700 – 1704), zápis z 15. januára 1703. Vendelín Jankovič: Neskorý feudalizmus, s. 159.

818 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 41 (Kniha dedičetiev, 1691 – 1758), s. 610 (zápis k 5. júlu 1745): „My Urad Sirotni Slobodneho a Kralowskeho Mesta Bardiowskeho (…).“

pochopiteľne, aj slovenčina.[819] Okrem sekulárnej sféry sa však špecifickým spôsobom vyvíjali vzťahy aj v oblasti náboženského života.

5.5 Konfesionálna situácia v Bardejove v 18. storočí

Verejné dotácie mesta v prospech katolíkov

Konfesionálna otázka v priebehu 18. storočia naďalej zohrávala pre mešťanov dôležitú úlohu. Za okolností, keď sa v magistráte ocitli iba katolícki mešťania, bolo však ďalej nepredstaviteľné, aby mali evanjelici záštitu v mestských orgánoch. Naopak, boli to rímskokatolícki kňazi priamo v meste alebo v jeho poddanských dedinách (predovšetkým v neďalekom Richvalde) a zároveň miestna františkánska komunita, ktoré boli mestskou pokladnicou na základe patronátneho práva dotované.

Súkromné dotácie mesta v prospech evanjelikov

Evanjelickí kňazi tak ostali odkázaní na finančné prostriedky svojej vlastnej komunity. V danej súvislosti opäť nezanedbateľná úloha pripadla už spomínanému grófovi Sirmaiovi. Ten už pri stavbe modlitebne vyčlenil aj časť svojich majetkov na predmestí Bardejova pre potreby evanjelickej komunity.[820] Ďalším dôležitým zdrojom príjmov pre evanjelických kazateľov mohli byť štolárne poplatky, teda finančné príspevky poskytované veriacimi pri rôznych cirkevných úkonoch, napríklad krstoch, sobášoch či pohreboch. Práve táto záležitosť sa však stala ďalším kameňom úrazu medzi mestskými orgánmi a rímskokatolíckou farnosťou na jednej strane a evanjelickou komunitou na strane druhej. Zároveň bola úzko prepojená s otázkou či evanjelickí farári majú právo vstupovať do vnútorného mesta, teda oblasti vymedzenej hradbami, aby prisluhovali cirkevné úkony členom svojho zboru v ich domácnostiach.

Otázka poberania štolárnych poplatkov

V komplikovanej situácii bolo istým právnym základom spomínané panovníkovo nariadenie z roku 1712, na základe ktorého sa bardejovským evanjelikom zaručovalo právo na slobodné praktizovanie náboženstva.[821] Problémom sa však v nasledujúcom období stávala jeho interpretácia. Prvé pokusy o odobratie práva na poberanie štolárnych poplatkov sa odohrali už

---

819 Prekladanie účtov a kráľovských mandátov bolo zvykom počas celého storočia, napríklad ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 78 (Magistrátny protokol, 1767 – 1774), s. 439 (zápis k 4. januáru 1773): „Restauratio Dispensationum Mandatum (…) more solito omni cum devotione publicatum, et per extensum vernacula, pro necessaria omnium directionem explanatum est Lingua.“ Slovenčina zaznievala aj na bežných rokovaniach – napríklad vyhlásením Alberta Cennu (z predmestia) na rokovaní magistrátu, ktoré si pre svoj obsah takmer vyslúžilo pokarhanie – sign. 62 (Magistrátny protokol, 1705 – 1708, s. 168: „Ked Slawni gmin take recši premelči, nie budem Was Panowe za Statečsnich trimat.“

820 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 142, s. 39.

821 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 141, s. 39.

začiatkom roka 1713, keď bol v meste prítomný komisár Spišskej komory gróf Ján Pavol Brankovič, primárne v záležitosti dohľadu nad pravidelnou obnovou magistrátu. Túto príležitosť zároveň využil na predvolanie evanjelického farára Jakuba Zablera mladšieho, aby tak mohlo dôjsť k rokovaniu o štolárnych poplatkoch s bardejovským rímskokatolíckym kňazom Benediktom de Charmoiselle. Možno predpokladať, že prítomnosť kráľovského komisára mala poslúžiť na vyvinutie dostatočného nátlaku a dosiahnutie takej dohody, ktorá by nebola veľmi výhodná pre miestnu evanjelickú komunitu. Zabler sa však stretnutiu vyhol s odvolaním na to, že takéto rozhodnutia sú v kompetencii svetských patrónov evanjelického zboru. Z tých sa však na navrhované rokovanie nedostavil nikto, a tak sa musel gróf Brankovič vrátiť do Košíc bez dosiahnutia akéhokoľvek výsledku.[822]

Zásahy mocenských štruktúr do osudov do bardejovského evanjelického zboru

Priamo na mieste sa nerozhodlo, ale vo veci sa ďalej pokračovalo na vyšších miestach. Spišská komora totiž zakrátko vydala nariadenie – zákaz vstupu evanjelickým kazateľom do vnútorného mesta. Zdôvodňovalo sa to primeranou interpretáciou spomínaného kráľovského rozhodnutia v prospech bardejovských evanjelikov. V ňom sa im totiž udeľovalo právo na postavenie modlitebne, školy a fary za hradbami mesta, a teda – podľa názoru Spišskej komory – na územie za hradbami sa mala obmedzovať aj akákoľvek činnosť evanjelických farárov. Uvedenie rozhodnutia do praxe bolo v réžii miestnych orgánov. Predstavitelia bardejovského senátu sa v Piatu nedeľu po Zjavení Pána násilne dostali do modlitebne, už zhromaždené štolárne poplatky boli zadržané a do budúcna mali na základe práva farnosti prislúchať už iba rímskokatolíckemu kňazovi, ktorý bol pri tejto akcii aj sám prítomný.[823] V danej záležitosti však opäť prišla pomoc od panovníka. Vo svojom mandáte zo 17. septembra 1713 adresovanom magistrátu Bardejova stanovil, že príjmy zo štolárnych poplatkov od evanjelických veriacich majú v zmysle doterajších snemových uznesení patriť celé miestnym evanjelickým kazateľom. Zároveň sa stanovovalo, aby ani cechy praktizovaniu ich náboženských úkonov nekládli ďalšie prekážky.[824] Tým sa situácia na čas

[822] *Ibidem*.

[823] *Ibidem*, § 144, s. 40.

[824] *Ibidem*, § 151, s. 42. Toto ustanovenie bolo veľmi významné vzhľadom na skutočnosť, že súčasťou činnosti cechov bola aj účasť na náboženskom živote, čo v období barokového katolicizmu predstavovalo okrem iného participácia na procesiách a iných verejných rituáloch spojených s rímskokatolíckymi sviatkami Božieho Tela alebo jednotlivých svätcov. Konkrétne rozhodnutie v prípade Bardejova iste vychádzalo aj z aktuálnej situácie, keď dominantnú časť členov cechov tvorili evanjelici a situácia sa udržiavala v takejto podobe v podstate až do konca 18. storočia. Ján Adam: Zmeny v konfesionálnej štruktúre Bardejova a jeho poddanských dedín v 18. storočí. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery*, s. 117 – 118.

upokojila, v budúcnosti sa však opätovne vynárali problémy týkajúce sa štolárnych príjmov.

Na danom príklade však možno sledovať vzájomnú interakciu rôznych mocenských činiteľov podľa toho, ako boli zaangažovaní na určovaní reálneho postavenia evanjelickej komunity. Ukazuje sa totiž, že pomerne výraznú rekatolizačnú iniciatívu a omnoho prísnejší a striktnejší výklad panovníckych nariadení zastávali regionálne inštitúcie. Iniciatívy z panovníckeho dvora boli v danom období zhovievavejšie voči miestnym protestantom a niekoľkokrát v podstate revidovali rozhodnutia horlivejších a ešte viac protireformačne naladených zástupcov Spišskej komory, stoličných či mestských úradov. To možno vidieť hneď na začiatku nasledujúceho roka 1714, keď bol za prítomnosti komisára Brankoviča zvolený nový magistrát na čele s richtárom Adamom Péčim.[825] Ten opäť aktívne pristúpil k uvedeniu do praxe Spišskou komorou vydaného prísneho nariadenia, ktorým sa evanjelickým kazateľom zakazoval vstup do vnútorného mesta, a to aj v prípade návštevy či prisluhovania Večere Pánovej chorým a umierajúcim – tí, ak chceli za daných okolností využiť duchovné služby svojich farárov, mali byť do budúcna vynesení na predmestie.[826]

Podobná situácia, v ktorej sa ukázala väčšia iniciatíva lokálnych orgánov sa odohrala opäť v priebehu roka 1714. Karol III. (VI.) totiž na naliehanie ostrihomského arcibiskupa Kristiána Sasko-Zeitzského vydal nariadenie odobrať evanjelikom kostoly a školy, ktoré boli nezákonne postavené alebo zadržané počas Rákociho povstania.[827] Po úspešnej realizácii nariadenia v Prešove sa situácia mala zopakovať aj v Bardejove. Podporovateľ miestnych evanjelikov, gróf Mikuláš Sirmai, sa však delegácii na čele so šarišským podžupanom Štefanom Bornemisom postavil na odpor a argumentoval tým, že nariadenie sa bardejovskej modlitebne netýka, keďže tá bola postavená – s panovníkovým povolením – až po Rákociho povstaní. Po nepokojoch medzi miestnymi veriacimi napokon stoliční vyslanci, sprevádzaní richtárom Adamom Péčím ustúpili od pokusu o zabratie modlitebne a tá ostala v držbe miestnej komunity.[828] V danom spore sa miestna evanjelická komunita proti horlivejším orgánom na nižších stupienkoch

825 ŠA PO – p. BJ, f. MMB Knihy, sign. 64 (Magistrátny protokol, 1713 – 1715), s. 277 – 280.

826 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 153, s. 43. AACass., Acta Parochiæ Bardejov, vol. 1 (1700 – 1750), nepag., Brankovičov list z 15. februára 1714. V danom liste komisár Brankovič okrem iného opätovne informuje magistrát o zmene situácie a o prisúdení všetkých štolárnych poplatkov – od evanjelických aj katolíckych mešťanov – na základe práva farnosti výlučne miestnemu rímskokatolíckemu kňazovi.

827 Ioannes Ribini: *Memorabilia*, vol. 2, s. 542 – 546.

828 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 156, s. 43 – 44.

mocenskej hierarchie zaštiťovala rozhodnutiami vyšších inštancií, menovite kráľa Karola III. (VI.).

V diskusii o mocenských štruktúrach a ich vplyvoch na osudy bardejovského evanjelického zboru teda vystupuje do popredia dôležitosť svetských orgánov, obzvlášť na miestnej úrovni, ktoré ako vykonávatelia rozhodnutí prijatých na vyšších priečkach moci zasahovali do života mesta najčastejšie. Viaceré pre evanjelickú komunitu nepriaznivé rozhodnutia sa ešte dali zvrátiť po odvolaní sa k panovníkovi, prípadne bolo možné niektorým iniciatívam predísť s pomocou vhodnej argumentácie a už jestvujúcich kráľovských rozhodnutí. V tomto procese hrali dôležitú úlohu svetskí ochrancovia a podporovatelia evanjelickej cirkvi, ktorých význam sa zvyčajne zakladal na ich majetkovom a právnom postavení v miestnej komunite či v spoločnosti ako takej. Práve ich úloha počas 18. storočia v prostredí oboch najväčších protestantských konfesií, evanjelikov augsburského aj helvétskeho vierovyznania, vzrástla a postupne nadobúdala aj inštitucionálny rámec.[829]

Situácia evanjelikov v Bardejove počas 18. storočia

V prvých desaťročiach 18. storočia plnil úlohu významného stúpenca a podporovateľa evanjelickej komunity v Bardejove gróf Mikuláš Sirmai. Po jeho smrti v roku 1720 bol miestny evanjelický zbor nútený spoliehať sa už predovšetkým na podporu významných majetných meštianskych rodín, ktoré sa aktivizovali predovšetkým v nemeckom zbore a už počas niekoľkých generácií plnili roly podporovateľov bardejovského evanjelického cirkevného života. Možnosti politickej realizácie na miestnej úrovni však začali byť pre členov týchto rodín v danom období omnoho komplikovanejšie. Stav nastolený po Rákociho povstaní v tejto oblasti ale pretrval v podstate až do záveru 18. storočia a uvedenia náboženskej tolerancie Jozefom II. a jej potvrdenia za jeho nástupcu Leopolda II. Je potrebné pripomenúť, že počas celého skúmaného obdobia ostávali bardejovskí evanjelici naďalej rozdelení podľa jazykového kľúča do nemeckého a slovenského zboru.[830] Zásadnejšou zmenou v uvedenom systéme medzikonfesionálnych vzťahov v meste bolo udelenie práva vstupu pre evanjelických duchovných aj do vnútorného mesta, aby navštevovali chorých a umierajúcich. Podkladom pre januárové rozhdonutie magistrátu v tomto duchu bol mandát Márie Terézie z 24. decembra 1742.[831]

---

829 Eva Kowalská: *Evanjelické a.v. spoločenstvo*, s. 114-122. Zoltán Csepregi: Das königliche Ungarn, s. 310 – 316.

830 Počas rímskokatolíckych kanonických vizitácií sa vizitátori venovali aj evanjelickým komunitám. AACass., f. Vizitácie – Šariš (18. storočie), Status Acatholicorum in Sáros Anno Domini 1733, vol. 7, č. 11, sign. 75, s. 16: „Tres Ministri ejusdem Confessioni; duo Germanicae, tertius vero Sclavonicae Nationis quorum primi duo proprios domos, tertius vero hospitium per Communitatem provisum incolunt. (…) Praecepter, item 2 Cantores Germanicae, 1 Sclavonicae Nationis, Organista utrisuque Nationi servicus."

831 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 235, s. 78 (zápis k 11. januáru 1743).

Resolutio Carolina a jeho aplikácia

Začiatkom štyridsiatych rokov 18. storočia došlo k ešte jednej významnej udalosti, ktorá sa týkala jazykovo-politickej a administratívnej stránky uhorskej evanjelickej cirkvi a zasiahla aj bardejovskú komunitu. V prvom *Resolutio Carolina* z roku 1731 bola okrem iného evanjelikom augsburského aj helvétskeho vyznania udelená možnosť na vlastnú cirkevnú správu. Neskoršia úprava každej z konfesií dala právo na vytvorenie štyroch územnosprávnych jednotiek. Problém sa objavil v hornouhorskom kontexte, kde takáto limitácia znamenala, že tamojšie slobodné kráľovské mestá, ktorých evanjelické komunity mali vždy špecifické postavenie, mali byť spojené s vidieckymi oblasťami do takzvaného Potiského dištriktu. Takýto krok sa stretol s nevôľou predovšetkým patronátu nemeckých evanjelických zborov, Bardejov nevynímajúc. Obavy sa týkali predovšetkým hrozby, že mestské komunity prídu o svoje doterajšie postavenie a podľahnú početnejším vidieckym komunitám, prípadne vplyvu ich šľachtických patrónov.[832] Definitívnu dohodu sa podarilo dosiahnuť až roku 1743, ktorá kládla dôraz aj na ortodoxiu duchovných.[833] Jedným z ďalších aspektov formulovaných už na stretnutí zástupcov slobodných kráľovských miest v apríli 1741 v Prešove, kde diskutovali o akceptácii v Dobšinej zvoleného superintendenta Juraja Ambrosiho, bol výber superintendentov. Mali byť vyberaní z troch kandidátov, pričom sa však mali striedať zástupcovia slovenského a nemeckého pôvodu.[834] V septembri 1742 potom nový superintendent Ambrosius uskutočnil vizitáciu bardejovského evanjelického zboru.[835]

Konfesionálny stav obyvateľstva Bardejova za vlády Karola VI. a Márie Terézie

Za okolností právneho znevýhodnenia protestantov v krajine sa vynára otázka, aké dopady mal takýto vývoj na konfesionálny pomer mestského obyvateľstva. Z kanonických vizitácií Jágerského biskupstva[836] a mestských záznamov môžeme získať informácie o vývoji počtu obyvateľov prísluš-

832 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 221, s. 72: „(…) ut Civitates (A. R. Pfanschmidio Munus Superintendentale deponente) continua fere duorum saeculorum annorum serie superintendentes in gremio suo habentes et authoritate Superintendentali in Comitatuum Contubernia pollentes avitis suis Privilegiis, si non priventur, ad minus in illis restringantur et regulentur."

833 Eva Kowalská: *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, s. 118 – 119.

834 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 227, s. 75 – 76: „Domino Superintendente ex Germanica Natione Regiarum ac Liberarum Civitatum ita & Dobssensis (…) et posteaquam ordine ita ferente, ex Natione Slavonica, seu in Civitatibus, seu Comitatibus degentes Ministri venient candidandi, praescriptus Candidationis et Electionis ordo vice versa quoad omnes Circumstantias observetur." Záležitosť nového cirkevného zriadenia je v korešpondencii jednotlivých cirkevných zborov veľmi častou a dôležitou témou, na ktorú je už súčasníkmi nazerané z viacerých uhlov. Komplexnosť problematiky si žiada ďalší výskum.

835 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 239 – 240.

836 AACass., Visitatio Canonica Parochiæ Bardejov, sign. 104-105 (rok 1749), 106-107 (rok 1775), 108 (rok 1812).

ných konfesií iba približne, keďže sa v nich – prinajmenšom do poslednej tretiny storočia – neuvádzajú presné čísla veriacich. Do polovice 18. storočia tvorili evanjelici v radoch obyvateľov Bardejova väčšinu.

Postupná prevaha katolíkov v Bardejove

Na začiatku storočia tvorili katolíci iba malú časť obyvateľov mesta – podľa údajov miestnej evanjelickej kroniky ich bolo iba 200 duší oproti viac než dvom tisícom evanjelikov.[837] V priebehu storočia sa vývoj uberal pre evanjelikov nepriaznivým smerom a v dôsledku viacerých faktorov ich pomerné zastúpenie klesalo. Nemožno podceniť úlohu imigrácie okolitého vidieckeho obyvateľstva, pričom možno predpokladať, že bolo väčšinovo katolícke.[838] V prospech tohto faktoru by svedčili aj záznamy kanonickej vizitácie z roku 1746, kde sa uvádza, že obyvatelia používajú slovenčinu, obzvlášť bardejovskí katolíci, zatiaľ čo u miestnych evanjelikov naďalej zohrávajú významnú úlohu nemeckí bilingválni mešťania.[839] V konečnom dôsledku je to aj doložené prítomnosťou dvoch nemeckých evanjelických kazateľov a jedného slovenského, ktorý bol zároveň zodpovedný aj za filie v okolitých poddanských dedinách. V roku 1762 mali medzi obyvateľmi mesta už miernu prevahu katolíci a v danej podobe sa situácia udržiavala po zvyšok storočia.[840] Z dostupných údajov je zjavné, že evanjelici si naďalej udržiavali prevahu v hospodársky a sociálne konzervatívnejších a lepšie situovaných sférach mestskej spoločnosti.[841]

Otázka zmiešaných manželstiev

Po výrazných zmenách na začiatku obdobia, ktoré boli sprevádzané ráznejšími protireformačnými opatreniami, sa v ďalšom období náboženská a tým aj jazyková situácia v Bardejove stabilizovala. Ani vyššie spomínané opatrenia, ktoré komplikovali život členom evanjelického zboru a eliminovali ich možnosť zapojiť sa do politického života, pravdepodobne nezohrali až takú zásadnú úlohu, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Azda najzásadnejším faktorom z centrálne presadzovaných opatrení bola otázka zmiešaných manželstiev, ktorá znevýhodňovala konfesiu evanjelických

837 Ján Adam: Zmeny v konfesionálnej štruktúre, s. 116.

838 *Ibidem*, s. 117. AACass., Visitatio Canonica Parochiæ Bardejov A.D. 1749, sign. 105, s. 4 k obyvateľstvu Bardejova uvádza okrem iného, že „Lutherani pro sua secta multum sunt zeloti". Konverzie neboli veľmi častou záležitosťou.

839 AACass., f. Vizitácie – Šariš (18. storočie), Concscriptus Parochiarum et Ecclesiarum Districtus Sueprioris Inclyti Comitatus Saárosiensis Anno Domini 1746 facta, vol. 7, č. 13, sign. 80, s. 121: „Incolae utuntur Slavonico presertim Catholici, Lutherani inter se germanico sed & hi Slavonice plerique omnes gnari. Qui Catholicos altera fere parte, numero superant. Graeci ritus sunt circiter 30."

840 Juraj Žudel: Náboženská štruktúra obyvateľstva v 2. polovici 18. storočia. In: *Geografický časopis*, roč. 43, 1991, č. 3, s. 215 – 230. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 86 (Magistrátny protokol, 1787), s. 218: „Catholici 2 500, Acatholici 1 271."

841 Ján Adam: Zmeny v konfesionálnej štruktúre, s. 117 – 118.

partnerov vo zväzku.[842] Aj v samotnom Bardejove sú známe prípady[843], keď významní evanjelickí mešťania alebo ich potomkovia mali katolíckych partnerov, čo spôsobovalo problémy pri rozhodnutí o konfesionálnej príslušnosti detí. V ostatných oblastiach však prísne opatrenia narážali na pomerne silnú protestantskú konfesionálnu identitu, stavajúcu sa na odpor.

Fenomén identity menšinovej komunity

Fenomén identity menšinovej komunity,[844] ktorej členovia sa v nepriaznivých podmienkach ešte viac zomknú a pridržiavajú sa základov, definujúcich ich ako komunitu, sa prejavuje celkovo u uhorských protestantov v 18. storočí, aj na konkrétnom príklade bardejovských evanjelikov. V podmienkach pociťovaného ohrozenia a vonkajšieho tlaku sa môže do popredia dostávať aj konzervativizmus a dbanie na prísne pridržiavanie sa základov komunity.[845]

V tomto kontexte možno chápať aj pietistický proces, ktorý sa v bardejovskej komunite rozhorel v dvadsiatych rokoch 18. storočia. Pod vedením evanjelického kazateľa Eliáša Fischera,[846] aj neskôr známeho prísneho odporcu pietistov, a viacerých svetských predstaviteľov zboru sa viedol proces proti Michalovi Krumbholtzovi, druhému miestnemu kazateľovi a absolventovi univerzity v Halle, ktorý sa mal pri výchove mládeže nechať inšpirovať pietistickými vplyvmi.[847]

Pri zvýšenom vonkajšom tlaku zároveň zvyknú nadobúdať zvýšenú úlohu často druhotné rozlišovacie znaky.[848] V prípade konfesionálnej odlišnosti bardejovských (a uhorských) evanjelikov začali zvýšený význam nadobúdať odlišujúce aspekty „obliehanej" komunity od zvyšku, ktoré sa zároveň stávali definujúcimi východiskami.

Na tomto mieste možno spomenúť dva takéto výrazné rysy evanjelickej identity, spojené so zaujímavými dokladmi z bardejovského mestského

---

842 Peter Šoltés: Die Konfessionsgrenze im Ehebett : Reverse in matrimonia mixtae religionis im Königreich Ungarn. In: Peter Krauss (ed.): *Normsetzung und Normverletzung : Alltägliche Lebenswelten im Königreich Ungarn vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2014, tu s. 169 – 172.

843 Prípad dcér Samuela Ocherlana z jeho zmiešaného manželstva v roku 1733 v ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, Sectio 3, § 210, s. 66.

844 Tatiana Podolinská: Identita a religiozita. Úvod. „Ako zrnko v mori" : Konštrukcia náboženskej identity menšinových a spoločensky stigmatizovaných skupín. In: Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská a Eva Krekovičová (eds.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, s. 139 – 143.

845 Eva Kowalská: *Evanjelické a. v. spoločenstvo*, s. 104 – 113.

846 Eliáš Fischer sa neskôr stal superintendentom Potiského dištriktu (v rokoch 1747 – 1774), bol známym odporcom pietizmu. József Hörk: *Az ev. Tisza-kerület püspökei*. Kassa : Bernovits Gusztáv, 1888, s. 52 – 55.

847 ECAV BJ, Historia Ecclesiastica, § 169 – 192 , s. 46 – 56.

848 Peter Šoltés: *Tri jazyky, štyri konfesie*, s. 13 – 14.

súdnictva, ktoré sa zaoberalo aj vyšetrovaním a trestaním prečinu rúhania sa (*blasphemiae*). Ide o úlohu prisudzovanú mariánskemu kultu a rozdiely pri chápaní Večere Pánovej, respektíve Eucharistie. V jednom prípade ide o škandalóznu situáciu z apríla 1722. Evanjelický mešťan Martin Friedt totiž v čase konania sa rímskokatolíckej omše prišiel do kostola, hlučným správaním a posmešnými poznámkami na adresu hostie rušil priebeh liturgie.[849] V apríli 1729 bol potom vedený proces proti mešťanovi Jakubovi Volenskému (Volenszky) z dôvodu spochybňovania úplného panenstva Panny Márie.[850] Pri vypočúvaní svedkov napokon vysvitlo, že alkoholom potužený evanjelik Volenský v diskusii o náboženských otázkach, ktorú mimochodm viedol v miestnom slovenskom šarišskom dialekte, svojmu spolumešťanovi Jánovi Czizerovi, katolíkovi, seba prezentoval ako pravého katolíka, zatiaľ čo jeho oponent mal byť katolíkom iba rímskym. Na Czizerovu výčitku, že to rímska cirkev má pravú vieru založenú na apoštoloch a cirkevných otcoch, sa Volenský , prinajmenšom podľa výpovede svedka, obhajoval tvrdením, že Luther je rovný apoštolom.[851] V podobných prekáračkách sa diskusia niesla aj ďalej. V takýchto situáciách je však možno dostatočne pozorovať silu konfesionálneho presvedčenia aj napriek nepriaznivým okolnostiam.

5.6 Jazykové spoločenstvo mešťanov v 18. storočí

Postupné ozdravenie hospodárskeho života Bardejova

Po skončení nepokojného obdobia sa v závere 17. a na začiatku 18. storočia, ktoré bolo charakterizované vojenskými akciami, vysokým daňovým zaťažením, dvomi morovými epidémiami a v prípade Bardejova ešte aj požiarom, bolo potrebné pomaly konsolidovať situáciu. Hospodárska aj populačná obnova slobodných kráľovských miest z dnešného slovenského územia bola už pomerne podrobne zdokumentovaná. Výsledky ukazujú, že sa Bardejov v priebehu menej než storočia (približne do roku 1780) dokázal zbaviť svojich dlhov. V strednodobom horizonte dokonca hospodáril ziskovo. Okrem toho získal späť aspoň časť svojich poddanských dedín. Celé 18. storočie sa tiež vyznačovalo v bardejovskom prípade pomerne

[849] Súdny spor je zaujímavý aj z jazykového hľadiska. V svedeckých výpovediach boli totiž doslovne zaznamenané výrazy, ktorými Martin Friedt zosmiešňoval priebeh omše: „he, he, he, he (…) a uss dzewky macze, uz wam Pana Christa z hrobu wzali (…) uz ho beru, lapaicze ho.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign 67 (Magistrátny protokol, 1722 – 1724), s. 84 – 88.

[850] V jeho výpovedi opäť zaznieva miestny dialekt: „Taka bula Maria po porodže jako inša žena.“ ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69 (Magistrátny protokol, 1728 – 1731), s. 128 – 129.

[851] *Ibidem*, s. 165 – 167.

stálym populačným rastom.[852] Avšak na druhej strane, ani napriek zjavným úspechom – obzvlášť vzhľadom na nelichotivú situáciu po skončení Rákociho povstania[853] – však mesto nezískalo späť svoj predošlý význam. Síce sa v záležitostiach politickej a hospodárskej správy stalo súčasťou centrálne kontrolovaného systému, ale príklady takých Košíc a Prešova ukazujú, že to nemuselo predstavovať prekážku rozvoja mesta. Bardejov však začal čoraz viac zaostávať za svojimi susedmi.

Posilňovanie slovenskej nácie v Bardejove

Povahu situácie mesta „v závetrí" možno napokon dedukovať aj vzhľadom na obnovu mestskej populácie. Zatiaľ čo v minulosti tvorili nezanedbateľnú zložku medzi novými mešťanmi prišelci zo vzdialenejších regiónov a mesto bolo súčasťou medzinárodných hospodárskych aj kultúrnych sietí, v 18. storočí tvorili podľa Špieszových výskumov z radov novoprijatých mešťanov 75 – 80% ľudia domáceho pôvodu, z mesta alebo jeho bezprostredného okolia.[854] Konfesionálne i personálne zmeny v prostredí mestských elít na prelome 17. a 18. storočia aj príchod nového obyvateľstva skôr z vidieckeho prostredia sa odrazili aj na jazykovej stránke života komunity.

Postupný pokles významu nemčiny na úkor latinčiny

Nemecký jazyk si naďalej, obzvlášť v niektorých väčšinovo evanjelických kruhoch udržiaval prestížnejší status. Pre väčšinu mešťanov sa však otvárali nové jazykové možnosti. V priebehu druhého desaťročia 18. storočia vytlačila nemčinu z pozície jazyka mestskej administrácie latinčina a v tejto podobe ostala situácia nezmenená v podstate až do štyridsiatych rokov 19. storočia. Na jej dominanciu v korešpondencii bolo poukázané vyššie. Povahu reálnych jazykových vzťahov v meste je teda potrebné rekonštruovať z viacerých špecifických typov pramenného materiálu. Prienik slovenčiny do sféry politickej správy mesta najlepšie dokladujú už analyzované prísahy, pri ktorých odriekaní nebolo jej použitie už zjavne považované za statusovo neprimerané.

V neoficiálnej, bežnej hovorovej praxi sme o mestských jazykoch navyše nepriamo informovaní zo súdnych zápisov. Väčšina súdnych kníh z 18. storočia je vedená v latinčine. Predovšetkým v prvej polovici 18. storočia však boli pod vedením mestského notára a dlhoročného richtára Adama Péčiho neraz zaznamenané aj svedecké výpovede jednotlivých stránok

---

852 Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 71, 76 – 77.

853 Peter Kónya: *Prešov, Bardejov a Sabinov*, s. 199 – 203. Mestká rada sa roku 1715 snažila reagovať na situáciu vydaním Policajného poriadku (Polizeyordnung, v nemeckom jazyku), v ktorom sa pomerne prísne regulovali rôzne aspekty života mešťanov a s nimi spojené výdavky, napríklad počet hostí na rodinných slávnostiach, spôsob obliekania a pod. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 294.

854 Anton Špiesz: *Slobodné kráľovské mestá*, s. 101. Zaujímavé je v tomto smere porovnanie s Prešovom, ktorý bol demograficky otvorenejší, pozri Oľga Wiedermannová: K národnostnému vývoju Prešova, s. 151 – 158.

alebo svedkov v súdnych sporoch. Pri tých je však opäť potrebné dôkladne rozlišovať okolnosti. Pokiaľ sa svedkovia dostavili osobne na pojednávanie, aspoň najzávažnejšie časti ich výpovedí bývajú zapísané v pôvodnom znení, inak sú reprodukované v latinčine, ojedinelo v nemčine. V situácii, ak svedkovia neboli prítomní fyzicky, mohli iba poslať svoje vyhlásenie alebo výpoveď v písanej podobe. Takýto materiál je zaujímavý najmä z toho dôvodu, že umožňuje nahliadnuť do jazykových preferencií jednotlivca. V niektorých prípadoch boli zase vybraní senátori vysielaní ako vyšetrovatelia a tí potom predkladali svoje zápisnice pri súdnom pojednávaní.

Obzvlášť v prvej polovici 18. storočia[855] je možné pozorovať preferencie jednotlivých senátorov pri vyhotovovaní dokumentov tohto druhu, napríklad Ján Baptista Sevegnáni[856] alebo Samuel Mokossiny[857] uprednostňovali latinčinu, zatiaľ čo Tomáš Scholcz[858] sa pridŕžal nemčiny.

Je potrebné tiež uviesť ešte niekoľko poznámok k povahe týchto zápisov a ich informačnej a interpretačnej hodnote. Miera zaznamenaných údajov sa síce líši od prípadu k prípadu. Je však pozorovateľný trend, že v sporoch hospodárskej povahy sú zápisy vecnejšie (nie nevyhnutne stručnejšie) a podávané skôr z pohľadu jednotlivých sporiacich sa strán, prípadne vyšetrovateľa. Na stopy po hovorovej reči v takýchto písomných záznamoch nie je teda veľa priestoru. Vernakulárne jazyky sa objavujú, iba ak sú predkladané písomné svedectvá ľudí, ktorí sa nemohli dostaviť osobne, prípadne ak bývali súčasťou dôkazového materiálu účty alebo potvrdenia rôzneho druhu.

Používanie slovenčiny a slovensko-nemecká bilingválnosť

Na demonštráciu možno uviesť viacero príkladov, pričom zväčša ide o doklady v nemčine. Vyskytujú sa však aj prípady, keď boli tieto dokumenty vyhotovené v slovenčine. Zaujímavým svedectvom je spor murára Jána Zechnalka s vdovou po Jurajovi Vaigmanovi mladšom v marci 1730. Žalovaná sťažovateľovi totiž dovtedy nevyplatila dlh, ktorý uňho mala, pričom veriteľ vo svoj prospech predložil slovenskú obligáciu Anny Vaigman z 15. marca 1728. Vtedy sa vdova Vaigmanová dostala do finančnej núdze a bola

855 Súdne a magistrátne zápisy z prvej polovice 18. storočie sú pomerne rozsiahle a informačne bohaté. Od päťdesiatych rokov 18. storočia sa v nich objavujú už pomerne stručné a vecné zápisy, ktoré neumožňujú v dostatočnej miere analyzovať jazykovú prax mešťanov.

856 V rokoch 1711 – 1732 bol členom mestského senátu. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1828 (Kniha reštaurácií a príjmov, 1711 – 1729), sign. 1838 (Kniha príjmov a výdavkov, 1730 – 1750)

857 Na postoch mestského senátora alebo tribúna ľudu ho možno nájsť pravidelne medzi rokmi 1691 – 1741. ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1816 (Účtová kniha, 1682 – 1704), sign. 1828 a 1838.

858 Mestským senátorom bol v rokoch 1704 – 1734 (s prestávkami počas Rákociho povstania). ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 1816, 1828, 1838.

nútená si požičať peniaze prinajmenšom dovtedy, kým sa nenájde kupec na dom a obchod po jej manželovi.[859]

Dokument je zaujímavý hneď z niekoľkých dôvodov. V prvom rade nie je zapísaný v kultúrnej slovenčine tak, ako sa objavovala v oficiálnych alebo literárnych textoch, ale ide o zjavne hovorový jazyk s množstvom šarišských nárečových prvkov. Dôležitý je tiež kontext. Dokument bol spísaný v prítomnosti Andreja Schmidta, člena volenej obce.[860] Na potvrdenie správnosti sa v závere Anna Vaigman, rodená Eiszdorffer vlastnoručne podpísala, pričom nie je bez významu, že použila nemeckú formuláciu.[861] Zdá sa teda, že jazykom jej osobnej preferencie bola nemčina, avšak nemala problém porozumieť a komunikovať v slovenčine. Podobne ako mešťan so zdanlivo nemecky znejúcim menom nemal problém sformulovať a zapísať text v nárečovom variante slovenčiny. Bilingválnosť zase možno predpokladať aj u sťažovateľa Jána Zechnalka, keďže v rovnakom čase požadoval súdnou cestou splatenie dlhu aj od mešťana Michala Kleina a jeho manželky Anny. Aj v tomto prípade sa mohol preukázať potvrdením, ktoré mu žalovaní vystavili, tento raz je však v nemčine. Zaujímavé je, že je pod ním ako svedok opäť podpísaná aj Anna Vaigman.[862]

V decembri 1726 sa zase stretávame so sporom ohľadne nesplatených pôžičiek medzi Andrejom Lenartom a Martinom Winklerom. Podobne ako v predošlom prípade bolo predložených niekoľko písomných potvrdení o sume, ktoré si Winkler požičal. Všetky boli zároveň spísané v slovenčine.[863]

Jazyk súdnych sporov a otázky jazykových preferencií na rôznych sociálnych úrovniach

V súvislosti s majetkovými spormi je zaujímavé zohľadniť situáciu v prípade testamentov. Z prvej polovice 18. storočia sa síce zachovala kniha,

---

859 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69 (Magistrátny protokol, 1728 – 1731), s. 261 – 262 (zápis k 3. marcu 1730): „Ja nyižej podpisana uznawam stimto odsebe danim Obligatorem, ze mne wmeg naiwekseg potrebe pozicsil Pan Johannes Zechnalek fl. 74 d. 80 to gest sedemdesat stiri uherske zlate, y osemdesat penize, na kteru summu predmenowanemu zapisugem Panu Creditorowi werchni predni sklep, gdis Pan Buoch Kupcza da na dom, bude nadinsimi predneisi s persich penezi wisse menowanemu summu odebrabrat."

860 *Ibidem*, s. 262: „Coram me Andrea Schmidt." Zápis vznikol 15. marca 1728, teda v čase, keď bol členom volenej obce pod hlavičkou „Tertia Mensa." ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69, s. 12. O tom, že Andrej Schmidt nemal problém používať v hovorovej praxi slovenčinu svedčí aj žaloba, ktorú voči nemu vzniesol Ján Žemlička (Zemlicska). Andrej Schmidt sa mal totiž vyjadriť: „Perun do domu (nominando D. A.) nech Perun ducha swateho do sercza uderil aby mi dlustwo zaplaczil." *Ibidem*, s. 281.

861 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69, s. 262: „K lepeg wire sem se swlasnu ruku gmenem a krizikem podpisala (…) Anna Vaigmanin gebohren Eiszdorferin."

862 *Ibidem*, s. 266 – 267.

863 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 68 (Magistrátny protokol, 1725 – 1727), s. 309 – 310 (zápis k 10. decembru 1726): „Ja nižeg podpisani uznawam tim pisanym mogim ze sem priial poziscanim spusobem w čšas potrebi a uskosty mogeg od Pana Andrassa Lenarta na Pewni Zaloch (…)."

do ktorej boli zapisované testamenty a prípadne majetkové spory, avšak údaje sú pomerne neúplné a najmä od tridsiatych rokov 18. storočia skôr heslovité alebo pre jednotlivé roky úplne chýbajú. Zachované texty sú takmer vždy nemecké, čo môže súvisieť s tým, že nezriedka šlo o zápisy zhotovené pridelenými senátormi.[864] Objavujú sa však aj výnimky. Jednou z nich je slovensky písaná sťažnosť Daniela Zavadského z júla 1719.[865] Spolu so svojimi vlastnými bratmi Samuelom a Jurajom žaloval nevlastných súrodencov, Jána a Eliáša Knivaldovcov. Šlo o zvyčajný spor o dedičstvo po ich matke, Anne. Súčasťou konania bolo aj predloženie závetu zosnulej v nemčine. Jej syn Daniel sa však pred mestskými úradmi na bratov sťažoval už v miestnom slovenskom nárečí.[866] Na tomto príklade možno vidieť, že hranice jazykových preferencií prebiehali aj v rodinách. Obzvlášť zaujímavým príkladom sú tu ženy, keďže tie opúšťali jedno prostredie s istými jazykovými preferenciami a sobášom prichádzali do novej domácnosti, kde mohla byť situácia odlišná.

Príkladom v tomto duchu je aj Anna Mária Mazurko, manželka Mateja Kellera. Kellerovci patrili k starým a významným meštianskym rodinám. Počas 18. storočia bývali významnými podporovateľmi miestneho nemeckého evanjelického zboru. Keď však roku 1735 žalovala Anna Mária svojho brata Eliáša za to, že potom, čo ovdovela, zneužíval jej pomoc a navyše jej aj odcudzil nejaké predmety z domácnosti, uchýlila sa k tiež k slovenčine.[867]

O tom, že podoba priezviska nemusí mať v neskoršom období už veľkú výpovednú hodnotu pre jazykovú prax jeho nositeľa svedčí aj spor Jána Friedta so svojimi sestrami Alžbetou, Juditou, Annou a Rebekou v roku

---

864 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 41 (Kniha dedičstiev, 1691 – 1758).

865 *Ibidem*, s. 348 – 349.

866 Nárečový charakter je zjavný napríklad v druhom bode sťažnosti proti Jánovi Knivaldovi. Tamže: „Na Wešele [*svadba*] we winnye, wpiwe a jedzenyu jak ten csas odprawowali to stalo prinamenyei fl. 60.“ V štvrtom bode proti Eliášovi zase nachádzame: „Jednu Krawu, Angliczky Dolman i schubku to porachowavsi [*zrátajúc*] stalo fl. 27.“ Na tomto texte je zároveň zaujímavé sledovať trend prelínania sa rôznych jazykov. Výpožičkou z nemčiny, tak lexikografickou, ako aj ortografickou je slovné spojenie „Brautske schati“ [*svadobné šaty*] z tretieho bodu sťažnosti proti Eliášovi. Podobne ako v iných prípadoch, aj tu je pôvodom nemecké slovo v texte v inom jazyku zapísané iným typom písma (fraktúrou). V tejto súvislosti možno spomenúť, že aj zápisy mien niektorých členov mestských rád sú vyčlenené takýmto odlišným zápisom – pre ďalší výskum by bolo zaujímavé zmapovať, či sa takýmto spôsobom nemohla dávať najavo pociťovaná/prisudzovaná nemeckosť jednotlivcov. Pozri tiež Ján Doruľa: Z histórie slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16. – 18. storočí. In: *Slavica Slovaca*, roč. 12, 1977, č. 1, s. 13 – 27.

867 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 41, s. 508 – 509. Anna Mária Mazurko sa okrem iného sťažuje na Eliáša, že „u mnie, aneb meho Neboscsika Manzela zadnu robotu sebe nye dawal chledacs, ale pre swug chassen knihi wazal a do sweho miska bral a mug chleb uziwal.“

1735. V ich prípade šlo o vlečúci sa spor, ktorého súčasťou bolo aj zloženie prísahy na kalich, že pred bratom Jánom neukrývajú vo svojom vlastníctve žiadne dokumenty po svojich nebohých rodičoch, obzvlášť nie testamenty alebo vlastnícke listy týkajúce sa nehnuteľností v danom čase v rukách iného vlastníka. Prísahu sa napriek zdanlivej nemeckosti rodného priezviska rozhodli zložiť v slovenčine.[868]

Oveľa bohatšiu skupinu však predstavujú mierne odlišné spory civilnoprávneho charakteru, kde bol väčší dôraz kladený na svedecké výpovede než na samotný dôkazový materiál, ktorý v mnohých situáciách zo samotnej podstaty sporov ani nebol dostupný. Veľkú skupinu riešených konfliktov v tomto smere však predstavujú žaloby kvôli urážke alebo poškodeniu dobrého mena. Viaceré z nich majú otvorene vulgárny charakter. Samotné okolnosti a účastníci sporov však môžu byť tiež veľmi výpovedným svedectvom o podobe jazykovej situácie v meste.

V prípade urážok je však zaujímavé sledovať aj to, čo sa považovalo za znevažujúce. V prípade žien ide zvyčajne o obviňovanie z nízkeho morálneho statusu sokyne. V niektorých prípadoch sa však objavia aj ďalšie veľavravné prívlastky. Jedným z takých je isté pohŕdanie čímkoľvek, čo súviselo s Poľskom. V marci 1735 sa začal súdny spor medzi Františkom Csanovszkým a Jakubom Müllerom mladším. Obžalovaný Müller totiž mal vážne uraziť žalobcovu manželku. V mestskej vinárni to v spoločnosti priateľa Andreja Hazira totiž prehnal s pitím a následne sa začal správať neprimerane a vulgárne urážať tam prítomný pár Csanovszkých. Priebeh situácie potvrdili aj viacerí predvolaní svedkovia, ktorí doslovne zopakovali Müllerove slovenské tvrdenia.[869] Pojednávanie pokračovalo o mesiac neskôr, v apríli 1730, keď boli ako svedkovia predvolaní už spomínaný Andrej Schmidt so svojou manželkou Sophiou. Prísahu výpoveďou síce zložili po nemecky, Sophia však ešte na záver dodala niekoľko slovenských slov ako výčitku obžalovanému Müllerovi.[870]

Jakub Müller vystupuje o desaťročie skôr v inom spore, tentokrát založenom nielen na slovnej urážke, ale aj fyzickej konfrontácii. Müller žaloval svojich spolumešťanov Jakuba Czizera a Andreja Führera za napadnutie.

---

868 *Ibidem*, s. 517: „(…) Prisahame Bohu Ocsu, Synu y Duchu Swatemu že my o listcze domskim w kterim na ten csas Pan Galliczy (…) iednim slowem wseczke listy ktere by ieho Milosti Pana Joannes Frida concernowaly anny pod nassima rukami, any w insich rukach skowani."

869 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 69 (Magistrátny protokol, 1728 – 1731), s. 279 – 280: „Ty Polszka szuko, ty polszka kurwo twug oczecz w Polscsy psi bil, a tebe lem tak tu priwlekol a ty tu welku panyu teras."

870 *Ibidem*, s. 209: „Nyech opatri Pan Buoch moju kriwdu pri ostatneg hodzinye iaki dacze rachunek pred Panem Bohem."

V priebehu vyšetrovania však vyšlo najavo, že mu predchádzala slovná provokácia z Müllerovej strany, ktorý sa označoval za lepšieho mešťana, keďže platil vyššiu daň.[871] V realizovanej konfrontácii bol však Müller zranený. Súd teda rozhodol – vzhľadom na preliatie krvi – že Czizer sa má finančne podieľať na Müllerových poplatkoch mestskému lekárovi za ošetrenie.[872]

Doterajšie príklady poukazovali skôr na komunikáciu medzi spoločensky rovnocennými partnermi. Na záver možno ešte upriamiť pozornosť na príklady, akým spôsobom sa mohla odvíjať komunikácia v jednotlivých domácnostiach, napríklad so služobníctvom. Ako príklad tu možno uviesť proces proti Jurajovi Vaigmanovi staršiemu z roku 1705, ktorý je špecifický aj z hľadiska samotného previnenia, vyšetrovania a jeho riešenia. Obžalovaný sa totiž dopustil sodomie, čo vyvolalo medzi mešťanmi pobúrenie. Ako svedkovia boli predvolaní mladíci, sluhovia a strážnici vo Vaigmanovom dome. Väčšina výpovedí je v nemčine ako jazyku komunikácie medzi svedkami a Vaigmanom. Podobne ako oní mešťania, aj on bol aspoň do istej miery bilingválny, ako dosvedčil posledný svedok, člen kováčskeho cechu, ktorý si spomínal na udalosti spred 12 rokov a reprodukoval komunikáciu s Vaigmanom v slovenčine.[873] Tieto odhalenia spôsobili medzi senátormi nemalé rozhorčenie. Vzhľadom na závažnosť obvinenia a obsah svedeckých výpovedí bol obžalovaný odsúdený na lámanie v kolese. Reakciou na rozsudok však bolo množstvo sĺz a prosieb, a navyše, syn obžalovaného bol členom širšej rady. Trest sa tak napokon – aj vďaka nemalej sume peňazí – podarilo zmierniť na trvalé vyhnanstvo z mesta.

Jazyk mestských cechov

Významné jazykové zmeny sa ale dajú pozorovať pri mestských cechoch. Na prvom mieste je potrebné spomenúť cech pivovarníkov. Počas 16. a 17. storočia sa vyznačoval dôrazom na nemecký jazyk a meštiansku identitu. Počas Rákociho povstania sa znovu otvorila diskusia na tému cechových artikulov, podľa ktorých sa právo variť pivo udeľovalo iba Nemcom alebo ľuďom nemecky hovoriacim.[874] V roku 1705 boli predložené sťažnosti príslušníkov „maďarského a slovenského národa", že nemajú rovnaké práva ako Nemci a sú utláčaní v cechových zasadnutiach, aj v čase keď bojujú

871 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 68 (Magistrátny protokol, 1725 – 1727), s. 282 – 283: „ga sem lepsi mescsan gak ty, bo weczeg porczy placzym gak ty."

872 *Ibidem*, s. 284: „A. magis injuriatus fuisset ut solutionis hirurgo onus (…) Jacobus Czizer supportare debeat."

873 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 62 (Magistrátny protokol, 1705 – 1708), s. 9 – 12: „(…) ipsum aloquendo Slavonico idiomate, urob mi moju wolu, reposuit Fatens, iaku ia wam mam wolu urobit."

874 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 62, s. 71-72 (zápis k 17. júlu 1705): „Juxta Articulum cerum omnia Commembra Cehae Germanicae Nationis aut vero Linguae Germanicae gnara sint."

za uhorskú slobodu.[875] Predstavenstvo cechu diskutovalo o záležitosti so zástupcami magistrátu, aj keď definitívne riešenie sa nenašlo. Z prípadu je však zjavné vyhrotené vnímanie nespravodlivosti, aj príznaky kolektívnej identity, založenej na jazykových kritériách. Nešlo už o spor jednotlivca, nedostatočne integrovaného do jestvujúceho kultúrneho systému, ale o spor celej skupiny ľudí, ktorej členovia zjavne seba i iných vnímali v takomto kolektívnom svetle.

Pivovarnícky cech však ešte počas prvej polovice 18. storočia ostával pri zachovávaní tradičných zvykov. Snažil sa regulovať prístup šľachticov žijúcich v meste k pivovarníckym právam.[876] Postupne však dochádza k zmenám aj v tradičnej bašte nemeckej meštianskej identity, a to i v oblasti jazyka, čo možno napokon dedukovať už z jeho písomností, kde sa napríklad pri udeľovaní pivovarníckych práv často už ani nespomínajú podmienky v oblasti jazyka.[877]

Od dvadsiatych rokov 18. storočia je síce písomný materiál cechu zachovaný v menšom množstve, napriek tomu sú badateľné v skoršom období absentujúce prieniky slovenčiny. V roku 1749 sa na magistrát mesta v slovenčine obracia Dorota Závadská, vdova po členovi cechu, s prosbou, aby jej boli odpustené dlhy jej nebohého manžela.[878] V roku 1770 prišlo cechové predstavenstvo s rozhodnutím, ktorým sa reguloval spôsob varenia piva, keďže vojaci v tom čase umiestnení v meste neboli úplne spokojní s jeho kvalitou. Nariadenie bolo vydané iba v slovenčine a latinčine.[879] V roku 1789 vydal cech podmienky šenkovania piva už iba v slovenčine.[880] V závere storočia sa ešte objavilo niekoľko podobných dokumentov v latinčine (a naďalej aj v slovenčine),[881] trend v prospech používania slovenského jazyka však bol už zjavný.

Ak takýto vývoj nastúpil v cechu, ktorý si v minulosti zakladal na používaní nemčiny, v prípade ďalších remeselných odvetví bol vývoj ešte

875 *Ibidem*: „Nomine Ungaricae et Schlavonicae Nationis cum protestatione insinuationes factae, si Braxator Cerevisiae nonnisi Germanicae nationii deberet (…) exponebatur, quod sub Germanico Regimine Ungari et Schlavi Passi in gremio Cehae, defacto vero dum pro Libertate Ungarica pugnaretur."

876 ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech pivovarníkov – Knihy, sign. 3.Ce.III.17.

877 Napríklad v prípade Juraja Heska. Tamže, Spisy, bez sign., f. 3.

878 *Ibidem*, Spisy, sign. 3.Ce.III.45.

879 *Ibidem*, Spisy, sign. 3.CE.III.22 (nariadenie zo 7. júla 1770): „(…) ze slawne wogsko se zaluge wtim, gak w tomto meste Piwo, ne toliko dobre sporadane, ale hnecky skoritoch do Piwnicy Pustene se widawa odkut prochadza."

880 ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech pivovarníkov – Spisy, sign. 3.Ce.III.8 (z 26. júna 1789).

881 *Ibidem*, sign. 3.Ce.III.10 (Podmienky varenia piva, 10. júl 1792, latinsky); sign. 3.Ce. III.12 (z 10. júla 1796, Podmienky varenia piva, slovensky); sign. 3.Ce.III.13 (zo 6. júla 1800, Podmienky varenia piva, slovensky).

rýchlejší. V prípade cechu debnárov sa zachovali spoločné cechové artikuly miest Košice, Sabinov a Bardejov z roku 1587, artikuly iba pre bardejovských debnárov z roku 1637 a artikuly pre tovarišov z roku 1680.[882] Všetky tieto dokumenty zo staršieho obdobia sú v nemčine. V 18. storočí sa už ale objavuje aj slovenčina, napríklad pri pravidlách pre tovarišov z roku 1788.[883] Zaujímavý je tiež list šľachtica Andreja Dežöfiho (Dessewfyho). Obrátil sa na cech v záležitosti svojho poddaného, ktorého vyslal do mesta na vyučenie sa. Urobil tak totiž v slovenčine.[884] Ďalšie cechy ale mali aj svoje artikuly v tomto období už v slovenčine. Tam patria napríklad tkáči, ktorí od roku 1701 používali slovenský preklad artikulov, pôvodne zhotovených ešte roku 1583 v nemčine v Košiciach. Na začiatku 18. storočia boli zároveň potvrdené Komorou.[885] Cech súkenníkov používal slovenské artikuly zase od roku 1761.[886] Cech hrnčiarov si nechal roku 1785 potvrdiť stredoveké nemecké pravidlá preložené do slovenčiny.[887] Príznačné je, že namiesto starších formulácií o nemeckej výlučnosti pri prijímaní do cechu, sa v tomto období skôr vyskytuje dôraz na to, aby sa prijímanie nových členov nedialo na úkor *„nemeckej natii.“*[888]

Porovnanie zmien v jazykovej praxi v iných hornouhorských mestách

Podobné zmeny v mestskom obyvateľstve nachádzame aj v ďalších slobodných kráľovských mestách regiónu. Na tomto mieste uvedieme iba zopár príkladov z cirkevnej sféry, ktoré slúžia skôr ako východiská pre ďalší výskum. Predovšetkým kanonické vizitácie z 18. storočia sú v tomto smere užitočným prameňom, aj keď tiež nie bez interpretačných výzev. Zvyčajne však obsahovali aj sekciu o miestnom obyvateľstve, jeho jazyku a následne teda aj bohoslužobnej praxi farnosti, v ideálnom prípade zohľadňujúcej situáciu miesta. Zmeny v politike habsburského dvora k mestám a rôzne dopady demografických kríz z prelomu 17. a 18. storočia sa v každom meste vo väčšej či menšej miere odrazili na jeho kultúrnom ráze. Zatiaľčo do konca 17. storočia s výnimkou Košíc boli všetky mestá po jazykovej a kultúrnej stránke dominantne (nie však výlučne) nemecké, po vyššie opísaných zmenách sa situácia v nich mierne pozmenila.

882 ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech Debnárov, Listiny, sign. 7 (z 28. júla 1587), sign. 1 (Artikuly z 20. marca 1637), sign. 2 (Artikuly tovarišov, 1680).
883 *Ibidem*, Spisy, sign. 29 (Pravidlá pre tovarišov, 2. marec 1788).
884 *Ibidem*, Spisy, sign. 26 (list A. Dessewfyho z 9. augusta 1767).
885 ŠA PO – p. BJ, f. Cechy, Cech tkáčov, Listiny, sign. 2-3 (artikuly z roku 1701, oba odpisy slovenské).
886 *Ibidem*, Cech súkenníkov, Listiny, sign. 1 (slovenský preklad z 20. augusta 1761, pôvodné nemecké 11. november 1575).
887 *Ibidem*, Cech hrnčiarov, Listiny, sign. 1 (slovenský preklad z 5. marca 1781).
888 *Ibidem*, Cech súkenníkov, Listiny, sign. 1: „bez uhany Nemeckej Natii“.

Jazyková situácia v Sabinove

Najvýraznejšie bol zmenami zjavne zasiahnutý malý Sabinov. Ten nepredstavoval lokalitu zaujímavú pre imigráciu zo vzdialenejších nemeckých oblastí, takže bol odkázaný na dopĺňanie strát obyvateľstva vo svojom bližšom okolí. To ale bolo výrazne slovenské. V kanonickej vizitácii z roku 1749 sa na prvom mieste konštatuje konfesionálna rôznorodosť tunajšieho obyvateľstva. Zastúpení boli rímski katolíci (371 schopných spovede k 99 maloletým), katolíci gréckeho obradu (120:32) aj evanjelici augsburského vyznania (400:168). Poslední menovaní boli stále najpočetnejšou jednotlivou konfesionálnou skupinou v meste, aj keď ich pozície boli už okolo polovice 18. storočia výrazne oslabené. Príslušníci všetkých konfesionálnych skupín v meste používali zväčša slovenčinu. Nemcov ostalo asi iba okolo 40, ktorí – ako poznamenáva vizitátor – zvyknú svoje deti za vzdelaním posielať inam.[889] Približne z rovnakého obdobia, z roku 1742, sú zachované aj zápisnice z vizitácie evanjelických zborov regiónu, ktorú uskutočnil nový potiský superintendent Juraj Ambrosius.[890] V prípade Sabinova nie sú uvedené počty veriacich, iba sa ako so samozrejmosťou pracuje s existenciou tak nemeckého, ako aj slovenského evanjelického zboru. Na skutočnosť, že preferencia používaného jazyka ešte automaticky nemusela znamenať príslušnosť ku konkrétnemu zboru, upozorňuje sabinovský evanjelický farár Daniel Wächter vo svojej cirkevnej kronike z roku 1778. Po rozprave o rozdelení sabinovskej evanjelickej komunity na nemecký a slovenský evanjelický zbor sa kriticky vyslovuje o miestnych Nemcoch, ktorí z istej nerozvážnosti zabúdajú na svoj jazyk a dedičstvo svojich predkov. V bežnej praxi spolu so Slovákmi používajú slovenský jazyk, až sa napokon pridávajú k nim, a to do tej miery, že v čase písania svojho textu už slovenský zbor počtom prevyšoval nemecký, aj keď celkovo mali mať nemeckí mešťania – vrátane rímskych katolíkov – v Sabinove ešte prevahu.[891] V roku 1779 sa

[889] AACass., Visitatio Canonica Parochiæ Cibiniensis, sign. 547, s. 3: „Lingua utriusque ritus Catholici ac etiam Confessionis Augustanae sunt Slavonicae, Germanicae autem Nationis qui circiter 40 sunt, suas proles instruendas ad alia loca mittere solent."

[890] ECAV PO, f. Knihy, bez sign., *Protocollon Visitatorium Districtuale*. Samotná skutočnosť, že v podmienkach polovice 18. storočia sa evanjelickému superintendentovi podarilo realizovať vizitáciu, si zasluhuje ďalší výskum.

[891] ECAV PO: Daniel Wächter: *Status et Fatorum*, s. 14: „Tempora mutantur, et nos mutamur in illis, hoc etiam ad duplicem hanc Nationem Cibinii quadrat. Nam subsequo tempore accidit, quod plerique Germani, non solum morte extincti, sed etiam ex temeritate, Nationis suae et hinc Germanicae linguae adeo obliti sint, ut popularem cum Slavis fecerint linguam Slavonicam, et propter ea quam plurimi, ob cultum Deo publicum praestandam, ignari patrum suorum linguae, ad Slavos transiverunt, proinde dissitendum non est, nostra iam aetate Slavonicam Nationem numero ultro Germanicam superare, hoc tamen cum discrimine nimirum Slavos ipsam Civitatem inhabitantes numero inferiores Germanis esse, quod etiam de Romano Catholicis adfirmandum."

v rímskokatlíckej vizitácii už iba lakonicky konštatuje, že medzi príslušníkmi oboch konfesií prevláda slovenský jazyk.[892]

Jazyková situácia v Prešove

Podobné dramatické demografické, a teda aj následné kultúrne zmeny prebiehali počas 18. storočia v Prešove. Vo vizitácii z roku 1749 sa napríklad o povinnostiach prešovských jezuitov dozvedáme, že v nedele a sviatočné dni je súčasťou rannej pobožnosti o ôsmej hodine kázeň v nemeckom jazyku. To aj napriek tomu, že väčšina obyvateľstva sú Slováci a navyše aj tí, ktorí sa považujú za Nemcov, ovládajú slovenčinu na veľmi dobrej úrovni.[893] Podobne ako v bardejovskom prípade sa tu teda do popredia dostáva symbolická hodnota nemeckého jazyka, ktorý bol ešte stále v popredí, aj keď praktickejšie by už bolo použiť jazyk iný – slovenský. V evanjelickej vizitácii z roku 1742 sa okrem iného riešia kompetenčné spory medzi farármi slovenského a nemeckého zboru v prípade komunitne zmiešaných manželstiev.[894] Zaujímavou skutočnosťou je, že v Prešove sa zachoval protokol slovenského zboru písaný po slovensky.[895] V prípade Prešova možno ešte uviesť, že aj údaje o členoch mestskej samosprávy a ich jazykových kompetenciách z roku 1757 dosvedčujú, že slovenčina sa postupne stávala hlavným a jediným naozaj univerzálnym komunikačným prostriedkom v mestskej komunite.[896] Podmienky v ďalších mestách si však zaslúžia ešte ďalší a rozsiahlejší výskum.

Paralelné používanie nemčiny a slovenčiny v mestách Horného Uhorska

Z načrtnutých príkladov je možné vyvodiť koexistenciu a vzájomnú interakciu slovenčiny a nemčiny v mestských komunitách Horného Uhorska v 16. – 18. storočí. V domácnosti síce vplyvné meštianske rodiny mohli naďalej používať nemčinu, v kontakte s ľuďmi zvonka však bolo čoraz viac potrebné ovládať slovenčinu. V konečnom dôsledku to tvrdí aj spomínaná katolícka vizitácia, v ktorej jazyková otázka nadobudla navyše ešte konfesionálny rozmer pri schematickom rozdelení mestského obyvateľstva na slovenských katolíkov a nemeckých evanjelikov. Vývoj v meste počas 18. storočia však pokračoval v prospech slovenského obyvateľstva a jeho jazyka v oboch konfesionálnych skupinách. Keď sa v osemdesiatych rokoch 18.

892 AACass., Visitatio Canonica Parochiæ Sabinov, A.D. 1779, sign. 548, s. 25: „Lingua in utraque Religione Slavica plurimum praevalet."

893 AACass., Visitatio Canonica Parochiæ Prešov A.D. 1749, sign. 490, s. 4: „Diebus Dominicis ac festis Mane hora 8va Decantatur Sacrum, Dein Consio sit Germanico Idiomate", pričom je doplnená poznámka „quamvis potior pars populi sit Slava imo qui se Germanos profitentur omnes linguam Slavonicam apprime loquantur."

894 ECAV PO, f. Knihy, bez sign., *Protocollon Visitatorium Districtuale*, s. 21.

895 *Ibidem*, *Knyha Cirkewny*. Vedená je od roku 1732 a záznamy pokračujú až do prvej polovice 19. storočia.

896 Peter Kónya: Prešov v „krátkom" 18. storočí (1711 – 1790). In: Idem (ed.): *Dejiny Prešova*, vol. 1, s. 520 – 521.

storočia Jozef II. pokúšal nahradiť latinčinu nemčinou ako oficiálnym jazykom v Uhorsku,[897] v Bardejove boli z volenej obce prepustení viacerí mešťania pre nedostatočnú znalosť bývalého hlavného jazyka mestskej identity.[898] Pozornosť treba upriamiť tiež na zápisy obchodných dohôd, kúpno-predajných zmlúv, potvrdenia záloh a podobne z rokov 1780 – 1790, ktoré sú vo väčšine prípadov už uvedené v slovenčine, latinčina tvorí menšinu, pričom nemčina sa objavuje viac-menej len sporadicky.[899]

Mnohojazyčný charakter Uhorska i jeho miest bol však najmä v druhej polovici 18. storočia pomerne reflektovanou záležitosťou. Výstižným spôsobom ho v závere sledovaného obdobia charakterizoval evanjelický kazateľ a intelektuál Jakob Glatz, pôvodom z Popradu. Svojich nemeckých čitateľov informoval, že niečí pôvod z Uhorska ešte automaticky neznamená, že dotyčná osoba aj hovorí uhorským (teda maďarským) jazykom. Sotva v ktorej krajine totiž možno nájsť takú rôznorodosť jazykov, národov, konfesií či zvyklostí. V uhorských mestách je to často tak, že kým vo vnútornom meste sa človek dohovorí nemecky, na predmestiach mu viac pomôže slovenčina.[900] Zaujímavé sú jeho poznámky k statusu jednotlivých jazykov. Pri „neuniatskych Grékoch" spomína, že ich jazyku nie je nutné veľmi sa venovať. Každý, kto sa totiž v Uhorsku chce venovať obchodu alebo iným záležistostiam, mal by sa – podobne ako „Neuniati" – naučiť aspoň jeden z hlavných krajinských jazykov, teda maďarský, nemecký a slovenský.[901] Uvažovanie o „jazykoch krajiny" (*Landessprachen*, *linguae patriae*) patrilo naj-

---

897 Eva H. Balázs: *Hungary and the Habsburgs, l765 – 1800 : An Experiment in Enlightened Absolutism*. Budapest : CEU Press, 1997, s. 205 – 211.

898 Bartolomej Krpelec: *Bardejov*, s. 53.

899 ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Knihy, sign. 36 (Protocollum passionum).

900 Jakob Glatz: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland : Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen*. Teutschland [i.e. Gotha] : [Ettinger], 1799, s. 4: „In keinem einzigen Lande wird es ein solches Misch Masch von den verschiedensten Nationen, Religionen, Denkungarten, Gebräuchen, Tugenden und Fehlern geben, als in Ungarn. Mit der Sprache, die man in der innern Stadt spricht, kommt man oft in den Vorstädten nicht aus, Redet man dort teutsch: so spricht man hier slavisch. Es ist nicht die Folge, daß, wenn einer aus Ungarn ist, er auch ungrisch sprechen könne. Die meisten Teutschen und Slawen sterben, ohne ein einziges ungrisches Wort gehört, ohne einen aechten Unger gesehen zu haben."

901 *Ibidem*, s. 5: „Die Nichtunirten Griechen leben zerstreut; um ihre Sprache bekümmert man sich aber nicht, und sie müssen sich bequemen die drey herrschenden Landessprachen, nehmlich die ungrische, teutsche und slavische, wenigstens eine von ihnen zu erlernen, wenn sie sich in Handels oder andere Geschäfte mit den übrigen Einwohnern einlassen wollen." Uvažovanie o „jazykoch krajiny" (*Landessprachen*, *linguae patriae*) patrilo najmä počas 18. storočia k pomerne bežnej intelektuálnej praxi a súviselo s ďalšími otázkami skupinových identít a možností ich reflexie v politickom živote krajiny. Ide však o komplexnejšiu tému, ktorú bude potrebné ďalším výskumom precizovať a hlbšie analyzovať, najmä na základe analýzy textov intelektuálov sledovaného obdobia.

mä počas 18. storočia k pomerne bežným intelektuálnym výkonom vzdelancov Uhorského kráľovstva i jeho susedov.

V Bardejove v prvej polovici 19. storočia vývoj už len ďalej pokračoval smerom k prevahe slovensky hovoriaceho obyvateľstva, ktoré malo mať už roku 1837 prevahu.[902] V štatistikách zo šesťdesiatych rokov 19. storočia sú výsledky zmien jasné. Zo 4 285 obyvateľov 315 uprednostňuje maďarčinu, 180 nemčinu a zvyšných 3 210 slovenčinu.[903] Oficiálny jazyk mestskej administratívy sa však riadil krajinskými zákonmi. Preto ním bola – latinčina, neskôr maďarčina.

[902] Elek Fényes (ed.): *Magyar országnak, ‚s a' hozza kapcsolt tartományoknak mostani allapotja statistikai és geographiai tekintetben,* vol. 3. Pesth : Trattner-Karolyi, 1837, s. 244: „Nyelvökre többnyire tótok, kevés némettel keverve."

[903] Elek Fényes (ed.): *Magyarország statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból*. Pesth : Engel, Mandello & Walzel, 1860, s. 359: „(…) s nyelvet illetőleg 315 magyar, 180 német, 3210 tót."

Záver

Obdobia, o ktorých možno povedať, že sa nachádzajú na prelome a sú v ľudských spoločnostiach charakterizované zmenami, predstavujú zaujímavý predmet výskumu. Zákonitosti starého spôsobu uvažovania sú najlepšie viditeľné v konfrontácii s trendmi, ktoré sa usilujú zaujať jeho miesto. Podobný proces nastáva aj pri nových vzorcoch konania a uvažovania. Pre opodstatnenie svojho úsilia o nahradenie zaužívaných schém myslenia je potreba tie nové voči nim v čo najväčšej miere vymedziť. V tomto procese však napriek všetkému zdaniu zmeny ostáva prítomný nezanedbateľný element kontinuity.

Tieto úvahy sú obzvlášť platné vo vzťahu k ranému novoveku, teda k obdobiu na pomedzí stredoveku a modernity. V konečnom dôsledku aj odborné označenie, raný novovek, signifikuje jeho povahu. Nemožno síce už hovoriť o stredoveku, ale zase ani o novoveku v pravom zmysle slova, preto je potrebné dodávať prívlastok „raný". Počas 15. – 18. storočia je totiž na jednej strane možné pozorovať pretrvávanie foriem premodernej spoločnosti, na druhej strane však zároveň dochádza k zásadným transformáciám, ktoré stáli pri fenoménoch charakteristických pre modernú spoločnosť. Sem patria napríklad rozvoj kníhtlače, počiatky alfabetizácie širších častí populácie, reformácia a konfesionalizácia, sociálna disciplinizácia a formovanie centralizovanej štátnej moci. Cieľom predloženej práce bolo prostredníctvom prípadovej štúdie zameranej na slobodné kráľovské mesto Bardejov rozšíriť tieto procesy aj o kontext používania vernakulárnych jazykov. Východiskovým konštatovaním totiž je, že jazyk nie je len nástrojom prenosu obsahov, ale aj sám osebe, svojou formou alebo kontextom použitia sa stáva nositeľom informácií o spoločnosti.

Bardejovská mestská komunita sa od svojich raných dejín formovala ako spojenie dvoch jazykových spoločenstiev. Pri staršej slovenskej osade na obchodnej ceste vedúcej do Poľska vznikla na začiatku 14. storočia komunita nemeckých kolonistov. V dôsledku kráľovskej podpory táto osada posilňovala svoje právne aj hospodárske postavenie, pričom sa stala dominantným činiteľom vo svojom okolí. V prostredí mesta nadobudla nemčina, pôvodný jazyk hostí obdarených kráľovskými privilégiami, postavenie symbolu prestíže a meštianskej stavovskej príslušnosti. Každá mestská komunita bola aspoň do istej miery v záujme vlastného rozvoja nútená otvárať sa príchodu obyvateľstva „zvonku," čo v prípade Bardejova znamenalo – okrem imigrácie v širšom geografickom horizonte, vrátane nemeckých oblastí v Sliezsku – prišelcov najmä zo slovenského vidieckeho zázemia a poľského

pohraničia, s ktorým boli udržiavané čulé obchodné kontakty. V pomerne stabilných obdobiach, akými bolo napríklad 15. storočie alebo veľká časť 16. a 17. storočia, sa darilo nových mešťanov integrovať do sociálneho a kultúrneho étosu mestskej komunity. V prípade potreby, ako napríklad v polovici 15. storočia v čase bratríckeho ohrozenia, dochádzalo k flexibilnému konaniu a zamestnaniu špeciálneho „českého" pisára. Podobnú otvorenosť voči aktuálnej potrebe demonštruje aj prítomnosť slovenského kazateľa v meste už v predreformačnom období.

Ak sa zdali predošlé kultúrne formy aspoň do istej miery ohrozené alebo spochybňované praxou, dochádzalo k zlomovým obdobiam. V prvej tretine 16. storočia sa so sociálnym a hospodárskym vzostupom viacerých nových mešťanov vynoril náznak ohrozenia exkluzívneho postavenia nemeckého jazyka. Túto situáciu demonštruje prípad Šimona Hankovského a Lukáša Kyschina z obdobia okolo roku 1525, ktorým neznalosť nemčiny znemožňovala plnohodnotnú účasť na meštianskom živote. V komplikovanej situácii sporov s poľským prostredím, vnútorného konfliktu medzi dvomi kandidátmi na uhorskú kráľovskú korunu a začínajúcej sa reformácie sa pristúpilo k radikálnejšiemu riešeniu a od ďalšieho panovníka bol roku 1530 vyžiadaný zákaz usádzania sa slovenského a poľského obyvateľstva v meste.

Po upokojení situácie však došlo v praxi k opätovnému potvrdeniu zaužívaného systému s nemčinou ako jazykom sociálnej prestíže. K upevneniu nemeckého kultúrneho étosu meštianskej komunity prispela aj reformácia. Zároveň však otvorila nové možnosti pre ďalšie vernakulárne jazyky, v bardejovskom prípade predovšetkým slovenčinu. Reformačné hnutie ich totiž vnieslo do cirkevnej sféry na novej kvalitatívnej úrovni. Okrem predošlého kazateľstva umožnilo existenciu biblických prekladov a liturgie v domácich jazykoch. Z prostriedkov bežnej komunikácie sa tak stali nástroje kontaktu s Bohom a zároveň budovania spoločenstva. Istá demokratizácia „sakralizácie" v jazykovej oblasti sa tak stala východiskom pre možnosť neskoršieho intenzívneho budovania identity okolo používaného jazyka. V bardejovskom prípade tieto fenomény ovplyvnili prostredníctvom vlastného kazateľa a bohoslužobných priestorov zaručenú existenciu slovenskej evanjelickej komunity. Takáto podvojnosť miestneho zboru pretrvávala aj neskôr, v období, keď sa už zmenil konfesionálny ráz elít mesta, ktoré smeli aktívne využívať svoje politické práva.

Počas obdobia neohrozenej mestskej samosprávy v 16. a 17. storočí si tak v úzkom spojení s meštianskymi politickými a komunitnými ideálmi udržiavala prestížne postavenie nemčina. Nemožno zároveň prehliadať, že v oficiálnej komunikácii a sfére vzdelanosti sa naďalej uplatňovala latinčina.

V bežnej komunikačnej praxi a obzvlášť v kontakte s vidieckym zázemím sa zároveň objavovala kultúrna slovenčina. V jazykovej stránke kníhtlačiarskej praxe Dávida Guttgesela a neskôr otca a syna Klössovcov sa prejavovala zase snaha osloviť čo najširšie čitateľské publikum, čoho súčasťou bola produkcia tlačí napríklad v maďarčine. Používanie tej sa objavovalo výraznejšie aj v komunikácii s príslušníkmi strednej a nižšej šľachty z Horného Uhorska. Pri hospodárskych kontaktoch s poľskými obchodnými partnermi, podobne ako v prípade mešťanov poľského pôvodu priamo v Bardejove, sa používala poľština. Vidno teda, že v priestore jedného mesta mohla jestvovať značná rôznorodosť. Jednotlivé jazyky však plnili rôzne kultúrne a sociálne roly. Pri veľkej časti populácie možno predpokladať bilingválnosť, prípadne aj znalosť základných fráz a pojmov z viacerých jazykov.

Ani skutočnosť, že jeden z nich mal postavenie prestíže – v prípade Bardejova a ďalších slobodných kráľovských miest nemčina – neznamenala elimináciu ostatných. To, že v praxi bolo dôležité voliť pragmatické prístupy, dokladujú aj úpravy o používaní jazykov v kontexte súdnych sporov – mali byť zrozumiteľné sporiacim sa stranám. V situáciách, keď mohlo ísť o otázky života a smrti, či majetku, to nemožno považovať za prekvapivé. Zároveň sa však aj v tomto kontexte ukazuje, že použitie konkrétneho jazyka nestrácalo vždy svoj status určujúci rozmer. V takomto duchu napríklad mestská rada odmietla prijať sťažnosť šľachtica Raslaviciho roku 1641, podanú v maďarčine, ale uprednostnila radšej slovenčinu alebo latinčinu. Úlohu pravdepodobne zohrávalo prílišné kultúrne prepojenie maďarského jazyka so šľachtickým prostredím, a preto magistrát uprednostnil, aby výkon práva v jeho réžii bol vedený v jazyku, ktorý sám určí a nebude tak výrazne stavovsky zaťažený.

Zmeny v štruktúre spoločenského systému v mestskej komunite nastali v závere 17. a na začiatku 18. storočia. V dôsledku snahy formujúcich sa ranonovovekých štátnych štruktúr dochádzalo k narušaniu postavenia miestnych centier, ktoré by mohli byť hrozbou pre centrálny mocenský monopol. Vzhľadom na rozdielnu konfesionálnu príslušnosť dvorského centra a hornouhorských mestských komunít bol celý tento politický proces rozšírený aj o náboženský aspekt. Hlavným argumentačným východiskom panovníka vo vzťahu k slobodným kráľovským mestám bolo, že sú majetkom koruny a on ako jej reprezentant má v nich teda patronátne právo.

V praxi to prinášalo dramatické externé zásahy do mestského života, a to predovšetkým v prvej fáze, v závere 17. storočia, teda kým došlo k stabilizácii novovytváraného systému. V sedemdesiatych rokoch došlo k takmer úplnej likvidácii oficiálnych protestantských cirkevných štruktúr v krajine.

Navyše sa začal vyvíjať priamy nátlak na personálne obsadenie mestských politických orgánov, predovšetkým prostredníctvom prítomnosti kráľovských komisárov na každoročných obnovách magistrátu. Fenomény, ktoré bývali doposiaľ výsadnou záležitosťou komunity mešťanov, teda organizácia svojho duchovného a politického života, sa stali teraz predmetom zásahov, respektíve dôsledkom milostivých rozhodnutí panovníka. Celý tento proces mal za následok aj zmenu v prostredí mestských politických elít. Príslušníci najvýznamnejších meštianskych rodín boli nahradení členmi komunity, ktorí sa chopili príležitosti a flexibilne zareagovali na novovzniknuté pomery. Úlohu zohrali tiež ľudia zvonka, príslušníci miestnej šľachty alebo noví mešťania z okolia. Rozhodujúcim kritériom bola vernosť panovníkovi, úzko spájaná s rímskokatolíckou konfesiou.

Takéto zmeny v personálnej oblasti ovplyvnili aj jazykovú prax a kultúrny étos mestskej komunity. Samozrejme, nedošlo k úplnej eliminácii nemeckého jazyka. Väčšina pôvodných meštianskych elít naďalej tvorila nezanedbateľnú časť bardejovského obyvateľstva, ktorá sa koncentrovala vo vnútornom meste. Došlo však k narušeniu exkluzivity nemeckého jazyka ako podmienky pre stavovské postavenie v komunite. Svedectvom o tom sú napríklad texty prísah, ktoré sa aj pre vyššie posty v správe mesta zachovali vo viacerých jazykových variantoch, okrem nemeckého a latinského aj v slovenskom. Podobne sa v administrácii vnútromestských záležitostí alebo v hospodárskom živote prostredníctvom cechov uplatňovala popri nemčine a latinčine v oficiálnej sfére aj slovenčina.

Tento posun je možné interpretovať najmä v súvislosti so spomínanými zmenami z prelomu 17. a 18. storočia. V dôsledku úbytku populácie sa demografický rast v priebehu 18. storočia podarilo dosiahnuť prostredníctvom imigrácie. Tá mala predovšetkým lokálny charakter, keďže Bardejov bol v tom období už za hospodárskym aj kultúrnym zenitom, a teda bol pre prišelcov zo vzdialenejších oblastí sotva takým lákadlom, ako napríklad v 16. storočí. Noví mešťania sa však necítili byť tak výrazne viazaní zásadami platnými v mestskej komunite, obzvlášť ak príslušníci tradičných elít, ktorí by mohli mať záujem na ich nenarušenom pokračovaní, nemali prístup k politickej aktivite. Trend sa napokon prejavil v oboch konfesionálnych spoločenstvách v mestskej komunite. Rímskokatolícka bola od svojich počiatkov formovaná prevažujúco slovensky. V evanjelickej ale postupom času – v dôsledku oslabenia tradičných schém – tiež došlo k posilneniu slovenského elementu, ktorý napokon početne prevážil. Okrem iného sa tiež prejavila konfesionálna podmienenosť používaného písomného jazyka – kým v katolíckom prostredí sa pracovalo s kultúrnou slovenčinou,

evanjelici sa v pozícii „obliehanej“ komunity v cirkevnej praxi pridŕžali ako jedného zo svojich jednotiacich prvkov používania češtiny v písomnej kultúre so slovenskými prvkami.

Ťažiskom predloženej práce bolo slobodné kráľovské mesto Bardejov. Do budúcnosti sú však otvorené možnosti výskumu v ďalších slobodných kráľovských mestách a následná komparácia ich vývoja. Napríklad, najmä v neskoršom období hospodársky a kultúrne významnejší Prešov a do závetria ustupujúci Sabinov, podobne tiež spišské mestá alebo Košice budú dôležitými bodmi pri pokračovaní bádania. Na uvedených príkladoch z Bardejova je ale vidno úzku prepojenosť jazykov a spoločenstiev, ktoré ich používajú alebo sa nimi definujú. Výskum jedného možno sotva realizovať bez analýzy druhého.

Summary

Present volume is a case study of social and cultural roles of languages in the context of the urban community of Bardejov in the early modern period. The aim of this book is to extend the analysis of processes related to the early modern period (such as the spread of Reformation, confessionalization, social disciplination, formation of modern state structures) to the context of the use of vernacular languages. The starting point of the enquiry is that the language is not only the means of content transfer but also becomes on its own, together with its form and the context of its usage, the carrier of information about the society. In recent decades, historians turned their attention to the sociolinguistic methods, besides the traditional principles of linguistic research. This approach is sometimes considered as a special field – historical sociolinguistics. This study attempts to apply some of these methods to the research of an early modern urban community, as far as the extant source material allows. Present study, however, does not involve linguistic analysis of the researched texts.

Bardejov is a suitable object for this type of inquiry because of several reasons. From the late Middle Ages until the end of the 18th century the town experienced an interesting development: from its economic and cultural heyday in the first half of the studied period to the gradual stagnation and retreat from the limelight in its second half. The changes in language practice – the persistance of the inherited patterns and/or their substitution with new approaches – can be followed in the context of the history of the urban community. This type of research is possible thanks to the good state of preservation of the extensive town archives as well.

The core of the work focuses on the town of Bardejov, but its population and its legal status have to be considered in the context of contemporary political, military, confessional and economic situation in the Kingdom of Hungary. However, the general treatment and analysis in the book is limited to the crucial and indispensable points which were directly related to the town and immediately influenced its development. When dealing with other issues, the author relies on the readers' general knowledge of the trends in the Hungarian early modern society. The research source basis, however, is not limited solely to the materials located in the archival funds of the town. The first chapter explains in more detail that in case the analysis demanded and the character and preservation of the source material allowed, the documents coming from other contemporary secular and ecclesiastical institutions were used.

The pre-modern society in the early modern period was in principle based on an unequal, hierarchical structure. Within such system it was usually necessary to clearly demonstrate one's belonging to the particular social group, especially in case it was bound with a certain privileged status as well. The language was one of the discerning features. The good command of Latin symbolized affiliation with the educated layer, the effect of which even multiplied as a result of the Humanist enthusiasm for the study of classical languages. The use of a specific type of Latin language, on the other hand, could express one's belonging to one of the philological camps or a professional group, for example, the lawyers. Latin had a specific position, though, as it was not tied to any community of people for whom it would have been a mother tongue in the late medieval and early modern periods. In the case of vernacular languages, that is, the languages which were primary for certain groups, irrespective of the extent of their dissemination or standardization, however, we can observe, or at least assume, similar characteristics: the command and use of a certain language (variety) could be in various contexts considered as a requirement for belonging to a particular group. Neither Latin nor vernacular languages can be denied the dimension of power in this period.

The issue of possible existence of the language policy (and its limits at the same time) in the early modern era has recently attracted the attention of researchers. Theoretical treatises and official proposals of policies contain ideas which connect language with imperial power in this period. The possibilities of introducing such proposals into practice need to be doubted, however, given the absence of suitable institutional mechanisms. In spite of that, the presence of the concepts calling for language policy in contemporary intellectual discourse is not to be neglected. The particular form of language which held prestigious position in political sphere could exert influence on the sphere of culture (or vice versa). In Humanist discourse in the first half of the 16th century, for example, the language became one of the criteria for the construction of intellectual concepts of ethnic identity.

Considerably more targeted activity could be exercised in confessional issues, where the language roles were also significant. The usage of some formulations, for example, pointed to particular theological formation or confessional affiliation. At the same time, the entire variety of language could gain the dimension of the unifying or dividing feature. Vernacular languages became important means of identification in the process of the Reformation, which promoted them to the languages of liturgy and biblical translation, that is, the means of communication with God. The sacral, identity-building

dimension of language took on special urgency in some confessional communities who lived in a politically or geographically defined space, in which the population used linguistically interrelated language varieties.

The urban community of Bardejov developed since its early history as a union of two language communities. The German colonizers settled in the proximity of an earlier Slovak settlement at the trade route leading to Poland at the beginning of the 14th century. With the help of royal support its legal and economic position strengthened and it became the dominant factor in the surroundings. In the milieu of the town, the German language, the original language of the guests awarded with royal privileges, gained the status of symbolic prestige associated with the social group of burghers. For the sake of its growth, each urban community was forced to open its gates for the population from the "outside", at least into some extent. In the case of Bardejov it meant – besides immigration from a broader geographical horizon, which also included the German areas of Silesia – newcomers especially from the Slovak countryside and from the Polish border region, with which the town fostered vivid trade contacts. In rather stable periods, such as the 15th century and the large part of the 16th and 17th centuries, new burghers were successfully integrated into the social and cultural ethos of the urban community, which was tied with the prestigious position of the German language. If necessary, the actions were flexible; for example, during the time of the Brethren danger in the mid-fifteenth century, a special "Czech" scribe was hired. Similar openness to contemporary needs is demonstrated also by the presence of Slovak preacher in the town already in the period before the Reformation.

In some breakthrough periods, however, the previous cultural forms were endangered or questioned in practice, at least into some extent. In the first third of the 16th century, together with social and economic rise of several new burghers, the exclusive position of the German language could possibly be shattered. It is demonstrated, for example, by the cases of Šimon Hankovský and Lukáš Kyschin in the period around 1525, whom the lack of knowledge of German disqualified from full participation in the burgher life. In the complicated situation of conflicts with Polish environment, the inner conflict between two candidates for Hungarian royal crown, and the unfolding Reformation, a more radical solution was taken: the ruler requested prohibition of the settlement of Slovak and Polish population in the town in 1530.

After the situation had calmed down, however, the established practice was confirmed again with German as the language of social prestige.

The Reformation also reinforced the German cultural ethos of the burgher community. At the same time, it opened new possibilities for other vernacular languages, in Bardejov especially the Slovak language. The Reformation movement took the vernaculars into the Church sphere on a new qualitative level. Besides preaching, as earlier, it made biblical translations and liturgy in vernacular languages possible. The tools of everyday communication became the means of contact with God and of the community building at the same time. Certain democratization of "sacralization" in the language sphere became, thus, a starting point for the later intensive construction of identity around the language usage. In the case of Bardejov these phenomena influenced also the institutionally guaranteed existence of Slovak Lutheran congregation, with its own preacher and liturgical space. The dualism (German and Slovak) of local community persisted also later, in the period when the confessional character of the urban elites actively engaging in their political rights was changing.

During the period of unlimited municipal self-government in the 16th and 17th centuries, the German language preserved its prestigious status in close connection with the political and communal ideals of the bourgeoisie. It cannot be overlooked, at the same time, that Latin continued to function in the official communication and in the intellectual sphere. In everyday exchange and especially in contact with the countryside the cultural variant of Slovak language appeared gradually. The linguistic characteristic of the bookprinting practice of Dávid Guttgesel and later Klöss father and son reflected their effort to reach as broad reading audience as possible, which also included the production of prints in Hungarian. The usage of Hungarian language occurred in larger extent also in communication with the members of the middle and lower nobility from the Upper Hungary. Polish was used in economic contacts with Polish commercial partners and in the cases of burghers of Polish origin in Bardejov. It is evident, thus, that a considerable linguistic variety could function within the space of a town. Individual languages played various cultural and social roles. In the case of large part of the population we can assume bilingualism or even the command of basic phrases and terms in several languages.

Not even the fact that one of them enjoyed the status of prestige – in the case of Bardejov and other free royal towns, the German language – meant the elimination of the others. The pragmatic approach in practice is testified by the regulations concerning the use of languages in the context of legal disputes – they had to be understandable to the parties, which is not surprising in the situations of the questions of life and death, or property.

At the same time, the context shows that the choice of a particular language was not always free of its status-defining dimension. In this spirit, for example, the town council refused to accept the complaint of nobleman Raslavici in 1641, submitted in Hungarian, but they preferred Slovak or Latin language. The excessive cultural ties of the Hungarian language with the aristocratic environment perhaps played a certain role; as a result, the magistrate preferred that the law was exercised under their auspices in the language which they chose themselves and which was not so loaded with social group connotations.

The changes in social structure in the urban community took place at the end of the 17th and the beginning of the 18th centuries. Due to the efforts of the forming early modern state structures, the position of local centres, which posed danger to the central power monopoly, was being disturbed. Due to different confessional affiliations of the court centre and the Upper Hungarian urban communities, this political process was accompanied with a religious aspect. The main argumentative starting point of the ruler in relation to the free royal towns was their being the property of the crown and his having the right of ecclesiastical patronage in them as the crown's representative.

In practice it resulted in dramatic external interventions in urban life, especially in the first phase, in late 17th century, that is, before the newly forming system stabilized. In the 1670s the official Protestant ecclesiastical structures were almost totally destroyed in Hungary. Moreover, direct pressure was exerted on the choice of the personnel of the town's political organs, especially via the presence of royal commissioners at annual elections of the magistrates. The phenomena which had been the privileges of the community of burghers so far, that is, the organization of their spiritual and political life, became the object of interventions from the part of the ruler, or rather the result of his gracious decisions. The entire process resulted also in the changes in the milieu of urban political elites. The members of the most important burgher families were substituted with the members of the community who used the opportunity and flexibly reacted to the newly formed conditions. People from outside, the members of local nobility and new burghers from the surroundings, also played their roles. The decisive criterion was their loyalty to the ruler, which used to be closely related to the Roman Catholic confession.

Such changes in personal area influenced also the language practice and the cultural ethos of the urban community. To be sure, it did not result in complete elimination of the German language. Most of the original

burgher elites, which were closely tied with the German language, continued to form a considerable part of Bardejov population, which concentrated in the inner town. The exclusive status of the German language as the prerequisite for high social standing in the community, however, was disrupted. It is demonstrated, for example, on the texts of the oaths: they are extant in several language variants – besides German and Latin also in Slovak – also for higher posts in the town administration. Similarly, besides German and Latin the Slovak language also found its place in the official sphere, in the administration of internal issues of the town, and in economic life through the guilds.

This shift can be interpreted especially in relation to the abovementioned changes which happenned at the turn of the 17th and 18th centuries. Due to the decline of population, the demographic growth could be achieved thanks to immigration, especially of local character, in the course of the 18th century. Bardejov had passed its economic and cultural apogee long ago, and it was hardly such an attraction for newcomers from more distant areas as it used to be, for example, in the 16th century. New citizens, however, did not feel so significantly bound by the rules valid in the urban community, especially if the members of traditional elites, who could be interested in their undisturbed continuation, did not have access to political activity. In the end, the trend was reflected in both confessional congregations in the urban community. The Roman Catholic one formed as a prevailing Slovak-language community from its beginnings. In the Lutheran one, however, in the course of time the Slovak element was strengthened as well – due to the weakening of traditional schemes – and it prevailed in numbers in the end. The confessional differences were demonstrated in the usage of the written language: whereas in the Catholic milieu the cultural variant of the Slovak was employed, the Protestants, in the position of the community "under siege", insisted on the use of Czech language (with some Slovak elements) as literary language in Church practice as one of their unifying features.

The focus of the present book is the free royal town of Bardejov. In future, the possibilities of research of the situation in other free royal towns and the subsequent comparison of their development remain open. For example, especially in later period, Prešov, more important in terms of economy and culture, Sabinov – retreating into the background, or the Spiš towns and Košice, will be important points of investigation. The example of Bardejov has shown, however, that the languages and the communities which use them or define themselves by them are closely intertwined. One can hardly be researched without analyzing the other.

Archívne pramene

Archív Košickej arcidiecézy – Archivum Archidioecesis Cassoviensis
Acta Parochiæ Bardejov – Ab A.D. 1700 – 1750; Ab A. D. 1751 – 1800, bez sign.
Acta Parochiæ Bardejov – De excessibus Acatholicorum 1665 – 1768
De excessibus Acatholicorum 1782 – 1792, bez sign.
fond Vizitácie – Šariš (18. storočie)
Visitatio Canonica Bardejov, A.D. 1749, sign. 104-105.
Visitatio Canonica Bardejov, A.D. 1775, sign. 106-107

Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru Bardejov
Historia ecclesiastica Augustanae Confessioni addictorum Ecclesiae Bartphensis, bez sign.
Kirchenbuch der Evangelisch-Lutherischen Deutschen Gemeine In: der k. f. Stadt Bartfeld, bez sign.
Protocollum Eccl. Ev. Bartph., 1539 – 1670, bez sign.
Protocollum pastorale vetustior, bez sign.

Archív Evanjelického a. v. cirkevného zboru v Prešove
Listiny, škatuľa 65
Wächter, Daniel: *Status et Fatorum Ecclesiae Evangelicae utriusque Nationis Germanicae aeque qc Slavicae in Regia ac Libera Civitate CIBINIENSI*. Rukopis, bez sign.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár
Magyar Kancelláriai Levéltár, fond 57 Libri Regii
Diplomatikai fényképgyűjtemény
Helytartótanácsi levéltár

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
fond Ungarische Akten

Štátny archív Prešov – pracovisko Archív Bardejov
fond Magistrát mesta Bardejov – Knihy
fond Magistrát mesta Bardejov – Korešpondencia
fond Cechy
fond Františkáni

Štátny archív Prešov – pracovisko Poprad
fond Magistrát mesta Spišská Sobota

Štátny archív Prešov – pracovisko Archív Prešov
fond Magistrát mesta Prešov

Štátny archív Prešov – pracovisko Spišský archív v Levoči
fond Magistrát mesta Levoča

Ústredná knižnica Slovenskej akadémie vied, Historické fondy – Lyceálna knižnica
Acta Historica Patriæ, zväzky 4 a 7

Publikované pramene, staré tlače

Acta Tomiciana, vol. 10. Ed.: Stanislaus Gorski. Posnaniæ : Bibliothecæ Kornicensis, 1899, 481 s.

Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli, vol. 2 : *Geschichte* : *(Kriegsgeschichte, Mémoiren, Reisen).* Ed.: Alois Veltzé. Wien : Braumüller, 1900, 486 s.

Bardejovský katechizmus z roku 1581 : Najstaršia slovenská kniha. Ed.: Miloš Kovačka. Martin : Slovenská národná knižnica, 2013, 256 s.

Monumenta Linguæ Slovacæ, vol. 1 : *Documenta Iuridico-Administratoria,* tom. 1 : *Formulæ Iuramentorum*. Eds.: Peter Benka, Martin Homza a Pavol Žigo. Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, 384 s.

Glatz, Jakob: *Freymüthige Bemerkungen eines Ungars über sein Vaterland* : *Auf einer Reise durch einige Ungarische Provinzen*. Teutschland [i.e. Gotha] : [Ettinger], 1799, 348 s.

Hain Gáspár *Lőcsei kronikája*. Eds.: Jeromos Bal, Jenő Förster a Aurél Kauffmann. Lőcse : Reiss József T. könyvnyomó intézete, 1910-1911, 569 s.

Haličsko – volynská kronika: Neznáme rozprávanie o rodine kráľov a kniežat východos-strednej Európy v 13. storočí. Eds. a trans.: Martin Homza a Nora Malinovská. Martin : Matica slovenská, 2019, 428 s.

Bálent, Boris (ed.): *Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612*. Turčiansky Sv. Martin : Pavol Fábry, 1947, 139 s.

Bombardi, Michael – Csaki, Nicolaus (de Kerestzseg) – Moroni, Paul: *Topographia Magni Regni Hungariæ, Sive Nobilissimæ eius Ditionis, quam modo Hungariam dicimus : cum annexis etc.* Viennæ Austriæ : Voigt, [1718], 388 s.

Casparis Ursini Velii *de bello Pannonico libri decem*. Ed.: Adamus Franciscus Kollar. Vindobonæ : Trattner, 1762, 326 s.

Csepregi, Zoltán (ed.): *Evangélikus lelkészek Magyarországon*, tom. 1, vol. 1 – 3. Budapest : MEDiT, 2015.

Čaplovič, Ján: *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700, I. diel*. Martin : Matica slovenská, 1972, 1408 s.

Decreta Regni Hungariæ: Gesetze und Verordnungen Ungarns, 1301 – 1457. Ed.: Franciscus Döry, Georgius Bónis a Vera Bácskai. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1976, 491 s.

Demján, Izabella a Guitman, Barnabás (eds.): *Ez levél adassék a bártfai bíró kezébe : XVI. magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból*. Máriabesnyő : Attraktor, 2017, 225 s.

Demkó, Kálmán (ed.): *Kassa város hatósági szabályzata (Articuli communitatis) 1404-ből*. In: Történelmi Tár, 1886, s. 140-150.

Eck, Valentinus: *De reipublicae administratione*. Gracchoviæ : Hieronymus Vietor, 1520.

Egyháztörténelmi Emlékek a Magyarországi hitujitás korából, tom. 1 – 3. Eds.: Vincze Bunyitay, Rajmund Rapaics a János Karácsonyi. Budapest : Szent István Társulat, 1906.

Fejérpataky, László (ed.): *Magyarországi városok régi számadáskönyvei. (Selmeczbánya, Pozsony, Beszterczebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból.)* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885, 682 s.

Frölich, David: *Bibliotheca, seu Cynosura Peregrinantium, hoc est Viatorium Omnium hactenus editorum absolutissimum, iucundissimum, utilissimumque : In Duas Partes digestum* (…) *Liber Primus Partis Posterioris, Exhibens Geographiam Compendiosam, Peregrinantium Usui Accommodatam*. Ulmæ : Endterus, 1643.

Historický slovník slovenského jazyka. Vol. 1 – 7. Ed.: Milan Majtán a kol. Bratislava : Veda, 1991 – 2008.

Chaloupecký, Václav (ed.): *Kniha žilinská*. Bratislava : Učená společnost Šafaříkova, 1934, 304 s.

Chaloupecký, Václav (ed.): *Středověké listy ze Slovenska : Sbírka listů a listin, psaných jazykem národním*. Bratislava : Učená společnost Šafaříkova; Praha : Československý státní ústav historický, 1937, 266 s.

Ius Civile sive Statuta, Privilegia, Praerogativaque ac Consuetudines Municipales Regiae ac Liberae Civitatis Cassoviensis. Bartphæ : Typis Civitatis [Thomas Scholtz], 1701.

Iványi, Béla: *Bártfa szabad királyi város levéltára, 1319 – 1526:* I. kötet, *1319 – 1501*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia. 1910, 528 s.

Joannis Dlugossii *Senioris Canonici Cracoviensis Opera Omnia,* vol. 9, tom. 3: *Liber beneficiorum cracoviensis nunc primum e codice autographo editus.* Ed.: Aleksander Przezdziecki. Cracoviæ : Ex typographia Kirchmajeriana, 1864.

Juck, Ľubomír (ed.): *Výsady miest a mestečiek na Slovensku, tom. 1 (1238 – 1350).* Bratislava : Veda, 1984, 196 s.

Kalmár, János a Varga, János J. (eds.): *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688 – 1690).* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010, 514 s.

Klanicza, Martinus: Fata Aug. Conf. Ecclesiarum a tempore Reformationis ad Synodum Pestiensem. In: Fabó, András (ed.): *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria,* tom. 3. Pest : Osterlamm Károly, 1865, 418 s.

Klein, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften Evangelischer Prediger,* vol. 1 – 2. Leipzig; Ofen : Diepold und Lindauer, 1789.

Klein, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger,* vol. 3. In: Fabó, András (ed.): *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. In Hungaria*, tom. 3. Pest : Victor Hornyánszky, 1873, 416 s..

Kniezsa, István (ed.): *A magyar nyelv szláv jövevényszavai,* vol. 1-2. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1955.

Kniezsa, Štefan a kol. (eds.): *Stredoveké české listiny.* Budapest : Maďarská akadémia vied, 1952, 205 s.

Kónya, Peter a Csepregi, Zoltán (eds.): *Tri lutherské vyznania viery z Uhorska*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 139 s.

Kotljar, Nikola F. (ed.): *Galicko-Volynskaja letopis' : tekst, kommentarij, issledovanije*. Sankt-Peterburg : Aletejja, 2005, 421 s.

D. Martin Luthers *Werke* : *Kritische Gesamtausgabe (Weimarer Ausgabe),* vol. 10, tom. 3. Weimar : Hermann Böhlaus Nachfolger, 1905, 640 s.

Magyar protestáns egyháztörténeti adattár, tom. 7. Ed.: Eleke Thury. Budapest : Magyar protestáns irodalmi tarsaság, 1908.

Manz, Caspar: *Tractatus brevis et summarius de Civitatibus Municipalibus*. Ingolstadt : Typis Ioannis Ostermayr, 1670.

Marsina, Richard (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciæ*, tom. 2. Bratislava : Obzor, 1987, 608 s.

Monumenta Hungariae Historica : Scriptores, vol. 27. *Történelmi naplók, 1663 – 1719*. Ed.: Kálmán Thaly. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1875.

Olahus, Nicolaus: *Hungaria et Atilla sive de originibus gentis, Regni Hungariæ situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Attila gesti libri duo*. Ed.: Adamus Franciscus Kollarius. Vindobonæ : Trattner, 1763, s.

Orichovius, Stanislaus: *Vita Petri Kmithae de Wisnicze*. Dantisci : Forsterus, 1643, s. 213 – 250.

Rhody, Alajos (ed.): *Régi érdekes okmányok szabad királyi Bártfa városa levéltárából 1.* füzet. Bártfa: Blayer, [1899], 42 s.

Speer, Daniel: *Ungarischer Oder Dacianischer Simplicissimus, Vorstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, Und Sonderliche Begebenheiten gethaner Räisen*. [b. m.] : [b. v.], 1683, 249 s.

Sroka, Stanisław Andrzej (ed.): *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier*, vol. 1 – 5. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 1998 – 2012.

Catechesis D. Leonartii Stöckelii *pro Iuventute Bartphensis Composita* [Anno 1556]. Eds. a trans.: Daniel Škoviera a Michal Valčo. Martin : Slovenská národná knižnica, 2014, 197 s.

Stöckel, Leonard: *Apophtegmata Illvstrium Virorvm, expositione Latina et rythmis Germanicis illvstrata, per LENARTUM STOEKELIVM scholae Bartphanae Rectorem*. [Breslau] : b.v., 1570.

Stöckel, Leonard: *FORMULÆ TRACTANDARUM sacrarum concionum, per Euangelia com*[m]*unium Feriarum totius anni; in vsum Ecclesiae CHRISTI collectae Authore* Leonarto Stockel. Bartphæ : Dauid Guttgesell, 1578.

Stöckel, Leonard: *Historia von Susanna In: Tragedien weise gestellt*. Witemberg : Hans Lufft, 1559.

Škoviera, Daniel (ed.): Epistulae Leonardi Stöckel. In: *Graecolatina et Orientalia Bratislavensia*, roč. 7 – 8, 1978, s. 265 – 359.

Tablic, Bohuslav: *Poezye*, vol. 1 – 2. Wacow : Antonin Gotlib, 1805, 516 s.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, vol. 5 : the Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary : Tripartitum opus iuris conuetudinarii inlclyti regni Hungariæ. Ed. a trans.: János M. Bak, Péter Banyó a Martyn Rady. Budapest : CEU, 2005, 473 s.

Varsik, Branislav (ed.): *Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia.* Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1956, 440 s.

Wagner, Carolus (ed.): *Analecta Scepusii sacri et profani*, vol. 2. Viennæ : Trattner, 1774.

Wagner, Carolus (ed.): *Diplomatarium Comitatus Sarosiensis*. Posoniensi; Cassoviæ : Bibliothecæ Universitatis Regiæ Budensis, 1780, 575 s.

Wattenbach, Wilhelm (ed.): *Monumenta Lubensia*. Breslau : Josef Max & Komp., 1861, 64 s.

Zeiller, Martin: *Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn*. Wien : [bez vydavateľa], 1646, 470 s.

Sekundárna literatúra

Ábel, Jenő: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885, 206 s.

Ábel, Jenő: Színügy Bártfán a XV. és XVI. században. In: *Századok*, roč. 18, 1884, s. 22 – 51.

Acsády, Ignác: *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában, 1715–1720*. Budapest : Atheneum, 1896, 496 s.

Adam, Ján: Zmeny v konfesionálnej štruktúre Bardejova a jeho poddanských dedín v 18. storočí. In: Kónya, Peter (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery*, s. 115 – 122.

Almási, Gábor a Šubarić, Lav (eds.): *Latin at the Crossroads of Identity. The Evolution of Linguistic Nationalism In the Kingdom of Hungary*. Leiden : Brill, 2015, 326 s.

Anderson, Benedict: *Představy společenství : Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Trans.: Petr Fantys. Praha : Karolinum, 2008, 276 s.

Baďurík, Jozef a Sládek, Kamil (eds.): *Politický zrod novovekej strednej Európy. 500. výročie narodenia Ferdinanda I. zakladateľa habsburskej monarchie*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2005, 201 s.

Baggioni, Daniel: *Langues et nations en Europe*. Paris : Bibliothèque scientifique Payot, 1997, 378 s.

Bahlcke, Joachim a Strohmeyer, Arno (eds.): *Konfessionalisiserung in Ostmitteleuropa*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1999, 440 s.

Balázs, Eva H.: *Hungary and the Habsburgs, l765 – 1800 : An Experiment in Enlightened Absolutism*. Budapest : CEU Press, 1997, 304 s.

Balega, Alexander (ed.): *Viktor Miškovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe*. Bratislava : Pamiatkový úrad, 1999, 246 s.

Bálent, Boris: K životu a dielu Pavla Kyrmezera. In: *Cirkevné listy*, roč. 63, 1950, č. 23, s. 369 – 372.

Baník, Anton Augustín: Ján Baltazár Magin a jeho politická, národná i kultúrna obrana Slovákov roku 1728. In: *Sborník literárno-vedeckého odboru Spolku sv. Vojtecha*, roč. 3, 1936, č. 1 – 2, s. 119 – 225.

Bánský, Josef: Príspevok k dejinám vydania Hallskej Biblie z r. 1722. In: *Literárnohistorický sborník*, roč. 5, 1948, s. 74 – 80.

Bartl, Július: Dekréty kráľa Žigmunda z roku 1405 a ich význam pri formovaní meštianskeho stavu v Uhorsku. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992. č. 3, s. 281 – 296.

Bartl, Július: Mestá na Slovensku a ich vzťah k Ferdinandovi I. In: Baďurík, Jozef a Sládek, Kamil (eds.): *Politický zrod novovekej strednej Európy*, s. 74 – 80.

Benka, Peter: Mestské prísahy v Bardejove v ranom novoveku ako prameň kultúrnych a sociálnych dejín. In: *Historický časopis*, roč. 66, 2018, č. 1, s. 27 – 54.

Benka, Peter: Nulla calamitas sola : Život bardejovskej mestskej komunity medzi obliehaním, epidémiami a požiarmi v závere 17. storočia. In: Bada, Michal a Duchoňová, Diana (eds.): *Pohromy a katastrofy v dejinách našich miest*. Bratislava : Igor Iliť – RádioPrint, 2019, s. 97 – 120.

Benka, Peter: „Slawnemu Magistratowi tohto mesta wssdy werni budzem" : Mestské prísahy v Bardejove koncom 17. a v 18. storočí. In: Čičaj, Viliam a Bada, Michal (eds.): *Kvalita života v minulosti našich miest.* Bratislava : Igor Iliť – RádioPrint, 2016, s. 101 – 114.

Peter Benka: Vzťahy mesta Bardejov a evanjelického cirkevného zboru v 18. storočí (1711 – 1781). In: Doležalová, Markéta a Pavlíková, Lenka (eds.): *„Tu stojím, inak nemôžem…"* : *reformácia od počiatkov do súčasnosti.* Bratislava : Štátny archív v Bratislave, 2017, s. 174 – 187.

Beňko, Ján: *Osídlenie severného Slovenska*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1985, 316 s.

Bérenger, Jean: Latine et langues vernaculaires dans la Hongrie du XVIIe siècle. In: *Revue historique*, roč. 93, 1969, č. 1, s. 5 – 28.

Biesaga, Monika a Sroka, Stanisław Andrzej: List zbójników z 1493 r. i jego język. In: *Studia Źródłoznawcze*, roč. 15, 2017, s. 49 – 57.

Bireley, Robert: *Ferdinand II* : *Counter-Reformation Emperor, 1578 – 1637.* New York : Cambridge University Press, 2014, 340 s.

Bireley, Robert: Ferdinand II: Founder of the Habsburg Monarchy. In: Evans, Robert John Weston a Thomas, Trevor Vaughan (eds.): *Crown, Church and Estates : Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries.* London : Macmillan, s. 226 – 244.

Bizoňová, Monika: Rehoľné komunity na Spiši. In: Homza, Martin a Sroka, Stanisław Andrzej (eds.): *Historia Scepusii*, vol. 2. *Dejiny Spiša od roku 1526 do roku 1918*. Bratislava : Post Scriptum, 2016, s. 731 – 759.

Blickle, Peter: *Das alte Europa* : *Vom Hochmittelalter bis zur Moderne*. München : Verlag C. H. Beck, 2008, 320 s.

Bobrick, Benson: *Wide as the Waters* : *The Story of the English Bible and the Revolution it Inspired.* New York : Simon & Schuster, 392 s.

Bodnárová, Milica: Štátny oblastný archív v Prešove. In: *Fórum archivárov,* roč. 6, 1995, č. 2, s. 1 – 3.

Bodnárová, Miloslava: Počiatky reformácie v Košiciach. In: *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae* : *Spoločenskovedný zborník* 3, 1994, s. 179 – 205.

Bodnárová, Miloslava a Domenová, Marcela: Prešov od stredoveku do konca 16. storočia. In: Kónya, Peter (ed.): *Dejiny Prešova*, vol. 1. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, s. 137 – 294.

Bodnárová, Miloslava: Reformácia v Bardejove v 16. storočí. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie*, s. 85 – 91.

Bodnárová, Miloslava: Reformácia vo východoslovenských kráľovských mestách v 16. storočí. In: Uličný, Ferdinand (ed.): *Reformácia na východnom Slovensku v 16. – 18. storočí.* Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu Evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku, 1998, s. 19 – 38.

Bodnárová, Miloslava: Vplyv mestských rád na cirkevný život miest v 16. storočí. In: Kohútová, Mária (ed.): *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Prešov : UNIVERSUM, 2003, s. 51 – 65.

Božová, Jana – Drobniak, Gabriel – Gutek, František: *Kostol sv. Egídia v Bardejove*. Bardejov : Šarišské múzeum, 1998, 136 s.

Brady, Thomas A.: *Communities, Politics, and Reformation In: Early Modern Europe*. Leiden : Brill, 1998, 494 s.

Breuer, Dieter: Katholische Konfessionalisierung und poetische Freiheit. In: Reinhard, Wolfgang a Schilling, Heinz (eds.): *Die katholische Konfessionalisierung*. Münster : Aschendorff, 1995, s. 166 – 183.

Breznyik, János: *A Selmecbányai Ágost. Hitv. Evang. Egyház és lyceum története 16. sz.* Selmecbánya : Joerges Ágost, 1883, 364 s.

Brown, Christopher Boyd: *Singing the Gospel* : *Lutheran Hymns and the Success of the Reformation*. Cambridge : Harvard University Press, 2005, 312 s.

Brtáň, Rudo: Úplný exemplár P. Hrabovského Modlitieb Manuale latino-hungarico-slavicum z r. 1688. In: Cirkevné listy, 1940, s. 472 – 478.

Brtáňová, Erika: *Stredoveká scholastická kázeň*. Bratislava : Veda, 2000, 200 s.

Bucsay, Mihály: *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*. Stuttgart : Evangelisches Verlagswerk, 1959, 226 s.

Burke, Peter: *Jazyky a společenství v raně novověké Evropě*. Trans.: Markéta Křížová. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 248 s.

Burke, Peter: *The Fortunes of the Courtier. The European Reception of Castiglione's Cortegiano*. University Park : Penn State University Press, 1996, 222 s.

Burke, Peter: *Towards a Social History of Early Modern Dutch*. Amsterdam : Amsterdam University Press, 2006, 36 s.

Burke, Peter: *Variety kulturních dějin*. Trans.: Jiří Ogrocký. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, 252 s.

Cesnaková-Michalcová, Milena: Pavel Kyrmezer. In: *Pavel Kyrmezer : Divadelné hry*. Ed.: Milena Cesnaková-Michalcová. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1956, s.7 – 66.

Corbari, Eliana: *Vernacular Theology* : *Dominican Sermons and Audience in Late Medieval Italy*. Berlin : De Gruyter, 2013. 256 s.

Coreth, Anna: *Pietas Austriaca* : *Österreichische Frömmigkeit in Barock*. Wien : Verlag für Geschichte und Politik, 1982, 83 s.

Csepregi, Zoltán: A Bártfai reformáció Stöckel fellépése előtt. In: Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel*, s. 169 – 186.

Csepregi, Zoltán: A magyarországi evangélikusság nyelvi és etnikai viszonyai a 16–17. század fordulóján. In: Szabó, Lajos (ed.): *Teológia és nemzetek*. Budapest : Luther Kiadó, 2016, s. 91 – 106.

Csepregi, Zoltán: *A reformáció nyelve*. Budapest : Balassi kiadó, 2013, 560 s.

Csepregi, Zoltán: Bund, Bundschuh, Verbundenheit. Radikales Gemeinschaftsprinzip in der frühen Reformation Ungarns. In: Erdélyi, Gabriella (ed.): *Armed Memory. Agency and Peasant Revolts In: Central and Southern Europe (1450–1700).* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2016, s. 147 – 168.

Csepregi, Zoltán: Die Confessio Pentapolitana: Fragen nach Autorschaft und Datierung. In: Peter Kónya (ed.): *„Nezameniteľné je dedičstvo otcov…" Štúdie k dejinám a súčasnosti protestantizmu v strednej Európe k osemdesiatym narodeninám biskupa Jána Midriaka.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2009, s. 73 – 85.

Csepregi, Zoltán: Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor der Toleranz (1681 – 1781). In: Leeb, Rudolf a Scheutz, Martin (eds.):

Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert). Wien – München : Böhlau Verlag, 2009, s. 299 – 330.

Csepregi, Zoltán: Ethnische versus konfessionelle Identitätsbildung im Königreich Ungarn von der Reformation bis zum Ende des 18. Jahrhunderts. Überlegungen zur Mehrsprachigkeit, muttersprachlichen Identität und Übersetzungspraxis. In: Fata, Márta a Schindling, Anton (eds.): *Luther und die Evangelisch-Lutherischen In: Ungarn und Siebenbürgen*. Münster : Aschendorff, 2017, s. 377 – 406.

Csepregi, Zoltán: Négynyelvő reformáció a Kárpát-medencében. In: *Keresztyén Igazság,* roč. 92, 2011, č. 4, s. 9 – 19.

Cole, Richard G.: Reformation Printers : Unsung Heroes. In: *The Sixteenth Century Journal*, roč. 15, 1984, č. 3, s. 327 – 339.

Čovan, Miroslav: *Historické nápisy zo Šariša do roku 1650.* Martin : [Miroslav Čovan], 2016, 336 s.

Daniel, David Paul: Bartfeld/Bardejov zur Zeit der Reformation. In: Schwarz, Karl a Švorc, Peter (eds.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei. Kirchen- und konfessionsgeschichtliche Beiträge*. Wien : Evangelischer Presseverband, 1996, s. 37 – 49.

Daniel, David Paul: Ikonoklazmus v 16. storočí na Slovensku. In: Kučerová, Kvetoslava (ed.): *Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách*. Bratislava : Univerzita Komenského, 1995, s. 120 – 127.

Daniel, David Paul: Konfesionalizácia reformácie a spoločenský význam augsburského vyznania v strednej a východnej Európe. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov. (Acta Collegii Evangelici Prešoviensis V.).* Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 2000, s. 15 – 24.

Daniel, David Paul: Ortodoxia a evanjelická identita v Uhorsku v 16. – 17. storočí. In: Kónya, Peter (ed.): *„Nezameniteľné je dedičstvo otcov…“*, s. 104 – 107.

Daniel, David Paul: The Acceptance of the Formula of Concord In: Slovakia. In: *Archiv für Reformationsgeschichte*, roč. 70, 1979, s. 260 – 277.

Deneire, Tom (ed.): *Dynamics of Neo-Latin and the Vernacular*. Leiden : Brill, 2014, 340 s.

Doruľa, Ján: Slovenčina v Bardejove podľa zápisov v súdnych protokoloch zo 17. storočia. In: *Nové Obzory*, roč. 17, 1975, s. 416 – 427.

Doruľa, Ján: Z histórie slovensko-nemeckých jazykových vzťahov v 16. - 18. storočí. In: *Slavica Slovaca*, roč. 12, 1977, č. 1, s. 13 – 27.

Dubay, Desiader A.: Kremnické listy z rokov 1564 – 1569. In: Linguistica Slovaca, roč. 1, 1939 – 1940, s. 307 – 352.

Ducháček, Milan: *Václav Chaloupecký* : *Hledání československých dějin*. Praha : Karolinum, 2014, 516 s.

Duchoňová, Diana: *Palatín Mikuláš Esterházy* : *Dvorská spoločnosť a aristokratická každodennosť*. Bratislava : VEDA, 2017, 559 s.

Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku*, vol. 1 : *Dům a jeho lidé*. Trans.: Martin Všetíček. Praha : Argo, 1999, 340 s.

Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. – 18. století)*, vol. 2 : *Město a vesnice*. Trans.: Martina Nováková. Praha : Argo, 2006, 360 s.

Ďurovič, Ján P.: *Evanjelická literatúra do tolerancie*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1940, 418 s.

Ďurovič, Ľubomír: Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha. In: *Slovenská reč*, roč. 74, 2008, č. 4, s. 204 – 218.

Ďurovič, Ľubomír: Začiatky spisovnej slovenčiny v XVII. a XVIII. storočí. In: *Ľubomír Ďurovič* : *O slovenčine a Slovensku. Vybrané štúdie I.* Ed.: Ján Bosák. Bratislava : Veda, 2004, s. 204 – 219.

Ďurovič, Ľubomír: Zpráwa Pjsma Slowenského Tobiáša Masnicia a problém slovenskej identity. In: *Slovenská reč*, roč. 73, 2008, č. 3, s. 129 – 138.

Ecsedy, Judit V.: Gutgesellova tlačiareň a bardejovský slovenský katechizmus (Bardejov, 1581). In: Miloš Kovačka (ed.): *Bardejovský katechizmus*, s. 161 – 174.

Eisenhart, August Ritter von: Manz, Kaspar (Manzius). In: *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 20, 1884, s. 281 – 285.

Eisenstein, Elisabeth Lewisohn: *The Printing Press as an Agent of Change*. Cambridge : Cambridge University Press, 1980, 794 s.

Eisenstein, Elisabeth Lewisohn: *The Printing Revolution In: Early Moden Europe*. NewYork : Cambridge University Press, 2005, 406 s.

Eliáš, Štefan a kol.: *Dejiny Košíc v dátach 2: Včasný novovek, 1526 – 1711*. Košice : Typopress, 2011, 353 s.

Evans, Robert John Weston: *The language of history and the history of language*. Oxford : Clarendon Press, 1998, 34 s.

Evans, Robert John Weston: The politics of language and the languages of politics: Latin and the vernaculars in eighteenth-century Hungary. In: Scott, Hamish a Simms, Brendan (eds.): *Cultures of Power in Europe*

During the Long Eighteenth Century. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 200 – 224.

Evans, Robert John Weston: *Vznik habsburské monarchie, 1550 – 1700.* Trans.: Lenka Kolářová. Praha : Argo, 2003, 593 s.

Faith, Štefan: Slovenskí katolícki kazatelia XVIII. storočia. In: *Theologia Catholica Slovaca*, roč. 1, 1941, s. 116, 119 – 120, 122 – 124.

Fata, Márta: Confessio Hungarica versus confessio Germanica? Die Rolle der Konfessionen In: der Abgrenzung der Ethnien und der Bildung des Nationalbewusstseins am Beispiel des frühneuzeitlichen Ungarns. In: Keul, István (ed.): *Religion, Ethnie, Nation und die Aushandlung von Identität(en)* : *Regionale Religionsgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa*. Berlin : Frank & Timme, 2005, s. 147 – 164.

Fata, Márta: *Ungarn, das Reich der Stephanskrone, im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung : Multiethnizität, Land und Konfession, 1500 bis 1700.* Münster : Aschendorff, 2000, 359 s.

Fedorčáková, Mária: Komunikácia miest v 15. storočí na príklade korešpondencie Košíc, Levoče, Bardejova a Prešova. In: Bodnárová, Miloslava (ed.): *Príspevky k starším dejinám slovenských miest a mestečiek*. Prešov : Filozofická fakulta PU v Prešove, 2013, s. 54 – 59.

Fedorčáková, Mária: Predstavitelia mestských elít v Bardejove a ich pôsobenie v samosprávnych orgánoch mesta v 15. storočí. In: Domenová, Marcela a Magdoško, Drahoslav (eds.): *Poznávanie dejín Slovenska : pramene, metódy a poznatky*. Prešov : UNIVERSUM-EU, 2015, s. 247 – 260.

Fedorčáková, Mária: „Vy zly a nespravedlivy lvde Bardiowci." Mesto Bardejov v boji proti zbojníkom v 15. storočí . In: *Theatrum historiæ*, 2015, č. 16, s. 25-39.

Fényes, Elek (ed.): *Magyar országnak, ‚s a' hozza kapcsolt tartományoknak mostani allapotja statistikai és geographiai tekintetben,* vol. 3. Pesth : Trattner-Karolyi, 1837.

Fényes, Elek (ed.): *Magyarország statistikai, birtokviszonyi és topographiai szempontból*. Pesth : Engel, Mandello & Walzel, 1860.

Fichtner, Paula Sutter: *The Habsburg Monarchy, 1490 – 1848*. New York : Palgrave Macmillan, 2003, 222 s.

Fishman, Joshua Aaron: *European Vernacular Literacy* : *A Sociolinguistic and Historical Introduction.* Clevedon : Channel View Publications, 2010, 104 s.

Fishman, Joshua Aaron: *Language in Sociocultural Change*. Stanford : Stanford University Press, 1972, 375 s.

Fügedi, Erik: *K otázke používania slovenského jazyka na panstvách v 17. storočí*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1955.

Gácsová, Alžbeta: Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 15, 1970, s. 121 – 137.

Gácsová, Alžbeta: K zdaneniu bardejovského obyvateľstva v prvej polovici 15. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 8, 1963, s. 117 – 128.

Gácsová, Alžbeta: Poddanské dediny Bardejova do prvej polovice 16. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 4, s. 607 – 612.

Gácsová, Alžbeta: Príspevok k obchodným stykom Bardejova s Poľskom v prvej polovici 16. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 15, 1970, s. 121 – 137.

Gácsová, Alžbeta: *Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1972, 183 s.

Gajdoš, Vševlad: Slovenské glosy v latinskom Misáli zo XVI. storočia. In: *Historica Slovaca*, roč. 1, 1939 – 1940, s.

Gašparovičová, Jana: Leonard Stöckel a bardejovská humanistická škola. In: Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel*, s. 230 – 239.

Gellner, Ernest: *Národy a nacionalismus*. Trans.: Jiři Markus. Praha : Hříbal, 1993, 158 s.

Glück, Helmut – Häberlein, Mark – Schröder, Konrad (eds.): *Mehrsprachigkeit in der Frühen Neuzeit.* Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2013, 583 s.

Gogolák, Ludwig von: *Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes,* vol. 1 : *Die Nationswerdung der Slowaken und die Anfänge der tschechoslowakischen Frage (1526 – 1790).* München : R. Oldenbourg, 1963, 265 s.

Goody, Jack: *The Interface Between the Written and the Oral*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987, 1987, 328 s.

Groszmann, Malvina: *Bártfa város 1418–1444-i számadáskönyvei művelődéstörténeti szempontból*. Budapest : Minerva, 1911, 119 s.

Guitman, Barnabás: A bártfai iskola a humanizmus és a reformáció határán. In: Bajáki, Rita a Báthory, Orsolya (eds.): *Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon*. Budapest : MTA-PPKE Barokk irodalom és elkiség Kutatócsoport, 2018, s. 99 – 111.

Guitmann, Barnabás: *A bártfai reformáció első évtizedei és kapcsolatrendszere* [dizertačná práca]. Budapest : Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2009, 180 s.

Guitman, Barnabás: *Hit, hatalom, humanizmus* : *Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában*. Budapest : Szent István Társulat, 2017, 260 s.

Guitman, Barnabás: Über einige Briefe von geistlichen Intellektuellen aus den Bartfelder Archiven aus der Mitte des 16. Jahrhunderts. In: Kónya, Peter a Kónyová, Annamária (eds.): *Od reformácie po založenie cirkvi* : *k 400. výročiu synody v Spišskom Podhradí*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, s. 184 – 194.

Hajduk, Andrej: *Leonard Stöckel. Život a dielo*. Bratislava : Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, 1999, 140 s.

Hajduk, Andrej: Prešovské články z roku 1546. In: *Cirkevné listy*, roč. 93 (104), 1980, č. 10, s. 156 – 157.

Hajduk, Andrej: Severín Škultéty. In: Schwarz, Karl a Švorc, Peter (eds.): *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte In: der Slowakei*, s. 81 – 89.

Hajduk, Andrej: Šarišské zákony (články) z roku 1540. In: Kónya, Peter a Matlovič, René (eds.): *Miscellanea Anno 1999*. Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 2000, s. 259 – 263.

Hajduk, Andrej: Život a dielo Michala Radašína. In: Kónya, Peter a Matlovič, René (eds.): *Miscellanea Anno 1998*. Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 1998, s. 43 – 49.

Halaga, Ondrej Richard: „Ius Sclavorum" a „Platea Sclavorum" stredovekých miest Uhorska. In*: Historické štúdie*, roč. 12, 1967, s. 123 – 153.

Halaga, Ondrej Richard: Pentapolis – ostslowakische Städtegemeinschaft und ihre Handwekerbünde. In: Malý, Karel (ed.): *Městské právo v 16. – 18. století v Evropě*. Praha : Univerzita Karlova, 1982, s. 41 – 52.

Halaga, Ondrej Richard: *Košická administratívna oblasť za feudalizmu* [rukopis]. Košice, 1958, 159 s.

Halaga, Ondrej Richard: Spoločenstvá miest na Slovensku. In: Marsina, Richard (ed.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Bratislava : Osveta, 1984, s. 51 – 67.

Hernández-Campoy, Juan Manuel a Conde-Silvestre, Juan Camillo (eds.): *The Handbook of Historical Sociolinguistics.* Oxford : Wiley-Blackwell, 2012, 706 s.

Hirschi, Caspar: *Wettkampf der Nationen. Konstruktionen einer deutschen Ehrgemeinschaft an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Göttingen : Wallstein Verlag, 2005, 555 s.

Hobsbawm, Eric: *Národy a nacionalismus od roku 1780*. Trans.: Pavel Pšeja. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, 208 s.

Holák, Ján: Počiatky politickej aktivity slobodných kráľovských miest v Uhrách. In: *Sborník Matice slovenskej*, roč. 15, 1937, č. 3, s. 260 – 271.

Holuby, Josef L.: Jak psávali Slováci Trenčánské stolice okolo r. 1600. In: *Český lid*, roč. 14, 1905, s. 347 – 349.

Homza, Martin: A Few Words about the Identity of the Slavs, Yesterday, Today And Tomorrow. In: *Commentarii*, roč. 23, 2018, č. 1, s. 3 – 41.

Homza, Martin: Vzdelanie a kultúrne pomery na Spiši v 16. – 18. storočí. In: Homza, Martin a Sroka, Stanisław Andrzej (eds.): *Historia Scepusii*, vol. 2, s. 298 – 331.

Homza, Martin a Rácová, Naďa: *K vývinu slovenskej myšlienky do polovice 18. storočia*. Bratislava : Stimul, 2010, 275 s.

Horváth, Pavel: Ďalšie sloveniká v poľských archívoch a knižniciach. In: *Historický časopis*, roč. 13, 1965, č. 2, s. 297 – 300.

Horváth, Pavel: Slovenská národnosť v 16. a 17. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, č. 3, s. 364 – 380.

Hörk, József: *Az ev. Tisza-kerület püspökei*. Kassa : Bernovits Gusztáv, 1888, 500 s.

Hudáček, Pavol: Bardejov. In: *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Eds.: Martin Štefánik, Ján Lukačka a kol. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 79 – 98.

Hudáček, Pavol: Komunikácia mesta Bardejov a majiteľmi Makovického hradného panstva. In: Lukačka, Ján – Štefánik, Martin a kol.: *Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 249 – 265.

Húščava, Alexander: O činnosti zbojníckych družín na severovýchodnom Slovensku na konci 15. storočia. In: *Historické štúdie*, roč. 2, 1956, s. 181 – 215.

Chalupecký, Ivan: K vývoju národnostnej štruktúry miest Spiša v rokoch 1550 – 1650. In: Richard Marsina (ed.): *Národnostný vývoj miest*, s. 207 – 218.

Chenoweth, Katie: *The Prosthetic Tongue* : *Printing Technology and the Rise of the French Language.* Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2019, 360 s.

Jankovič, Vendelín: Dejiny mesta Bardejova za feudalizmu. In: Sedlák, Imrich (ed.): *Šesťdesiat rokov Šarišského múzea v Bardejove*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1967, s. 135 – 243.

Jankovič, Vendelín: Dve postavy zo začiatkov reformácie v Bardejove. In: Historický časopis, roč. 38, 1990, č. 5, s. 639 – 650.

Jankovič, Vendelín: Miestopisný obraz Bardejova v 15. storočí. In: *Nové Obzory*, roč. 5, 1964, s. 57 – 71.

Janota, Eugeniusz: *Bardyjów. Historiczno-topograficzny opis miasta i okolicy*. Kraków : Drukarnia c. k. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1862, 222 s.

Jeršová, Mária: Z dejín plátenníctva na východnom Slovensku v 15. storočí. In: Bahurinská, Libuša a Fabianová, Oľga (eds.): *Príspevky k dejinám východného Slovenska*. Brtaislava : Vydavateľstvo SAV, 1964, s. 143 – 151.

Jurok, Jiří: Čeští husitští a katoličtí kondotiéři z Moravy na Slovensku v 15. století (období bratříků). In: *Vojenská história*, roč. 9, 2005, č. 4, s. 3 – 15.

Käfer, István: A jezsuiták szerepe a szlovák nemzettudat formálásában. In: Szilágyi, Csaba (ed.): *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*. Piliscsaba : PPKE BTK, 2006, s. 264 – 270.

Kah, Daniela: *Die wahrhaft königliche Stadt*. Leiden : Brill, 2017, 488 s.

Karant-Nunn, Susan C.: *Luther's Pastors* : *The Reformation in the Ernestine Countryside*. Philadelphia : The American Philosophical Society, 1979, 79 s.

Kartous, Peter: Akcie poľských vojsk na území Slovenska v rokoch 1438 – 1439. In: *Historický časopis*, roč. 21, 1973, č. 1, s. 21 – 36.

Kaufmann, Thomas: *Konfession und Kultur* : *Lutherischer Protestantismus in der zweiten Hälfte des Reformationsjahrhunderts*. Tübingen : Mohr Siebeck, 2006, 524 s.

Keul, István: *Early Modern Religious Communities in East-Central Europe* : *Ethnic Diversity, Denominational Plurality, and Corporative Politics in the Principality of Transylvania (1526 – 1691).* Leiden : Brill, 2008, 313 s.

Kidd, Colin: *British Identities before Nationalism, Ethnicity and Nationhood in the Atlantic World, 1600–1800.* Cambridge : Cambridge University Press, 1999, 312 s.

Klimo, Bohuslav: Okoličánská listina z r. 1435. In: *Sborník Matice Slovenskej*, roč. 6, 1928, s. 55 – 56.

Kluge, Mathias Franc: *Die Macht des Gedächtnisses* : *Entstehung und Wandel kommunaler Schriftkultur im spätmittelalterlichen Augsburg*. Leiden : Brill, 2014, 442 s.

Kniezsa, István: *Adalékok a magyar-szlovák nyelvhatár történetéhez*. Budapest : Athenaeum, 1941, 60 s.

Dejiny Bardejova. Eds.: Andrej Kokuľa, Andrej Lukáč, Ladislav Tajták. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1975, 528 s.

Kolb, Robert: *Martin Luther and the Enduring Word of God : The Wittenberg School and Its Scripture-Centered Proclamation*. Grand Rapids : Baker Academic, 2016, 518 s.

Kollárová, Ivona: Pokus o logickú periodizáciu dejín slovenského kníhtlačiarstva. In: *Kniha 2001 – 2002*, 2002, s. 38 – 47.

Komorová, Klára: Gutgeselova a Klössova tlačiareň v Bardejove a zachované tlače na Slovensku. In: Matuševská, Ľudmila (ed.): *Dávid Gutgesel a Bardejov*. Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010, s. 11 – 18.

Kónya, Peter (ed.): *Dejiny Prešova*, vol. 1. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2017, 590 s.

Kónya, Peter (ed.): *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinova, 2000, 535 s.

Kónya, Peter: Horné Uhorsko a jeho úloha v procese reformácie a rekatolizácie. In: *Annales Historici Prešovienses*, roč. 12, 2012, č. 1, s. 75 – 89.

Kónya, Peter (ed.): *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe.* Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, 262 s.

Kónya, Peter a Kónyová, Annamária (eds.): *Od reformácie po založenie cirkvi*. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, 438 s.

Kónya, Peter: *Pod zástavou kurucov* : *Protihabsburské povstania v Uhorsku v r. 1670 – 1711*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2015, 573 s.

Kónya, Peter: *Prešov, Bardejov a Sabinov počas protireformácie a protihabsburských povstaní (1670-1711).* Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2000, 225 s.

Kónya, Peter (ed.): *Prvé augsburské vyznanie viery na Slovensku a Bardejov.* Prešov : Biskupský úrad Východného dištriktu ECAV na Slovensku, 2011, 123 s.

Kónya, Peter (ed.): *Rekatolizácia, protireformácia a katolícka reštaurácia v Uhorsku*. Prešov : Vydavateľstvo PU, 2013, 426 s.

Korabinsky, Johann Matthias: *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Preßburg : Weber, 1786, 858 s.

Koselleck, Reinhard: *Begriffsgeschichten* : *Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache.* Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2006, 569 s.

Kovačka, Miloš: Bardejovský katechizmus v národných a duchovných dejinách Slovenska (Tri sondy k téme). In: Idem (ed.): *Bardejovský katechizmus*, s. 175 – 224.

Kowalská, Eva: *Evanjelické a. v. spoločenstvo v 18. storočí. Hlavné problémy jeho vývoja a fungovania v spoločnosti.* Bratislava : Veda, 2001, 220 s.

Kowalská, Eva: Deklarovanie a upevňovanie konfesijnej identity v období raného novoveku. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít.* Eds.: Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská a Eva Krekovičová. Bratislava : Veda, 2009, s. 143 – 162.

Kowalská, Eva: Language as a means of transfer of cultural values. In: Burke, Peter a Po-Chia Hsia, Ronnie (eds.): *Cultural Translation In: Early Modern Europe*. Cambridge : Cambridge University Press, 2007, s. 52 – 64.

Kowalská, Eva: *Na ďalekých cestách, v cudzích krajinách* : *Sociálny, kultúrny a politický rozmer konfesionálneho exilu Uhorska v 17. storočí*. Bratislava : VEDA, 2014, 256 s.

Kowalská, Eva: Uhorskí protestanti a viedenský dvor: formovanie cirkevnej politiky habsburského štátu pred rokom 1781. In: *Historický časopis*, roč. 50, 2002, č. 3, s. 407 – 422.

Kowalská, Eva: Uhorsko 1681 – 1731: Rekatolizácia v znamení práva. In: *Historia Ecclesiastica*, roč. 3, 2002, č. 1, s. 17 – 26.

Krajčovič, Rudolf a Žigo, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, 116 s.

Križan, Ján: Synoda Lewočská. In: *Cirkewní listy*, roč. 4, 1868, č. 44 – 45, 48 – 51, 59 – 60.

Križan, Ján: Zákony bitčanské. In: *Cirkewní listy*, roč. 2, 1866, č. 2, s. 62 – 66.

Krpelec, Bartolomej: *Bardejov a jeho okolie dávno a dnes*. Bardejov : Miestny odbor Matice slovenskej, 1935, 394 s.

Kubinyi, András: *König und Volk im spätmittelalterlichen Ungarn* : *Städteentwicklung, Alltagsleben und Regierung im mittelalterlichen Königreich Ungarn*. Herne : Tibor Schäfer Verlag, 1998, 376 s.

Kuzmová, Stanislava: *Preaching Saint Stanislaus* : *Medieval Sermons on St. Stanislaus of Cracow, His Image and Cult*. Warszawa : DiG, 2012, 456 s.

Kyas, Vladimír: *Česká Bible v dějinách národního písemnictví*. Praha : Vyšehrad, 1997, 320 s.

Kvačala, Ján: *Dejiny reformácie na Slovensku*. Liptovský Svätý Mikuláš : Tranoscius, 1933, 322 s.

Labov, William: *Sociolinguistic Patterns*. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1973, 364 s.

Lamiová-Schmiedlová, Mária: Archeológ a historik umenia Viktor Miškovský (1838-1909). (K 170. výročiu narodenia). In: *Historický zborník Matice slovenskej*, roč. 18, 2008, č. 1, s. 240 – 242.

Lévy-Bruhl, Henri. Réflexions sur le Serment. In: *Études d'histoire de droit privé offertes à Pierre Petot*. Paris : Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1959, s. 385 – 396.

Louthan, Howard: *Obracení Čech na víru aneb Rekatolizace po dobrém a po zlém*. Trans.: Zdeněk Rucki. Praha : Rybka Publishers, 2011, 384 s.

Luby, Štefan: *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava : IURA EDITION, 2002, 632 s.

Lynch, Katherine A.: *Individuals, Families and Communities In Europe, 1200 – 1800* : *The Urban Foundations of Western Society*. Cambridge : Cambridge University Press, 2003, 268 s.

Konfession und Sprache in der Frühen Neuzeit. Eds.: Jürgen Macha, Anna-Maria Balbach, Sarah Horstkamp. Münster : Waxmann, 246 s.

Malovcová, Božena: Vznik a charakter najstaršej zachovanej spišskosobotskej mestskej knihy z rokov 1579 – 1930. In: František Žifčák (ed.): *Z minulosti Spiša : Ročenka Spišského dejepisného spolku v Levoči*. Levoča : Spišský dejepisný spolok, roč. 9 – 10, 2001/2002, s. 119 – 129.

Marečková, Marie: K sociální struktuře bardějovských řemeslníků v 17. století. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university* : *řada historická (C)*, roč. 35, 1986, č. 33, s. 129 – 134.

Marečková, Marie: K náboženským mentalitám východoslovenského měšťanstva v 17. a 18. století. In: *Historické štúdie*, roč. 40, 1999, s. 169 – 175.

Marečková, Marie: Majetková struktura bardějovských obchodníků v prvé polovině 17. století. In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univesity* : *řada historická (C)*, roč. 27 – 28, 1979, č. 25 – 26, s. 131 – 158.

Marečková, Marie: Majetková struktura samostatných žen v Bardějově v prvé polovině 17. století. In: *Historický časopis*, roč. 29, 1981, č. 2, s. 244 – 258.

Marečková, Marie: Řemeslná výroba Bardějova a Prešova v prvé polovině 17. století. In: *Československý časopis historický*, roč. 24 [74], 1976, č. 1, s. 91 – 121.

Marečková, Marie: Sociální struktura Bardějova v prvé polovině 17. století a majetkové poměry evangelických duchovních. In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie*, s. 93 – 98.

Marečková, Marie: Spoločenské postavení duchovních ve východoslovenských městech v 17. století. In: *Historia Ecclesiastica*, roč. 3, 2012, č. 1, s. 77-83.

Marečková, Marie: *Společenská struktura Bardějova v I. polovině XVII. století*. Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1978, 227 s.

Marečková, Marie: *Východoslovenská města a měšťanstvo na prahu novověku*. Brno : Masarykova univerzita, 1995, 190 s.

Matuševská, Ľudmila (ed.): *Dávid Gutgesel a Bardejov. Zborník z odborného seminára.* Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010, 74 s.

Matuševská, Ľudmila (ed.): *Leonard Stöckel (1510 – 1560). Personálna bibliografia*. Bardejov : Okresná knižnica Dávida Gutgesela, 2010, 34 s.

Maxwell, Alexander: *Choosing Slovakia* : *Slavic Hungary, the Czechoslovak Language and Accidental Nationalism*. New York : I. B. Tauris, 2009, 288 s.

Maxwell, Alexander: Prečo má slovenčina tri nárečia: prípadová štúdia z historickej perceptuálnej dialektológie. In*: Forum Historiæ* [online], roč. 3, 2009, č. 2, s. 1 – 24. Dostupné na internete:

<http://www.forumhistoriae.sk/FH2_2009/texty_2_2009/maxwell.pdf>

Meier, Jörg: *Städtische Kommunikation in der frühen Neuzeit. Historische Sociopragmatik und historische Textlinguistik*. Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2004, 365 s.

István Mészáros: *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis“.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981, 237 s.

Mihalik, Béla Vilmos: *„…Campus ad fidei catholicae inseminationem" Katolikus megújulás az egri egyházmegyében a 17. Század utolsó harmadában* [Dizertačná práca]. Budapest : Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2013, 362 s.

Mihalik, Béla Vilmos: *Papok, polgárok, konvertiták : Katolikus megújulás az egri egyházmegyében (1670 – 1699).* Budapest : MTA Történettzdományi Intézet, 2017, 384 s.

Miller, Jaroslav: Problém integrity: Úvaha o sociálních konfliktech v raněnovověkých městech a městské autonomii v kontextu reformace. In: *Historický časopis*, roč. 54, 2006, č. 3, s. 385 – 418.

Miller, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé* : *Město středovýchodní Evropy (1500 – 1700).* Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, 292 s.

Misad, Katalin a Csehy, Zoltán (eds.): *Speculum varietatis: Jazykový a literárny manažment v multikulturálnom priestore a (pseudo)identita textov.* Bratislava : Univerzita Komenského, 2018, 318 s.

Misad, Katalin a Csehy, Zoltán (eds.): *Ideológie, identity a sebaprezentácia v multikulturálnom priestore*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, 154 s.

Muir, Edward: *Ritual in Early Modern Europe*. New York : Cambridge University Press, 2005, 334 s.

Müller, Reiner Albert: *Der Fürstenhof in der Frühen Neuzeit (Enzyklopädie der deutschen Geschichte,* vol. 33*).* München : R. Oldenbourg Verlag, 2004, 147 s.

Myskovszky, Viktor: A bártfai egyházi könyvtár szekrénye és könyvei a XV. – XVI. századból. In: *Magyar Könyvszemle*, 1880, s. 19 – 27.

Myskovszky, Viktor: A XV. századi német költemény egy bártfai kéziratban. In: *Egyetemes Philologiai Közlöny*, vol. 3, 1879, s. 523.

Myskovszky, Viktor: *Bártfa középkori műemlékei,* vol. 1: *A Szent Egyed templomának műrégészeti leírása;* vol. 2: *A városház s a város erőditményeinek műrégészeti leírása.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1879 – 1880.

Myskovszky, Viktor: Bártfa város legrégibb pecsétjei és czímere. In: *Turul*, roč. 10, 1892, s. 125 – 130.

Németh, István H.: Európska doktrína alebo uhorská špecialita? Zásahy štátu a rekatolizácia miest v Uhorsku v priebehu 17. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 57, 2009, č. 4, s. 29 – 35.

Németh, István H.: Pre-Modern State Urban Policy at a Turning Point In: the Kingdom of Hungary: The Elections to the Town Council. In: Schlögl, Rudolf (ed.): *Urban Elections and Decision-Making in Early Modern Europe, 1500 – 1800.* Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2009, s. 276 – 298.

Németh, István H.: Šľachta v mestách – prirodzený proces alebo negatívny jav? In: *Forum Historiæ*, roč. 2, 2008, č. 1.

Dostupné online: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/39394/Nemeth.pdf

Németh, István H.: Unterdrückung oder Reform. Die Rekatholisierung in den ungarischen königlichen Freistädten. In: Ledvinka, Václav (ed.): *Město v převratech konfesionalizace v 15. až 18. století*. Praha : Scriptorium, 2014, tu s. 443-448.

Németh, István H.: *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16. – 17. századi Magyarországon,* 2 vols. Budapest : Gondolat, 2004.

Németh, István H.: Venerable Senators or Municipal Bureaucrats? The Beginnings of the Transformation of the Estate of Burghers at the Turn of the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: *The Hungarian Historical Review*, roč. 1, 2012, č. 1 – 2, s. 49 – 78.

Nicklas, Thomas a Schnettger, Matthias (eds.): *Politik und Sprache im frühneuzeitlichen Europa*. Göttingen : Vandenhoeck c Ruprecht, 2007, 184 s.

Nipperdey, Justus: *Die Erfindung der Bevölkerungspolitik* : *Staat, politische Theorie und Population in der Frühen Neuzeit.* Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2012, 679 s.

Novák, Jozef: *Pečate miest a obcí na Slovensku:* vol. 1, *A – M*. Bratislava : Filozofická fakulta UK, 2008, 720 s.

Novák, Jozef: *Slovenské mestské a obecné erby*. Martin : Osveta, 1972, 451 s.

Novák, Ľudovít: Najstaršia doteraz neznamá česká listina z Slovenska. In: *Linguistica Slovaca*, roč. 3, 1941, s. 130 – 133.

O'Reilly, William: Divide et impera: Race, Ethnicity and Administration in Early18th-Century Habsburg Hungary. In: Hálfdanarson, Guðmundur (ed.): *Racial Discrimination and Ethnicity In European History*. Pisa : Edizioni Plus – Università di Pisa, 2003, s. 77 – 100.

Pálffy, Géza: *The Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the Sixteenth Century*. New York : Columbia University Press, 2009, 410 s.

Petrík, Ján M.: *Dejiny slovenských evanjelických a. v. služieb Božích*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1946, 326 s.

Petrovič, Jozef: História bardejovského archívu. In: Ragačová, Júlia (ed.): *Dejiny archívov na Slovensku*. Bratislava : MV SR – Odbor archívov a registratúr, 2008, s. 65 – 72.

Petrovič, Jozef: Poddanské dediny vo vlastníctve mesta Bardejov od 15. do polovice 19. storočia. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK – Historica*, roč. 45, 2002, s. 123 – 126.

Petrovičová, Mária: Cirkev v Bardejove v predreformačnom období. In: Peter Kónya (ed.): *Leonard Stöckel a reformácia*, s. 162 – 168.

Petrovičová, Mária: Mestské knihy Bardejova ako prameň k dejinám správy mesta v 15. storočí. In: Feriancová, Alena a Glejtek, Miroslav (eds.): *Prameň – jeho funkcia, význam, interpretácia a limity v historickom výskume*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2010, s. 53-58.

Petrovičová, Mária: Mestskí a verejní notári v Bardejove v 15. storočí. In: PEKÁR, Martin (ed.): *Annales historici Presovienses*. Prešov : Inštitút histórie FiF PU, 2009, s. 287 – 298.

Piirainen, Ilpo Tapani: Ein deutsches Rechtsbuch des 17. Jahrhunderts aus Kirchdrauf. In: *Karpaten Jahrbuch*, roč. 48, 1997, s. 127 – 133.

Piirainen, Ilpo Tapani: Spätmittelalterliche Stadt- und Bergrechte in der Slowakei. In: *Südostdeutsches Archiv*, roč. 28-29, 1985, s. 44-58.

Piirainen, Ilpo Tapani: Sprachhistorische Beziehungen zwischen Schlesien und der Slowakei. In: Grabarek, Józef (ed.): *Deutschsprachige Kanzleien des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit*. Bydgoszcz : , 1997, s. 31 – 48.

Piirainen, Ilpo Tapani a Skála, Emil: *Texte der Frühen Neuzeit aus der Slowakei*. Berlin : Weidler, 2004, 188 s.

Piirainen, Ilpo Tapani: Zur Geschichte der stadtdeutschen Kanzleisprache In: der Zips. In: Gajdoš, Marián (ed.): *Urbs – Provincia – Orbis*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1993, s. 131 – 136.

Podolinská, Tatiana: Identita a religiozita. Úvod. „Ako zrnko v mori". Konštrukcia náboženskej identity menšinových a spoločensky stigmatizovaných skupín. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, s. 139 – 143.

Polla, Belo: Husiti, jiskrovci a bratríci na východnom Slovensku vo svetle archeologického bádania. In: *Archaeologia historica*, roč. 5, 1980, s. 69 – 103.

Porter, Roy a Burke, Peter (eds.): *Language, Self and Society* : *A Social History of Language.* Cambridge : Polity Press, 1991, 368 s.

Pražák, Albert: *Dějiny spisovné slovenštiny po dobu Štúrovu*. Praha : Nákladem Gustáva Volenského, 1922, 476 s.

Prodi, Paolo: *Das Sakrament der Herrschaft* : *Der politische Eid In: der Verfassungsgeschichte des Okzidents.* Berlin : Duncker & Humbolt, 1997, 455 s.

Prodi, Paolo: *Der Eid in der europäischen Verfassungsgeschichte*. München : Stiftung Historisches Kolleg, 1992, 44 s.

Pukánszky, Béla: *Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn* : *Von der ältesten Zeiten bis um die Mitte des 18. Jahrhunderts, vol. 1.* Münster : Aschendorff, 1931, 490 s.

Rábik, Vladimír: Národnostní kňazi (kazatelia) v živote stredovekých miest na Slovensku. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 6, 2006, s. 136 – 147.

Rábik, Vladimír: *Nemecké osídlenie na území východného Slovenska v stredoveku (Šarišská župa a slovenské časti žúp Abovskej, Zemplínskej a Užskej).* Bratislava : Karpatonemecký spolok na Slovensku, 2006, 433 s.

Rapant, Daniel: *K Počiatkom maďarizácie,* vol. 1 : *Vývoj rečovej otázky v Uhorsku v rokoch 1740 – 1790;* vol. 2 : *Prvé zákony maďarizačné, 1790 – 1792.* Bratislava : Zemedelské múzeum, 1927 : 1931.

Ratkoš, Peter: Otázky vývoja slovenskej národnosti do začiatku 17. stor. In: *Historický časopis*, roč. 20, 1972, č. 1, s. 19 – 64.

Redlich, Oswald: *Österreichs Großmamachtbildung in der Zeit Kaiser Leopolds I.* Gotha : Friedrich Andreas Perthes, 1921, 644 s.

Regiolekt, Funktiolekt, Idiolekt : *Die Stadt und ihre Sprachen*. Eds.: Anna Karin, Silvia Ulivi a Claudia Wich-Reif. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 288 s.

Reinhard, Wolfgang: *Geschichte der Staatsgewalt* : *Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München : C. H. Beck, 2003, 631 s.

Reinhard, Wolfgang: *Glaube und Macht. Kirche und Politik im Zeitalter der Konfessionalisierung.* Freiburg im Breisgau : Herder Verlag, 2004, 128 s.

Repčák, Jozef: *Kníhtlačiareň Dávida Gutgesella v Bardejove, 1577 – 1599.* Martin : Matica slovenská, 1975, 27 s.

Repčák, Jozef: Knihy, knižnice a kníhtlačiarstvo v Bardejove. In: *Knižničný zborník*, roč. 1, 1968, s. 7 – 48.

Repjak, Lukáš: *Bratríci na východnom Slovensku* [diplomová práca]. Bratislava : Univerzita Komenského, 2015, 121 s.

Rezik, Ján a Matthaeides, Samuel: *Gymnaziológia*. Ed.: Vladislav Ružička. Bratislava : SPN, 1971, 614 s.

Roeck, Bernd: *Civic Culture and Everyday Life in Early Modern Germany.* Leiden : Brill, 2006, 286 s.

Roest, Bert: *Franciscan Learning, Preaching and Mission c. 1220 – 1650.* Leiden : Brill, 2015. 256 s.

Rosendale, Timothy. „Fiery toungues:“ Language, Liturgy, and the Paradox of the English Reformation. In: *Renaissance Quaterly*, roč. 54, 2001, č. 4, s. 1142 – 1164.

Русев, Иван: Бяла и районът в ранния османски период (XV-XIX в.). По въпроса за етническия произход на местното население. In: Йотов, Валери (ed.): *Приноси към историята на град Бяла.* Варна: Онгъл, 2014, s. 237-310.

Scaglione, Aldo (ed.): *The Emergence of National Language*. Ravenna : Longo Editore, 1984, 231 s.

Seidler, Andrea: The Long Road of Hungarian Media to Multilingualism: On the Replacement of Latin in the Kingdom of Hungary in the Course of the Eighteenth Century. In: Gábor Almási a Lav Šubarić (eds.): *Latin at the Crossroads*, s. 152 – 165.

Shepard, Alexandra: *Accounting for Oneself* : *Worth, Status, and the Social Order in Early Modern England*. Oxford : Oxford University Press, 2015, 384 s.

Schilling, Heinz: *Aufbruch und Krise. Deutsche Geschichte von 1517 bis 1648.* Berlin : Siedler, 1998, 504 s.

Schreiner, Klaus (ed.): *Laienfrömmigkeit im späten Mittelalter* : *Formen, Funktionen, politisch-soziale Zusammenhänge*. München : Oldenbourg, 1992, 411 s.

Schulze, Winfried: The Emergence and Consolidation of the Tax State. I. The Sixteenth Century. In: Bonney, Richard (ed.): *Economic systems and state finance*. Oxford : Clarendon, 1995, s. 261 – 279.

Schwarz, Karl: Praeceptor Hungariae: über den Melanchthonschüler Leonhard Stöckel (1510-1560). In: Peter Kónya (ed.): *Prvé augsburské vyznanie*, s. 47 – 66.

Skladaná, Jana: Bardejovské katechizmy. In: *Kniha 2003 – 2004*, zv. 2003, s. 92 – 97.

Skladaná, Jana: Kultivovanie predspisovnej slovenčiny od 16. storočia. In: *Philologica – Zborník FiF UK*, roč. 45, 1997, s. 83 – 102.

Skvarics, Helga: *Volksfrömmigkeit und Alltagskultur* : *zum Stiftungsgeschehen Wiener Neustädter Bürger im Spätmittelalter und In der frühen Neuzeit (14. Jh. – 16. Jh.).* Wien : Lang, 2000, 247 s.

Slávik, Ján: Príspevok k objasneniu otázky o jednakosti služieb Božích. In: *Cirkevné listy*, roč. 24, 1905, č. 5, s. 154 – 155.

Slávik, Ján: Slovenské „povstanie" v Krupine roku 1614. Príspevok k objasňeniu národnostných pomerov XVII. storočia. In: *Slovenské Pohľady*, roč. 29, 1909, s. 1 – 9.

Slovenský biografický slovník, vol. 1 – 6. Martin : Matica slovenská, 1986 – 1994.

Sroka, Stanisław Andrzej: *Bardejov v XV. storočí. Štúdie z dejín mesta*. Bratislava : Goralinga, 2011, 122 s.

Sroka, Stanisław Andrzej: Jakub Frater – bardejovský kupec z 15. storočia. In: Fetko, Filip a Števík, Miroslav (eds.): *Pocta Ivanovi Chalupeckému. Zborník príspevkov k slovenským dejinám vydaný pri príležitosti osemdesiatin doc. PhDr. Ivana Chalupeckého.* Levoča : Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 97 – 102.

Sroka, Stanisław Andrzej: Registre prijatí do meštianskeho stavu v Bardejove z rokov 1432 – 1450 a 1462 – 1488. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 9 – 10, 2010, s. 349 – 381.

Sroka, Stanisław Andrzej: Spor Petra Kmitu s Bardejovom (1527 – 1530). In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 13, 2011, s. 243 – 251.

Sroka, Stanisław Andrzej: *Średniowieczny Bardiów i jego kontakty z Małopolską*. Kraków : Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana, 2010, 328 s.

Stanislav, Ján: *Dejiny slovenského jazyka, vol. 1: Úvod a hláskoslovie*. Bratislava : SAV, 1956, 560 s.

Stein, Robert a Pollmann, Judith: *Networks, Regions and Nations* : *Shaping Identities in the Low Countries, 1300 – 1650.* Leiden : Brill, 2009, 292 s.

Suda, Max Josef: Wer verfasste die Confessio Pentapolitana? In: Kónya, Peter a Matlovič, René (eds.): *Miscellanea Anno 2000.* Prešov : Biskupský úrad VD ECAV, 2001, s. 18 – 23.

Szeghyová, Blanka: Príspevok k dejinám mestského súdnictva. (Mestská súdna kniha Bardejova 1559-1649.) In: *Slovenská archivistika*, roč. 38, 2003, s. 46 – 60.

Szeghyová, Blanka: *Súdnictvo a súdna prax v mestách Pentapolitany v 16. storočí*. Bratislava : VEDA, 2016, 188 s.

Szeghyová, Blanka: Úradníci a zamestnanci súdnej samosprávy v mestách Pentapolitany v 16. storočí. In: *Historické štúdie*, roč. 47, 2013, s. 73 – 88.

Katalin Szende: *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. Turnhout : Brepols, 2018, 416 s.

Szirmay, Gábor: *A szirmai és szirmabesnyői Szirmay család története*. Debrecen : Hajdú-Bihor Megyei Múzeumok Ihgazgatósága, 2005, 256 s.

Szögi, László a Kónya, Peter (eds.): *Šarišští študenti na európskych univerzitách, 1387 – 1918*. Budapest : ELTE Könyvtára és Levéltára, 2012, 410 s.

Szűcs, Jenő: Národnosť" a „národné povedomie" v stredoveku. K vytváraniu jednotnej terminológie. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 4, s. 495 – 547.

Šedivý, Juraj: Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekároch. In: *Forum Historiæ*, roč. 1, 2007 [online]. Dostupné na internete: http://forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Sedivy.pdf.

Šimončič, Jozef: Rekatolizácia v Uhorsku a Peter Pázmaň. In: Kohútová, Mária (ed.): *Kresťanstvo v dejinách Slovenska*. Bratislava : Univerzum, 2003, s. 93-110.

Šimončič, Jozef: Slovenské listy obcí dnešného Trnavského okresu mestu Trnava z rokov 1550-1750. In: *Trnavský zborník*, roč. 1, 1975, s. 58 – 82.

Šimovič, Ladislav: Z kníh mesta Skalice z XVI. a XVII. storočia. In: *Linguistica Slovaca*, roč. 3, 1941, s. 134 – 146.

Škoviera, Daniel: *Bardejovčan Valentín Ecchius a jeho učebnica Ars versificandi*. Bratislava : STIMUL, 2002, 189 s.

Škoviera, Daniel: Básnik Valentín Ecchius a mesto Bardejov. In: *Kniha 2003-2004*, zv. 2003, s. 142 – 153.

Škoviera, Daniel: Humanistický rektor bardejovskej školy Leonard Stöckel. In: Novacká, Mária (ed.): *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka*. Bratislava : Tatran, 1986, s. 65 – 156.

Škoviera, Daniel: Veršovaná zmluva Leonarda z Uničova s bardejovským magistrátom. In: *Studia Historica Tyrnaviensia*, roč. 16, 2014, s. 312 – 318.

Škultéty, Josef: Ján Jiskra a český jazyk na Slovensku. In: *Slovenské pohľady*, roč. 21, 1901, s. 336 – 343.

Šoltés, Peter: Die Konfessionsgrenze im Ehebett : Reverse in matrimonia mixtae religionis im Königreich Ungarn. In: Krauss, Peter (ed.): *Normsetzung und Normverletzung* : *Alltägliche Lebenswelten im Königreich Ungarn vom 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts.* Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2014, s. 165 – 204.

Šoltés, Peter: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši a v Šariši.* Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, 231 s.

Špiesz, Anton: Národnostný konflikt v Trnave roku 1709. In: *Trnavský zborník*, roč. 1, 1975, s.

Špiesz, Anton: Rekatolizácia na Slovensku v mestách v rokoch 1681 – 1781. In: *Historický časopis*, roč. 39, 1991, č. 6, s. 588 – 612.

Špiesz, Anton: *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, 341 s.

Špiesz, Anton: *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1781.* Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, 304 s.

Špiesz, Anton: Slováci a ich hospodársko-sociálne postavenie v Uhorsku v 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, č. 3, s. 381 – 399.

Špiesz, Anton: Slovenské meštianstvo v 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 14, 1966, č. 1, s. 10 – 36.

Špiesz, Anton: Slovenský element v remeselnej výrobe miest a mestečiek v období neskorého feudalizmu. In: Marsina, Richard (ed.): *Národnostný vývoj miest*, s. 175 – 184.

Tibenský, Ján: Formovanie sa ideológie slovenskej feudálnej národnosti a buržoázneho národa. In: *Historický časopis*, roč. 19, 1971, č. 4, s. 575 – 591.

Tibenský, Ján: Ideológia slovenskej feudálnej národnosti pred národným obrodením. In: Mésároš, Július (ed.): *Slováci a ich národný vývin*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1969, s. 92 – 113.

Tibenský, Ján: Predstavy o slovanstve na Slovensku v 17. a 18. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 8, 1960, č. 2 – 3, s. 198 – 224.

Tibenský, Ján: Problémy výskumu vzniku a vývoja slovenskej feudálnej národnosti. In: *Historický časopis*, roč. 9, 1961, č. 3, s. 397 – 419.

Tischlerová, Mária: Stredoveký richtár Hans Hebenstreyt v Košiciach. In: *Historica: Zborník Filozofickej fakulty UK*, roč. 26, 1975, s. 51 – 75.

Tóth, István György: *Litteracy and Written Culture in Early Modern Central Europe*. Budapest : CEU Press, 2000, 266 s.

Trencsényi, Balázs a Záskaliczky, Márton (eds.): *Whose Love of Which Country? : Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe.* Leiden : Brill, 784 s.

Tutkó, József: *Szabad kiralyi Kassa városának történelmi évkönyve*. Kassa : Werfer Károly, 1861, 233 s.

Uličný, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, 513 s.

Uličný, Ferdinand: Listina Bela IV. z roku 1247 o majetkoch bardejovských cistercitov. In: *Slovenská archivistika*, roč. 14, 1979, č. 2, s. 87 – 98.

Uličný, Ferdinand: Notície Mateja Bela o Šarišskej a Zemplínskej stolici. In: *Nové Obzory*, roč. 29, 1987, s. 141 – 153.

Uličný, Ferdinand: K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14. – 16. storočí. In: Marsina, Richard (ed.): *Vývoj správy miest na Slovensku*. Bratislava : Osveta, 1984, s. 119 – 132.

Varga, Katalin S. (ed.): *Vitetnek ítélőszékre… Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve – Textus és elemzés.* Pozsony : Kalligram, 2002, 344 s.

Varsik, Branislav: *Husiti a reformácia na Slovensku do Žilinskej synody.* Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1932, 226 s.

Varsik, Branislav: K otázke falza bardejovskej listiny z roku 1247. In: *Slovenská archivistika*, roč. 10, 1975, č. 2, s. 141 – 150.

Varsik, Branislav: K otázke používania češtiny na Slovensku v 14. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 6, 1958, č. 1, s. 93 – 100.

Varsik, Branislav: K otázke udomácnenia češtiny na Slovensku v 15. a 16. storočí. In: *Historický časopis*, roč. 4, 1956, č. 2, s. 170 – 221.

Varsik, Branislav: Muráňske artikule z roku 1585. In: *Časopis učené společnosti Šafaříkovy*, 1929, s. 129 – 132.

Varsik, Branislav: *Národnostný problém trnavskej univerzity*. Bratislava : Učená společnost Šafaříkova, 1938, 259 s.

Vlachovič, Jozef: Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí. In: Július Mésároš (ed.): *Slováci a ich národný vývin*, s. 73 – 92.

Vlček, Jaroslav: *Dejiny literatúry slovenskej*. Bratislava : Matica slovenská, 1933, 406 s.

Vozár, Jozef: Národnostné zápasy v stredoslovenských mestách a slovenské národné povedomie od 16. do polovice 18. stor. In: *Historický časopis*, roč. 28, 1980, č. 4, s. 554 – 577.

Waite, Gary K.: The Holy Spirit Speaks Dutch: David Joris and the Promotion of the Dutch Language, 1538 – 1545. In: *Church History*, roč. 61, 1992, č. 1, s. 47 – 59.

Weinelt, Herbert: *Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei*. Wien : Rohrer, 1938, 272 s.

White, Hayden: *Tropika diskursu : Kulturně-kritické eseje*. Praha : Karolinum, 2010, 368 s.

Wick, Béla: *Kassa története és műemlékei*. Kassa : Wiko, 1941, 448 s.

Wiedermannová, Oľga: K národnostnému vývoju Prešova v 18. a v prvej polovici 19. storočia. In*: Historia Carpatica : Zborník Východoslovenského múzea v Košiciach*, roč. 15, 1984, s. 151 – 158.

Zubko, Peter: Dejiny arcibiskupského archívu Rímskokatolíckej cirkvi v Košiciach. In: Júlia Ragačová (ed.): *Dejiny archívov*, s. 141 – 160

Zückert, Martin, Schvarc, Michal a Meier, Jörg (eds.): *Migration – Zentrum und Peripherie – Kulturelle Vielfalt : Neue Zugänge zur Geschichte der Deutschen in der Slowakei*. Leipzig : BiblionMedia, 2016, 352 s.

Žibritová, Gabriela: Najstaršie slovenské katechizmy : Vydavateľsko-tlačiarenská problematika. In: *Kniha 2001 – 2002*, s. 371 – 381.

Žibritová, Gabriela: Vzťah češtiny a slovenčiny v dejinách knižnej kultúry na Slovensku. In: *Kniha 2001 – 2002*, s. 27 – 37.

Žudel, Juraj: Náboženská štruktúra obyvateľstva obyvateľstva v 2. polovici 18. storočia. In: *Geografický časopis*, roč. 43, 1991, č. 3, s. 215 – 230.

Žudel, Juraj: Súpisy obyvateľstva slobodných kráľovských miest na Slovensku z 2. polovice 18. storočia. In: *Slovenská archivistika*, roč. 22, 1987, č. 1, s. 82 – 101.

Index

V indexe sú v abecednom poradí zoradené mená najvýznamnejších (a najčastejšie sa vyskytujúcich) historických postáv a zároveň aj autorov citovaných v práci. Súčasťou je tiež miestny index, pričom jednotlivé lokality sa v ňom nachádzajú pod názvom zaužívaným v krajine, na území ktorej sa v súčasnosti nachádzajú.

Ábel, Jenő 32, 140, 164
Acsády, Ignác 141
Adam, Ján 219, 223
Adam, nemecký kazateľ 161
Achatius (Wagner), nemecký kazateľ 161, 164
Alatiany, Pavol 137
Albrecht Habsburský 86
Almási, Gábor 30, 179
Alžbeta, kráľovná vdova 86, 91
Ambrosius, Juraj 222, 234
Amthor, meštianska rodina 105
Amthor, Mikuláš 106, 108
Anderson, Benedict 49
Aquilla (Adler), Martin, nemecký kazateľ 161
Aristoteles 100
Axamit, Peter 88, 91, 95 – 97

Bácskai Vera 63
Bada, Michal 185
Baďurík, Jozef 117, 118
Baggioni, Daniel 39, 40, 42
Bahlcke, Joachim 187
Bahurinská, Libuša 64
Bajáki, Rita 179
Bak, János M. 100
Bal Jeromos 150, 167
Balázs, Eva H. 236
Balbach, Anna-Maria 43
Balega, Alexander 31
Bálent, Boris 32, 171, 174
Balický (Balicki), rod 62, 77
Baník, Anton Augustín 27
Banská Bystrica SK 149, 160, 162, 164
Banská Štiavnica SK 115
Bánský, Josef 25
Banyó, Péter 100
Baran, Bernard 110
Baran, Krištof 110, 130
Baran, meštianska rodina 109, 110, 162
Baran, Peter 108, 109
Bardejovská Nová Ves (dnes časť Bardejova) SK 190, 191
Barkóci (Barkóczy), František 23
Báršoň (Bársony), Ján 185
Bartl, Július 62, 118
Bartošovce SK okr. Bardejov 132
Báthory, Orsolya 179
Bel, Matej 1823
Belo IV., uhorský kráľ 56
Benka, Peter 136, 149, 185, 201, 208
Beňko, Ján 57, 136
Berčéni (Bercsényi de Székes), Mikuláš 207
Bérenger, Jean 29
Bertóti (Berthoty), František 207
Biesaga, Monika 35, 97
Binder, Matej, mestský farár 128

Bireley, Robert 184, 187
Bizoňová, Monika 211
Bleicher, Juraj 193
Blickle, Peter 44, 45
Blimberg, Jakub 131
Bobrick, Benson 155
Bočkaj (Bocskai, Bochkay), Štefan 148, 149
Bodnárová, Milica 18
Bodnárová, Miloslava 34, 36, 83, 118, 122, 125, 128, 139, 173
Bochkay, Juraj 131
Bombardi, Michael 55
Bónis Georgius 63
Bonney, Richard 186
Bornemisa (Bornemissa, Bornemisza), Štefan 201, 220
Bösz, Valentín 193
Božová, Jana 68
Brady, Thomas A. 47
Bratislava SK 13, 19, 22, 80, 117, 156, 158, 204, 212
Breuer (Brewer), levočská tlačiarska rodina 177
Breuer, Dieter 44
Brezno SK 143
Breznyik, János 115
Brown, Christopher Boyd 154
Brtáň, Rudo 25, 177
Brtáňová, Erika 114
Brussel / Bruxelles (Brusel) B 40, 42
Bucsay, Mihály 188
Buda (Budín, Ofen, dnes časť Budapešti) H 61 – 63, 69, 107, 125
Budapest (Budapešť) H 15, 18, 19, 22, 77, 84, 88, 104
Büdeskúty, Samuel 197
Bunyitay Vincze 54
Burke, Peter 30, 31, 39, 41, 43, 50, 54
Cesnaková-Michalcová, Milena 174
Cole, Richard G. 171
Conde-Silvestre, Juan Camillo 30
Corbari, Eliana 114
Coreth, Anna 212
Creutzer, Gregor 178
Csaki, Nicolaus (de Kerestzseg) 55
Csanovszký, František 230
Csapka (Czapka), Baltazár 193
Csapka (Sapka, Czapka), Michal 143
Csehy, Zoltán 39
Csepregi, Zoltán 28, 35, 36, 43, 122 – 124, 126, 142, 143, 156, 157, 191, 196, 204, 221
Cudar (Czudar), rod 62
Czizer, Ján 225, 230, 231

Čáki (Chaky, Csaky), Štefan 211
Čaplovič, Ján 172, 177, 178
Čechy 36, 86, 88, 91, 182, 184
Čovan, Miroslav 40

Dames, Ján Michael 193
Daniel, David Paul 36, 151, 173, 178
Daniel, haličské knieža 56
Demján, Izabella 132
Demkó, Kálmán 71
Deneire, Tom 30, 43
Dežöfi (Desewffy), Andrej 233
Dlugoš (Długosz, Dlugosius), Ján 60, 61
Dobšiná SK okr. Rožňava 222
Doležalová, Eva 43
Doležalová, Markéta 201
Domenová, Marcela 34, 71, 139
Doruľa, Ján 25, 138, 229
Döry Franciscus 63
Drobniak, Gabriel 68

Dubay, Desiader A. 26
Ducháček, Milan 26
Duchoňová, Diana 185, 188
Dülmen, Richard van 42, 45

Ďurovič, Ján P. 36, 142, 175, 176
Ďurovič, Ľubomír 25, 37, 50, 52, 53, 171, 175

Eck (Ecchius), Valentinus 101, 116, 118, 119
Ecsedy, Judit V. 171
Eisenhart, August Ritter von 101
Eisenstein, Elisabeth Lewisohn 40, 153, 171
Eiszdörffer, Kristián 207, 228
Eleonóra, kráľovná-vdova 201
Eliáš, Štefan 125
Erdélyi, Gabriella 36
Esterházy, Karol 23
Esterházy, Mikuláš 188
Esterházy, Pavol 189
Evans, Robert John Weston 30, 39, 179, 184, 187

Fabianová, Oľga 64
Fabó, András 143, 161
Faith, Štefan 26
Fajnar, Pavol, bratrícky veliteľ 90
Famelici, Matúš, farár v Mokroluhu 169
Fata, Márta 126, 173, 202
Fedorčáková (Petrovičová), Mária 15, 34, 62, 64, 65, 69, 83, 88, 89, 103 – 105, 107, 114
Fényes, Elek 237
Ferdinand I., uhorský kráľ a cisár 27, 70, 113, 117 – 120, 124 – 129, 141, 146, 147
Ferdinand II., uhorský kráľ a cisár 184, 187
Ferdinand III., uhorský kráľ a cisár 145, 190, 212, 214
Ferenčík, János 169
Feriancová, Alena 34
Fetko, Filip 34
Fichtner, Paula Sutter 186
Fishman, Joshua Aaron 40, 42
Fischer, Eliáš 21, 224
Förster, Jenő 150, 167
Frankfurt (Oder) (Frankfurt an der Oder, Frankfurt nad Odrou) D Brandenburg 143
Freystadt/Freistädt v. Kożuchow
Friedt, Martin 225, 229
Frölich (Fröhlich), David 54, 55, 135
Fügedi, Erik 28
Führer, Andrej 230
Füzérsky (Füzérszky), Andrej 197, 207

Gaboltov SK okr. Bardejov 79
Gácsová, Alžbeta 33, 46, 58, 63 – 65, 72, 75, 76, 103, 10, 106, 108, 109, 111
Gajdoš, Marián 29
Gajdoš, Vševlad 26
Ganczang, Ján 201
Gašparovičová, Jana 158
Gellner, Ernest 49
Gemer, región 27
Glatz, Jakob 236
Glatz, Jakub, bardejovský richtár 178
Glauchner (Glawchner), Alexius 106
Glauchner, meštianska rodina 107
Glejtek, Miroslav 34
Glück, Helmut 30

Gogolák, Ludwig von 29, 176
Goody, Jack 40
Gorski, Stanislaus 120
Górsky, Peter 132, 133, 139
Grabarek, Józef 29
Gregor, slovenský kaplán 115, 116, 159
Gregor, slovenský kazateľ 162
Groszmann, Malvina 32
Grünwald, Matej 199
Grünwald, Matúš 199
Grünwald, Šalamún 194
Guglinger, Wolfgang 54, 124
Guitman, Barnabás 35, 121, 122, 132, 139, 161, 162, 179, 180
Guldmücz, meštianska rodina 105
Gutek, František 68, 88, 89
Gutgesell, Dávid 35, 36, 159, 170 – 172, 174, 175, 177

Hain, Gašpar (Caspar, Gáspár) 149, 150, 167
Hajduk, Andrej 35, 36, 156, 160, 176
Halaga, Ondrej Richard 57, 63, 86, 137, 149
Hálfdanarson, Guðmundur 189
Haličsko, región 56, 57
Hanko (Hancko), Martin 54
Hankovský (Hankowszky), Šimon 108 – 113, 116, 130, 239, 245
Hankovský, Daniel 143
Hankovský, Gregor 143
Hankovský, Valentín 110, 130–133, 141
Hazir, Andrej 230
Häberlein, Mark 30
Hebenstreyt, Hans 71
Henrici, Jonáš 199
Henrich, richtár (14. storočie) 59
Henszelmann, Samuel 20
Henzel (Hensl, Henczll), Jeremiáš 107
Hernández-Campoy, Juan Manuel 30
Hertník SK okr. Bardejov 79, 132, 162, 163, 197
Heydenreich, Ján 178, 194
Heymair, Magdalena 178
Hirschi, Caspar 43, 49, 126
Hobbes, Thomas 184
Hobsbawm, Eric 49
Holák, Ján 63
Holló, Žigmund 192
Holuby, Josef L. 25
Homza, Martin 49, 53, 56, 135, 136, 149, 177, 208, 211
Hörk, József 224
Horstkamp, Sarah 43
Horváth z Plavča, Barnabáš 163
Horváth, Pavel 27, 143
Horváth-Stančič (Stansith), Gregor 178
Hoszutóthi, Ladislav 190
Hrabovský, Peter 21, 176, 177, 182
Hudáček, Pavol 32, 62, 71
Húščava, Alexander 35, 65, 97

Chaloupecký, Václav 26, 32, 83 – 85, 87 – 97, 103
Chalupecký, Ivan 34, 136
Charmoiselle, Benedikt de 200, 219
Chemnitz, Martin 178
Chenoweth, Katie 153

Iványi, Béla 17

Jakub Tele z Paňova 91
Ján Albrecht (Olbracht), poľský kráľ 97
Ján Jiskra 25, 82, 85 – 89, 91 – 94, 98
Ján Talafúz, bratrícky veliteľ 87, 91 – 93
Ján z Tvorkova, bratrícky veliteľ 85
Ján Zápoľský, uhorský kráľ 117 – 121, 124 – 127, 129, 142, 147
Ján Žigmund, sedmohradské knieža 129
Jankovič, Vendelín 33, 36, 57, 63, 65 – 67, 69, 71, 89, 108, 111, 115, 118, 120 – 124, 128, 129, 160, 186, 199, 217
Janota, Eugeniusz 32, 59, 61, 108, 110, 124, 129, 130, 146
Jawer, meštianska rodina 105
Jeršová, Mária 64
Йотов, Валери 47
Jozef II., uhorský kráľ a cisár 206, 213, 221, 236
Juck, Ľubomír 57, 58
Jüngling (Jünglingh), Andrej 193
Juraj, bakalár 89
Jurok, Jiří 65

Kah, Daniela 69
Kaindl, Ferdinand 29
Kalmár, János 189
Karácsonyi János 54
Karant-Nunn, Susan C. 46
Karin, Anna 30
Karol Róbert z Anjou, uhorský kráľ 55, 57, 58
Karol VI. (III.), uhorský kráľ a cisár 205, 210, 212, 213, 216, 220, 221, 222
Karol XII., švédsky kráľ 50
Kartous, Peter 65
Kauffmann Aurél 150, 167
Kaufmann, Thomas 46
Käfer, István 28
Keller, Jozef, nemecký zborový dozorca 21
Keller, Matej 229
Keller, Žigmund 199
Keul, István 125, 126
Kežmarok SK 87, 159
Kidd, Colin 49
Kiliánová, Gabriela 44, 224
Klanicza, Martinus 161
Klein, Johann Samuel 128, 142, 143, 148, 160 – 163, 176, 179, 193
Klein, Michal 228
Klement z Krosna (Crosnensis), slovenský kazateľ 162, 163
Klement z Vojtěšic 91 – 96
Klimo, Bohuslav 25
Klobušický, František 197
Klöss, Jakub mladší 170, 176, 177, 181, 240, 246
Klöss, Jakub starší 37, 170, 177, 178, 240, 246
Kluge, Mathias Franc 69
Kľušov SK okr. Bardejov 143
Kmita (Kmitha), Peter 34, 119, 120, 134
Kniezsa, István 28, 84, 88
Knivald, Eliáš 229
Knivald, Ján 229
Kobyly SK okr. Bardejov 145, 165, 169
Kohútová, Mária 173, 188
Kokuľa, Andrej 33
Kolb, Robert 153
Kollár Adam František 117, 134
Kollárová, Ivona 170
Kolonič (Kollonich), Leopold 189
Komorová, Klára 176

Komorovský, Peter 91, 93 – 96
Konrád, opát cistercitov v Koprzywnici (14. storočie) 61
Kónya, Peter 35 – 37, 46, 47, 62, 123, 139, 143, 144, 151, 156 – 159, 166, 168, 184, 188, 189, 192, 194, 196, 200, 219, 226, 235
Kónyová, Annamária 168
Koprzywnica PL Województwo świętokrzyskie 56, 61
Korabinsky, Johann Matthias 183
Korotnoky, Pavol 202
Koselleck, Reinhard 50
Košice SK 13, 18, 21, 23, 34, 61 – 63, 69 – 72, 74, 82, 83, 86, 92, 115, 118, 119, 121, 125, 134, 136, 137, 144, 147 – 149, 159, 175, 192, 219, 226, 233, 242, 248
Kotljar, Nikola F. 56
Kovačka Miloš 37, 159, 171, 174, 176
Kowalská, Eva 31, 39, 44, 155, 188, 196, 212, 221, 222, 224
Kożuchow (Freystadt/Freistädt) PL Województwo lubuskie 54
Krajčovič, Rudolf 52
Kraków (Krakov) PL 34, 60, 64, 79, 80, 83, 88, 101, 119, 120, 122, 133
Krauss, Peter 224
Kray, Pavol, slovenský kazateľ 178
Krekovičová, Eva 44, 224
Kreméni, Ján 198
Kremnica SK okr. Žiar nad Hronom 54
Krištof, bardejovský farár 121
Križan, Ján 25, 167
Krman, Daniel 50
Krosno PL 97, 162, 163
Krpelec, Bartolomej 32, 58, 236
Krumbholtz, Michael 21, 224
Kubinyi, András 63
Kučerová, Kvetoslava 36
Kulcsár, György 178
Kurima SK okr. Bardejov 79
Kuzmová, Stanislava 114
Kvačala, Ján 36, 142, 178, 182, 188
Kyas, Vladimír 152, 164
Kyrmezer, Pavel 174

Labancová (Rácová), Naďa 53, 135
Labov, William 38
Ladislav V. Pohrobok, uhorský kráľ 70, 86, 87, 91
Ladiver, Eliáš 181
Lamiová-Schmiedlová, Mária 31
Lang, Izaiáš 128
Láni, Eliáš 178
Ledvinka, Václav 197
Leeb, Rudolf 196
Leibitzer, Joachim 142
Lenart, Andrej 228
Leonard z Uničova 35, 85, 88, 89
Leopold I., uhorský kráľ a cisár 185, 194, 210 – 212
Leopold II., uhorský kráľ a cisár 221
Levoča SK 18, 34, 81 – 83, 97, 134 – 138, 149, 159, 167, 175 – 177, 192, 211, 214
Lévy-Bruhl, Henri 209
Likava (hrad) SK okr. Ružomberok 94
Lipany SK okr. Sabinov 127
Lippisch, Ján 194
Liptov, región 94, 137
Liptovský Hrádok SK okr. Liptovský Mikuláš 94
Lobkovic (Lobkowitz), Václav Eusebius 185
Louthan, Howard 184

Lubiąż (Leubus) PL Województwo dolnośląskie 79
Luby, Štefan 101, 114
Lukáč, Andrej 33
Lukačka, Ján 32, 62
Lukavica SK okr. Bardejov 79
Luther, Martin 21, 44, 122, 151 – 153, 155, 158, 159, 168, 171 – 175, 225
Lynch, Katherine A. 45

Ľudovít I. z Anjou, uhorský kráľ 59, 61, 65, 69
Ľudovít II. Jagelovský, uhorský kráľ 70, 110, 111, 113, 117, 122

Magdoško, Drahoslav 34, 71
Mager, Juraj 105
Mager, meštianska rodina 104 – 106
Mager, Peter 105, 114 – 116
Magin, Ján Baltazár 27
Macha, Jürgen 43
Majtán Milan 25
Makovica v. Zborov
Malinovská, Nora 56
Malopoľsko, región 57, 78, 103, 132, 133, 163
Malovcová, Božena 81, 118
Malý, Karel 63
Manz, Caspar 101
Marečková, Marie 33, 46, 47, 140, 146, 165 – 167
Marek z Norimbergu 62, 67
Mária Terézia, uhorská kráľovná 212, 213, 221, 222
Marsina, Richard 27, 56, 63, 69, 112, 136
Matej Korvín, uhorský kráľ 70, 91, 92, 94, 97, 105
Matlovič, René 36, 156, 157
Matthaeides, Samuel 142, 176
Matuševská, Ľudmila 35, 36, 177
Matyáš z Kněžic 91, 92
Maximilián II., uhorský kráľ a cisár 131
Maxwell, Alexander 31, 52
Mazurko, Anna Mária 229
Meier, Jörg 29
Melanchthon, Filip 157, 158, 173
Mésároš, Július 27
Mészáros, István 179
Mihalik, Béla Vilmos 196
Mikuláš Pekura z Mnikova 89, 90
Mikuláš Stadnický zo Żmigrodu 132
Mikuláš z Olomouca, zlatník 89
Miller, Jaroslav 45, 46, 48, 73, 77, 102, 184, 191, 196, 214
Misad, Katalin 39
Miškovský (Myskovszky), Viktor 31, 32, 67 – 69, 129
Mohács (Moháč) H Baranya 116 – 119
Mokossiny, Samuel 227
Mokroluh SK okr. Bardejov 79, 162, 165, 169
Molitor (Carponensis), Fridrich 161, 162, 164
Montecuccoli, Raimund 185
Morava, región 65, 89, 128, 164, 174
Moroni, Paul 55
Muir, Edward 122, 154, 181, 209
Müller, Jakub 230, 231
Müller, Reiner Albert 188
Muszyna PL Województwo małopolskie 89, 90, 92, 163
Myjava SK 27

Németh, István H. 48, 118, 147, 149, 186, 197, 204, 205
Nicklas, Thomas 30, 43
Nipperdey, Justus 189
Novacká, Mária 35
Novák, Jozef 71
Novák, Ľudovít 26
Nové Mesto nad Váhom SK 26
Novohrad, región 89

O'Reilly, William 189
Ocherlan, Gašpar 144
Ocherlan, Ján 22, 144, 194, 199
Ocherlan, Ján, slovenský kazateľ 143
Ocherlan, Samuel 224
Ocherlanovci, meštianska rodina 143, 166
Oláh (Olahus), Mikuláš 134, 141
Olejník, Vladimír 211
Ónod H Borsod-Abaúj-Zemplén 207
Oradea (Veľký Varadín) RO Bihor 129, 185, 190
Orava, región 28, 94
Orichovius, Stanislaus 119, 134

Pálffy, Géza 117, 145
Parvus (Kyschin), Lukáš 108 – 113, 116, 239, 245
Pavlíková, Lenka 201
Pázmaň (Pázmány), Peter 25, 188
Péči (Péchy), Adam 197, 199, 207, 220, 226
Peréni (Perényi, z Perína), rod 91
Peréni, Imrich 108
Peter, kazateľ v Hertníku 163
Petrík, Ján M. 167, 169
Petrovič, Jozef 14, 17, 64
Petrovičová, Mária v. Fedorčáková, Mária
Piirainen, Ilpo Tapani 29, 123
Plaveč 88, 93, 95, 96, 163
Podolinská, Tatiana 224
Po-Chia Hsia, Ronnie 31
Polla, Belo 65
Pollmann, Judith 49
Polsner, slovenský kazateľ v Bardejove 125
Porter, Roy 30
Potisie, región 144, 149
Pražák, Albert 26
Prešov SK 13, 18, 21, 22, 33, 52, 55, 63, 67, 82, 85, 88, 92, 101, 115, 134, 137 – 139, 158, 159, 168, 169, 181, 214, 217, 220, 222, 226, 235, 242, 248
Preussner (Preissner), Tomáš 163
Prodi, Paolo 209, 210, 215
Przezdziecki Aleksander 60
Pukanec SK okr. Levice 161
Pukánszky, Béla 29
Pusch Bartolomej, 139, 141
Pusch(Busch, Buss), Leonard 194

Rábik, Vladimír 57, 59, 115
Radašín (Radaschinus), Michal 22, 36, 54, 157, 160, 164, 168
Rady, Martyn 100
Ragačová, Júlia 14, 23
Rákoci (Rákoczy), František II. 18, 189, 199, 200, 202, 204, 207, 213, 215, 216, 220, 221, 226, 227, 231
Rapaics Rajmund 54
Rapant, Daniel 39, 179
Raslavici (Raszlaviczy), František 137, 240, 247
Ratkoš, Peter 27
Ratz, Juraj 144

Rauber (Rawber), Andrej 106, 107
Redlich, Oswald 185, 192
Reinhard, Wolfgang 44, 140, 187
Reis, Leonard, kazateľ 162
Repčák, Jozef 36, 170
Repjak, Lukáš 35, 65, 91, 92
Rezik, Ján 142, 176
Rhody, Alajos 32
Richnava SK okr. Gelnica 87, 91, 92
Richvald SK okr. Bardejov 143, 165, 169, 218
Ritzmann, Mikuláš 194
Roeck, Bernd 102, 110
Roest, Bert 114
Rosendale, Timothy 155
Roswald (Roszwalth, Rosuwalt), Štefan 107
Roško (Rasko), Ján 108
Rudolf II., uhorský kráľ a cisár 177, 204
Русев, Иван 47
Ruthenus, Šimon, slovenský kazateľ 161
Ružička, Vladislav 142

Sabinov SK 18, 37, 46, 63, 82, 134, 157, 159, 169, 217, 234, 242, 248
Salai (Szalay), Pavol, kurucký veliteľ 194
Sárospatak (Blatný Potok) H Borsod-Abaúj-Zemplén 30
Sartorius, Nikodém 175
Sasko-Zeitzský, Kristián 220
Scaglione, Aldo 39
Scott, Hamish 30, 179
Scultetus, Tomáš, nemecký kazateľ 161
Sečany v. Szécsény
Sedlák, Imrich 33
Sedmohradsko, región 149, 158, 177
Segedi (Szegedy), Ján 191, 192
Seidler, Andrea 179
Selepčéni (Szelepchényi, Szelepcsényi, Selepchény), Juraj 21, 185, 190
Semidalius, Stanislav 132, 139, 141, 160, 162, 163
Semkowicz, Władysław 28
Seňa SK okr. Košice-okolie 119
Senney, Alexander 190
Seümius, Gottfried 193
Shepard, Alexandra 110
Scharffenberg, Krispin 172
Scheutz, Martin 196
Schilling, Heinz 44, 187
Schindling, Anton 126
Schlögl, Rudolf 197
Schmidt, Andrej 228, 230
Schnettger, Matthias 30, 43
Scholcz, Tomáš 227
Schreiner, Klaus 114
Schröder, Konrad 30
Schulze, Winfried 186
Schustell, Wolfgang 36, 121 – 123, 127, 128, 159
Schvarc, Michal 29
Schwarcz Reich, Anton, bardejovský mešťan (15. storočie) 79, 105, 113
Schwarcz Reich, Ján 79
Schwarczner, Ján 114
Schwarz, Karl 36, 158, 176
Siciny (Seitsch) PL Województwo dolnośląskie 79
Simms, Brendan 30, 179
Sirmai (Szirmay), Mikuláš 202, 218, 220, 221
Skála, Emil 29

Skladaná, Jana 25, 171
Skvarics, Helga 114
Sládek, Kamil 117, 118
Slávik, Ján 25
Sliezsko, región 57, 58, 63, 77 – 80, 123, 129, 164, 165, 17, 176, 238
Speer, Daniel 144
Spiš, región 31, 58, 78, 79, 87, 90, 168, 176, 198, 211, 248
Spišská Kapitula (dnes súčasť Spišského Podhradia) SK okr. Levoča 61, 116
Spišská Sobota (dnes súčasť Popradu) SK 81
Spišské Podhradie SK okr. Levoča 168
Spišské Tomášovce SK okr. Spišská Nová Ves 176
Spišský Štiavnik SK okr. Poprad 61
Sporck, Johann von 192
Sroka, Stanisław Andrzej 15, 34, 35, 58, 60 – 62, 64, 65, 68, 72, 77 – 79, 81, 88, 97, 103 – 105, 108, 109, 111, 113, 119, 120, 133, 177, 211
Stancko, Tomáš 131
Stanislav, Ján 25, 52
Stary Sącz PL Województwo małopolskie 88
Stein, Robert 49
Stenczel, Ján 104, 104
Stenczel, Juraj 104, 105
Stenczel, meštianska rodina 104 – 106
Stock, Juraj, bardejovský notár 88
Stock, Mikuláš 114
Stöckel (Stoekl, Schtöckl), Leonard starší 107, 128
Stöckel, Leonard 21, 22, 31, 35, 55, 128, 129, 157, 158, 160, 166, 172, 173, 175, 179 – 181
Stoličný Belehrad v. Székesfehérvár
Strohmeyer, Arno 187
Stropkov SK 63, 79, 97, 127
Suda, Max Josef 157
Süsmund, meštianska rodina 105
Svetlík (Swethlig, Schwethlick), Pavol 107, 108
Szabó, Lajos 28
Szécsény (Sečany) H Nógrád 199, 215
Szeghyová, Blanka 34, 69, 137
Székesfehérvár (Stoličný Belehrad) H 117
Szende, Katalin 69
Szilágyi, Csaba 28
Szirmay, Gábor 202
Szögi, László 143
Szűcs, Jenő 27
Szydlovecký (Szydloweicki), Krištof, krakovský kastelán 120

Šafranovci, poľskí vojenskí velitelia 97
Šariš, región 21, 23, 36, 56, 58, 61, 87, 90, 92, 94, 132, 156, 157, 159, 168, 183, 198, 201, 202, 207, 220, 221, 223, 225, 228
Šedivý, Juraj 80, 140
Šimončič, Jozef 27, 188
Šimovič, Ladislav 26
Škoviera, Daniel 35, 101, 119, 128, 180
Škultéty, Josef 25
Škultéty, Severín 22, 142, 176, 178
Šoltés, Peter 31, 224
Špiesz, Anton 27, 33, 37, 45, 46, 48, 197, 204, 206, 213, 217, 226
Štefan, kazateľ 162
Štefánik, Martin 32, 62
Ševík, Miroslav 34

Šubarić, Lav 30, 179
Švorc, Peter 36, 176

Tablic, Bohuslav 25, 52, 176
Tahy, Gašpar 190
Tajták, Ladislav 33
Tállya H Borsod-Abaúj-Zemplén 64, 131, 144, 182
Tarcai (Tharczay), Juraj 132
Thaly, Kálmán 207
Thököli (Thököly), Imrich 167, 181, 182, 189, 194, 195, 215
Thomas, Trevor Vaughan 187
Thury, Eleke 157
Tibenský, Ján 27, 143
Tischler, Paul 82
Tischlerová, Mária 71, 82, 89
Tkáč (Textor), Andrej 112, 150, 190
Tokaj, región 16, 64, 119, 144, 182
Tomáš Akvinský 100
Tomáš, slovenský kazateľ 161
Tomický (Tomicki), Peter, krakovský biskup 120
Toruń (Toruň, Thorn) PL 143
Trebnický, Štefan 52, 176
Trencsényi, Balázs 30, 43, 126
Trenčín SK 26
Trnava SK 26, 198
Turóci (Thuróczy), Ján 197
Turzo (Thurzo), rod 82, 182
Turzo, Alexius 118
Turzo, Juraj (polovica 15. storočia) 82
Turzo, Juraj, palatín 175
Tutkó, József 125

Ugróci (Ugróczy), Štefan 197
Uličný, Ferdinand 36, 56, 69, 70, 104, 183
Ulivi, Silvia 30

Vagner, Samuel 213
Vaigman (Waigmann), Anna 227, 228
Vaigman (Waigmann), Juraj mladší 227
Vaigman, Juraj 231
Valach (Woloch, Waloch), Šimon 107, 108
Valčo, Michal 180
Valentín, kustód v Spišskej Kapitule 116
Varga, János J. 189
Varga, Katalin S. 192
Varsik, Branislav 25 – 27, 56, 99, 103, 116
Vavrinec, dedičný richtár 58
Velius, Caspar Ursinus 117
Veľký Šariš SK okr. Prešov 92 – 94, 121, 122
Veltzé Alois 185
Verbőci (Werbőczy), Štefan 100, 101
Veronika, vdova po Petrovi Magerovi 115, 116
Vešeléni (Wesselényi), František 20, 184
Vietor, Martin, slovenský kazateľ 162
Virmond (Wirmond), Hugo 200
Vladislav I. Jagelovský, uhorský kráľ 86, 94
Vladislav II. Jagelovský, uhorský kráľ 70, 85, 97, 108
Vlachovič, Jozef 27, 124, 149
Vlček, Jaroslav 26
Volenský (Volenszky), Jakub 225

Volkra (Volckra), Otto Ferdinand 185, 192
Vozár, Jozef 27
Vranov nad Topľou SK 63, 79, 127
Vrbové SK okr. Piešťany 26

Wagner, Carolus 31, 67, 114, 118, 122, 125
Wagner, Jakub 164
Wagner, Martin starší 22, 164
Wagner, Martin, superintendent 20, 22, 36, 143, 160, 165, 166, 168, 169, 178, 182
Waite, Gary K. 155
Wattenbach, Wilhelm 79
Wächter, Daniel 135, 156, 159, 169, 234
Weinelt, Herbert 58
Weinreich, Max 38
Weitland (Weithlanth, Waythlanth), Martin 107
White, Hayden 38
Wick, Béla 125, 147
Wiedermannová, Oľga 217, 226
Wien (Viedeň) A 185, 189, 201, 212
Wich-Reif, Claudia 30
Winkler, Martin 228
Wirth, Pavol 137
Wittenberg D Sachsen-Anhalt 128, 143, 173
Wolgeroth (Wolgerath), Peter 107
Wrocław (Vroclav, Breslau) PL 78, 79, 172

Zabler, Jakub 36, 165
Zabler, Jakub ml. 219
Záskaliczky, Márton 30, 126
Závadská, Dorota 232
Zavadský, Daniel 229
Zavadský, Juraj 229
Zavadský, Samuel 229
Zay, František 131, 133, 134
Zborov SK okr. Bardejov 62, 94, 104, 190
Zeiller, Martin 55
Zemplín, región 23
Zimmermann, Štefan 169
Zitko, Ján 162
Zlaté SK okr. Bardejov 79
Zubko, Peter 23
Zückert, Martin 29

Žibritová, Gabriela 171, 174
Žifčák, František 81
Žigmund Andrluk, prezývaný Lapka, bratrícky veliteľ 89
Žigmund I. Starý, poľský kráľ 120
Žigmund Luxemburský, uhorský kráľ 59 – 63, 70, 77
Žigo, Pavol 52, 136, 149, 208
Žilina SK 26, 27, 112
Žudel, Juraj 28, 223

Prílohy

Textová príloha č. 1.1: MV SR, ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, sign. 915 *(Formulæ iuramentorum)*, s. 203 (slovenská).

Pozri aj Peter Benka, Martin Homza a Pavol Žigo (eds.): *Monumenta Linguæ Slovacæ*, vol. 1. *Documenta Iuridico-Administratoria*, tom. I: *Formulæ Iuramentorum sæculi XVI. – XVIII.* Bratislava, Univerzita Komenského, 2018, č. 1.32, s. 182 – 183.

Formula Iuramenti Iuxta qvam Cives Bartphenses Homagiu[m] p[ræ]stitere[nt] die 11. Decembris, A[nn]o 1710

Ja N. Prisaham Panu Bohu Wsechmohucimu, Otcu, Sinu, y Duchu swatemu, Nerozdelney Swatey Troici, Blahoslaweney Panne Marii, y Wsseckim Božim Swatim; že ponewačs ya proti yeho Jasnosti[1] Cisarskeho, a Kralowskeho,[2] yak proti meho Naturalne najmilostiwseho Krale a Pana Pana do Rakocowskej Rebellii a Confæderatii[3] wpustiel, a gei priwolil, na ten čzas pak prez welmi wisoce menowaney yeho Jasnosti Cisarskei a Kralowskey nezvicežitedlnu[4] zbroju z teho wolni učzinen biwsi: Tak tedi[5] slubugem a prisaham, ze ya od teyto hodini, yak ssto mogemu Najmilostiwejsimu Panu Panu yeho Yasnosti Cisarskey Rimskey, a Kralowskey, zawždi a na každi čzas werni, y z wiloženim mojeho života, az do ostatney kropki kervi, tak yako na werneho a Sprawedliweho Poddaneho se swečži, a prinaleži, budem: Owsem[6] nepratelom nepratel, a pratelom pratel zustavat budem. A yesli bich co neymensiho slisel, co bi proti yeho Yasnosti Cisarskey a Kralowskey bilo, zaras, a bes wseckeho odkladania yeho Jasnosti najblissimu Wogennemu Generalowi, Commendantowi, aneb officirowi werne oznamim; I napotim do žadney Taktii a Rebellii se newpustim, a nepriwolim. Tak mi nech Pan Buoch Wsechmohuci, a Wsecki Boži Swati k moyei Dusi Zbawenia[7] Pomahay.

---

[1] Nad riadkom dopísané *Rimskeho.* [2] Nad riadkom dopísané *Majestatu.* [3] Nad riadkom dopísané *sem se.* [4] Viackrát prepisované, ťažko čitateľné. [5] Slovné spojenie *Tak tedi* preškrtnuté. [6] Preškrtnuté, nadpísané *Take.* [7] Prípona prepísaná do podoby *Zbaweniu.*

Textová príloha č. 1.2: MV SR, ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, sign. 915 *(Formulæ iuramentorum)*, s. 204 (nemecká).

Formula Iuramenti Iuxta qvam Cives Bartphenses Homagiu[m] p[ræ]stitere[nt] die 11. Decembris, A[nn]o 1710

Ich N. schwere der hochgelobten H[eiligen] dreyfaltigkeit, Gott Vater, Sohn undt Heilig[en] Geist, der heilig[en] Jungfrauen Marien, undt allen Heiligen einen reinen undt Cörperlichen Eydt, daß nachdem ich gegen Ihro Röm[ische] Keyß[erliche] u[nd] König[liche] May[estä]t, meinen allergnädigsten und natürlichen herren herre[n], mich in die Rakoczische revulte [u[nd] confoederation][8] eingelassen und gewilliget, anjetzo aber vermittelst höchst gedachter Röm[ischen] Kayß[erlichen] u[nd] König[lichen] May[estät] glorwürdige waffen von diesen allen loß gemachet und befreüet worden; alß gelobe u[nd] schwere hiermit, daß ich von dieser stunde an meinen allergnädigsten undt natürlichen herren, herrn, alß Ihro Röm[ische] Kayß[erliche] und König[liche] Mayestät,[9] jeder Zeit treü, heldt[10] u[nd] gehorsamb, auch mit daransetzung meines Leibes u[nd] Lebens, Gutt und bluts seyn, und[11] ewig verbleiben werde, auch[12] dero Freünden Freündt, und der Feinden Feindt sein[13]. Undt soich das geringste[14] erfahren solte, so wieder Ihro Röm[ische] Kayß[erliche] u[nd] König[liche] May[estät] wäre, will ich solches unverzieglich dero allhier befindlichen hohen Officirern oder Commendanten treülichst entdeken undt offenbahren, auch mich hinführo in keine verdächtige händel, und Conspiration einlaßen oder bewilligen werde.[15] Sowahr mir Gott, die Heilige Mutter Gottes u[nd] alle heiligen zu meiner Seeligkeit helffen sollen.

---

[8] Nad riadkom dopísané *u*[nd] *confoederation*. [9] Preškrtnutá pasáž. [10] Preškrtnuté, zle čitateľné. [11] Na ľavom okraji strany dopísané *alß einen treüen Unterthan zustehet*. [12] Nad riadkom dopísné *auch*. [13] Preškrtnuté, nečitateľné. [14] Nad riadkom dopísané *wissen od*[er]. [15] Preškrtnuté.

Textová príloha č. 2: MV SR, ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, sign. 915 (*Formulæ iuramentorum*,), s. 42 (slovenská).

Pozri aj MLS 1.1, č. 1.8.3, s. 163.

Slauonice

Ja[16] Prisaham Bohu Oczu, Sinu y Duchu swatemu, swateg Troiczy, Blahoslaweneg Panne Mariæ, a wseczkim Swatim, ze wtim to mogim uradze, sprawodliwe sluzicz, slawne Mesto od skody wedla Sumenya moieho a moznosty, we wseczkych weczach zawarowacz budem, tak mi Pann Bouch, Sweta Troycza, Blahoslawena Panna Maria, wseczke Swaty[17] mogeg[18] Dussy sbawenyu nech pomahag[19].

Textová príloha č. 3: MV SR, ŠA PO – p. BJ, MMB – Knihy, sign. 915 (*Formulæ iuramentorum*), s. 222 (slovenská).

Pozri aj MLS 1.1, č. 1.21.3, s. 174.

Ja N. N. prisaham Bohu Oczu, Szinu, Duchu Szvatemu, Szvatej Trojiczy, Blahoszlavenej Pannej Marii, y vseczkym Szvatim, že ja vedla teraznyejsim mogim povolanyim Boszkim, jak vedla Vernoszczy jeho Jasznoczy Cziszarszkej Pana, Pana nasseho najmilejseho Leopolda pervseho, Najjasznejseho Krala Nasseho Josepha pervseho,[20] takse y tehoto Mesta Kralovszkeho y Szlebodneho verni, Priatelom Priatelem, Nje Priatelom Nye Priatelem, we vseczkjch veczach jak Bohatim, tak že j Vbohim szpravedlive szudzicz, budem[21] a ve vseczkim teho Mesta dobre chledacz, a nikomu[22] we vselijakich Sessiach co kolvek se mluvicz bude, revelovacz a osnamicz nye budem, tak mi Szvata Trogicza, Buoch Otzecz, Szin, y Duch Szvatj, blahoszlavena Panna Maria, Szvate Evangelium a vseczke Szvaty, k dusy zbavenyej nyech Pomahaji.

---

[16] Druhou rukou svetlejším atramentom nadpísané *N.*. [17] Druhou rukou svetlejším atramentom nadpísané *k*. [18] Druhou rukou koncovka prepísaná na *–mu*. Preškrtnutá spolu s celým slovom. Napokon prepísané na *me-* s koncovkou *mu* doplnenou pod slovom, v zmysle *memu*. [19] Druhou rukou svetlejším atramentom dopísané *-u*, v zmysle *pomahagu*. [20] Preškrtnuté *Leopolda pervseho, Najjasznejseho Krala Nasseho Josepha pervseho*, nadpísané *Karola Sesteho*. [21] Preškrtnuté. [22] Nad riadkom nadpísané *Secreta Mesticke*.

Obrazové prílohy

Graf 1.1

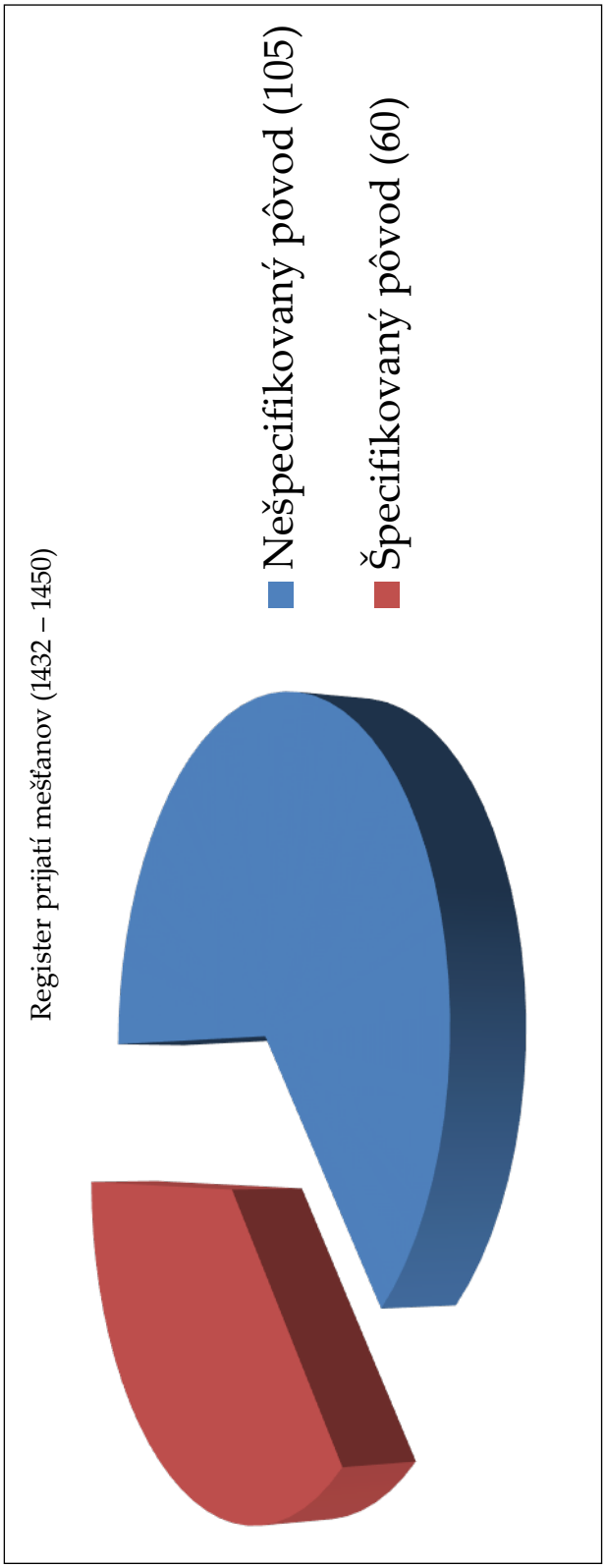
Register prijatí mešťanov (1432 – 1450)
Nešpecifikovaný pôvod (105)
Špecifikovaný pôvod (60)

Graf 1.2

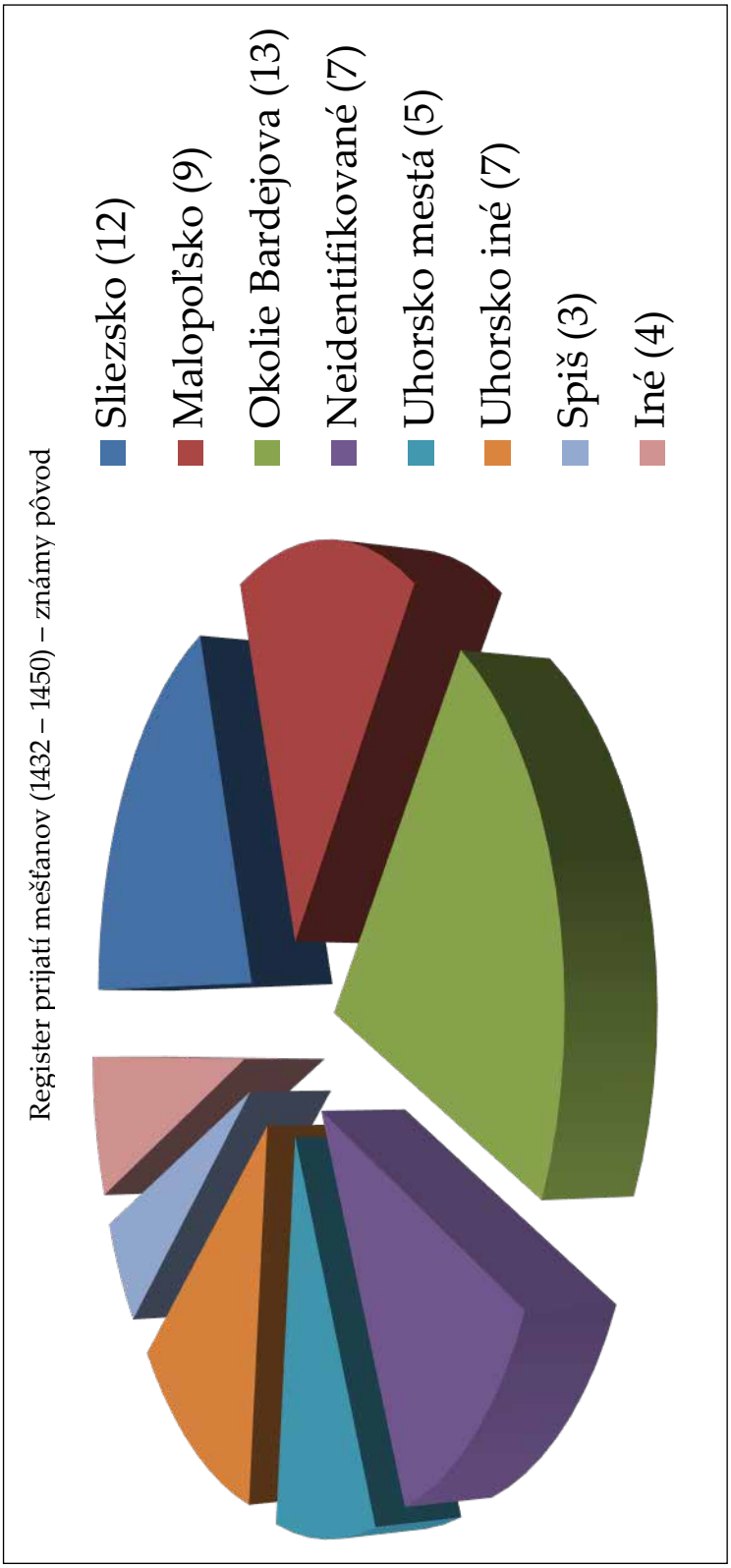
Register prijatí mešťanov (1432 – 1450) – známy pôvod
Sliezsko (12)
Malopoľsko (9)
Okolie Bardejova (13)
Neidentifikované (7)
Uhorsko mestá (5)
Uhorsko iné (7)
Spiš (3)
Iné (4)

Graf 2.1

Slovanské listy z Bardejova (15. storočie), podľa dátumu vzniku
1440 – 1449 (3)
1450 – 1459 (35)
Neurčené (12)
1470 – 1479 (1)
1490 – 1499 (9)

Graf 2.2

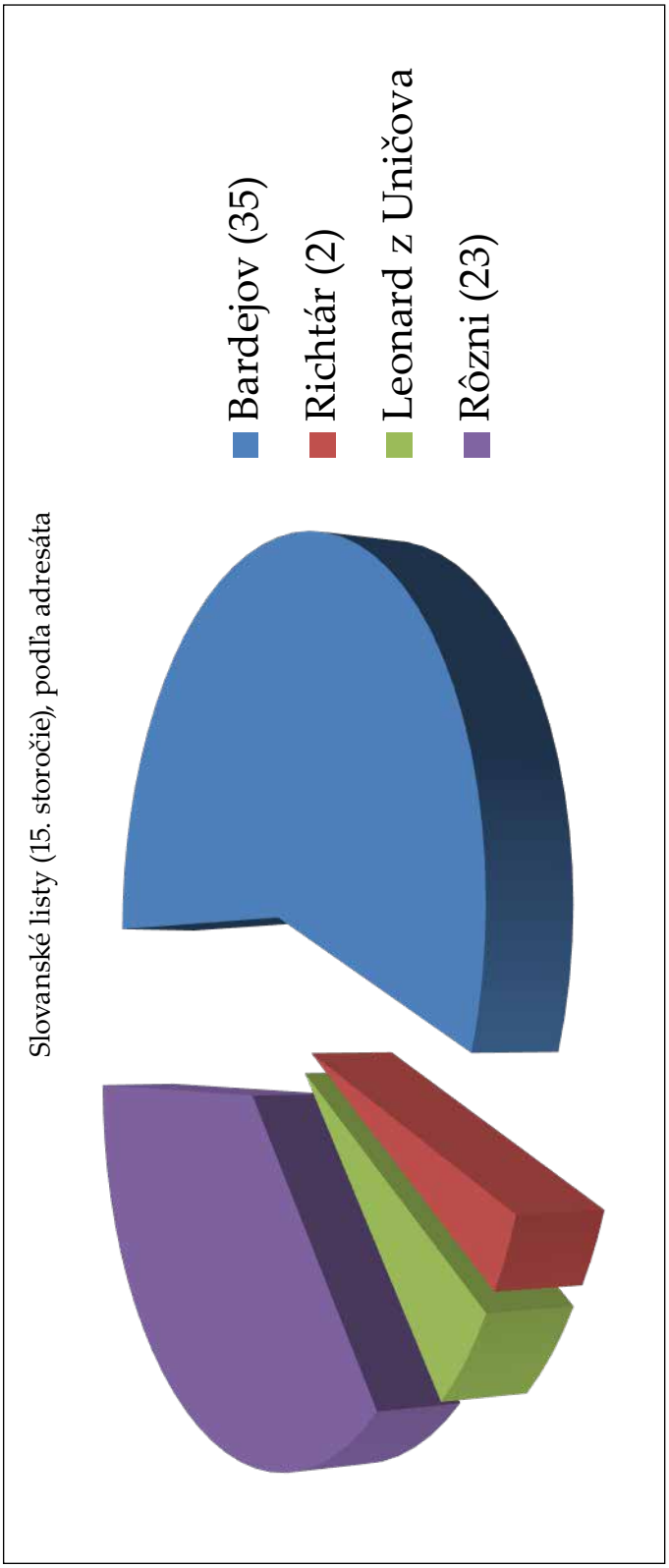
Slovanské listy (15. storočie), podľa adresáta
Bardejov (35)
Richtár (2)
Leonard z Uničova
Rôzni (23)

Hlavní mestskí farári v Bardejove (Graf a tabuľka č. 3.1)

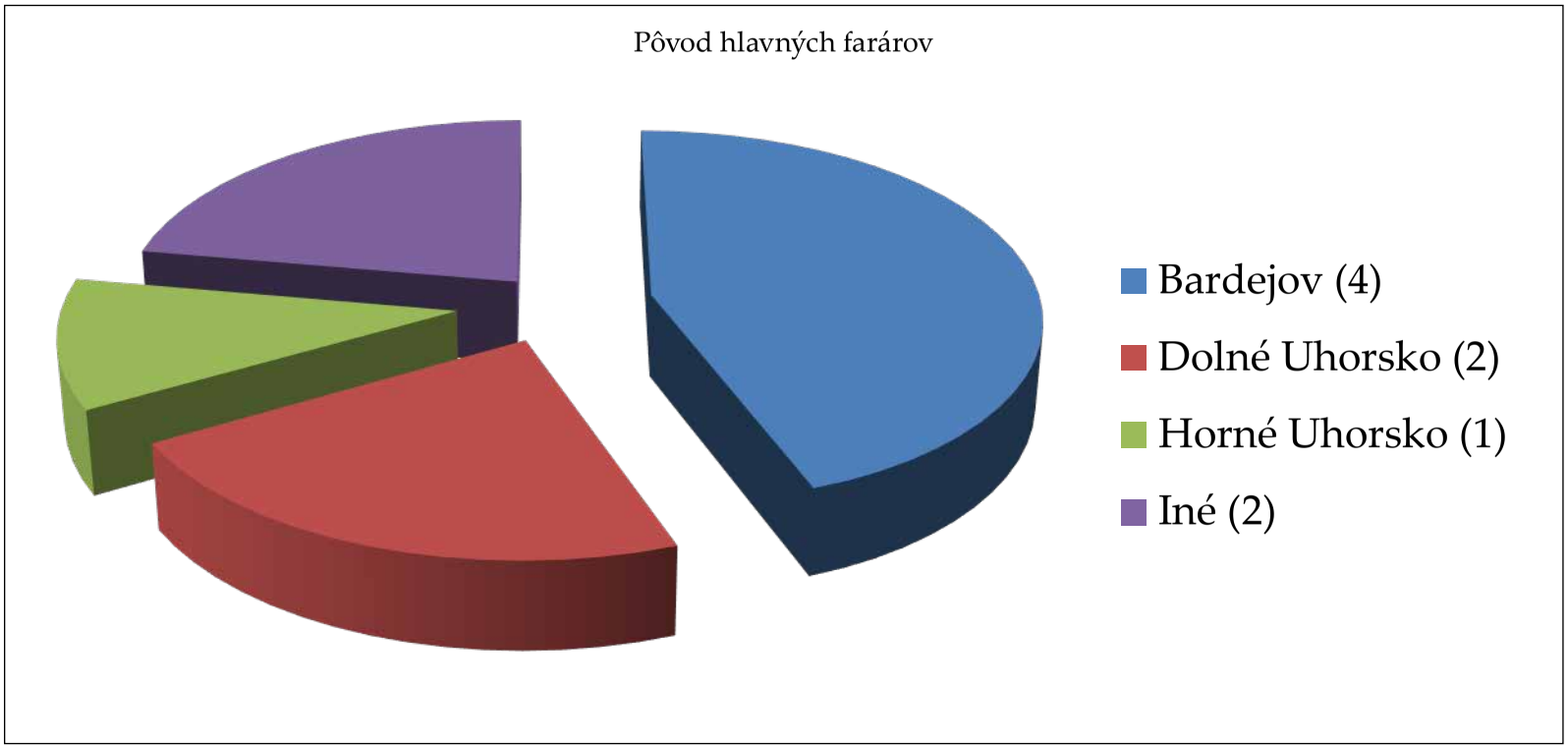

Michal Radašín (Radaschin)	(1540 – 1567)	Severín Scultety	(1591 – 1600)	Martin Wagner ml.	(1623 – 1666)
Johannes Schader	(1567 – 1580)	Abraham Christiani	(1600 – 1619)	Martin Pfeiffer	(1667 – 1679)
Martin Wagner st.	(1580 – 1590)	Martin Weigmann	(1620 – 1622)	Jakub Zabler st.	(1679 – 1709)

Nemeckí diakoni/kazatelia (Graf a tabuľka č. 3.2)

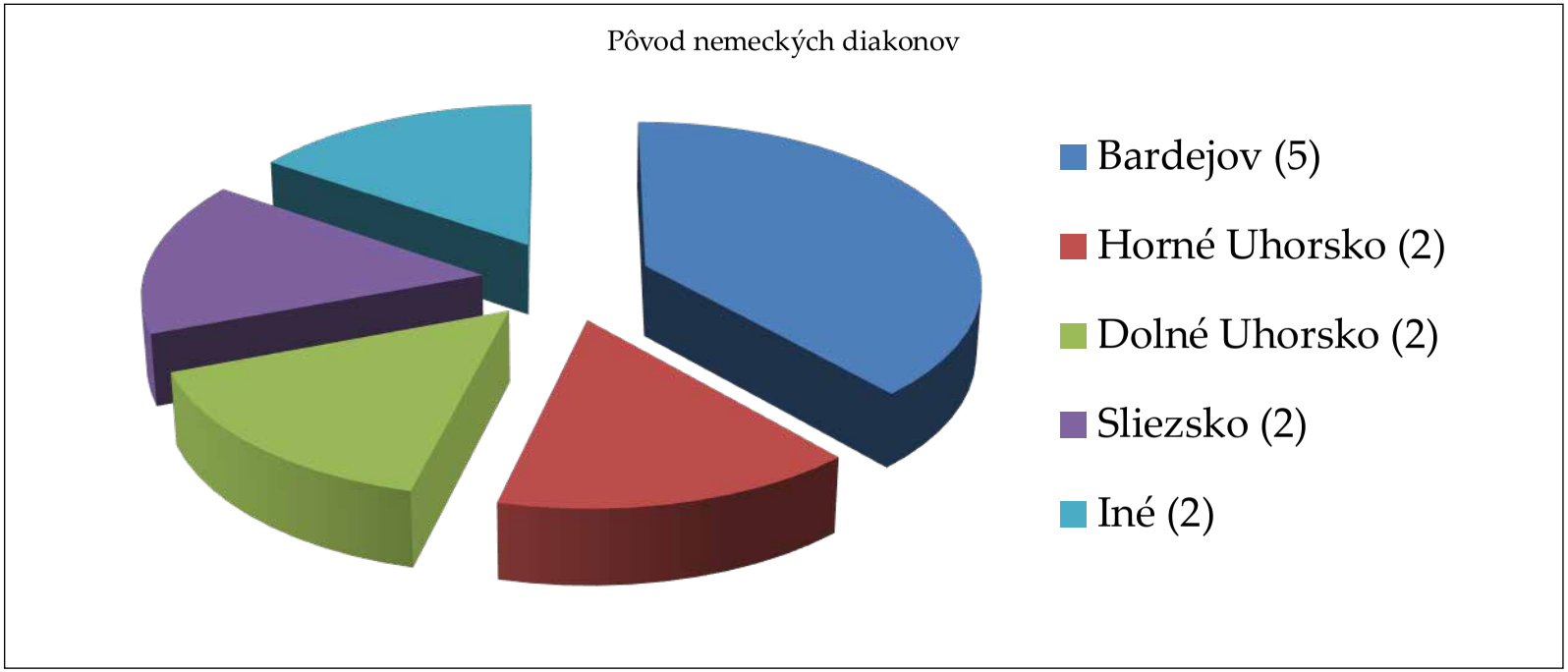

Georg Scholtz	(1578 – 1582)	Daniel Lani	(1606 – 1615)	Jakub Zabler st.	(1667 – 1683)
Jakub Wagner	(1585 – 1596)	Martin Wagner	(1615 – 1622)	Adam Popradi	(1694 – 1699)
Georg Jungh	(1597 – 1599)	Johann Hübner	(1623 – 1633)	Jakub Zabler ml.	(1694 – 1699)
Matthias Henriczy	(1599 – 1600)	Leonard Wagner	(1633 – 1665)		
Gaspar Preller	(1601 – 1606)	Martin Pfeiffer	(1665 – 1666)		

Slovenskí diakoni/kazatelia (Graf a tabuľka č. 3.3)

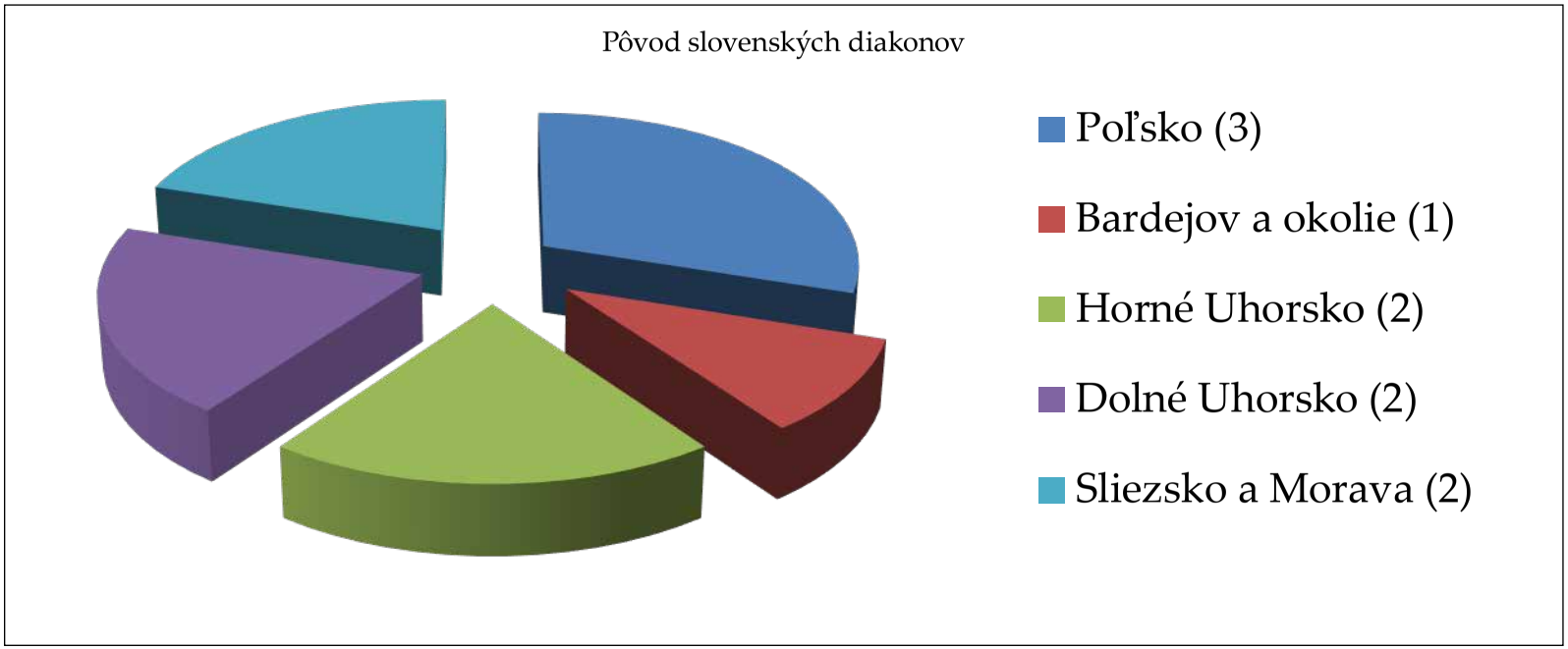

Stanislav Semidalius	(1552? – 1555)	Ján Ocherlan	(1615 – 1626)
Clemens Crosnensis	(1558? – 1564)	Martin Blümely(ius)	(1627 – 1656)
Johannes Zitko	(1554? – 1580)	Paulus Kray	(1656 – 1677)
Thomas Preissner	(1580 – 1600)	Paulus Matthaeides	(1682 – 1690)
Matthaeus Prihoda	(1600 – 1615)	Martin Kudelinyi	(1690 – 1701)

Graf 4.1 (na základe ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1564)

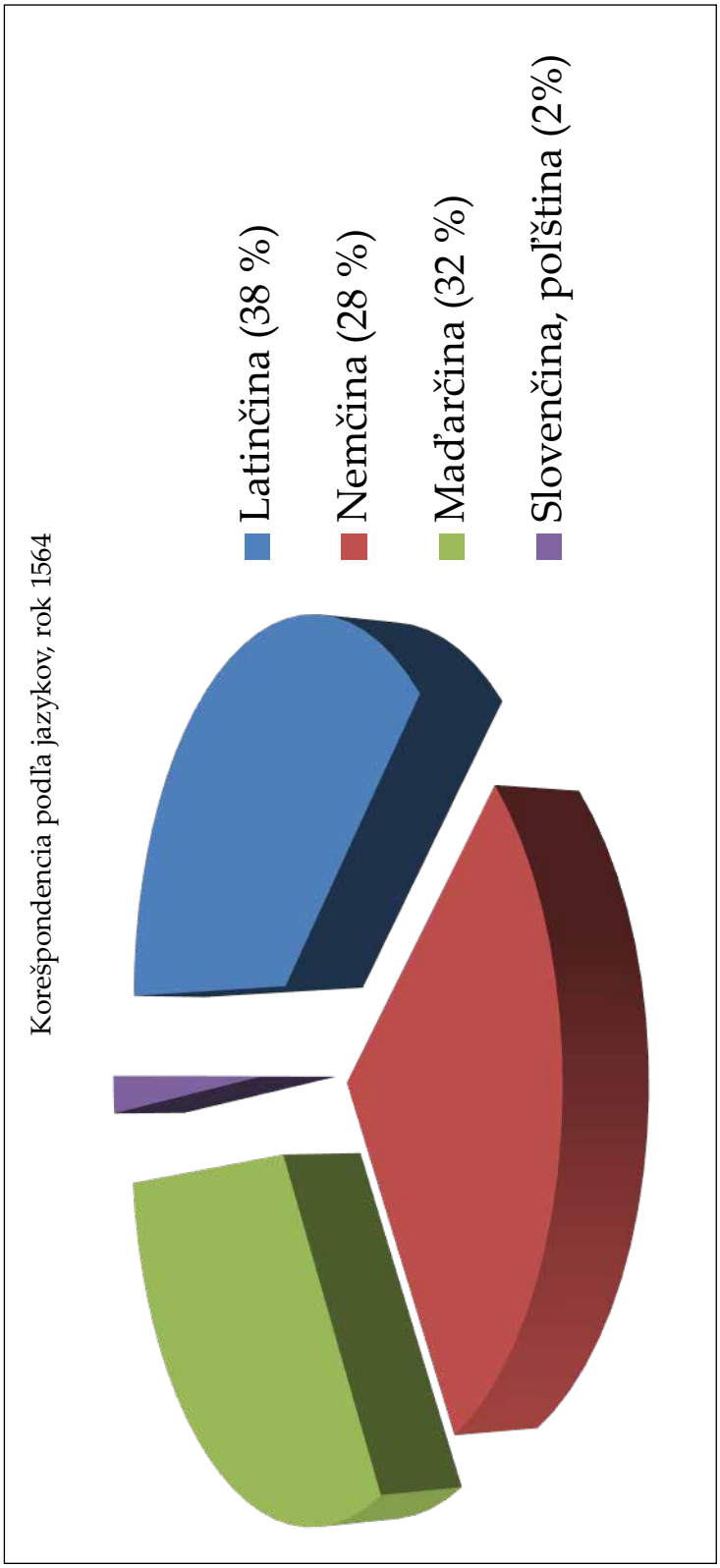

Graf 4.2 (na základe ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1640)

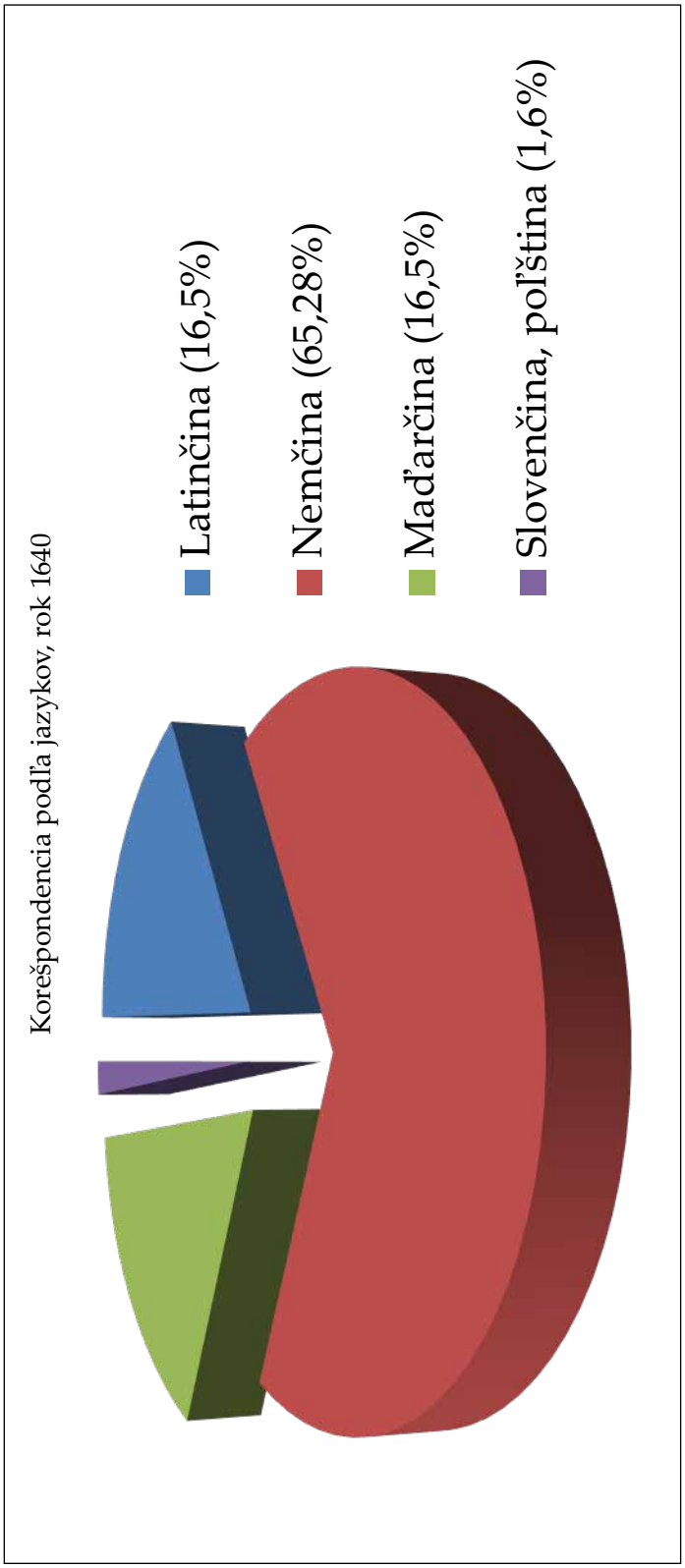

Graf 4.3 (na základe ŠA PO – p. BJ, f. MMB – Korešpondencia, rok 1690).

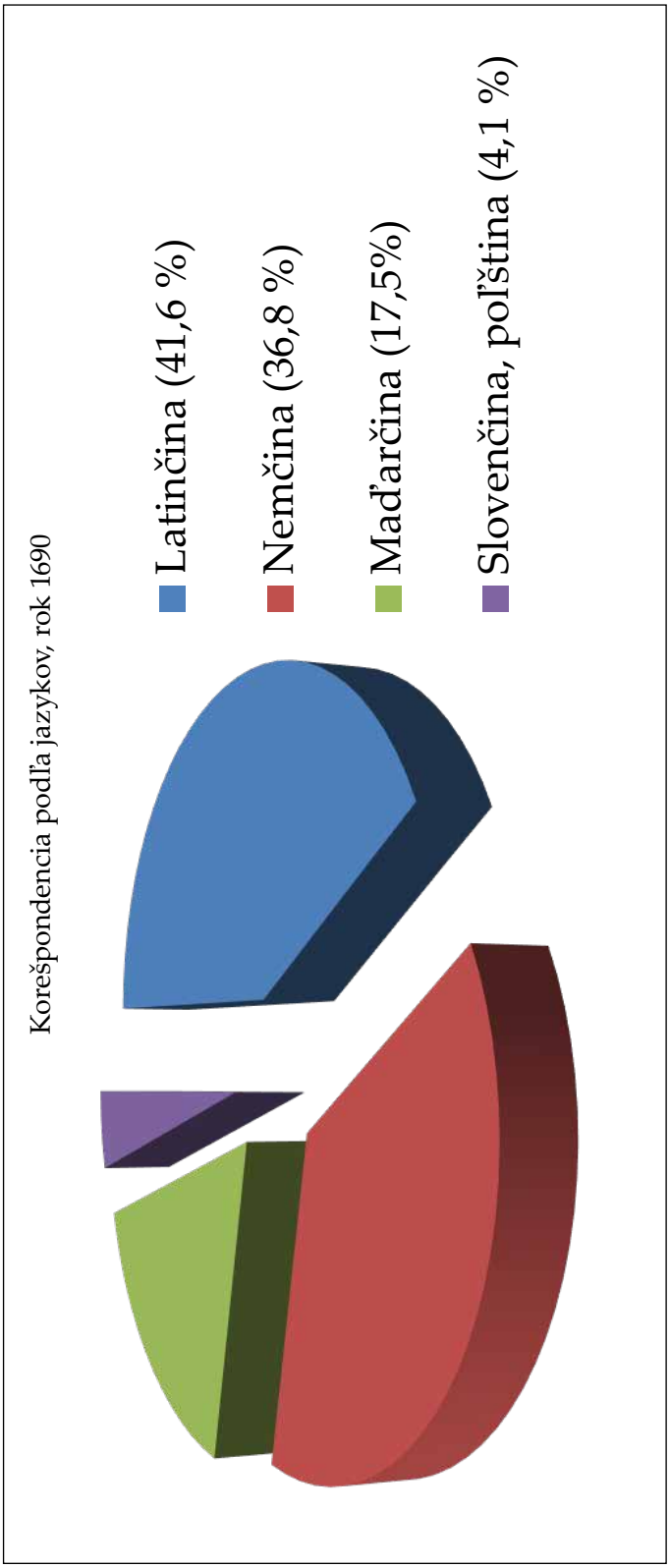

Graf 5. Pomer jednotlivých jazykov použitých pri prísahách (podľa ŠA PO – p. AB, f. MMB – Knihy, sign. 915)

Publikované tiež v Peter Benka: *„Slawnemu Magistratowi tohto mesta wssdy werni budzem" : Mestské prísahy v Bardejove koncom 17. a v 18. storočí. In* Viliam Čičaj *a* Michal Bada *(eds.):* Kvalita života v minulosti našich miest. *Bratislava : Igor Iliť – Rádio-Print, 2016, s. 101 – 114.*

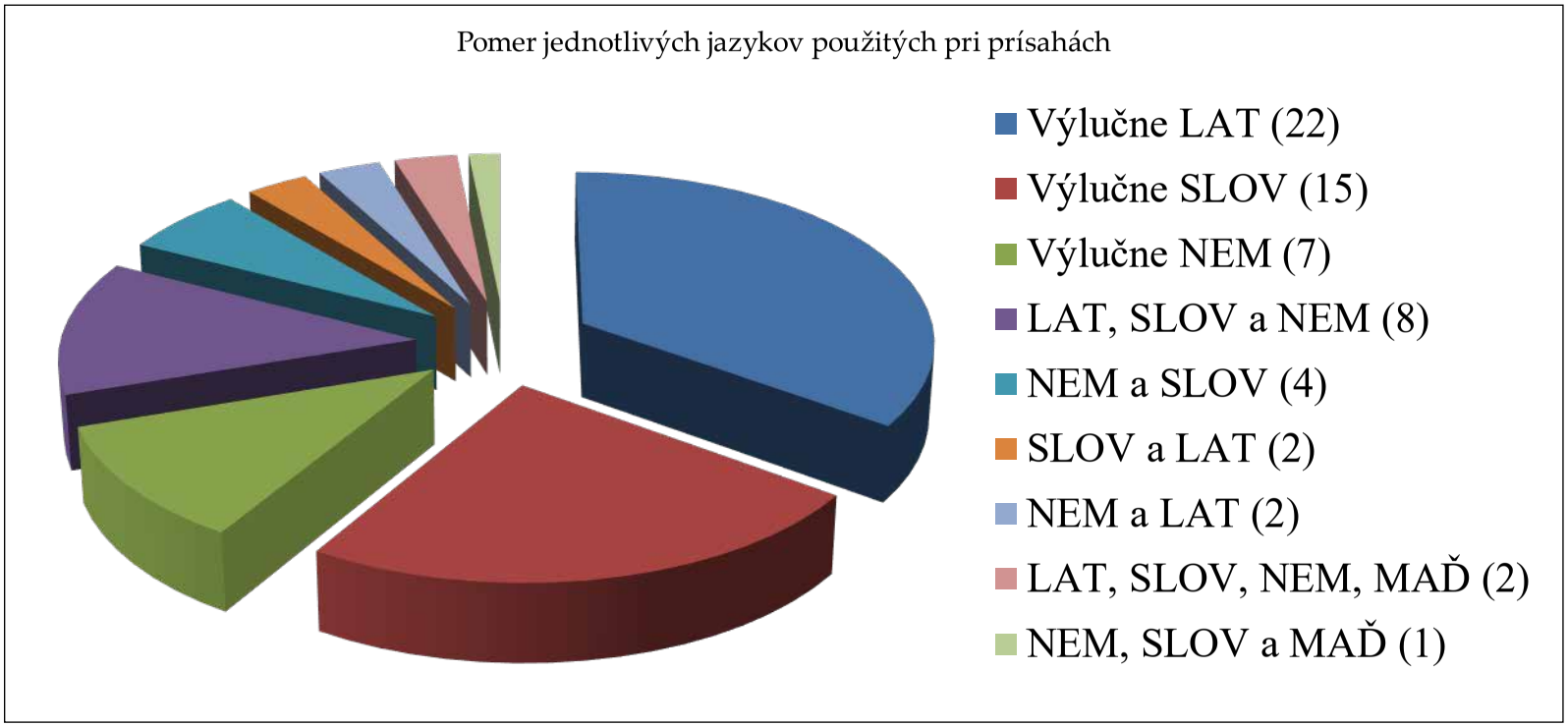

Peter Benka

Monumenta Linguae Slovacae Vol. II

Monographiæ
Urbs et Lingua
Bartpha Recentioris Aevi
Tomus 1

Edícia Monumenta Linguae Slovacae
Rediguje Martin Homza
Vol. II
Séria *Monographiæ*
Tomus 1
Napísal Peter Benka
Jazyková redaktorka Ivana Labancová
Prebal, väzba a grafická úprava Martin Homza & Matúš Brilla

Vydala Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty
Univerzity Komenského v Bratislave
vo Vydavateľstve UK
V roku 2019 vytlačilo Polygrafické stredisko UK
Prvé vydanie
Rozsah 308 tlačených strán (15,4AH).

Printed in Slovakia

ISBN 978-80-223-4853-9